

İLKBAHAR 2016 CİLT: 7 SAYI: 1
SPRING 2016 VOLUME: 7 ISSUE: 1

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

ISSN: 2146-1740

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Uluslararası hakemli bir dergidir.

Taranılan indeksler

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR DERGİSİ
JOURNAL OF ACADEMIC APPROACHES

Sahibi/Owner
İnönü Üniversitesi İİBF Dekanlığı Adına
Prof. Dr. Mehmet TİKİCİ

Editörler/Editors
Recep KARABULUT
Ahmet KARADAĞ

İngilizce Editörleri/Editors for English Written Papers
Ali ŞEN
Abdulkadir BAHARÇİÇEK

Hukuk Danışmanı/ Legal Consultant
Hayri KESER

Yayın Kurulu Sekreterleri/ Assistant Editors
Şebnem KOLTAN YILMAZ

Adres/Address
İnönü Üniversitesi İİBF
44280 MALATYA

Tel. 422 3773000
Fax. 422 3410438
e-mail: akademikyak@inonu.edu.tr
Web: <http://cms.inonu.edu.tr/tr/akademikyak>

ISSN: 2146-1740

ULUSLARARASI DANIşMA KURULU

İlter TURAN, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Ümit CİZRE, İstanbul Şehir Üniversitesi
Cemil KOÇAK, Sabancı Üniversitesi
Beril DEDEOĞLU, Galatasaray Üniversitesi
M. Hakan YAVUZ, University of Utah
Ahmet İÇDUYGU, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Hüseyin BAĞCI, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Muhittin KAPLAN, Melikşah Üniversitesi
Mustafa GÜNEŞ, Gediz Üniversitesi
Kemal YILDIRIM, Anadolu Üniversitesi
Kerem ALKİN, İstanbul Ticaret Üniversitesi
James L. BICKSLER, Rutgers, The State University of New Jersey
Metin Kamil ERCAN, Gazi Üniversitesi
Cengiz TORAMAN, Gaziantep Üniversitesi
Recep GÜNEŞ, İnönü Üniversitesi
Şaziye GAZİOĞLU, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Mustafa ERDOĞAN, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Enver BOZKURT, İstanbul Aydın Üniversitesi
Alaeddin YALÇINKAYA, Sakarya Üniversitesi
Michael ALLES, Rutgers, The State University of New Jersey
Shyam, SUNDER, Yale University
Levent KÖKER, Atılım Üniversitesi
Şaban ÇALIŞ, Selçuk Üniversitesi
James ALM, Georgia State University
Jorge MARTINEZ-VAZGUEZ, Georgia State University
Gordon TULLOCK, George Mason University
Mehmet DEMİRBAĞ, University of Sheffield
Nihat BOZDAĞ, Gazi Üniversitesi
Ayşe Neyran ORHUNBİLGE, İstanbul Üniversitesi
Hüseyin Öner ESEN, İstanbul Üniversitesi
Bharat SARATH, Rutgers, The State University of New Jersey
Zühtü ARSLAN, Anayasa Mahkemesi
Asaf Savaş AKAT, İstanbul Bilgi Üniversitesi
M. Naci BOSTANCI, Gazi Üniversitesi
Cavide Bedia UYARGİL, İstanbul Üniversitesi
Ahmet Cevat ACAR, İstanbul Üniversitesi
Oya ÖZÇELİK, İstanbul Üniversitesi
İhsan D. Dağı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
E. Fuat KEYMAN, Koç Üniversitesi
Nazım ENGİN, Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Ekrem TATOĞLU, Bahçeşehir Üniversitesi
Murat KARAGÖZ, Yıldız Teknik Üniversitesi

YAYIN KURULU

Fikret OTLU, İnönü Üniversitesi
Ali KOÇYİĞİT, İnönü Üniversitesi
Selma KARATEPE, İnönü Üniversitesi
Mehmet GÜNGÖR, İnönü Üniversitesi
Ahmet UĞUR, İnönü Üniversitesi
Serkan BENK, İnönü Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

The Contribution of Tourism to Economic Growth: A Research on the Turkey Harun BAL, Emrah Eray AKÇA, Murat BAYRAKTAR	1-20
Orta Çağ İktisat Tarihinde Tefecilik Yasağından Kurtuluş Kürşat Haldun AKALIN	21-52
Kapasite ve Mesafe Kısıtlı Periyodik Gezin Satıcı Problemi ve Genetik Algoritma ile Çözümü: Türk Hava Kuvvetlerine Ait Kargo Uçaklarının (A400M) Çizelgelenmesi ve Rotalanması Timur KESKİNTÜRK, Emin UZ, Mehmet TOPAL	53-68
Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi Yasemin MAMUR İŞİKÇI, Selma KARATEPE	69-100
Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı Mustafa ŞİT	101-117
Türkiye’de Tarımsal Turizmin Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği AB İle Karşılaştırmalı Bir Analiz Kutay AYTUĞ	118-147
Gelir Dağılımının Asgari Ücretler ve Çalışma Saatleri Açısından Değerlendirilmesi Kürşad HACİTAHİROĞLU, Elvin AYDOĞAN	148-167
Şanlıurfa Milli Eğitim Müdürlüğü Yöneticilerinin Yönetmel Stres Faktörlerine Maruz Kalma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma Ferit KÜÇÜK	168-185
Türkiye’de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Tahir BAYSAL	186-213
Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri: Referans Grubu Olarak Yakın Çevrenin Etkisinin İncelenmesi Yıldırım YILDIRIM	214-231
Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri Seyfettin ASLAN, Yılmaz DEMİRHAN, Muhyettin ERTAŞ	232-254
Hofstede’nin Örgüt Kültürü Modelinin Potansiyel Girişimcilerin Yetiştüğü Çevresel Özellikler Kapsamında Değerlendirilmesi Mehmet Sadık ÖNCÜL, Mehmet DENİZ, Ali Rıza İNCE	255-269
Amatör Spor Kulüplerinin Kuruluşu, Kuruluş Maliyeti ve Vergilendirilmesi: Bir Amatör Futbol Takımı Kuruluş Örneği Recep KARABULUT, Mahmut AÇAK	270-283

Sayının Hakemleri

- Prof. Dr. Adnan ÇELİK, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ŞEN, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI, Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Aytekin GELERİ, Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp ÇETİN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Gülise GÖKÇE, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TİKİCİ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÇUKURÇAYIR, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin PARILTI, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Recep SEYMEN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selime Demet SEZGİN, Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Selma KARATEPE, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup BULUT, Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KARAKILÇIK, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Abit BULUT, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan AKIN, Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet UĞUR, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın USTA, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma ZEREN, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan TUNCEL, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Latif ÖZTÜRK, Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Nihat AKBIYIK, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Selda ÇAĞLAR, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Taner AKÇACI, Kilis Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfur BAYAT, İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayda GÖK, İnönü Üniversitesi

The Contribution of Tourism to Economic Growth:

A Research on the Turkey

Harun BAL¹

Emrah Eray AKÇA²

Murat BAYRAKTAR³

Abstract

Having the second biggest share in total exports after manufacturing industry, tourism receipts of Turkey, refers to the importance of tourism as an export-led growth strategy. This study aims to determine the relationship between tourism receipts and long-term economic growth for Turkey. To this end, the variables specified in the model are determined as Gross Domestic Product, Tourism Receipts and Real Exchange Rate. In the study covered the period 1972-2014 using annual data, Johansen co-integration test was performed to determine the long-term relations. As a result two co-integration vectors have been found, meaning that tourism incomes have had a positive effect on Turkey's economic growth. The results of the study show that 1% increase in tourism receipts leads to economic growth by 0.314%. Granger causality test results also verify that the existence of cointegration relationship. Based on this evidence, it may be stated that tourism directly affects Turkey's economic growth.

Keywords: Tourism Receipts, Economic Growth, Time Series Analysis, Turkey.

Turizmin Ekonomik Büyüme Katkısı: Türkiye Üzerine Bir Araştırma

Özet

Turizm gelirlerinin, Türkiye'nin toplam ihracat gelirleri içerisinde imalat sanayiden sonra ikinci en büyük paya sahip olması, ihracata dayalı bir büyüme stratejisi olarak turizmin önemine işaret etmektedir. Bu çalışma, Türkiye için turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla belirlenen modelde yer alan değişkenler; Gayrisafı Yurtiçi Hasıla, Turizm Gelirleri ve Reel Döviz Kurudur. 1972-2014 dönemi kapsamında yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada uzun dönem ilişkisinin belirlenmesine yönelik Johansen eş-bütünleşme testi yapılmıştır. İki eş-bütünleşme vektörünün bulunduğu test sonuçlarına göre, turizm gelirleri Türkiye'nin iktisadi büyümesini pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre, turizm gelirlerindeki %1'lik bir artış reel milli gelir düzeyini %0,314 artırmaktadır. Granger nedensellik test sonuçları da bu eş-bütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır. Buradan yola çıkarak, turizmin Türkiye'nin iktisadi büyümesini doğrudan etkilediği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, İktisadi Büyüme, Zaman Serisi Analizi, Türkiye.

¹ Prof.Dr. Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, harunbal@cu.edu.tr

² Arş.Gör. Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, eakca@cu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, muratbayraktar99@gmail.com

1. Introduction

Tourism movements have become considerably widespread among developed countries since the end of World War II. Although the importance of tourism sector for domestic economies was recognized by the mid-twentieth century, global investigations aimed at growth and development often ignored it until 1950s (Crouch and Ritchie, 1999: 138). Growth and development literature started to consider tourism as of 1950s when it also entered in the growth-oriented economic policies of individual countries. Within the context of ever-increasing importance of tourism, many countries are observed to adopt specific incentives dedicated to development of tourism sector. In the light of the outcomes of these incentive policies which have been based on the purpose of supporting economic growth through the mediation of tourism sector, one can observe that some countries have been successful while some others could not achieve their goals in this sense (Deakin, 1972: 747; Copeland, 1991: 515).

Tourism is regarded as an important economic activity for developed or developing countries. Increasing importance attached to the tourism and accompanying incentive policies across the globe give a considerable acceleration into the development of the tourism sector. Researches in the existing literature reveal the main factors that have been playing role in development of the tourism as follows: increase in household income, growing transportation possibilities, extended duration of paid vacations in developed countries, improvement in communication technologies, new social organization caused by industrialization, change in family structure, daily stress caused by technologic life, and largely secured the world peace (Aktaş, 2005: 164). Advances in the worldwide tourism sector are also reflected in statistics. According to the data published by World Tourism Organization (WTO), tourism receipts made up 9% of the global GDP in 2012. In 2014, number of international tourists grew by 4.7% as compared to the previous year, and it is expected to grow 3-4% in 2015. While it was 20 million in 1950, the number of tourists has currently exceeded 1 billion thanks to an increase by approximately fifty times. Researches signal that the number of international tourists would reach up to 1.8 billion by 2030 (UNWTO, 2014).

One of the countries contributing to the worldwide development of international tourism movements is Turkey. Particularly after 2000, Turkey experienced significant growth in terms of the number of inbound tourists. In parallel with the increase in the number of inbound tourists, tourism receipts of Turkey has considerably risen. Aimed at analyzing the

impact of tourism receipts on the growth of the Turkish Economy, this study is organized as follows: Second part provides theoretical background of tourism and detailed information about the evolution of the tourism sector both at local and global level. Third part presents a review of the empirical literature on this issue. Fourth part consists of dataset and methodology. Fifth part consist of empirical findings. Finally, sixth part gives some concluding remarks.

2. Theoretical Background and Evolution of Tourism

Currently, tourism can be defined as the practice of traveling temporarily to another country by millions of people for pleasure, recreation, relaxation, sightseeing or learning to meet their socio-cultural and psychological needs. Even though the tourism is a phenomenon that involves social and cultural dimensions, it is actually is a social activity which deserves attention due to its economic dimension for the most part (Kar *et al*, 2004: 88). During external tourism which reflects domestic expenditures by foreign tourists, they pay in foreign currency in return for the services such as trips, accommodation, meals, museum visits, souvenirs and so forth. This source of income is widely called “chimney-free industry” as it acts like merchandise exports in terms of a given domestic economy. Contrary to this, all tourism expenditures made abroad by domestic people act like merchandise import as a debit item of any domestic economy’s balance sheet. Tourism incomes and expenditures are presented in balance of services part of current account in the balance of payments. Services import and export are also called invisible trade (Seyidoğlu, 2013: 335). In this regard, expenditures by foreign tourists fall within the scope of invisible trade and regarded as services export. While calculating tourism receipts, primary outputs of touristic activity such as accommodation, transportation, shopping and entertainment expenditures are taken into account, whereas secondary (indirect) outputs are disregarded as it is so hard and complicated to calculate such items.

Traditional international trade theories (Theory of Absolute Advantages, Theory of Comparative Advantages and Heckscher-Ohlin Theorem) state that any domestic economy needs to specialize in the production of certain goods and services depending on the availability of it resources. By doing so, resources would be allocated in a more efficient way, and each country would benefit from international trade more. Heckscher-Ohlin theorem, on the other hand, indicates that relative differences among countries in terms of factor endowments would directly affect development of the international trade. According to

Heckscher-Ohlin theorem, if any given country has a larger inventory of any factor of production, then that country would have a comparative advantage and therefor would specialize in production of the products that intensively use such factor of production (Leamer, 1995: 1-3). According to this approach, countries that have a greater tourism potential must specialize in and give priority to export of tourism services which include relatively labor-intensive products (Deakin, 1972: 746). The fact that tourism receipts have a greater share in total export proceeds recently indicates that tourism may be an important factor in export-led growth models. If a country's foreign exchange earnings from tourism are more than foreign exchange expenditures for tourism, then it can be stated that the tourism sector has a positive impact on balance of payments. Thus, as the case in export-led growth hypothesis, tourism-oriented growth hypothesis accepts that the tourism sector would contribute to economic growth in the long run (Balaguer and Cantavella-Jorda, 2002). Tourism-oriented growth hypothesis is predicated on the assumption that economic growth would be supported by new employment opportunities and rises in income level, being caused by improvement of the tourism sector. According to this hypothesis, the tourism would positively affect the entire market by way of spillover effects and positive externalities, which turns the tourism sector into an important strategic factor for economic growth (Fayissa *et al*, 2007: 2; Oh, 2005: 40).

General opinion about the impacts of tourism on economy says that the tourism sector triggers economic growth through not only foreign exchange receipts but also new employment opportunities. Therefore, further development of tourism is set an important target by many countries, notably developing economies (Samimi *et al*, 2011: 28). This can be clearly seen in tourism-related statistics as well. According to the data published by United Nations World Tourism Organization (UNWTO), average increase in annual worldwide tourism movements were 4.1% from 1990 to 2005, while it was 6.5% among developing countries for the same period. In 1995, total number of international tourists was 529 million, while it reached up to 1.138 billion in as of 2014 (UNWTO, 2015).

Tourism movements which have a general uptrend and are expected to keep on this trend in the future can affect domestic economies through a great number of ways. It is stated that in many countries having a great tourism potential, particularly in developing economies, the tourism sector put contribution to ensuring the equilibrium of the balance of payments, increasing employment, enhancement of income level, mitigating debt burden, and therefore

to elevation of general wealth (Bahar, 2006: 138; Kızılgöl and Erbaykal, 2008: 353). Foreign exchange inflows and outflows generated by tourism activities affect balance of payments through increasing foreign exchange demand of tourist originating country and foreign exchange supply of host country. With this specific character, tourism receipts represent an source of foreign exchange for the countries suffering from lack of foreign exchange and balance of payments deficit (Kar *et al*, 2004: 89). Similarly, the surplus countries encourage their citizens to take part in international tourism in order to mitigate inflationist pressure that might be caused by foreign exchange surplus (Kızılgöz and Erbaykal, 2008: 354).

The impact of tourism on employment manifests itself in the form of direct, indirect and stimulated employment. The scope of direct employment effect includes accommodation, catering, transportation enterprises, travel agencies and tour operators. On the other hand, indirect employment effects the businesses that provide such goods and services as are needed by the tourism sector as well as the enterprises that take advantage of the expenditures made by tourists. Stimulated employment effect refers to additional employment generated by consumption of the revenues obtained from direct and indirect employment effects (Yıldız, 2011: 60). The importance of employment effect of tourism becomes much more important when it is considered that production of tourism products involves relatively small quantities of capital and that it is by nature a labor-intensive sector (Bahar and Bozkurt, 2010: 256).

Another reason why many countries, notably developing economies, use the tourism sector as a means of economic development is that tourism generates a significant amount of income in the form of invisible export. On account of the fact that the tourism sector has close relations with other sectors (i.e., it has a strong back-and-forth interaction), tourism receipts enable consumption and export of many goods and services. Because, any expenditure made by visitors provide benefits to not only those who are engaged in economy activity but also the other sectors from which tourists make purchases. Moreover, tourism investments aimed at meeting ever-increasing demand increase factor revenues both in the tourism sector and in other feeding sectors. Therefore, tourism expenditures generate further income via multiplier mechanism (Kızılgöl and Erbaykal, 2008: 354). Kar *et al*. (2004) point out disagreement on the multiplier coefficient of tourism expenditures although certain empirical researches on Turkey found it around 2. Taking the multiplier coefficient as 2 means that any increase in tourism expenditures leads to two times more rise in current national income.

Contrary to its numerous positive impacts, the tourism sector is stated to have some negative impacts on the economy. Honey and Gilpin (2009) underline the fact that tourism acts as an intermediary in spread of epidemics and terrorism. Another potentially-negative impact of tourism is from time to time seen in the countries whose tourism receipts have a considerably high share in export revenues. Akama and Kieti (2007) remark that in the regions where tourism receipts are too high, interest groups may attempt to take control of domestic resources of tourism. This may give rise to negative impacts on domestic economy including conflict of interests over such resources and increased level of corruption. Such a conflict of interests over tourism resources, which are classified under renewable natural resources class, in point of fact, precisely refers to “resource curse” hypothesis theorized by Auty (1994). Resources curse hypothesis argues that the countries which are rich in natural resources show a slower economic growth as compared to those which fewer natural resources.

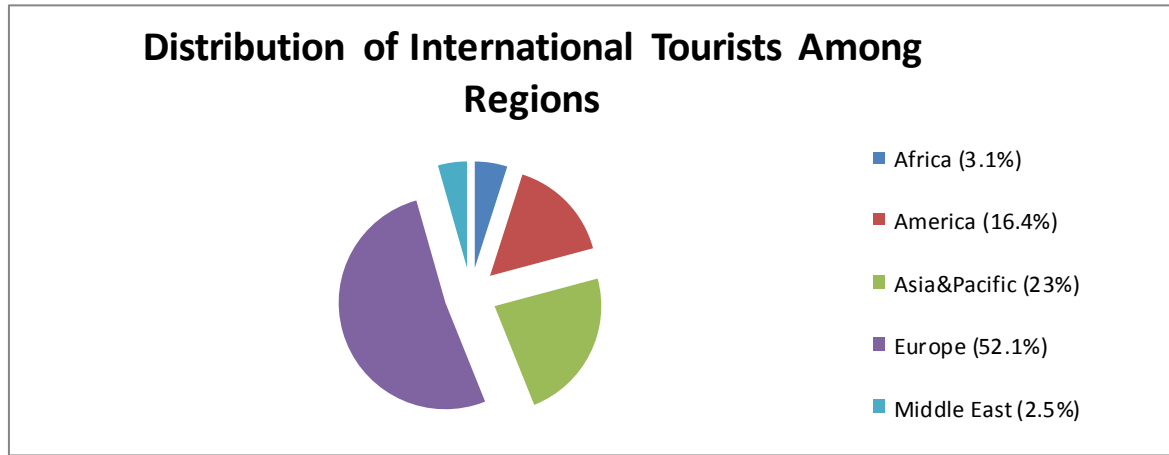
The most prominent implication of natural resource curse hypothesis is Dutch disease approach. Basically asserting that revival in the natural resources sector would lead to a setback in manufacturing industry, and thus would lead to a negative effect on economic growth, Dutch disease approach can also be associated with the tourism sector. A revival in the tourism sector would lead to an increase in demand for tourism products, which fall in the category of the goods and services directly subject to trade. As the tourism sector is a labor-intensive sector that needs additional labor force to meet increasing demand, real wages would rise, escalating the marginal productivity of labor. As a result, labor force would start to import from manufacturing industry (or agricultural sector) producing merchantable goods to non-tradable tourism sector. This would cause a diminishing level of production in manufacturing industry, and would end up with the so-called deindustrialization phenomenon. Another effect of a revival in the tourism sector is that in parallel with the amount of increase in the inflow of foreign currency, domestic currency would appreciate. Appreciation of domestic currency, in turn, would lead to rise in nominal exchange rates and therefore in current real exchange rates. This also would give rise to loss of competitiveness in manufacturing industry that produces merchantable goods, which is also conceptualized as deindustrialization. This mechanism operating from revival of tourism sector to setback in manufacturing industry and hindered economic growth is predicated on the assumption that manufacturing industry is the engine of growth (Akça, 2015). Chao *et al.* (2006) emphasize that as a result of a revival in the tourism sector, the price of non-tradable goods would

increase more than the price of tradable goods, decreasing the demand for capital in tradable goods sector. At the end of the day, deindustrialization in tradable goods sector would obviously diminish the general welfare. Capo *et al.* (2007) discover the symptoms of Dutch disease in a research on Canary and Belarik Islands, whose economies are mostly dependent on the tourism sector. They argue that in both islands, giving priority to tourism impair the level of education, innovation and technological advancement; and therefore such a prioritization may restrain long-term growth. Defining the Dutch disease in the tourism sector as “Beach disease”, Holzner (2010) investigates more than 130 countries, each having a considerable share in their domestic economy, but could not find the symptoms of “Beach Disease”.

Even though the tourism sector may have certain negativities on the economy, general opinion on this issue may be summarized as follows: tourism increases foreign exchange earnings, gives rise to economies of scale, positively affects balance of international trade, supports employment and enhances national income as a whole; thus it has positive impacts on economic growth.

Tourism is one of the fastest-growing sectors across the globe. When global tourism movements and resulting revenues are examined, a stable increase can be seen clearly. Number of people participating in international tourism was 455.9 million in 1990, it reached up to 1.138 billion as of 2014. Throughout this 23-year-period, the number of international tourists has increased more than double. When it comes to tourism receipts, it has increased from \$ 473.4 billion in 2000 to \$1.197 billion in 2014. During this 13-year-period tourism receipts have increased more than double (UNWTO, 2015). Figure 1 illustrates the distribution of tourism movements in 2014.

Figure 1. Distribution of Tourism Movements to World Geography (2014)

Source: (UNWTO, 2015).

The most visited region in 2014 is Europe with 588 million tourists, forming 52.1% of total international tourism movements. In this category, Europe is followed by Asia and Pacific region with 263 million, America with 181 million, Africa with 56 million and Middle East with 50 million tourists. Table 1 below indicates the list of top ten countries that are mostly preferred by tourists.

Table 1. Top 10 Countries Mostly Preferred in Tourism Movements (Million People)

Country	2009	2010	2011	2012	2013
France	76.8	76.8	79.5	82.2	83.1
USA	55	59.7	62.4	66.1	69.8
Spain	52.2	52.7	56.7	57.7	60.7
China	50.9	55.7	57.6	57.4	55.7
Italy	43.2	43.6	46.1	45.9	47.7
Turkey	28.2	28.1	29.2	35.6	37.8
Germany	24.2	26.9	28.4	30.4	31.5
UK	25.5	27	30	29.2	31.2
Russia	21.4	20.2	22.7	25.7	28.4
Thailand	14.2	15.9	19.2	22.4	26.5

Note: Country ranking is according to 2013 data.

Source: (UNWTO, 2014).

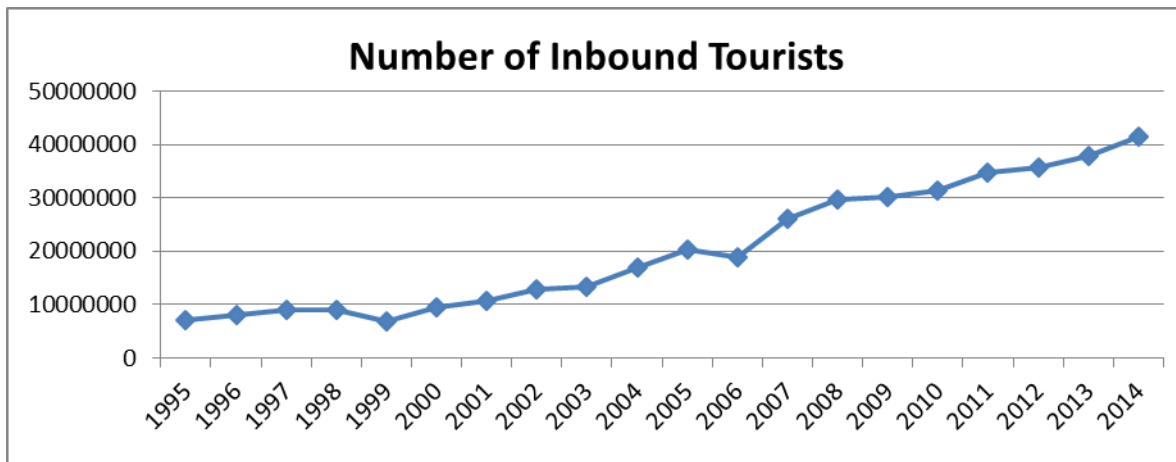
As is seen in Table 1, France is the most preferred country as of 2013, with 83.1 million tourists, which is followed by USA with 69.8 million. Turkey ranks number six with 37.8 million tourists. Eight of top ten countries classified in terms of the number of inbound tourists are also take part in the list of top ten countries by tourism receipts. In this regard, USA is the first with \$139.6 billion, and Spain ranks number two with \$56.3 billion. Only two

of top ten countries classified in terms of the number of inbound tourists, namely Russia and Turkey, could not find a place in the list of top ten countries by tourism receipts. This can be interpreted as an indication of the fact that the tourists visiting Turkey and Russia spend less as compared to other countries. Considering the investments in tourism as of 2013, China is the first with \$ 102 billion, which is followed by USA with \$ 83.5 billion and Germany with \$ 81.3 billion (UNWTO, 2015).

“Tourism Promotion Law” dated 1982 and numbered 2634, investment incentives and financial supports for tourism are of vital importance in rapid growth of the share of tourism in the Turkish Economy (Bahar, 2006: 13). Thanks to these incentives, the structure of tourism underwent a considerable change after 1980 in terms of both quality and operation. Acting as the number two sector which creates the highest jobs by using the least investment, the tourism sector generates almost 1.2 million jobs, which means that it affects the lives of 5 million people when employees’ families are taken into account. In addition, it is said that the tourism sector has a direct effect on 54 sectors in the economy (AKTOB, 2014: 8). Figure 2 illustrates the trend of the number of inbound tourists visiting Turkey in the period 1995-2014.

Figure 2. Number of Inbound Tourists Visiting Turkey in the Period 1995-2014

Source: (World Bank- WDI, 2015).

As it can be understood from Figure 2, the number of inbound tourists visiting Turkey has continuously increased throughout the period 1995-2014 except for 1999 and 2006. It has risen from 7 million eighty three thousand tourists in 1995 to 41 million four hundred fifteen thousand in 2014. Figure 3 depicts the evolution of the share of tourism sector in total export proceeds in Turkey throughout the period 1972-2014.

Figure 3. Share of Tourism Sector in Total Export Proceeds (1972-2014)

Source: <http://www.tursab.org.tr>

As is seen in Figure 3, the share of tourism sector in total export proceeds in Turkey fluctuates throughout the period 1972-2014. This fluctuation may be caused by variability in tourism receipts or in total export proceeds. Table 2 shows some indicators as to Turkey's tourism sector.

Table 2. Indicators as to Turkey's Foreign Trade and Tourism Sector

Years	Export (billion \$)	Tourism Receipts (million \$)	Tourism Receipts/GNP (%)	Import (billion \$)	Tourism Expenditures (million \$)	Tourism Expenditures/Import (%)
1975	1 401.1	200.9	0.5	4 738.7	155.0	3.3
1980	2 910.1	326.7	0.6	7 909.4	114.7	1.5
1985	7 958.0	1 482.0	2.8	11 343.4	323.6	2.9
1990	12 959.3	3 225.0	2.1	22 302.1	520.0	2.3
1995	21 637.0	4 957.0	2.9	35 709.0	912.0	2.6
2000	27 774.9	7 636.0	2.9	54 502.8	1 711.0	3.1
2005	73 476.4	20 322.1	4.2	116 774.2	3 394.6	2.9
2010	113 883.2	24 931.0	3.4	185 544.3	5 874.5	3.2
2011	134 906.9	28 115.7	3.6	240 841.7	5 531.5	2.3
2012	152 478.5	29 351.4	3.7	236 545.1	4 593.4	1.9
2013	151 700.2	32 300.4	4.1	251 651.2	5 253.6	2.1
2014	157 622.3	34 306.2	4.3	242 224.4	5 470.5	2.3

Source: <http://www.tursab.org.tr>

Total export and import level, share of tourism receipts and expenditures in total foreign trade as well as share of tourism receipts in national income of Turkey are shown in Table 2. According to this table, in 2014, tourism receipts generate 21.7% of total exportation amounting to \$ 157 billion. Tourism receipts amounting to \$ 34 billion correspond to 4.3% of GNP. The expenditures that Turkey spent for foreign tourism activities generate only 2.3% of

its total importation. From this point of view, it is understood that tourism influences services balance accordingly current accounts and balance of payment positively.

3. Literature Review

Theoretical model setting up over untraded goods have an impact on increase in the number of studies on tourism-based growth hypothesis which can be assessed within the scope of export-based growth (Gunduz and Hatemi-J, 2005). Balaguer and Cantavella-Jorda (2002) have investigated the role of tourism in Spain's long term economic growth. By using quarterly data between 1975-1997, the writers have applied cointegration and causality tests in order to investigate whether tourism-based growth hypothesis is valid or not in Spain. According to the results that writers obtained from the study, the long term economic growth of Spain is quite responsive to the development of international tourism. Tourism expenditures in Spain trigger economic growth by creating multiplier effect. Eugenio-Martin et. al (2004), by using panel data as to the period of 1985-1998, have researched the relation between tourism and economic growth for Latin American nations. According to research results, some findings have been obtained showing that tourism sector is enough for economic growth in low and middle-income countries, but not enough in developed countries. Moreover, there is another result obtained from the study that low-income countries must improve their infrastructure and education level, and that middle-income countries must increase social progress level and per capita income in order to get more tourists.

Brau et al. (2007) analyze the empirical relationship between growth, country size and tourism specialization by using a dataset covering the period 1980-2003. They find that tourism countries grow significantly faster than all the other sub-groups according to their analysis results. Another finding of their paper is that small states are fast-growing only when they are highly specialized in tourism. Fayissa et al. (2007) have researched the contribution of tourism to economic growth and development for Africa region. The writers, by using panel data as to the period of 1995-2004 for 42 African countries, got the results showing that tourism receipts make a contribution to current national income level accordingly to economic growth and development. Samimi et al. (2011), have researched the causality and long term relation between tourism development and economic growth in developing countries for the period of 1995-2009 by using P-VAR model. Findings obtained from the study display that there is a bilateral causality between tourism development and economic growth, and a positive long term relation as well.

On the contrary most of the empirical literature in this field of study, Figini and Vici (2010) provided evidence that tourism specialisation can not be the cure to solve problems of development and growth. Their empirical evidence showed that a tourism-based country does not grow, on average, differently from any other type of country. In addition to their findings, Oh (2005) has analyzed the causality and long term relation between tourism development and economic growth in South Korea by Engle-Granger approach and using bivariate VAR model. Results from the study show that there is no long term relation between tourism and economic growth. Furthermore, according to Granger causality test results, it is understood that there is a unilateral causality only from economic growth to tourism development.

Tourism receipts have the second biggest portion in Turkey's total export proceeds after manufacturing industry. This situation shows how tourism sector as export-based growth strategy is important for Turkey. Therefore, the impact of tourism development on economic growth in Turkey came to researchers' attention. Gunduz and Hatemi-J (2005) have researched the contribution of tourism to economic growth in Turkey. According to the causality test results performed by using the annual data as to the period of 1963-2002, they got results showing that tourism-based growth hypothesis in Turkey is supported experientially. Kızılgöl and Erbaykal (2008), by using quarterly data for the period of 1991-2006, have researched the causality relationship between tourism receipts and economic growth within the framework of Toda-Yamamoto method. The results obtained from this study show that there is a unilateral causality from economic growth to tourism receipts. Therefore, Turkey must execute a sustainable economic growth in order to get more tourism receipts. Bahar (2006), by using VAR model, has analyzed whether there is a long term relationship between tourism sector and economic growth in Turkey between the years of 1963 and 2004. Empirical results obtained from the study demonstrate that there is a long term relationship between tourism and economic growth, and that tourism makes positive contribution to economic growth. Bahar and Bozkurt (2010) have analyzed the existence of a long term positive relationship between tourism sector and economic growth in developing countries by using dynamic panel data analysis method. Within this context, they generated a panel data set as to the period of 1998-2005 for 21 developing countries including Turkey, and carried out two-stage GMM-System analysis. In consequence of the analysis made, it is determined that there is a positive and significant relationship between tourism and economic growth in terms of developing countries, and that 1% of an increase in tourism receipts leads to 2.825% of a rise in long term economic growth.

In general, related literature points that the development of tourism sector makes positive contribution to economic growth. Starting from this point of view, it is considered very important to analyze at which rate tourism receipts contribute to economy in Turkey and similar countries which accept tourism as an important sector.

4. Data Set and Methodology

In this part of the study, long-term relation between tourism receipts and gross domestic product (GDP) has been economically determined in the light of Turkey's annual data as to the period of 1972-2014. Therefore, the impact of tourism receipts, as a determinant, on economic growth has been researched rather than analyzing a growth model. Basically, the variables taking part in the theoretical model of this study, in which contribution of tourism receipts to Turkey's long term economic growth has been researched, have been determined as GDP, tourism receipts and real exchange rate. While GDP, as a dependent variable, takes part in the model representing long term economic growth; real exchange rate, as one of the independent variables, is included in the model representing competitiveness power with other countries. Moreover, presence of real exchange rate in the model is important to display macroeconomic stability's importance and to increase the estimation power of model. The data used in the study, their explanations and data sources are summarized in Table 3. In order to protect the series against possible changing variance and autocorrelation partially, natural logarithmic transformation for all variables have been done, and the series have been analyzed in this way. Thanks to this, coefficients obtained from the estimation of regression model can be interpreted as elasticity. Furthermore, all variables have been realized in order to make the series free from possible price change effects.

Table 3.Variables Used, Explanations and Data Sources

Time Series	Variable	Explanation	Source
Economic Growth	<i>Y</i>	Real GDP (in national currency), with fixed price of 1998, CPI Based, 2010=100.	IMF-IFS, 2015
Tourism Receipts	<i>TOUR</i>	Real Tourism Receipts in National Currency, CPI Based, 2010=100.	TURSAB, 2015
Real Exchange Rate	<i>RER</i>	USD Based, 2010=100.	IMF-IFS, 2015
Modification Data	<i>CPI</i>	Consumer Price Index (CPI), 2010=100.	IMF-IFS, 2015

Theoretical model of the study aiming to analyze the long term relation between tourism receipts and economic growth has been identified below with reference to studies made by Balaguer and Cantavella-Jorda (2002) and Gunduz and Hatemi-J (2005):

$$Y = f(TOUR, RER) \quad (1)$$

In the model, Y means ‘GDP’, TOUR ‘tourism receipts’, and RER ‘real exchange rate’. In the study, by integrated approach, long term linear regression model aiming to show how and in which way the explanatory (independent) variables affect real GDP (dependent variable) is shown below:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 TOUR_t + \beta_2 RER_t + u_t \quad (2)$$

$(t = 1972, 1973, \dots, 2014)$

While all the variables in logarithmic form here are same as defined in the table above, β_0 demonstrates a constant and u_t means error term representing the factors which are not included in the deterministic part. Although it is not so clear in the direction of findings obtained from theoretical explanations and previous studies, it is expected that tourism receipts increase GDP, economic growth, ($\beta_1 > 0$). Another case is the impact of exchange rates on growth. Theoretically, as long as foreign exchange earnings from export go up, national currency becomes more valuable, and especially import of industrial goods increases. This situation will influence the growth negatively. In case of a decrease in export proceeds, opposite effects will appear. Considering these general expectations, the impact of exchange rates on growth is uncertain for developing countries like Turkey. Because, in case that relative prices are in favor of developing countries, then some other conditions must be met in order for the said situation to increase net import accordingly economic growth. In the mentioned conditions, there are some criteria such as: supply and demand elasticity of the exported goods is high, change in relative prices do not cause inflation and an increase in total expenditures, import-substitute power is high. It is also known that these criteria are not completely fulfilled by the developing countries (Doğanlar, 1999). Therefore, the sign of β_2 coefficient is uncertain.

5. Results

At the estimation stage of regression model identified in order to analyze the long term relation between tourism receipts and economic growth, the series to be analyzed must be stationary series in order to get economically significant relationship between the variables. In case that time series are not stationary, the relationship between variables resulting from the regression analyze shows up as spurious regression. In order for series to be stationary, it must have constant mean and constant variance, and covariance between error terms must be

zero (Asterio and Hall, 2011: 267). Therefore, to analyze the long term relation between the variables, first of all it must be examined whether series are stationary or not. Testing the stationary situation of time series shall ensure to identify appropriate method to be used in econometric model estimation. For this purpose, ADF (Augmented Dickey Fuller) and PP (Phillips Perron) unit root test results performed for all variables taking part in the model are shown in the Table 4 and Table 5 respectively.

Table 4. ADF Unit Root Test Results

Variable		With Trend		Without Trend	
		<i>Test sta.</i>	<i>P**</i>	<i>Test sta.</i>	<i>P**</i>
<i>LNRGSYH</i>	At level	-0,515[0]	0,878	-3,253[0]	0,088
	First Variation	-6,447[0]**	0,000	-6,375[0]**	0,000
<i>LNTOUR</i>	At level	-1,122[2]	0,698	-1,487[0]	0,818
	First Variation	-5,479[1]**	0,000	-5,514[1]**	0,000
<i>LNRER</i>	At level	-1,278[0]	0,631	-1,339[0]	0,864
	First Variation	-5,141[0]**	0,000	-5,161[0]**	0,000

Note: ** shows that statistics are significant at the level of 5%. Optimal time lag length has been determined according to Schwarz Information Criterion. The values in the brackets show the time lag lengths which are used in ADF test to remove the autocorrelation among error terms.

Table 5. PP Unit Root Test Results

Variable	Level	With Trend		Without Trend	
		<i>Test sta.</i>	<i>P**</i>	<i>Test sta.</i>	<i>P**</i>
<i>LNRGSYH</i>	At level	-0,534	0,874	-3,423	0,062
	First Variation	-6,741**	0,000	-6,635**	0,000
<i>LNTOUR</i>	At level	-1,188	0,671	-1,488	0,819
	First Variation	-5,568**	0,000	-5,495**	0,000
<i>LNRER</i>	At level	-1,637	0,455	-1,651	0,755
	First Variation	-5,155**	0,000	-5,165**	0,001

Note: ** shows that statistics are significant at the level of 5%. Newey-West band width has been used.

According to the results of ADF and PP unit root test performed in order to identify the integrated degrees of the series, it is seen that all variables are not stationary at the level for both with trend processes and without trend processes; but however they become stationary when the first variations are calculated. Since all the series become stationary after the calculation of first variations and therefore the information as to long term disappear; a regression analysis shall not display a long term balance relationship. Therefore, cointegration techniques are considered appropriate to be used in the long term analysis. Although the series relating to economic variables are not stationary, cointegration analysis asserts that these series may have a stationary linear combination and that it can be determined econometrically (Asterio and Hall, 2011). Based on this, possible cointegration relation between the variables

are being researched. Johansen cointegration method has been used in the cointegration analysis. This method estimates the long term relationship between non-stationary series by using maximum probability procedure predicting the number and parameters of cointegration relationship (Balaguer and Cantavella-Jorda, 2002: 880). Optimal time lag length in VAR analysis performed for cointegration analysis has been found as 3 according to Akaike Information Criterion (AIC). Concerning the analyzed model, it is seen that there is no autocorrelation and changing variance problem and that the model meets the stability condition (adverse roots are in the unit circle). Pantula principle which was proposed by Johansen ve Juselius (1992) has been used in the selection of deterministic variables in the cointegration test. Number of cointegrated vectors are determined according to trace test and maximum eigen value test statistics. Cointegration test results are shown in the Table 6.

Table 6. Johansen Cointegration Test Results

Number of Cointegration	Trace Test			Maximum Eigen Test		
	Test Statistics	Critical Value (%5)	P**	Test Statistics	Critical Value (%5)	P**
r=0	67,979**	42,915	0,000	36,403**	25,823	0,001
r≤1	31,577**	25,872	0,008	24,201**	19,387	0,009
r≤2	7,376	12,521	0,307	7,376	12,518	0,307

Note: ** shows that null hypothesis is rejected at the level of 5%, in other words the presence of cointegration relationship.

According to trace test and maximum eigen test results, it is seen that there are two cointegration relationships. Normalized cointegration equation is:

$$\ln Y_t = 0,314 \ln TOUR_t + 0,536 \ln RER_t \quad (3)$$

According to equation 3, tourism receipts influence Turkey's long term economic growth positively. When examining the parameter estimation results which are considered as statistically significant, it is understood how multiplier effect of tourism receipts is important. When we interpret the contribution of tourism receipts to economic growth as elasticity; 1% of an increase in tourism receipts leads to 0.314% of a growth in real national income level. In other words, 5% of an increase in tourism receipts leads to 1,57% of a grow in real national income level. After the determination of long term relationship by Johansen cointegration method, error correction model (ECM) is applied in order to identify how much the presence of deviation from long term balance and average deviation get close to average. Being statistically significant of error correction coefficient, which is expressed as adjustment speed or adaptation speed, indicates that there is deviation from long term averages and that the said

deviation will disappear after a while. Error correction coefficient shows at what rate short term imbalances can be corrected at the end of a term (Asterio and Hall, 2011). Adaptation speed coefficient obtained from ECM is found as -0,325. According to adaptation speed coefficient determined as statistically significant at the level of 5% (t value = -2,183), it is understood that approximately 32% of the deviations from long term balance values occurred in short term disappear at each term. Therefore, it is also understood that deviations from long term balance will completely disappear and reach the balance after 3,13 terms.

Existence of a long term relationship between tourism receipts and economic growth means that there must be at least a unilateral causality among the variables (Engle and Granger, 1987: 259). Results of Granger causality test applied for this purpose are shown in the Table 7.

Table 7. Granger Causality Test Results

Null Hypothesis (H ₀)	F statistics	P**
LnTOUR is not the Granger causal to lnY.	20,02**	0,000
LnY is not the Granger causal to lnTOUR.	6,243	0,101
LnRER is not the Granger causal to lnY.	13,198**	0,000
LnY is not the Granger causal to lnRER.	16,845**	0,000
LnRER is not the Granger causal to lnTOUR.	3,579	0,311
LnTOUR is not the Granger causal to lnRER.	7,951**	0,047

Not: ** shows that statistics are significant at the level of 5%. Granger Causality test was performed on the series became stationary after taking first difference.

According to Granger causality test results, it is understood that there is a unilateral causality from tourism receipts to real GDP, and a bilateral causality between real exchange rate and real GDP. Starting from this point, it can be stated that change in relative prices increase the competitiveness power, so that it influences real GDP as well as economic growth of Turkey. Accordingly, empirical results, which are coherence with theoretical expectations, support the idea that growth hypothesis for Turkey based on tourism is an appropriate policy.

6. Concluding Remarks

Tourism is one of the fastest-growing sectors across the globe. When global tourism movements and resulting revenues are examined, a stable increase can be seen clearly. Having the second biggest share in total exports after manufacturing industry, tourism receipts of Turkey, refers to the importance of tourism as an export-led growth strategy.

This study aims to determine the long-term relationship between tourism receipts and economic growth for Turkey. In this regard, this study also tries to analyze the contribution of

tourism receipts to long-term growth performance of the Turkish Economy. The variables specified in the model are Gross Domestic Product, Tourism Receipts and Real Exchange Rate. In the study covered the period 1972-2014 using annual data, Johansen co-integration test and Granger causality test were performed to determine the long-term relations. As a result of cointegration test results, tourism receipts positively affect the long-term growth performance of the Turkish Economy. If we interpret the contribution of tourism receipts to economic growth as flexibility, 1% increase in tourism receipts leads to economic growth by almost 0.314%. In other words, 5% increase in tourism receipts elevates real GDP by 1,57%. Granger causality test results also verify that the existence of cointegration relationship. According to Granger causality test results, there is a one-way causality from tourism receipts to GDP, whereas there is a two-way causality between the real exchange rate and real GDP. From this finding, it may be stated that changes in relative prices increase competitiveness, affecting real GDP; moreover, the tourism sector has a direct impact on the growth performance of the Turkish Economy. Therefore, general conclusion to be drawn in the light of this study is that the policies aimed at increasing tourism receipts in Turkey also put great contributions to economic growth; and that additional measures devoted to expanding potential should be maintained.

References

- AKAMA, John; Kieti, DAMIANNAH. (2007), "Tourism and Socio-economic Development in Developing Countries: A Case of Mombasa Resort in Kenya", *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 15, No. 6, ss. 735-748.
- AKÇA, Emrah Eray. (2015), *Doğal Kaynakların Ekonomik Gelişme Üzerine Etkisi: Seçilmiş Ülke Deneyimleri, İktisadi Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları*, İstanbul.
- AKTAŞ, Cengiz (2005), "Türkiye'nin Turizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), ss. 163-174.
- AKTOB (2014), "2023'e Doğru Türkiye'de Turizmin 100 Yılı-Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı", <http://www.aktob.org.tr/pdf/arastirma2014.pdf>, Erişim Tarihi: 10.09.2015.
- ASTERIO, Dimitrios; HALL, Stephen G. (2011). *Applied Econometrics*. Palgrave Macmillan, Second Edition.
- AUTY, Richard M. (1994), "Industrial policy reform in six large newly industrializing countries: The Resource Curse Thesis", *World Development*, Vol. 22, Sayı 1, ss. 11-26.
- BAHAR, Ozan (2006), "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 13, Sayı 2, ss. 137-150.
- BAHAR, Ozan; BOZKURT, Kurtuluş (2010), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, ss. 255-265.
- BALAGUER, Jacint; CANTAVELLA-JORDA Manuel (2002), "Tourism As a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case", *Applied Economics*, 34:7, ss. 877-884.

BRAU, Rinaldo; LANZA, Alessandro; PIGLIARU, Francesco (2007), "How fast are small tourism countries growing? Evidence from the data for 1980-2003", *Tourism Economics*, Vol 13, No 4, ss. 603-614.

CAPO, Javier; FONT, Antoni Riera; NADAL, Jaume Rossello (2007), "Dutch Disease in Tourism Economics: Evidence from the Balearics and the Canary Islands", *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 15, Sayı 6, ss. 615-627.

CHAO, Chi-Chur; HAZARI, Bharat R.; LAFFARGUE, Jean-Pierre; SGRO, Pasquale M; YU, Eden S.H. (2006), "Tourism, Dutch Disease And Welfare In An Open Dynamic Economy", *The Japanese Economic Review*, Vol. 57, No 4, ss. 501-515.

COPELAND, Brian R. (1991), "Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy", *Economica*, New Series, Vol. 58, No. 232, ss. 515-529.

CROUCH, Geoffrey I.; RITCHIE, J.R.Brent (1999), "Tourism, Competitiveness, and Sociteal Prosperity". *Journal of Business Research* 44, ss. 137-152.

DEAKIN, B. M. (1972), "International Travel-International Trade", *The Economic Journal*, Vol. 82, No. 326, ss. 746-748.

DOĞANLAR, Murat (1999), "Marshall-Lerner Koşulu Yeterli Olabilir mi?", *İktisat İşletme ve Finans*, Vol. 14, Sayı 162, ss. 79-88.

ENGLE, Robert F.; GRANGER, Clive W. J. (1987), "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, Vol. 55, No. 2, ss. 251-276.

EUGENIO-MARTIN, Juan Luis; MORALES, Noelia Martin; SCARPE, Riccardo (2004), "Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach", *FEEM Working Paper*, No. 26, ss. 1-28.

FAYISSA, Bichaka; NSIAH, Christian; TADASSE, Badassa (2007), "The Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa", *Department of Economics and Finance Working Paper Series*, ss. 1-27.

FIGINI, Paolo; VICI, Laura (2010), "Tourism and growth in a cross section of countries", *Tourism Economics*, Vol 16, No 4, ss. 789-805.

GUNDUZ, Lokman; HATEMI-J, Abdunnasser (2005), "Is The Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey?". *Applied Economics Letters*, 12, ss. 499-504.

HOLZNER, Mario (2010), "Tourism and Economic Development: The Beach Disease?", *The Vienna Institute for International Economic Studies Working Papers* 66, ss. 1-43.

HONEY, Martha; GILPIN, Raymond (2009), "Tourism in the Developing World", *U. S. Institute of Peace Special Report* 233, ss. 1-11.

JOHANSEN, Soren; JUSELIUS, Katarina (1992), "Structural Tests in a Multivariate Cointegration Analysis of the PPP and the UIP for UK", *Journal of Econometrics*, 53, ss. 211-244.

KAR, Muhsin; ZORKİRİŞÇİ, Ebru; YILDIRIM, Metin (2004), "Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* (8), ss. 87-112.

KIZILGÖZ, Özlem; ERBAYKAL, Erman (2008), "Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, ss. 351-360.

LEAMER, E. Edward (1995), *The Heckscher-Ohlin Model in Theory and Practice*, *Princeton Studies in International Finance*, 77, New Jersey: Princeton.

OH, Chi-Ok (2005), "The contribution of tourism development to economic growth in the Korea economy", *Tourism Management* 26, ss. 39-44.

SAMIMI, Ahmad Jafari; SADEGHI, Somaye; SADEGHI, Soraya (2011), "Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-Var Approach", Middle-East Journal of Scientific Research 10 (1): ss. 28-32.

SEYİDOĞLU, Halil (2013), Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 18. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

United Nations World Tourism Organization (UNWTO), (2014) Tourism Highlights, http://dtxq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_annual_report_2014.pdf, Erişim Tarihi: 22.08.2015.

United Nations World Tourism Organization (UNWTO), (2015) Tourism Highlights, <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>, Erişim Tarihi: 08.09.2015.

Yıldız, Zafer (2011), "Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, ss. 54-71.

<http://www.tursab.org.tr/tr/istatistikler/turist-sayisi-ve-turizm-geliri>, Erişim Tarihi: 15.07.2015)

<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, Erişim Tarihi: 18.07.2015.

<http://data.imf.org/?sk=7CB6619C-CF87-48DC-9443-2973E161ABEB&ss=1420495318386>, Erişim Tarihi: 23.07.2015)

Orta Çağ İktisat Tarihinde Tefecilik Yasağından Kurtuluş

Kürşat Haldun AKALIN¹

Özet

Tefecilik, çoğu kez, borç alan kişinin parasını kullanmış olması nedeniyle borç veren kişiye karşı üstlendiği aşırı derece ağırlıktaki bir yük ya da ödediği fazla miktar olarak düşünülmüştür. Yahveist geleneğe göre, ilkesel olarak tefecilik, zayıfın güçlü tarafından sömürülmesinden başka bir anlamı taşımamaktadır. Kutsal Kitap'ın ya da Tevrat'ın Çıkış (22: 4), Levililer (25: 35-37) ve Tesniye (23: 20) kitapları İsrail halkının içindeki kimselerden faiz alınmasını kesinlikle yasaklamaktadır. Bu nedenle İsraililer, mülkün ilk sahibine geri döndüğü ve kölelerin de zincirlerini çıkarıp azat edildiği ellinci yıl anlamına gelen Yubil görüşünü içtenlikle benimsemişlerdir. Elbette, saflık ve dindarlığın gerektirdiği görevler, İsraililer dışındaki uluslar tarafından da ve yabancıları kapsayacak kapsamda yerine getirildiği gibi, birliğin zayıflamaması için grup üyelerini dışarıdan gelenlere karşı da sorumlu tutmuştur. Hristiyan geleneği de, fakiri ve zayıfı güçlüden korumuş, borç alan ve veren kimselerin parasal güçlerini hiç dikkate almaksızın Orta Çağlar boyunca faiz karşılığı borç vermeyi kötülüğün kendisi olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefecilik, Faiz, Orta çağ ekonomik düşüncesi

Deliverance from The Usury Prohibition in The Economic History of Middle Age

Abstract

Usury is often considered to be an excessively high charge or surplus pay made by the lender to the borrower for the use of money. According to the Yahveist tradition usury seems to have meant nothing that principally exploitation of the weak by the strong. The Biblical or Torah books of Exodus (22: 4), Leviticus (25: 35-37) and Deuteronomy (23: 20) precisely forbade the taking of interest from those within the peoplehood of Israel. For this reason the Jews embraced the idea of jubilee year (the fiftieth year), when property was to revert to its original owners and slaves were to be unshackled. Certain purity tasks were to be done by and to outsiders, by members of the group liable to other members lest the solidarity wither. Also the christian tradition was to protect the weak from the strong, there was during the Middle Ages a concern that money-lending was itself an evil irrespective of the comparative monetary strength of the borrower and the lender.

Key Words: Usury, Interest, Medieval economic thought

---

¹ Doç. Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, haldunakalin@osmaniye.edu.tr

1.Giriş

Orta Çağın düşünürleri tarafından, ekonomik ilgiler, servet peşinde koşma arzusu, tefecilik baskısı altında iyelik gasp etme tamahkarlığı yerilmiş; ticaret kaçınılmaz olarak sayılsa dahi, ticari kazançlar, hiçbir değer üretmeksizin bir başkasının üretkenliğinden yararlanma olarak hor görülmüştür. Orta Çağın öğretisinde, ekonomik ilgilerin ve tutkuların ciddi işlere karışmasına izin veren tutumlara karşı; hiç istisnasız, sınırlamalar, kural koymalar ve uyarılar bulunmaktadır. Kişinin kendi yaşamını ve neslini devamlı kılmak için, bulunduğu konuma göre geçimini sağlamak gayesiyle, servete nail olma isteği, haklı görülmüştür. Bu sınırı aşan bir kazan maksadı, teşebbüse yeltenme değil, tamahkarlığa kapılmadır; hırs ile tamah da, affolunmaz günahlar arasındadır. Ticaret, bu geçim sınırı içinde kalan sağladığı kazancıyla yetinmek koşulunda, meşru görülmüştür. Tanrı'nın bir takdiri olarak çeşitli ülkelerin farklı kaynaklara sahip oldukları halde, hemen herkesin bunlara gereksinim duyuyor olmaları, ticareti kaçınılmaz kılmıştır. Fakat yine de çok tehlikeli olan bir uğraşdır. Ticaretle uğraşan bu kimsenin, yaptığı işin bir kamu yararı yaratmış olduğundan, kendisine sağladığı kazancın da emeğinin ücretini aşmadığından, kesinlikle emin olması gerekir. Özel mülkiyet de, en azından, itibar edilmeyen bu dünya içinde gerekli görülen bir kurum özelliğini taşımaktadır. Ancak, iyeliklerin ortak olması yerine, özel mülkiyete dayanması halinde; insanlar çok daha fazla çalışmakta ve birbirleriyle daha az kavga etmektedirler. Yine de mülk edinme gayreti, beşer tabiatının manevi bir zaafı olarak görülmeli ve asla arzulanan bir eğilim olarak takdir edilmemelidir. İdeal olan, insanın doğasının özel mülkiyetten yana beslediği arzusunu kabul etmek değil, sahip olunanı muhtaçlarla paylaşmaya özendirme. En iyisi, mülkiyeti, bir zorunluluk sınırı içinde tutabilmektir. Mülkiyet, mümkün olduğu nispette daha çok sayıdaki insanın paylaştığı bir iyelik olmalıdır. Fakir insanların yaşamlarını sürdürmelerine ve geçimlerini sağlamalarına destek çıkmalıdır. Elden geldiği kadar çok sayıdaki insanın ortaklaşa kullanımına uygun olmalıdır. Mülk kadar çok sayıdaki insanın ortaklaşa kullanımına uygun olmalıdır. Mülk sahipleri, kendileri gerçekten muhtaç olmadıkları bu iyeliklerini, gereksinim duyan yoksullarla paylaşmaya hazır bulunmalıdırlar. Bu gibi tavsiyeler, on beşinci asrın Avrupa'sında bir iş sermayesine sahip olan piskoposlar tarafından kendilerine duyurulmaktadır. Şayet herkes bu tavsiyelere uymuş olsaydı, mülkiyetin hak edilmişliği anlayışı, herkes tarafından benimsenir, isyankar başkaldırılara meydan verilmezdi. Köylülerin ve küçük ustaların mülkiyetlerini savunabilmek için, hırsla gelişmek ve iyelik edinmek azmini taşıyan tekellilere ve tefecilere yapılan saldırıların önlenmesi, kaçınılmaz olmuştur. Bir bütün olarak orta çağ öğretisinin dayandığı varsayım,

son derece basittir. Ekonomik çıkarlara duyulan ilgi ve yöneliş, bunlarla bağlantılı olarak parayı elde etme güdüsünün, bireyin tüm benliğini sarmasıyla sonuçlanır. İnsanların çoğunun sahip olduğu ortak tüm hüneri sayılan emek, son derece gerekli ve onurlu bir uğraştır. Ruh için tehlikeleri içermesine karşın, ticaret de gerekli görülmektedir. Ahlaksızlığı taşımadığı sürece, parayla ilgilenmek de sakıncalı görülmeyebilir. Ancak, en iyimser görüş içinde paraya tutkunluk göstermek, rezilce bir eğilimdir; en kötü bir bakış açısıyla da, günahkarlık kaynağıdır. Aydınlanma çağı sırasında toplumsal değerlerin daha önce hiç görülmemiş bu alt üst oluşu; orta çağ boyunca yoğun tartışmalara neden olmuş ticaret ahlakıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Tüccarın faaliyet alanı son derece titiz bir şekilde kapsamına alarak, kısmen de olsa hoş görüyle karşılayan, orta çağ zihniyeti; hiç şüphesiz bu eğilimini, kitaba dayalı olarak kurduğu ve teamül haline getirdiği yargılarından kaynaklanan, klasik modellere göre oluşturmuştur. Kendi yağında kavru olarak gereksinimlerini toprağından karşılayan bir ekonomi üzerine kurulan devlette, tüccarlara duyulan ihtiyaç da az olacağı için, Aquinas'ın günaha düşmekten korunulacağı görüşü çok doğaldır.

Orta çağın sosyal teorisinde çok önemli bir etken olarak adil fiyat anlayışı ile ticari etkinliğin karşı karşıya gelmiş olması, orta çağ toplumunun geniş katmanları arasına tepkisel bir darbeyi indirmesi, kabul edilmiş bir teamüldür. Bir bölgede bol olan ürünü yokluğu çekilen diğer diyarlara götüren tüccarın çabası yadsınmasa da, ticaretin artık zorunlu bir hale geldiği tartışılmasa dahi; alış verişlerde sağlanan kazancın, tüccarın gayretinin bedeli karşılığı olmasından daha ötesine geçmemelidir. Orta çağ zihniyeti, ticaret kazancını, adil fiyat ilkesine ters düşen, bir başkasın üretiminden yararlanma veya malı bedelinden daha fazlasına satma olarak gördüğü için; haksızlığın ve günahkarlığın kaynağı olarak kabul etmektedir. Orta Çağın ilahiyatçılara göre, şayet kazanç peşinde koşan hiç tüccar olmasaydı, günahların affedilmesine belki de bu kadar fazla özen gösterilmeyecekti, yöneticiler de ekonomik hayatla çok fazla ilgilenmeyeceklerdi. Günaha konu edilmiş olsa dahi, tüccarların kazançları yasal yönetim tarafından meşru görülmüştür. Ticari faaliyet, yalnızca bir geçim vasıtası olarak uygun görülmemiş; bununla birlikte, sarf edilen emeğin, kullanılan yeteneğin ve karşı karşıya gelinilen tehlikelerin karşılığında hak etmiş olduğuna inanılan toplumsal konum da tüccara layık görülmüştür. Orta Çağ ilahiyatçılara göre, hiçbir şey üretmeksizin girişilen ticari faaliyette, sadece başkasının ürettiğine bedelinden daha aşağı fiyat vererek satın alındığı ve adil fiyatın üzerine çıkılarak satılması halinde yüksek kazanç sağlanıldığı için; ticaret, haksızlığın kaynağı haline gelmekte, gereksinim şiddeti veya vade farkı gibi nedenler yüzünden gerçekleşen fiyat yükselişleriyle de tefeciliğin temelini oluşturmaktadır.

Ticari etkinliği savunma, yeterli dahi olsa bir dereceye kadar şaşırtıcı sonuçlara yol açmıştır. Her şeyden önce, ticari faaliyeti niçin savunulmak zorunda kalınmıştır, bunun irdelenmesi gerekir. Ticaretin olumlu anlamıyla bir günahkarlığı taşımadığında ısrar edilecek olunursa; en azından tüccarların edindikleri kazançlarla elde ettikleri iyeliklerin kuşkulu olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim, Orta Çağ düşünürlerinin kanısına göre ticaret, sağladığı kazanç niteliğiyle ve edinilmesine yol açtığı iyelikleriyle, böylesine kuşku dolu günahkarlıkları beraberinde getirmektedir. Çağdaş ekonomik örgütlenmenin gerçekleri içinde, böyle bir tutumun açıklaması olamayacağı gibi hiç bir geçerliliği yoktur. Yalnızca yiyecek arzının ve fiyatlarının önem kazandığı orta çağın kasaba ekonomisi, öncelikle ürün tüketimini halkın kanaatlerinde ön plana çıkartmış; on dokuzuncu asrın ekonomik faaliyetlerinde cezbedici bir güç haline gelen kar etme güdüsünü, ekonomik çabanın mücadelesiz hedefi içeriğine dönüştürmüştür. Saf ve yalın haliyle tacir, taca olan sadakatinden kuşku duyulmadığı ve buyruklarıyla da çelişmediği müddetçe; vergileri toplayabilir, manastırlarla yakın işbirliğine girebilir, ürün getirebilir, el emeğinden yararlanabilir ve yabancılarla da iş yapabilirdi. Günahkarlığa karşı duyulan pişmanlık duygusunun etkisini de dikkate alan, kuramcılarının, uygulamaya yönelik en kapsamlı yorumlarıyla; tüccarın faaliyetleri, bir sınırlandırmalar ağı gücündeki orta çağın ekonomi politikasıyla kuşatılmıştır. Karşı karşıya getirilen dünyevi faaliyetin kazanç maksadı ile Tanrı'ya yönelişin zorunlu kıldığı diğergamlık ve cömertlik arasında bocalayıp kalan tüccar üzerindeki halkın kızgınlığı, şiddetli öfkelenmeler halinde sürekli arttırılmıştır. Üretici ve tüketici arasına girerek ürünün dağılımından çıkar sağlama peşinde olan komisyoncular üzerindeki kasabalıların baskısı, yine kazanca ulaşmanın yol açtığı insafsızlık ve maddiyat düşkünlüğü eğilimini sindirmek içindir.

Orta çağa özgü toplumsal teorinin içeriğini, kendisini kuşatan çevresel etmenlerden sezinlemek mümkün olduğu gibi; işgücünün verimliliği anlayışından uzak kalmış çalışma hayatını, özellikle haklı kılan temellere de sahip bulunmaktadır. Kilisenin toplumsal öğretilerini oluşturan ilk etmenlerinden birisi de, ekonomik güdülere beslediği kuşku ve sergilediği aleyhtarlıktır. Hristiyanlığın kazanç emeline karşı geliştirdiği bu hasmane tutumu, kalvinizmin ekonomik teşebbüs içinde verimli kılınan mesleki etkinliği bir Tanrı yolu içeriğinde takdis edinceye kadar, davranışlar üzerindeki baskısını sürdürmüştür. Orta Çağ düşüncesi, tüccarların, kar etme güdüsü ve ticarete hakimiyet kurma emeli yerine, geçimi sağlama ve topluluğun ihtiyaçlarını karşılama gayeleri üzerinde odaklaşılmasını istemiştir. Asketik geleneğin içeriğini oluşturan Orta Çağ felsefesi, bütün ticari etkinliği ve kazanç sağlama emelini, günahkarlığın sahası ve kaynağı kapsamında kınamış olmasına karşın;

ticaretin tamamıyla ortadan kaldırılamayışının fark edilmesi ve fiili zorunluluklarının kabulü sonucunda; tamahkarlığa ve paraya karşı konuşlandırdığı ısrarlı uyarılarını pekiştirerek, giderek gönülsüz şekildeki bir kınamaya yönelmiştir. Daha çok para kazanma tutkusunun, ticaretin dayandığı temel bir güdü haline geldiğinin anlaşılmasıyla birlikte; ticari etkinliğin özü, ele geçirme ve konum edinme açgözlülüğüyle beslenen bir harisliğe sürüklendiği; çağdaş düşünürlere göre toplumsal dinamiğin bir nedeni haline gelen bu kar gayesi, Orta Çağın ilahiyatçılarının iman yargıları açısından, bir kurt ulumasından başka bir şey değildir. Zanaatkar, geçimini sağlamakla sınırlı kıldığı etkinliğinde, insanların ihtiyaçlarını gidermenin ötesinde bir gaye taşımamakta, hak ettiğinin fazlasına da el sürmemektedir. Oysa tüccarın gayesi, sadece kendi geçimini sağlamak değildir. Kazancı, hayatta kalma galesinin çok üzerine çıkmıştır. Hayatı, daha fazla kar etme tutkusuyla anlam kazanmıştır. Tüccarın kazanç tutkusu, Orta Çağın geleneksel yargıları içindeki değerlendirilişi, şöylece ifade olunabilir. Her kim bir şey alır da, aldığını satmaz veya değiştirmez, kendisi için kullanma gayesini taşırsa, tüccar olarak adlandırılmaz. Fakat satış işlemi sonucunda kazanç sağlamak maksadıyla ürünü olan, ürünün değerinde hiçbir artış meydana getirmeksizin, satın aldığı şekliyle daha yüksek bir fiyat karşılığında satan tüccar; ucuza almaya ve daha pahalıya satmaya çalışmakla, Tanrı'nın tapınağının dışına çıkmaktadır. Ticaret yapan bir kimse, daha yüksek bir fiyatla satmak istediği ürünü, çok daha ucuz bir fiyatla alarak, sürekli alım satım uğraşısı içine girmişse; ister istemez, insani duygularından zamanla koparak, dininin kendisinden beklediği özveri ve cömertliğe de bir son vererek, kendi parasal çıkarının peşinde koşacaktır. Kazanç tamahkarlığının esiri olmaktan kendisini kurtaramayan tüccar, giderek, halkın merhametlilik hasletlerinden uzaklaşacak ve şahsi hayırseverlik duygusunu da kaybedecektir. Başkasının emeğinden yararlanan ve adil fiyat ölçüsünden uzaklaştığı oranda kendisine kazanç sağlayabilen tüccar, haksızlık ve merhametsizlik içinde kaldığı sürece daha yüksek karlara ulaşacak, başlangıçta hoş görülen topluluk çıkarı ve geçim galesi uğruna yapılan ticaret maksatlarını bir kenara bırakarak uğraşısı tümüyle kınanılan bir tamahkarlık üzerine kurulacaktır. Kazandıkları da, ya servet düşkünlüğü içinde biriktirdiklerine aktarılacak veya şehvet düşkünlüğü sonucunda yok olup gidecektir. Orta Çağın ürünün değerine eşit bir bedelle satılmasını öngördüğü fiyat kuramı, adil fiyat ölçüsüyle haksızlığın ve günahkarlığın bir kaynağı olarak gördüğü ticari etkinliği kınamasına temel oluşturduğu gibi, sanayi devrimi sırasında kabul gören emek-değer teorisinin ilk örneği özelliğini de taşımaktadır. Kuşattığı tehlikelerle dolu olarak ruha aykırı gelen ve sıkı bir denetim altına alınmadığı sürece de toplumun dayandığı ahlaki temeli yok edebilme eğilimini içeren, ekonomik teşebbüsün ticari

biçimi, adil fiyat sınırları içinde kalındıkça, toplumun devamlılık koşulunu yerine getirdiği için, eğilimleri itibarıyla bir ikilemi yapısında barındırmaktadır.

Ticaretten elde edilebilecek kârı, tıpkı iş görenin emeğinin bedeli olan ücret sınırları içinde hoş gören Orta Çağ zihniyeti; tüccarın emeğinin karşılığında ibaret gördüğü kazancını, bu ücret kıyaslaması sınırlarında haklı ve makul bulmuş, bunu aşan miktarlarını da, yasa dışı bulmamışsa da, din dışı olarak nitelendirerek hor görmüş ve kınamıştır. Tüccarın verimsiz faaliyeti ve fiyat farkından kaynaklanan kazancı, ancak karı emeğinin karşılığı olduğu ve kazanç sağlama gayesini de taşımadığı sürece, haklı görülmüş ve niyeti temize çıkarılmıştır. Kuramsal olarak oldukça uyumlu bulunsa dahi, uygulamada aşılamaz güçlükler içinde bocalayan, ürünlerin değerine eşit fiyatla satılabileceği öğretisi, Adam Smith'in daha sonraki betimlemeleriyle, tacirler üzerinde öyle pek cezp edici bir ölçü olarak kabul görmemiştir. Elbette kazanç hırsı içinde ürününü satmak isteyen sanayi devriminin tüccarı ile toplumsal hayatın hemen her kesitinde hakimiyet kurmuş olan kilisenin telkinleri altında kalan Orta Çağın taciri arasında, çok farklı güdüler rol oynayacaktır. Ticareti sıkı bir denetim altına almak isteyen Orta Çağın engelleyici güdüleri ile ticari kazançları haklı ve zorunlu kılarak ilerleten sanayi devriminin değerleri arasında, karakteristik farklılıklar bulunmaktadır. Orta Çağın ilahiyatçıları ve kilise hukukçuları, maddi servette sürekli ve sınırsız kazanma çabasının gösterilmesini, fazla para kazanarak daha rahat ve sıkıntısız bir yaşama ulaşılmasını, kesin bir günahkarlık hali olarak görmüşler; var olan tüm iman güçleriyle kazanca ve kolay hayata hamlelerde bulunmuşlardır. Oysa günümüzün modern toplumları, yüksek karlılığı verimliliğin bir sonucu olarak değerlendirdiklerinden; servet artışlarını hünerlilik ve gayretlilik şeklinde görerek, saygı duymakta ve takdirle karşılamaktadır. Merhametsizlik içinde kâr peşinde koşmaktan ve karşılığını almaksızın sahip olduğu dünyalığından hiç kimseye vermeme harisliğini göstermekten vazgeçmemiş olmakla, hayatını mahvettiği şeklindeki kilise ithamlarından yakasını güç bela kurtaran tacirler; ekonomik erdem haline getirilen kazanma güdüsünün, giderek daha fazla saflaştırılmasından ve hilelerden arındırılmasından hoşnut kalmışlardır. On dördüncü asrın kilise hukukçularının savunduğu görüş, her kim ki istek ve arzularını tatmin etmede yeterli parasal kaynağa sahipse, servetinin çokluğuna rağmen ömrünü mülk edinme yolundaki hiç durmaksızın çalışmakla geçirmekteyse, ulaşmayı düşlediği zenginliklerle topluluk içinde daha yüksek bir konuma erişmeyi aklına koymuşsa, bütün bunların sonucunda kendi emeğiyle sınırlı kılınmış yaşama galesinden tümüyle uzaklaşmışsa, çalıştığı misli misli fazlasını iyeliklerinden elde etmenin bir yolunu bulmuşsa; tüm bu haller, tamahkarlık, şehvet düşkünlüğü ve kendisini

insanlardan üstün görme şeklinde kınanmalı, en büyük günahkarlığa saplanılmış olarak men edilmelidir, şeklinde özetlenebilir. Bundan iki buçuk asır kadar sonra, ekonomik ve ruhani ortamdaki yükseliş devriminin tam ortasında Luther de, çok daha belirgin bir şekilde, kazanç emelini riyakarlığın ve harisliğin bir sonucu olarak görerek benzeri bir üslupta yermiştir. Ticari etkinliğin ve kazanç emelinin kınanmasının temelinde yatan neden; tüccarın gayretinin verimsiz ve haksız bulunmuş olmasıdır. Nitekim, zanaatkar ürünü ürettiği ve işçi de ürüne mesleğiyle bir değer kattığı halde; tüccarlar sadece ürünü ihtiyaç sahiplerinin buldukları yerlere götürmekte ve böylece de insanların yararına bir hizmette bulunmaktadır. Halkın zorunlu olarak gereksinim duyduğu ürünlere yönelik talebinden yararlanarak, bundan özel çıkarlar sağlayan ve ürüne bir değer katmadığı halde haksızca kazançlar edinen; kısaca vurguncular olarak nam salmış bulunan komisyoncular, kabzımallar, tacirler ve tefeciler affolunmayan günahları işleyen kimseler arasındadır.

2.Adil Fiyat Sınırlamasındaki Tefecilik Yasağı

Orta Çağ ilahiyatçılarının, adil fiyat temeli üzerine kurulan, alışverişlerde alınan vade farkını tefecilik sayan ve alınan borca eşit ödemeyi adaletin ölçüsü kılan ekonomik düşüncelerine göre, tamahkarlık ve harislik duyguları içinde ulaşılan kazanç maksadı, ticareti nasıl günahkarlığın kaynağı haline getirmişse, tefecileri de o ölçüde insafsız ve gaddar kılmıştır. Tamahkarlık, harislik, gaddarlık ve menfaatperestlik gibi son derece soyutluk içeren kavramların; ticaret, borçlanma ve iş yapma gibi fiili durumlara uyarlanması için, örneğin, ticaretin kazanılan mülkiyet yönüyle olduğu kadar, bunu sağlayan davranış boyutuyla da irdelenmesi gerekir. Orta Çağ ilahiyatçılarının ekonomik ilişkilerle ilgili ifadeleri, herkesçe bilinen adil fiyat ısrarı ve tefecilik yasağı hakkındaki öğretilerinin etmenleri üzerine kurdukları iktisat ahlakı içeriğindeki yorumları kapsamaktadır. Bu öğretiler, gerçek yaşamı dogmalara göre denetim altına almak isteyen ilahiyatçıların yorumlarından kaynaklandığı gibi; ekonomik ortamla ilgili hemen fark edilen çıkarıcı eğilimlere karşı bir tepki olarak beslenen halksa vicdani bilinçlilik halinin bir sonucu olarak da oluşmaktadır. *“Tefecilerin ve bol kazanca ulaşmış tacirlerin, zebaniler tarafından yerlerde sürüklenerek cehenneme atılışlarıyla ilgili; haksız yoldan kazanılan paraların sağlam kutuları içinde nasıl değersiz bir hale gelişleri hakkında sayısız hikayeler anlatılmıştır. Evlenmek için kiliseye giren çiftler, 1240 yılında şöyle bir resimle karşılaşmaktaydılar. Söz konusu bu resimde, sundurmadan düşen büyük bir taşın altında kalarak can çekişen bir tefecinin para çantasını çekmeye uğraşan bir başka tefeciye, yolunun sonunda bekleyen kötülükler ve günahkarlıklar*

ayrıntısıyla betimlenmektedir. Resmin bir diğer kısmında ise, birinci tefecinin ağır bir borç altına girdirerek mallarını gasp ettiği ve çoğunu köle durumuna düşürdüğü, düşkünlerin içler acısı halleri anlatılmaktadır. Bu bir tek resim dahi, tefecilerin neden oldukları haksızlıkları yasal kılmak uğruna icra takibinde bulunan avukatların dava dosyalarından çok daha etkileyici ve zihinleri geliştiricidir.” (Kerridge, 1994: 51). Orta Çağ hristiyan yaklaşımına göre faizli borç verme şöylece özetlenebilir: borcu alan kimsenin ödememesi ihtimali nedeniyle uğranılabilecek biriktirilmiş kayıplara karşı anaparanın güvence altına almak maksadıyla küçük miktarlarda da olsa ödemeleri kapsamak zorundadır; borç veren kimse parasını bir çömlekte toprağın altında saklamaktan vazgeçerek zorunlu ödeme miktarıyla kazanç sağlama fırsatlarına kavuşmakta, parayı elinde tutmaktan vazgeçerek tüketim zevklerinin karşılığının verilmesini ummaktadır.

Alınan borcun sadece tüketim mallarının satın alınmasında kullanılacağı varsayımı üzerine kurulan, Orta Çağ ilahiyatçılarının değersizliği, verimsizliği varsayımı; özellikle de on altıncı asrın sonlarından itibaren fark edilen, borçlanılan paranın sermayeye dönüşerek, faizinden çok daha yüksek miktarda bir karı sunmasıyla, geçerliliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Paranın üretken ve değer yaratıcı özelliğinin kabul edilmesiyle birlikte, borç veren kişinin bu değer artışından pay alması gerektiği kanaati haklılık kazanmıştır. Borçlanma, alış veriş gibi konularda kasaba ve malikanelerde geçerli kılınmış kurallar; ulusal hükümetler tarafından da uygulanmaktadır. “*Kilise, insanları ikna gücüne sahip bulunan dindar ahlakçılık işlevini üstlenmiş görevlileriyle; dogmalarından koparak dinini değiştiren v ekonomik ahlak hakkındaki öğretisini kendi yaşamlarında uygulamaktan sakınan kişileri uyarmakta; zenginliğe koşan ve bu yolda haksızlıkları işlemekten çekinmeyen kimselerin doğal olmayan hallerini ve iğrençliklerini kuşkuyla karşılamayan; maddiyat düşkünlüğü içinde inandıkları değerlerin benzerlerine kesin olarak inanan kimseleri de, kınamaktadır.*” (Kerridge, 1991: 83). Tefecilik ve fiyatlarla ilgili kilise öğretilerinin en kapsamlı yorumu, en azından on altıncı asrın ortalarına kadar süren bir zaman dilimi içinde, bu gibi ekonomik konuların yasal içeriğini oluşturur olmuş; yol gösterici fikirlerinin geliştirilmesiyle de, yasal düzenleme daha kapsamlı kılınmıştır. “*Sade insanlar, kilise hukukçularının dalaverelerinden ve kaypaklıklarından dolayı, lanet okumaktadır. Hayır kurumları ve loncalar, kendi üyelerini kilise mahkemelerine başvurmalarını, kesinlikle yasaklamıştır. İş dünyasına düzen getirmek ve yerleşen davranışları da denetlemek için oluşturulan kurallar, kilise hukukundan çok daha fazla kapsamlıdır. Floransa, Orta Çağ Avrupa’sının finans merkezi olmasına karşın; Floransa’da bile, on dördüncü asrın ortalarına kadar, verdiği borca karşılık faiz alan*

bankalara, dünyevi otoriteler, para cezası uygulamaktaydı. İlk kredi işlemlerinin yasaklanmasından elli yıl sonra, hristiyanların men edildikleri bu tür işlerle uğraşmak üzere İsraililerin gelmesine ve para ticaretiyle ilgilenmesine izin verilmiştir. Cologne'nun, en büyük ticari antrepo merkezlerinden biri olmasına karşın; başarılı iş adamları, kendi iradeleriyle faaliyette bulunmak istediklerinde; kendilerine, ticaretin ruh için son derece ciddi tehlikeleri taşıdığı, hırsın öldürücü bir günahkarlık olduğu anımsatılmıştır. Evlatlarına bir vasiyetle işlerini devretmek istediklerinde ise; içeriğini günahkarlığın ve haksızlığın oluşturduğu ticaretle ilgilenmeleri yerine, ruh için pek tehlike taşımayan başka işlere yönelmelerini; kendi günahkarlıklarına kefaret etmesi ümidiyle, biriktirdiklerinden vazgeçmeleri, önerilmiştir.” (Letwin, 1975: 63). İçinde yaşanılan asırda kamu haklarının en iyisinin belirlenebilmesi için, kent yönetimi üyesi ile kilise ruhban sınıfının temsilcisi arasındaki bir mücadeleye tanık olunmuştur. “Tefecilik yapan bir kimsenin fahişeden farkı olmadığı, bu nedenle tefecilik kazancının fuhuş parası gibi olduğu ısrarla öne sürüldüğü için; hiçbir tefeci belediye reisi, belediye encümen üyesi veya lonca efendisi olamayacağı, açıkça bildirilmiştir. Ruhban sınıfından gelmeyen bir kimse, doğal olmayan bir şekilde dürüstlüğe ulaşmaya uğraşmamalıdır. Aynı şekilde kilise de tüm erk ile gücü kendinde toplayamayacağı için, nisanlar üzerindeki denetimini dıştan zorlama ve yargılama yoluyla kurmaktansa; öğretisinin yüzlerce kanaldan geçip insanların zihninde iz bırakmasının sağlaması ve imanın sözlerle kişi kalbine girip hükmetmesinin hedef alınması, daha uygun gelmektedir. Böylece kilise erki, yadsınması v karşı çıkılması her zaman olası olan bir emirle hükmetme ortamının üzerine çıkararak; duygulara yönelmesinin sonucunda, çok uzunca bir süre dimağlarda canlı kalabilecektir. Ekonomik ortama hakim olan zorunluluklar, karşı konulamaz bir şekilde, kilise öğretilerine derinden tesir eder olmuştur. Gerçekte, kilise öğretisi ile iş dünyasının kamu politikası arasında çok keskin bir fikir ayrılığı ve çarpışması mevcut da değildi. Her ikisinin de aynı ortam içinde bulunması, maksada ulaştırıcı toplumsal çareler olarak aynı benimsenmiş varsayım sınırları içinde kalması nedeniyle; bireysel uygulama gibi konular üzerinde benzeri eğilimleri taşımaktadırlar.” (Owst, 1961: 24).

On altıncı asra girildiğinde, Orta Çağın ekonomik koşulları neredeyse tamamıyla değişikliğe uğradığı gibi; ürünün çeşit ve kalitesi ekonominin kurumları ve ilişkileri, insanların bu dünyaya bakış açıları bütünüyle değişmiştir. “Orta Çağın tüketicisi, günümüz insanın duygularına kolaylıkla katılmadığı ve alışkanlıklarını da benimseyemediği için, tekelleşme ve vurgunculuk kaçınılmazdı. Tanınan ayrıcalıklar içinde tekeller toplum içinde çok önemli bir konuma sahip bulunmakta, bahşedilen güçlerini kötüye kullanmalarını engelleyici

haris kalpli ve haset dolu bakışlı kimselerle takip altında tutulmaktaydı. Bu küçük efendilerin ve köylü çiftçilerin toplumdurdu. İtalya ve Flanders gibi büyük sanayi merkezleri dışındaki yerlerde, sürekli olarak ücret geliriyle geçinen kimseler son derece az olduğu için, ücretler, öyle hararetli mücadelelerin konusunu oluşturmamaktaydı. Tefeciliğe gelince, borçlanmalar günümüzün koşullarıyla kesinlikle bir benzerlik taşımamaktaydı. Orta Çağda alınan borçların neredeyse tamamına yakın bir kısmı, üretmek için değil, tüketim mallarının satın alınarak yaşam gereksinimlerinin karşılanması için kullanılmaktaydı. Ekinleri kuruyan veya hayvanları ölen çiftçiler, giderlerini gelirleriyle karşılayamayan esnaflar; buğday tohumu, sığır ve ham madde gibi işinde kullandığı şeyleri almak için, ister istemez kredi alma gereksinimini duymakta; böylece de, üreticinin sıkıntıları, faiz karşılığı borç para veren kimselere iş fırsatları sunmaktadır. Doğal olarak, istifçilikte bulunarak kent halkı üzerinde hakimiyet kuran tacire karşı, öfkeli ve gergin duygular beslenilmekte; ürünlerin tek satıcı konumuna ulaşarak fiyatı tek başına belirleme gücünü insafsızca kullanabilen tekellilere karşı, nefret hissi galeyana getirilmekte; komşusunun zor durumundan veya zaaflarından yararlanarak çıkar sağlayan, ağır bir borç yükü altına girdirerek iyeliklerini gasp etme tamahkarlığını gösteren tefeciler, haciz ve ipotekli işleriyle, inanan herkesin lanetini üzerine çekmektedir. Tefeci, insanlara ödünç olarak dahi olsa ihtiyaçlarını gidermeleri için mal vermemesine karşın; çıkar sağlama ümidine kapılması halinde, ürün satışına, hayırseverlikten veya karşılıksız yardımseverlikten çok daha fazla rağbet edecektir. İnsanoğlunun, tefecilikten başka pek çok günaha bulaşmasına ve kötülükler içinde yoğrulmasına rağmen; diğer günahlara nispetle tefecilik suçu, hepsinden çok, kişinin lanete uğramasına neden olmakta, insanların kendisine kin duymalarına yol açmaktadır.” (Kerridge, 1994: 65).

Orta Çağ dönemi boyunca bile, meslek sahipleri arasında borçlanmalar oldukça yaygınlık gösterdiği için, nasıl ki adil fiyat anlayışı içinde faiz alınması yadsınmak isenmişse; modern çağlara gelindiğinde de, fiyatlardaki yükselişler, faiz işlemlerini haklı kılar olmuştur. “Orta çağın sonlarına doğru görülen davaları araştıran bir kimse; ticari ahlaksızlık fırsatlarının taraflarca nasıl kollanmakta olduğunun farkına vardığında, dehşete kapılacak; yasaktan kaçış yollarının keşfedilmesindeki ince ayrıntıların düşünülmüş olduğunu sezinleyerek, hayretlere düşecektir. Orta Çağ İngiltere’inde nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan köylüler ve küçük lonca efendileri arasında faiz karşılığı borç veren kimselere karşı geliştirilmiş geleneksel tutum son derece belirginleştirilmiştir. Çok yüksek faizle borç veren veya ürün satışlarına aşırı oranda vade farkı uygulayan tefeciler; kendilerine katlanmak

mecburiyetinde kalan komşuları tarafından rezillik çıkartan biri olarak ayıplandığı gibi, benzeri harisliklerine sindirmek için den hep birlikte baskı yapılması da uygun görülmektedir. Kilise halkın bu galeyanını haklı bulmakta, bu ortak kaniya dinsel bir içerik katmaktan geri durmamakta; ekonomik ahlaklılığın cemaatin ayakta kalmasındaki önemini vaaz kürsüsünde anlatırken, tefecilerin ve vurguncuların günah çıkartmak için af dileme hücrelerine zorla da olsa girdirilmesini istemekte, haram yoldan kazandıklarından ancak tamamıyla vazgeçmeleri ve bağışlamaları halinde affa nail olabileceklerini bildirmekte; dini baskının yeterli gelmemesi durumunda ise, son bir çare olarak, mahkeme yolunun tutulmasını salık vermektedir.” (Kerridge, 1991: 74). Yargılama yoluyla alınacak kararların felsefi temelini, doğal hukuk kavramı oluşturmaktadır. Her hukuk kuralı ve yasa maddesi, doğal hukuktan kaynaklanan kapsam ve dereceye kesin olarak denk gelen, insanların tahammül edebilecekleri sınır ile içeriğe göre biçimlendirilir. Herhangi bir konuyla ilgili olarak doğal hukukla çatışmaya girildiğinde, hukuksal işlemde bir duraklamaya yol açılmakta, alışlagelen hukuki muhakemede de bir yoldan çıkmaya neden olunmaktadır. “Uzun bir dönemi kapsayacak doğrulukta, kendi kendisiyle tutarlı olan bir mekanizma içinde, akla uygun geldiği ölçüde adalet duygusunu da pekiştiren, bir zararı karşılama öğretisi, henüz keşfedilmiş değildir. Olumlu hukuk içinde ifadesine rastlanılması gerektiği halde ayrıntısıyla sağlanılamayan doğal adalet anlamındaki, doğal hukuk düşüncesi; ölçülebilen özel ilişkilere eşitliği getiren ideal bir standardı da beraberinde sunmaktadır. Gerçekten de var olan Orta Çağ ile modern düşünce arasında var olan en temel farklılık, şöylece açıklanabilir. Orta Çağ iktisat zihniyeti, ahlaki bir erkten yola çıkmış olduğu için, düşünülen tüm ekonomik çarelerin ve uygulanılacak bütün önlemlerin, inanç temelinden yükselen dogmaların etkisi altında kalmasına özen gösterirken; modern ekonomik düşünce, genel olarak ekonomik çarelerle ilgili seçeneklerin yorumlanabileceği ve sonuçlarının da irdelenebileceği temelinden hareket ederek herhangi bir özel türdeki eyleme, politikaya ve örgüt sistemine göre bunun uygulanabilirliğine karar verilebileceği fikrine dayanmaktadır.” (Letwin, 1975: 69). Orta Çağ zihniyetinin hemen her sahada harfiyen yerine getirmek istediği, taraflara eşit hakların sağlanması anlamındaki adalet kavramının fiili uygulamasında bu dünyayla ilgili her bir eylem ile işlemde adaletin gereğinin yapılmasına yeltenilmiş; sürekli değişmekte olan ve insanlar tarafından denetim altına alınması neredeyse olanaksız sayılan ekonomik koşullardaki kendi başına gerçekleşen değişmelerde ve rastlantısal bileşimlerinde dahi, asırlar öncesi belirlenen düsturlara bağlı kalınmasında ısrar edilmiştir. “Hiçbir tacir alış verişinde belirlenen fiyattan daha fazlasını istemediği gibi, kamu otoritelerinin halkın durumunu da dikkate alarak saptadığı bu fiyatın

aşağısına satışın yapılmasını da kimse beklememelidir. Gerçekten, bu fiyatların ürünün kıtlığıyla bağlantılı olarak değişebileceğini, dogmaya sadakatlerindeki tüm katılıklarına ve adil fiyatın korunmasındaki bütün ısrarlarına rağmen, orta çağın ilahiyatçıları dahi, arz edilen ürünün miktarında ortaya çıkan değişiklikleri hiç göz önünde bulundurmaksızın fiyatların belirlenebileceğine pek ihtimal vermemektedirler. Ancak, bireylerin ürüne duydukları gereksinim ve sahip oldukları fırsatlar, adil fiyatın seviyesine pek tesir etmemektedir. İstifçilik yaparak ürününü satıcısına sunmayan, deposunda bekletip kıtlık yaratarak fiyatların düşmesine neden olan karaborsacılar; pazarda belirlenen adil fiyat ölçüsünü mahvederek aşırı kar sağlama yolunu tutan haris ruhlu günahkar kimselerdir. Wyclif'in de söylediği gibi, kıtlık bunalımını yarattıkları ölçüde kazançlı çıkan bu insanlar; dünyanın fakiri iken, günahkarlıklarıyla, bugünün zenginleri haline gelmişlerdir.” (Jordan, 1989: 27).

Avrupa'da on beşinci asra gelindiğinde, otoriteler tarafından belirlenen adil fiyat seviyesinde hoşgörü sınırları genişletildiği gibi, tarafların rıza ile hoşnutluklarının dikkate alındığı uygun fiyat anlayışının benimsenmesine doğru bir eğilim de başlamıştır. Adil fiyatın biçimsel kuramının, dikkate değer gelişmelerin sonucunda uygulanamaz hale geldiği bir gerçektir. Orta Çağ ilahiyatçılarından Aquinas'ın temel ekonomik kavram özelliğini taşıyan adil fiyat seviyesinin, farklı pazarlardaki değişen koşullara bağlı kalarak değişebileceğine pek karşı çıkılmamışsa da, belirlenecek fiyatın mutlaka üreticinin işgücü ve üretim maliyetlerine uyumlu olmasına büyük önem verilmiş; halkın tahmini değerlendirmesini göz önünde bulundurarak, zorla ele geçirilmesine karşı tüm önlemlerin alınması üzerinde durulmuştur. “On dördüncü asrın bazı bilginleri, halkın tahmini değerlendirme ölçütünün subjektif bir etmen olduğunu vurgulamıştır; aralarında uzlaşan tarafların bu anlaşmadan hoşnut kaldıkları müddetçe, ürünün değerinin esasını faydanın oluşturduğunda ısrar etmişler; uygun fiyatın ancak özgürce sözleşmelerin bağitlanması koşulunda ulaşılmasının çok daha muhtemel olduğu sonucuna varmışlardır. Ticaret uygarlığının yükselişini fark eden on beşinci asır ilahiyatçılarından St. Antonino, geçmişten bağlanılarak aktarılan geleneksel öğretisi ile sezindiği yükselen ekonomik güdüler arasında bir sentez yapmaya, büyük gayret sarf etmiştir. Değere tesir eden koşullarla ilgili olarak, çok kurnazca bir analizde bulunduktan sonra; yere, zamana ve kişilere göre değişebilen uygun fiyatın, gelecekte ortaya çıkması muhtemel bu değişiklikleri dikkate alarak, olasılık ile varsayımlara en uygun gelen fiyat olduğu sonucuna varmıştır. St. Antonino, fiyatı üç farklı derecede irdeleyerek, bir bütün olarak fiyat kavramına esneklik getirmiş olmasıyla, doğrudan bir katkıda bulunmuştur.

Sınırlandırılan seviyeden yüzde elli oranında daha yüksek bir fiyat isteyen satıcı, kasıtlı olarak bundan daha az bir ödemeye karşışmışsa, sadaka biçiminde de olsa bir tazminat talebinde bulunabilmektedir. Ancak tesadüfi ihmaller veya zaman aşınımları affolunur görülmüştür, böyle tartışılabilir zeminler içinde fiyatların yükselmekte olması, günahkarlık tohumunu içermeyebilir.” (Kerridge, 1994: 72).

Orta Çağın düşünürleri, adil fiyata, haram kazancın ve haksızlığın önlenmesinin bir gereği olarak baktıkları için; kişilerin gelir ile giderlerinin bu sınırlar içinde kalmasına çok büyük bir özen göstermeleri gerektiğini savunmuşlardır. Fiyatlara ürünün değerinden başka etmenlerin de tesir edebileceğinin kabul edilmesi sonucunda, pazar üzerindeki kişisel olmayan güçlerin var olduğu fikrinin benimsenmesi eğilimini de beraberinde getirmiş; Orta Çağ sonrası yoğun ekonomik faaliyetin doğal bir sonucu olarak, serbest pazar ekonomisinin oluşumu yolunda, apaçık bir şekilde zihniyet devriminin tohumlarını da beraberinde getirmiştir. “*On dördüncü asrın ortalarına kadar giden bir zaman dilimi içinde, orta çağın skolastik düşünürlerinin ekonomik öğretileri şöyle bir anımsanınca; son derce çeşitli olduğu kadar modern de sayılabilen görüşlerin ara sıra da olsa önerilmekte olduğu, yadsınılmamaktadır. Ancak, öğretimin karakteristik içeriği, elbette günümüz anlayışından çok farklıdır. Orta Çağ ekonomik öğretisi, adil fiyatın üzerinde aşırı şekilde duyarlılık göstermede ısrar etmekte, adil fiyatı aşan veya aşağısında kalan her ödemeyi, zorla gasp etmek şeklinde değerlendirmektedir. Ürünlerin fiyatının satıcının gönüllü takdirine bırakılması, kendi tamahkarlığı ve aç gözlülüğü içinde satıcının başıboş ve denetimsiz bir hale gelerek, bu gibi harama ve haksızlığa zorlayan duygusal övendireler yüzünden aşırı kazanç sağlama emelini göstermesi kaçınılmazdır. Fiyatlar kesinlikle, belirlenen adalet seviyesi içinde kalmalıdır, kendi konumuna uygun bir hayat süresi içinde bu ürüne gereksinim duyan her bir kişinin, satın alabileceği bu düzeyini, kesinlikle aşmamalıdır. Fiyatların haram kazanca ve haksız edinimlere yol açmaması için, en çok arzu edilen seviyesinin belirlenmesi, kamu yöneticileri tarafından sabit kılınmasını gerektirdiği gibi; farklı sınıfların gereksinimlerinin tahmininde bulunarak, buna uygun şekilde arzın gerçekleştirilebilmesi için, kapsamlı araştırmaların yapılmasına da yol açmaktadır. Adil fiyatın belirlenmesinde hataya düşülmesi halinde, birey kendisi için sabit gördüğü bir fiyatta ısrar edebilir; kendi konumunu koruyabilmek için üstlendiği sorumluluk duygusunu dikkate alarak bir yol takip eder; bu sınırlar içinde kalarak, beslenmesine süreklilik kazandırır; böylece de, emeğinin geliri ile harcamaları arasında akla uygun gelen bir takdirde bulunur. Şayet kişi, kendi emeğinin ücreti ile harcamalarının tutarı arasında bir denge kurduğu bu mükemmel konumunu sürekli kılamıyorsa, kendisine söylenen*

her söz havada kalacaktır. Faal ve çalışkan bir belediye başkanı, sabah kahvaltısında yediklerinden daha fazlasını kazanmaya pek hevesli olmamalıdır.” (Letwin, 1975: 87).

Orta Çağın kilise hukukçuları faizi, borçlanılan miktar ve süreye göre önceden belirlenen ve ödeme garantisi verilen fazladan miktar olarak tanımlamaktadırlar. Hiçbir kimse, verdiği borcun geri ödenmesi sırasında para olarak almada ısrarlı olmamalıdır. Ortağının riskini üstlenmiş olan bir kişi, ortağının edindiği kara da hissedar olmalıdır. İyeliği üstündeki dünyanın nimetleri, doğa tarafından üretilmekte olduğundan, bundan kendisine bir övünç payı çıkartması, doğru olmaz. Kira gelirlerini toplamayı ve bundan bir kazanç sağlamayı da ümit edebilir. Anaparayı şart koşulan borçlanma süresi içinde tamamıyla geri ödeyememesi halinde, uğranılan zararın tazminini (faizini), alacaklı talep edebilir. Zamanında ödenmeyen borçtan dolayı, uğradığı zarara göre veya yoksun kaldığı kazanç nedeniyle, uygun bir bedelin ödenmesinde ısrarcı olabilir. “*Ödemesi koşullu ve tehlikeli olan aidatların tahsili işini üstlenerek, taksitlerin tamamını satın almış olabilir. John Deveney 19 pound borç aldığı halde, ana parayı geri ödemedi ihmalkar davranmış ve geciktirmişse; alacaklının uğradığı zararlardan dolayı, bunu tazmin etmek üzere 40 pound ödeme cezasına çarptırılmışsa, istenilen bu fazladan miktar tefecilik sayılmaktadır. Ya da, Geoffrey de Eston, altı shillinglik kira taksiti karşılığında üç parça gümüşünü William de Burwode’ye vermişse; böylece kira toplama işinden edinebileceği kazançlar, tefecilik olmayacaktır. Londra’lı James Le Reve 100 pound’unu, iş yapmak üzere Dublinli tacir Obert de Bree’e vererek, İrlanda’daki iki yıllık işlerine katılmak istemişse, bu bir ortaklıktır; ortaklık süresi boyunca ama parasıyla birlikte edineceği kazançları tefecilik değildir. Worcester manastırı rahibi, yıllık aidat taksitlerini satın edindiği parayla, bir şirketin sermayesine ortak olabilir. O halde faiz, borç veren kimsenin, işin hiçbir riskini veya geleceğini üstlenmeksizin, borç olarak verdiği para karşılığında önceden belirlenmiş fazladan sabit bir ödemenin yapılmasını garanti etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Modern ekonomi kitaplarında saf faiz olarak adlandırılan anapara ve süreye göre önceden belirlenmiş fazladan ödemeyi garanti eden bu ödemeler, yasa dışı olarak kabul edilmektedir. Her şeye rağmen faiz, bir anlaşma temelinden kaynaklanmaktadır. Tefeciliğin özü bakımından, borç alan kimse kazansın ya da kaybetsin, aldığı para karşılığında kendi bedenini veya onurunu kefil koyduğu kesindir. Orta Çağın düşüncesinde, makul olması koşuluyla, kiraya veya kara hiçbir itirazda bulunulmadığı halde, borç senedini elinde bulunduran bir kimsenin merhametini dilemeksizin, işin tehlikelerini üstlenerek kara katılmanın zorlukları vurgulanmaktadır. Böylece tefecinin suçu, işin riskini ya ad tehlikesini hiç dikkate almaksızın, paranın tüketim sahasına aktarılmış olduğuna da önem vermeksizin;*

önceden belirlenmiş sabit ve düzenli bir ödemenin garanti edilmiş olması, ödenmeyen borç taksitlerinin anaparaya katılarak daha yüksek faizleri ödemesi zorunlu kılmasıdır. Bu tarzdaki bir ödeme, tamamıyla tekelciliktir.” (Kerridge, 1991: 42).

Orta Çağın bazı ilahiyatçıları, kullanım maksadı ve sonucu ne olursa olsun, verilen borcun fazlasının alınmasını; doğrudan Tanrı'ya isyankarlık olarak gördükleri gibi, adalete ve vicdana da aykırı bulmuşlardır. Orta Çağın tefecilik öğretisi, kesin şekilde önerildiğinden çok daha farklı, karmaşık ve yoruma açık bir anlam taşımaktadır. Yatırım alışkanlığının gelişmesiyle, sermaye piyasasının oluşmasıyla, sigorta ve döviz işlemleri gibi yeni ekonomik teşebbüs biçimlerinin ortaya çıkmasıyla; Orta Çağın para teorisi giderek daha ayrıntılı bir hale gelmekte ve akımları çok daha büyük bir kesinlikle birbirinden farklı kılmaktadır. Borç süresinin uzatılmasının yol açtığı alacaklı lehine zarara uğrama veya kazançtan yoksun kalma kayıplarını tazmin etme haklılığının, kesin anlamı ve sahası; kira gelirlerinin satın alınmasında, yabancı paraların değiştirilmesinde, aylık ödeme taksitlerinin belirlenmesinde tartışmalara yol açmıştır. *“On dördüncü asrın sonlarına gelindiğinde bile faizi, ödün veren kimsenin parasıyla borçluya sunduğu olanakların bir bedeli olduğu veya sağladığı kazançlarının bir karşılığını ifade ettiği şeklinde görüşler ileri süren yazarlara rastlanılmıştır. İlk bakışta çağdaş yorumlarda bulunmadıkları fark edilse bile, gelecekte edinilmesi beklenen yararlar uğruna şimdiki ürünlerin kullanılmasından veya harcamaların yapılmasından vazgeçilmiş olduğuna dikkatler çekilmektedir. Ancak ilahiyatçı bir bakış açısına göre, verdiği borçtan dolayı faizde ısrar ederek ödenilecek borcun miktarını taksitlerle arttırma yoluna giden bir kimse, neden olduğu haksızlık ve kötülük durumlarının sorumlusu olarak günah batağına saplanmış bulunmaktadır. Böyle olunca, liberal ya da tutucu olan kimseler, borç süresinin uzatılmasından doğan hakları yerinde bulmuş olmakla, dinin apaçık bir şekilde yasakladığı faize göz yumma gibi bir eğilim içine girmektedirler. J. Calvin'den önceki herhangi bir çağda, zamanında ödenmemesi nedeniyle fazladan bedel istenilmesi eğilimi, teolojik çevrelerde büyük bir skandal olarak görülmekteydi.”* (Kerridge, 1994: 62). Mazereti ne olursa olsun, ister vadesinde ödenmemesinden kaynaklansın, isterse de borçlu tarafından gönüllü olarak teklif edilsin; verilen borçtan fazlasını almaya yeltenmek veya ana para ödemesi aynı kalmak üzere aylık taksitli fazladan tahsilatta bulunmak; kutsal kitaplara aykırıdır. *“Aristo'nun görüşlerine ters düşmektedir. Hazırdaki parasının faiz geliriyle geçinen bu kimseler, neden oldukları felaketler ve gasp ettikleri iyelikler bir yana; hazır düzenli ödemelere rahatça konarak, giderek emeğinin ürünüyle geçinemez bir hale gelmekte; Tanrı'ya ait olan ve kendi şanı uğruna insanlara armağan ettiği zamanı satarak,*

bundan çıkar sağlama yoluna gitmektedir. Böylece insana sunulan en büyük hazine olan zaman, günahkar kimselerin harisçe emellerine ulaşmada kullandığı bir araç durumuna düşürülmektedir. Orta Çağın bazı Katolik ilahiyatçılarına göre, verdiği borçtan çıkar sağlayan alacaklının sürdüğü rahat yaşam ve neden olduğu gasplar, günahkarlığının bir sonucu olduğu gibi; faiz karşılığı borç para alarak, bunları işinde kullanan ve yüksek kazançlar sağlayan kimseler de, elde ettikleri bu kazançlarla, yağmalama ve bu talan etme günahkarlığına saplanmaktadırlar. Faizli borcun içeriğinde bir adaletsizliği keşfetmiş olduklarından, sonuç ne olursa olsun; yani ister ödenilememesi dolayısıyla borçlunun iyeliklerinin gasp edilmesine gidilsin, isterse de borçla sağlanan yüksek kazançlardan alacaklıya bir pay verilsin; borç verilen paraya mukabil alınan her türlü fazla para, haksızlıktır, haramdır ve günahkarlığın bir yoludur. Bir kimse faiz karşılığı borç alır da, her geçen gün borçlandığı miktarın artması ve ödeyemediği faiz taksitlerinin de ana paraya eklenmesi sonucunda mülkünü satışa çıkartmak zorunda kalırsa veya bu iyelikleri alacaklısına geçerse; bu durum, içeriğini Tanrı sözünün oluşturduğu adalet ilkelerinin ve sağlam yargılama hakkının işlerliğine karşı yeltenilmiş, apaçık bir isyankarlık ve meydan okuma olur. Artık, sonuçta kendisinin olarak tüm iyeliklere sahip çıkmak için, alacaklı kimse, ödeme takati kalmayan borçludan, taahhütlerini yerin getirmesi için baskı kurması, adalete olduğu kadar vicdana da aykırıdır.” (Owst, 1961: 37).

Özellikle de Orta Çağın düşünürleri arasında, faizin rahat yaşama ve ipotekli iyelik satışına neden olduğu gibi, üretim zahmetine girişmeyi baltaladığı sonucuna varanlar da bulunmaktadır. “*Kutsal kitabın çıkış ve levililer bölümünde yer alan ifadeler kadar, Yeni Ahit’deki Luka 6:35 bölümündeki ifadeler de, apaçık bir şekilde yanlış yorumlanmaktadır. Aristo’nun politika kitabında faizle ilgili açıklamalar da, yanlış vurgularla aktarılmaktadır. Uygulamaya yönelik düşünceler, bazen sanıldığından çok daha fazla öğretiye katkıda bulunmaktadır. Böyle bir çağda, verilen borçlar kredi sisteminin bir gereği ve bir parçası olarak yorumlanmamakta; istisnai bir hal olarak görülerek, daima ihtiyaç baskısı altında kalarak borç alınmakta olduğu öne sürülmektedir. Tefecilik işleri yaygınlık kazandığında, artık insanlar kendi emeğiyle geçinme kaygısını taşımayacakları için, toprağını sürmeyecekleri ve imalat yapmayacakları düşünülmektedir. Herkesin zahmetsizce gelir sahibi olmasıyla, paradan para kazanılmasıyla; hiçbir gayret gösterilmeyecek, ekimin olmadığı ve hasadın biçilmediği bir hayat içinde büyük bir kıtlık baş gösterecek; olan yine fakirlere olacak, tüm yoksullar açlıktan ölüp gideceklerdir. Bazı topraklar üzerinde tarımsal faaliyet görülse bile, toprağı sürececek hayvan bulunamayacak ve ekim için gerekli tohumu dahi*

kalmayacaktır. Kendileri zaten fakir kimseler oldukları için ve ekime ayıracak hiçbir şeyleri de kalmaması nedeniyle; çalışmak istedikleri halde, buna olanak bulamayacaklardır.” (Jordan, 1989: 46). Mülkü ve parası olan zenginlere gelince, bunlar da kendi güvenlikleri ve bol kazançları uğruna, üretimin gerektirdiği zahmete asla katlanamayacakları için; küçük ve riskli yatırımlarda paralarını kullanmak yerine faize vermeyi daha uygun görmekte-dirler. Elbette bu gibi fikirleri öne süren kimseler, bilimsel anlamda bir ekonomi öğreniminden geçmemiş olduklarından, gözleriyle gördükleri halleri aksettirmekte, paranın sermayeye dönüştürülerek geniş iş olanaklarını sağlama gücünün önemini, buldukları çağda fark edememektedirler. Hristiyan vaizleri açısından fakirlerin ve üreticilerin sömürülmemesi, çalışma gayretlerinin de yok edilmemesi halinde; faizli borç nedeniyle, mülkün haksızlıkla el değiştirmiş olması, öyle çok önemli bir sorun da değildi. “İşadaminin beklentilerini çok yerinde değerlendiren bir kişi olarak Innocent IV, aynı zamanda inançlı bir yorumcu da olduğundan; gerçek dünyanın gereklerini görmede, belki biraz aşırı gitmiş, gününün en yetenekli ve en dirayetli devlet adamlarından biri haline gelmiştir. Yüksek konumlarda da olsa, kilisenin ticari günahkarlığı hiç hoş karşılamadığı bir gerçektir. Oysa ticarete faiz alış veriş, vade farkı uygulamaları içeriğindeki tefecilik hesaplamaları, çok yaygındı. İpotekli borç güvencesinde verilen faiz karşılığı borç, iğrenilen kötü bir günahkarlık olduğu halde; onikinci asrın inanç çağında dahi, işe aktarılan yüksek finans kaynakları daima onurlu bir iş olarak görülmekteydi. Faizin işte sağladığı olanakları göz önünde bulundurmadıkça, Orta Çağ insanı, tefecilik hakkında vardığı olumsuz kanaatinden asla vazgeçmiş değildi. Ancak çok ender olarak alınan para, kralların feodal kodamanların, piskoposların ve de manastır rahiplerinin büyük ölçekli denebilecek işlerine aktarılabilmekteydi. Yaptıkları bütün işler; yabancı bir tefeciye uygun bir faizle borç vermek, ödeme konusunda baskı kurmak, sızlansa da isyan edip baş kaldırsa da, borcunu ödettirmekten ibaretti. Şayet III. Edward veya Champagner Kontu, bankerlerin eline düşmüşse, borçlu ya da alacaklı arasındaki hesabı nasıl görecektir? Borçlanmalardan dolayı çok ender olarak papalığın takdirine sığınılmaktaydı. Papalar, düzenli olarak gününün uluslar arası bankacılık faaliyetlerini özel bir kayıtsızlık içinde gözlemekte; bunların iş yöntemlerini ahlakilik açısından irdeleyenlerin sürekli şikayetlerine uğranılmaktadır. Her şeye rağmen, bankaların özel bir koruma altına alındığı, bazen de aforoz etme tehdidi kullanılarak borcun ödenmesine zorlanıldığı durumlarla da karşılaşılıyordu. Karamsarlık ve ümitsizlik durumlarına rağmen çoğunlukla, uluslar arası para piyasasında iş yapanlar, tefecilik yasağından kurtulmayı başarabilmektedir. On dördüncü asırda İtalya’da İstanbul’dan Londra’ya varana kadar geniş

bir diyar içindeki her ticari merkezde para alış verişiyle uğraşan bankalara rastlanılmaktaydı. Champagne gibi büyük panayırarda, öz el günler belirlenerek, düzenli olarak borç görüşleri yapılmakta ve vade uzatılarak yeni borç belirlenmelerine gidilmekteydi.” (Schlatter, 1974: 38).

3.Tefecilik Yasağından Kurtuluş Çareleri

Hristiyan vaizler açısından fakirler ve üreticiler sömürülmediği, çalışma gayretleri de yok edilmediği sürece; faizli borç nedeniyle mülkün haksızlıkla el değiştirmiş olması, öyle çok önemli bir sorun değildi. Her şeye rağmen, tarafların görüşerek ödeme süresine göre faiz tutarlarının belirlendiği bu gibi işlemler, kesinlikle istisnai bir durum olmadığı gibi; bağitlanan anlaşmalardan her biri, zaman zaman ahlakçıların itirazlarıyla karşılaşmış, tepkilerini çekmişti. Faize karşı yorumlarda bulunan ve itirazlarını sürekli yineleyen geleneksel öğretiyen yanlıları, ticaret erbaplarının olduğu kadar hükümet yetkililerinin de kredi bulmaksızın işlerini veya görevlerini yerine getiremez hale düşeceklerinden gayet emin buldukları için, ister istemez bu ikiyüzlü hallerinden kopamamışlardır. Zihinsel tahminlerden ve uygulamaya yönelik faiz işlemlerinden oluşan yapısal bütünlük, tefeciliğin yasaklanması üzerine kuruluydu; düşlenen bu dünyadan tamamıyla farklı bir şekilde işleyen ekonomik faaliyetler düzeni içinde, büyük bankalarda toplanan parasal kaynaklar; tüccarlar, krallar, prensler ve hükümdarlardan oluşan bir müşteri kitlesine faiz karşılığı borç olarak gitmekteydi. Düşlenen dünya içinde kalanların odaklaştığı itirazları, son derece açık ve kesindi; köylü ya da esnaf kimselerin zorunlu gereksinimlerini fırsat bilerek, borç para vererek servet biriktiren, hali vakti yerinde tefecilerin, bunların emeğini borçlandırma yoluyla sömürmelerini önlemeye yönelikti. En azından bu kadarını yapabilmeliydiler. Çalışanların ve üreticilerin, emeğinin, faiz yoluyla sömürülmesini, fakirliğe düşürülerek verimliliklerinin kırılmasını engellemeliydiler. Faaliyetleri küçük ve kazançları da çok az olan bu üretici kitle arasında yaygınlaşmış sınıfların alış verişi için aldıkları faizli borcu ödettirmek uğruna; baskıların kurulması çok kolay olduğu gibi, sonuçları da son derece acıklı ve insafsızca ortaya çıkmaktaydı. *“Fakirler mahvedilmediği ve üreticiler de sömürülmediği sürece kilisenin ekonomik ahlakı hala ayaktaydı; kendilerine gelince, yüksek konumlarda ödenilen faizli borçlar servetin el değiştirmesini sağlıyordu; zorla gerçekleşmiş olsa da bu durum, hristiyanlığın hayırseverlik görevini üstlenecek ve mülkünü bağışlayacak daima birilerinin olmasını önlemiyordu. Düzenlenen Lyons, Lateran ve özellikle de Viyana kurultaylarıyla kilise örgütü; yalnız tefecileri değil, faiz işleriyle uğraşan kimseleri barındıran herkesi*

cezalandırma tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır. Dünyevi otoriteler ve aralarında hiç bitmeyen çekişmeleri yüzünden borçlanmalar kaçınılmaz bir hal aldığı için faizli borca izin verilmek zorunda kalınmış; kilise disiplini mekanizmasına rağmen, tefeciliğin bir türlü önü alınamamıştır.” (Jordan, 1989: 62). Kilise örgütü tefecilerle ilgili yasa gücünde yargıda bulunurken, uygulamada faizciliğe yol açabilecek pek çok açık kapıyı da beraberinde getirmiştir. “İlk kurullar, ruhban sınıfından faiz alınmasını kesin bir ifadeyle yasaklamışken; ancak, on ikinci ve on üçüncü kurullar, ister din adamı olsun isterse de halktan biri olsun hiçbir kimseden faiz alınmaması gerektiği sonucuna varmıştır. Bu karar, dinen suçlu gördükleri tüm para alış verişinde bulunanlara açıklıkla bildirilmiştir. Parasını gereksinim içinde kıvranan bir kimseye ödünç veren bir kilise görevlisi; borçlunun tüm iyeliklerini ipotek ettirerek, borç verdiği ana parayı çok aşan alacağını tahsil edebilmek için, sonra bunların satışından nasıl bir kazanç sağlayabilir; bu gibi gaileler içindeyken, nasıl esas görevini yerine getirebilir? Haram kazançlarıyla bunca felaketlere ve haksızlıklara neden olan tefeciler, açıkça faaliyette buldukları kesinleşmişse; kutsal topluluğa kabul edilmemelidir, hristiyan olarak cenaze törenleri düzenlenmemelidir. Tefeciliği bırakıp tüm iyeliklerinden vazgeçmediği sürece, yaptığı yardımların ve sunduğu bağışların kabul edilmemesi gerekir. Bölgesinde tefecilikle uğraşanları belirlemede ve bunları cezalandırmada ihmalkar davranan kilise görevlileri de; bu eğilimlerinden vazgeçtikleri konusunda piskoposu ikna ve hoşnut edinceye kadar, ilerlemeleri ertelenmeli, hatta geçici olarak da olsa durdurulmalıdır. Tefeciliğe karşı kilise örgütünün taarruza geçtiği ve öfkesinin de ziyadesiyle kabardığı an, muhtemelen, 1274 Lyons ile 1312 Viyana kurultaylarıdır. Lyons kurultayında yasallaştırılan kararlar, 1175 yılındaki üçüncü Lateran kurulu tarafından yeniden yasal hükme bağlanmış, ayrıntılı açıklamalara inilerek tefecilik suçu her yönüyle işlenilmesi olanaksız hale getirilmiş; hükümlerde yapılan yeni ilavelerle, faiz karşılığı borç verme işini sürdürenlerin, doğrudan yasalara karşı gelmekte olduğu açıkça bildirilmiştir.” (Schlatter, 1974: 47). Afroz edilerek dinden çıkarılma veya bir uyarı olarak kilise ayinlerinden yoksun kılma cezalarına uğratılma tehdidi altında bırakılan birey ya da topluluktan evlerini tefeciye kiraya vermemeleri, kendilerine üç aylık bir süre tanıyıp bu süre içinde tahliye ettirmeleri istenmiştir. “Tüm bu kurullarda, tefecilik işiyle uğraşanlar kadar bunları barındırarak ortam hazırlayan kimselerin de; günah çıkartma hücrelerine alınmamaları, günahlarının asla bağışlanmamansı, bu günahkarlığından tamamıyla vazgeçmediği sürece de hristiyan olarak cenaze töreninin düzenlenmemesi, yaptığı yardımların geçersiz kılınması, karara bağlanmıştır. Viyana konseyinin yasal içerik kazandırdığı kararları, diğerlerine göre, hepsinden çok daha kapsamlı

ve ağırdır. Viyana konseyi, insani ve ilahi hukuka karşı gelecek, borçluları yeni borç miktarlarının kabul edilmesi konusunda sıkıştırıp zorlayarak aşırı faiz yükü altında bırakanları, dehşetli cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir. Bununla da kalınmamış, her bölgedeki hükümdarların, prenslerin ve sulh yargıçlarının, bu yasaları uygulamada titizlik göstermelerinde ısrar edilmiş, bunları işleyenlerin aforozu uğrayacakları açıkça bildirilmiştir. Tefecilik işlerinin gerçek doğasının, borçlu ve alacaklı kişiler arasında geçen gizli bir para alış verişine dayanmış olması; faiz karşılığı borç para verme işiyle uğraşanların yakın takibe alınarak, hesaplarını incelettirmek üzere kilise örgütündeki görevlilere sunmaları zorunlu kılınmıştır. Şayet herhangi bir kimse çıkar da, faiz karşılığı borç alıp vermenin günah olmadığını iddia ve ispatta inatçı davranırsa; böyle bir kimse, tefecilerden daha ağır ve şiddetli bir şekilde cezaya çarptırılmalı; dinin özünü sorgulayan ve yadsıyan sapkın bir kişi olarak, engizisyon mahkemesinde yargılanmalıdır.” (Owst, 1961: 59)

Tefeciliklerini saklamak veya yasal boşluklarından yararlanmak için kullanılan hilelerle Tanrı'yı kandıramayacaklarını belirten ruhban zümresi; ürünlerin satışı sırasında, vade farkı dolayısıyla istenilen her fazla fiyatın, tefecilik olduğunda ısrar etmişlerdir. Kilise örgütünün, dayandığı öğretisi ve kullandığı iktidar araçları vasıtasıyla topluluk üzerinde kurduğu mutlak hakimiyetini kanıtlayan öyle çarpıcı örneklere rastlamak, ekonomik beklenti ve çarelere hükmeden ahlaki yasanın üstünlüğünü sergileyen kesin olayları irdelemek için; aforoz edilme tehdidinden, kilisedeki ayinlere katılmama veya hakkında cenaze merasimi düzenlememe cezasından daha etkili bir yöntem bulunamaz. “Kilise, meşru kıldığı ve yasal bir içerik kazandırdığı kararlarıyla, tüm dünyevi güçlere ve bunların yasal hükümlerine, faizciliği men edici düzenlemeleri getirmiştir. Ancak, her şeye rağmen, kurullarda alınan kararların yasal bir içerik kazanarak uygulamada nasıl bir işlerlik kazandığını zihnimize düşleyebilmek için; kurul yasalarının, papalık ile daha alt seviyedeki kilise otoritelerinin özel durumların ve sorunların yorumlanmasıyla ilgili aralarındaki bağlantıyı kurabilmek gerekir. Tefecilik yoluyla kazanılan paralara ve iyeliklere miras yoluyla sahip olan varisçiler, bu haksız edinimin ve haram kazancın yol açtığı felaketleri tazmin etmek zorunda bırakılacaklar mı? Evet, tıpkı tefecilik yapıyorlarmış gibi mirasçıları da, ilk suçlu durumundaki babaları gibi, aynı yasal hükme göre, cezaya çarptırılmaları gerekmektedir. Fidyeyle serbest bırakılan mahkumlara karşı, takva ehlinde gelen bir dindarın itirazı; faizli borçlanma yoluyla edindiği kazançların bir bedeli olarak tazminat istenmesinin dahi, haksızlığı tümüyle gidermediği yönündedir.” (Schlatter, 1974: 53). Tefeci olarak görülen bir kimse, yalnızca verdiği borcundan çok daha fazlasını alarak büyük haksızlıklara neden olmakla kalmamakta;

Tanrı'nın insanlara bir armağanı olan zaman etmenini bir pazarlık aracı haline düşürerek, bundan bir çıkar sağlamakta; taksitle ürün sattığında ise, vade farkı uygulayarak, daha yüksek bir fiyatı talep etmektedir. Borçlular, tefecilere karşı birleşmede inananlar arasında bir kardeşlik yeminini içmeseler dahi; kilise otoriteleri, haram kazancın önünü almak için, tefecilerin edindikleri çıkarları sahibine geri iade etmelerine zorlayabilirler. *“Şayet, tefeciliğe tanık olan kişiler, güçlü tefecilerin hışmına uğrayarak yıldırılmak, dehşete düşürülerek korkutulmak istenirse; hakkındaki suça tanıklık edecek birisine gerek duyulmaksızın, şiddetle cezalandırılmaları gerekmektedir. Burada önemli olan, tefecilik işini görmekte olduğuna dair çevrede adının çıkmış olması koşulunun gerçekleşmesidir. Canterbury'den bir başpiskopos, tefeciliğin yalnızca ruhban sınıfından gelen bir kimse için değil, fakat her kim olursa olsun tüm insanlar için son derece tehlikeli ve zararlı olduğunu anımsattıktan sonra; faiz nedeniyle olsun ya da olmasın, ipotek altına alınmış tüm iyeliklerin bu haksızlıktan kurtarılarak, önceki güvenliğinin sağlanması için, kilise örgütünün kınama gücünü artık kullanması gerektiği konusunda, uyarıda bulunmuştur. Böyle bir tehdit karşısında, tefeciler de, Papanın Salerno başpiskoposuna yazdığı mektubu kaynak göstererek, kazançların iadesi yaptırımına itiraz etmekte, böyle bir şeye gerek kalmadığını söylemektedirler. Oysa, Canterbury başpiskoposu, ister kendisi doğrudan faiz almış olsun, isterse de tefecilik kazançlarıyla edinilmiş bir servetin mirasçısı durumunda bulunsun; faizin bulaştığı her zenginliği ortadan kaldırarak, neden olduğu zararlarının fakirlere ve düşkünlere dağıtarak giderilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Cenova'da Papa, ürün satışındaki ödeme ile ilgili olarak, ürünün teslimi sırasında bedelinin tamamının ödenmemesi sonucunda değerinden daha yüksek bir fiyatla satışın gerçekleşmesi hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. Satışlarda vade farkından kaynaklanan fazla ödemeleri düzenleyen bu gibi sözleşmelerin kaçınılmaz bir şekilde tefecilik olduğu sonucuna varılmamaktaysa da; yine de, belirli süre sonra yapılan ödeme sırasında ürünün değerinde bir değişiklik ortaya çıkmamışsa, gelecekte de böyle bir ihtimal söz konusu değilse, satıcı apaçık bir şekilde günahkarlık batağına saplanmış demektir. Mazereti ne olursa olsun, ürünün değerini ifade eden adil fiyatı aşan her ödeme, tefecilik sınırlarına girmektedir. Bu nedenle kurtuluşa erişmek isteyen herkes ruh için tehlikelerle dolu olan bu türden sözleşmelere bağtılamaktan sakınmadığı, haram kazançtan kendisini uzak tutmadığı sürece sonsuz yaşama ulaşamaz insanların yasaktan kaçmak için kullandıkları yasal boşlukları ve kapıldıkları hile karları Tanrı'dan gizleyemezler; düşünceleri ile, her şeye kadir olan Tanrı'yı kandıramazlar.”* (Wood, 1983: 47).

Tefecilik yoluyla edinilen kazançların, bir şekilde geri verilmesi gerektiği ısrar edilen konular arasında yer almıştır. Haram kazancın iadesi sırasında, parasal ödeme olanaksızsa tıpkı fakirlerin yaptığı gibi kendini dindarca hizmete verilmesi önerilmektedir. “*Roma'nın karar vermesi beklenen, kuşkulu davaların sayısından, tefecilikle ilgili hukuksal mevduatın uygulamada çok büyük güçlüklerle karşılaşıldığını anlamak hiç de zor değildir. Tefecilikle ilgili yorum çabaları sırasında zor ve teknik sorunlara yönelerek bir çözüm yolu üretilmesinin güçlüğü de meydandadır. İçinde yaşanan topluluğun benimsediği ortak kanaat bakımından, onüçüncü asırda betimlenen tefecilikle ilgili bu gibi zorlu davaların görülmemesi sonrasında; mağdurları, papalığın ne gibi bir cezalandırıcı önlemin alındığını, tefecilerin ne şekilde bir yargılamaya maruz bırakıldığını görmek istemektedirler. Yaklaşık aynı zaman dilimi içinde St. Raymond Anglikan kiliselerinde baş diyakosluk görevini yürüten kimselerin, denetim altına alınması gereken para alış verişleriyle ilgili soruşturmaları uzun bir listede toplamış; borçlanmada alınan fazladan parayı bir zorbalık ve gasp edilen iyeliği de bir haksızlık olarak nitelendirerek; gizli şekilde düzenlenen çeşitli aldatici sözleşmelerin, nasıl kurnazlıkla hazırlanarak borçluya kabul ettirildiğini ayrıntısıyla anlatmıştır.*” (Schlatter, 1974: 59).

Tefeciler, borç verdikleri paranın fazlasına konabilmek için, hazırladıkları bu sözleşmelerde; hayali ortaklıklar kurmakta, gerçek dışı satışlarla kişiler borçlandırılmakta, verilen paralara karşı aşırı depozitolar alınmakta, daha ilk borç senedi düzenlenirken faiziyle birlikte toplam tutar borçlandırılmakta, ödenmeyen faiz taksitleri yeniden düzenlenerek senedin miktarı olarak belirlenmektedir. Günahkarlardan hangi usulü izleyerek faizcilik işlerini gördüğünü, günah çıkartma esnasında anlatması istenmektedir. Böylece, faizcilik işinin ayrıntıları hakkında bilgi edinilmesi hedeflenmektedir. “*Günahkar olan kişi, günah çıkartmak için hücreye girdiğinde, kilise meclisinde uygulanan bir dizi yasalar karşısında kendi durumunu açıklığa kavuşturmayı da hedeflemekte; ticari eşyayla ilgili, alış verişin doğası hakkında sorgulanarak, tamahkarlık ve açgözlülük içinde davranılıp davranılmadığına hükmedilmektedir. Baronlar, şövalyeler ve soylular; kilisenin o her şeyin üzerinde bulunan konumuna karşı çıkan bir düzenin geleceği beklentisine kapılmışlar; böyle bir arayış içine girdiklerinden kilisenin dağıttığı adaleti ve yargılama kudretini reddetme eğilimini göstermişler; aşırı olarak alınan ayni ve nakdi vergilerden, geçiş ücretlerinden, hizmetlilerin maaşlarını karşılar olmaktan bizar gelmişler, kendilerini bakı altında hissetmişlerdir. Kasabalılar, tacirler, görevliler ve papalıkla ilgili olarak; yağmacılık, çapulculuk, tefecilik ve yalancılık gibi suçları işleyip işlemedikleri konusunda soruşturma açılmış; borçlanmalarda kurnazlıklara girişerek fazladan para ödettirmelere, bozuk ürün satışlarına, haksız tartı ve*

ölçülerin kullanılmasına, yalan yere yemin içilmesine, ürünün niteliğinin övülmesine ve yükseltilmesine, şiddetle karşı çıkmıştır.” (Schlatter, 1974: 64). Küçük çiftçilerle ilgili olarak yapılmakta olan soruşturmalarda, ürünlerinin ya da iyeliklerinin hırsızlık yoluyla elde edilip edilmediği, özellikle de ondalık vergisinin verilip verilmediği sorgulanmaktadır. Ayrıca, arazilerin kime ait olduğunu belirten işaretlerin yerinin değiştirilmesi, diğer insanların uğraşlarının böylece engellenmiş olması, büyük suç sayılmıştır. Tamahkarlık, böylesine somut olaylar çeşitliliğinde irdelenerek, akıllıca sorgulanmaktadır. “*Kilise görevlerinin menfaat karşılığında satılması, haksız bir hükümde bulunarak buradan çıkar sağlanması, hırsızlık ve gasp işleriyle geçinme yoluna girilmesi, yalan yere yemin içilmesi ve yalancı şahitlikte bulunulması, kutsal değerlere ve eşyalara karşı saygısızlık yapılması, kumar düşkününü haline gelerek hilekarlığın ve sahtekarlığın benimsenilmesi, arazilerin sahiplerini belirleyen sınır taşlarının yerlerini değiştirerek haksız kazanç elde edilmesi, yanlış tartı ve ölçü kullanarak haram kazanca alışmış tüccarların dul ve yetimler üzerinde baskı kurması, tamahkarlıklarında ve harisliklerinde sınır tanımamaları; birer haksızlık olarak nitelendirilmiştir. İşlenen bunca suçlar hep tamahkarlık ruhundan kaynaklanmış olduğu içini, bir ceza olarak ancak çok yüksek miktarlarda sadakanın verilmesi ve bu yolla edinilen iyeliklerden tümüyle vazgeçilmesi halinde, affa uğrayabilecekleri telkin edilmekte; çivi çiviye söker mantığı içinde kalınarak, paranın yüklediği günahkarlık suçunda, sadece bu yolla edindiklerinden vazgeçmesi halinde, kurtulabileceği öğüt verilmektedir. Ancak öyle günahlar vardır ki, sağladığı kazançlarından veya ayrıcalıklarından tümüyle vazgeçilmemesi halinde gerçek anlamda pişman olunduğu ve tövbe edildiği haklılık kazanmamaktadır. Tefecilik, yalnızca verilen borca geçen süre içinde daha fazla ödemeyi zorunlu kılmasından kaynaklanmamakta; fakat esas olarak, ucuza alıp pahalıya satmak da demek olan adil fiyatı aşan istemlerde bulunulmasıyla gerçekleşmektedir. Ayet uygulamadan kaynaklanan nedenler dolayısıyla, haram kazancın tamamıyla iadesi olanaksızca, suçlu tefeciliğinden dolayı mağdur ettiği ve incittiği kimseleri bulamıyorsa veya varislerini feragat etmeye henüz ikna edememişse ya da paranın tamamı harcanmış, bunu tazmin edecek miktara bir türlü ulaşamamışsa; böyle durumlar için piskoposların tavsiyesi, tıpkı fakirlerin yaptığı gibi dindarca çalışma yoluna girmektir.” (Wood, 1983: 62).*

Özellikle de, din adamlarının hazırladıkları ilmiyelerle, açıktan tefecilik yapmaya dahi, bir anda zenginleşen kimseler de tefecilik suçu töhmeti altında bırakılmışlardır. Tefecilik kazançlarının geri iade edilmesi konusu üzerinde oluşturulan rağbet edilen bu öğreti, içten yükselen dindarlığa yol gösteren kitapların yardımıyla oluşturulmuş, özellikle de günah

çıkartma sırasında ustalıkla kullanılmıştır. Faiz, fiyat farkı gibi konuları kapsayan iş ahlakının aşılacağı bir yer olarak, günah çıkartma hücrelerinin seçilmiş olması, son derece dikkat çekicidir. “*On beşinci asırda piskopos Pecock, Lollardların kutsal metinlerle ilgili yapılan yorumlar hakkındaki şikayetleriyle karşılaşmıştır. Bu kitaplardaki, ‘hiçbir ümidiniz olmadığı halde, karşılığını hiç ummaksızın borç veriniz’ sözünün, tefecilik öğretisi iç inde çok yetersiz olarak yer aldığı belirtilmiştir. Kitaptaki metinler kaynak gösterilerek öne sürülen bunca vicdanlı ve dürüste kuşkular, haklı sorular; hemen her gün rastlanılan, insanların giriştiği anlaşmalarda ve çekişmeli pazarlıkların da etkisini pek gösterememektedir. Aradan bir asır geçtikten sonra İskoç reformundan yalnızca sekiz yıl sonra 1552 yılında parlamentodan geçen bir yasayla, tefecilik karşıtı benzeri bir öğreti, eski katılığında yeniden denenmeye çalışılmıştır. St. Andrews’in baş piskoposunun bu yıl içinde hazırladığı ilmihalin konuları arasında, kendi kent arkadaşlarının ekonomik zaafliklarıyla dahi uzlaşma olanağını tanımayan bir yol çizilmiştir. Sorulu cevaplı şekilde hazırlanan bu ilmihalde; elindeki ürünlerini piyasaya sürmekten çekinerek istifçilik ederek fiyatların yükselmesini bekleyen ve buna neden olan esnaflar veya ustalar, kiracılar üzerinde baskı kurarak ürünün daha fazla kısmını kendine ayıran toprak sahipleri, tefecilik suçunu işlemekle itham edilmişlerdir.” (Schlatter, 1974: 72). Ayrıca çok daha ayrıntılı ve kapsamlı durumlara yönelinerek fakirlik halinden aniden kurtulup muazzam servet yapabilmiş kişilerin; bu ölçüsüzce zenginleşmelerinin nedenini açıklayamadıkları sürece, tefecilik kazancına batmış oldukları kanaati haklı kılınmıştır. Böylesine ölçsüzlük içinde zenginleşen kimseler, en azından komşusunu fakirlikten ve talihsizlikten kurtaramayıp, içinde bulunduğu bu halinden yararlanan çıkarıcı kimseler olarak töhmet altında bırakılmışlardır.*

Orta Çağın sonuna gelindiğinde, Avrupa’da kralın, kilisenin kent yönetiminin kendi müstakil hukuk mahkemeleri ve yasa maddeleri olduğu için; faizcilikle ilgili davaların görülmesinde, farklı eğilim ve esaslar içindeki bu mahkemelerin yargılama hakkı konusunda çatışmalara girmeleri, kaçınılmaz bir hal almıştır. Çok önemli bir sorunla ilgili olarak, bu gibi konuların uygulamadaki anlaşmazlıkları çözme gayesindeki kilise mahkemelerinin kararlarının çok azına ulaşılabilir. “*Mahkeme kararları ve dava içerikleri, halen üzerinde çalışma yapılmamış bir sahayı oluşturmaktadır. Tefecilikle ilgili serzenişler ve sızlanışlar ayyuka çıktığı zaman, bir an için de olsa, yasal baskınlar ortaya çıkabilmektedir. Bu koşullar altında, piskoposlar, adı kötüye çıkmış ve merhametsizlikleriyle etrafa ün salmış tefecilere karşı açıktan savaş açmakta, dünyevi otoritelerin haram yoldan edinilmiş bu iyeliklere karşı uygun bir misillemede bulunmalarını öğütlemekte; faiz karşılığı borç vererek*

haksızlıkla gasp ettikleri ve hilekarlıkla dolandırdıkları bu mülkleri, aynı maharetle, geri ellerinden alınması gerektiğini bildirmektedir. Onüçüncü asrın sonlarına gelindiğinde, Bourges başpiskoposu, otuz beş tefeciye cebir yoluyla mahkeme önüne çıkartmış; bundan yaklaşık yetmiş yıl kadar sonra, engizisyon mahkemesi, iki sene içinde tefecilerden ve kafir olarak gördükleri adil fiyatı hilal eden tacirlerden 7.000 florin toplamıştır. İngiltere’de ticaret ahlakı daima bir tartışma konusu haline gelmiş, kilise örgütü ile dünyevi yönetim temsilcileri arasında sürekli ortaya çıkan yargılama hakkı mücadeleleriyle alevlenmiştir.” (Wood, 1983: 56). Kilise mahkemeleri, genel olarak sözleşme ihlallerinden kaynaklanan davalarla ilgilenme isteminde bulunurken; kilise hukuku tarafından özellikle yasaklanmış bulunan, vade farkı dolayısıyla gerçekleşen fiyat yükselişleri veya verilen borçtan daha fazlasını alma girişimleri gibi ahlaka karşı işlenmiş bulunan suçları yargılama hakkı içinde görmektedir. “*Kilisenin para ve ticaret konularında kendi hukukunu işletme iddiasına, kraliyet organları kadar şehir meclisi de karşı çıkmaktadır. Anayasanın yaratıcısı ve koruyucusu işlevindeki krallar, alışverişler kadar borçları da kapsayan tüm anlaşmazlıkların kraliyet mahkemelerinde görülmesinde ısrar etmekte; ayrıntılı bir şekilde geliştirilmiş olan yasa maddelerinin, gelecek asır boyunca da uygulanacağını belirtmektedir. Hristiyan mahkemelerinde faiz yasağına uymayan kasabalılar, tekrar ve tekrar cezaya çarptırılmakta, bu yasaya gereken önemi vermeyenler cezai takibata uğramaktadırlar. Dünyevi mahkemelerde tefeciliği gizleyen anlaşmaların geçerli kılınması hakkındaki ruhban sınıftan gelen sürekli şikayet ve itirazlara rağmen; bu davalardan hemen hiç biri, kilisenin yargılama hakkının dışına çıkabilme başarısını gösterebilmiş değildir. Üzerinde konuşulan sorun, öne sürülen tik bir fikirmişçesine görülmesine rağmen, tefecilerin cezalandırılmasıyla sınırlı değildir. Haram yoldan yüksek kazanç sağlayan işlerinden dolayı tefecilerin cezalandırılmasında ısrar edilmekte; yasal uygulamalarla da, bunların tamamına meydan okunulmak istenmektedir. Londra kent mahkemesinden en mütevazı malikane yargılamasına varıncaya kadar neredeyse tüm yerel idareler; uyguladıkları genel yasalarıyla haksız kazanç karşı kesin tavır almakta, bunu işleyen suçlularını cezalandırma yoluna gitmektedir. Halkın tamamı, Lombartlı komisyoncu ve tefecilerin sürgün edilmesini dilemekte; insafsızca haram kazanç yönelen bu günahkarlar için gerçekleştirilecek uygulamaların, örnek bir düzenin oluşturmasını beklemektedir. Tefecilerin töhmet altında bırakıldıkları fiillerin yargılanması sırasında, Chancery mahkemesi örf ile adet hukukunun sağlayamadığı hakları, tefecilik mağdurlarının dilekçeyle müracaatı halinde, elde etmeyi garantilemektedir. Her ne kadar tefecilikle ilgili yasama içeriğinin en mükemmel örneğine İngiliz Kilise Kurulu’nda*

rastlanmaktaysa da; burada dahi yasal boşlukları kurnazca kullanan tefecinin yöntemleriyle sürekli uğraşılmak zorunda kalınmıştır.” (Schlatter, 1974: 68). Yargılama hakkıyla ilgili olarak ortaya çıkan çatışmalar içinde, orta çağların sonlarına doğru yükselen ve genişleyen kapitalizmin de etkisiyle, kilise hukukçularının katı tavrına karşı, kızgınlıklarla ve kırgınlıklarla karşılaşmıştır. Ticari davalar sürüp giderken, en azında her fırsatta, hristiyan mahkemelerinin yargısından geçilmek zorunda kalınışı şikayetlerin odağını oluşturmuştur. *“On dördüncü asrın ortalarından sonra, tefecilikle ilgili davaların kilise yargılama hakkı kapsamında değerlendiriliyor olması, dünyevi otoritelerini şiddetli itirazlarına yol açmıştır. Uzunca bir dönem uygulanmış olan 1341 yılı yasası, kralın kilise tefecilerinin yasama hakkını elinden almazken, diğer tefeciler ölüme mahkum etmekte olduğunu önlemesine yol açmıştır. Kilise yönetiminin sebep olduğu benzeri hakların korunması, VII. Henry’nin saltanatından bir yıl sonra sorgulanmaya başlanmış; Elizabeth ve I. James’in dönemlerinde güçlenen kapitalist gelişme çağına geçildikten sonra bile, geçmişin yargısı kamu oyundaki etkisini devam ettirmiştir.”* (Schlatter, 1974: 88).

Her ne kadar, yüzde beş gibi bir oranı geçmemesi ve borçlunun da buna itiraz etmeyip razı olması halinde, davalık bir konu olmadığı şeklindeki kanaat benimsenmişse de; bu sınırı aşan, haksızlıklara ve gasplara yol açan faiz işlemleri için, mahkemeler kurulmuş, takip komiserliği oluşturulmuştur. Kilise otoriteleri, faiz karşılığı borç vermeyi imkansız hale getirmesini sağlayan kilise hukukunu zorla uygulamada, çok fazla olanağa sahip bulunmaktaydı. *“Ticaretin yoğun olduğu kentlerde, çok sık bir şekilde ortaya çıkan ekonomik anlaşmazlıklarda; kilise görevlisinin işle ilgili davaların görüldüğü mahkemeler, öyle ya da böyle müdahale ederek; dinsel dogmalarına göre yargılamada bulunmalarına, asla medyan verilmez, hiç de hoş karşılanmazdı. Oysa on üçüncü asrın başlangıcındaki Londra’da bile, kralın ve kentin mahkemeleri esnasında, sık sık yargılama hakkıyla ilgili anlaşmazlıklara düşülmüştür. İnsanlar kent mahkemesinde süratle sonuca ulaşabilmekte, bu alınan karar kendi arzuları doğrultusunda olsa da olmasa da dünyevi yargılamada, hiçbir şekilde taraf tutmadığı inancına sahip bulunmaktaydı. Onca örnekleri arasından, esnafın, meslek birliği düzenlemelerinin de etkisiyle hristiyan mahkemelerine müracaat etmelerinin nedeni; tefeciliğin veya vade farkı dolayısıyla istenilen fahiş fiyatların, şehir mahkemesine kıyasla, çok daha büyük bir şiddetle cezalandırılma yoluna gidilmesi, istenilen haksız kazançların iadesinde ısrar edilmesidir.”* (Wood, 1983: 59). Hristiyan mahkemesinde, en basitinden yemin yükümlülüğünün bile titizlikle uygulanması, komşuluk sevgisini yok eden çıkarıcılığın gözetilmesinin imanı tüketen bir eğilim olarak yerilmesi, tefeciliğe karşı geliştirilmiş şiddetli

tutumun bir göstergesi olmaktadır. Örneğin, yeminle birliğe bağlılık andını içmiş nalburlar, çok ağır bir çalışma içine girdikleri halde, örgüt üyelerinin ticaretle uğraşmalarının engellendiği iddiasında bulunarak isyan etmiş ve mahkemenin yolunu tutmuştur. “*Kilise mahkemelerinde haklarını aramak istediklerinde ise; birer dolandırıcılar olarak adları okunur olmuştur. Diğer taraftan mahmuzcular, güneş batımı ile doğuşu arasında hiçbir kimse için çalışmayacakları kesinlikle bildirilmiş olmasına karşın; baş diyakos’un huzurunda ustası suçlanmış; bundan dolayı da, üç defa Richard adına resmen suçlandığı halde, iş görmede ısrar ettiği için, emri tutmada yeminle sadık kalması kesinleşinceye kadar, kiliseden kovulmuş, aforozla cezalandırılmıştır. Tefecilik suç laması altında ezaya katlanan rahiplerin yazgısı, piskoposların ellerine kalmıştır. Piskoposların veya baş diyakosların mahkemelerinde adaletin güvencesine sığınamayan davacılar, Chancery mahkemesine dilekçeyle müracaat etmişler; daha önceden ruhani insanlar tarafından görülen, borçlanma ya da tefecilikle ilgili davaların yeniden ele alınmasını istemişlerdir. Kilise mahkemesinde tutulan kayıtlardan dünyevi mahkemelere ait olan ticari sorunların bazen konu dışı olarak görüldüğü; kendileri tarafından düzenlenilmiş olsa dahi, sözleşme ihlallerini ve tefecilik işlemlerini içeren davalarla pek ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Adı kötüye çıkmış Marcrafit ailesi, tefeciliğiyle ün salmış baba William, Peptecost’ta fırıncılık yapan kız kardeş Alice, azizler gününde dahi kazak örgü işinde çalışan oğul Edward; Whaller kilise mahkemesinde yargılanarak hak ettikleri cezaya çarptırılmışlardır. Ripon’da bir tefeci ve kandırdığı mağdurunun davası mahkemede görülmüştür. Londra komiseri Thomas Hall’dan aktardığı tefecilik suçuyla ilgili ölçütüyle bağlantı kurmuş; Thomas Foster’ın kuşağında emniyete aldığı 4 shilling’i borç vermesi halinde anaparasına ilaveten 20 pence fazladan bir getiri isteminde bulunmasını, borçlunun da buna razı olması halinde mahkemelik bir davaya gerek kalmadığını savunmuştur. Bu türdeki iş, reform tarafından da engellenilmek istenmiştir. Elizabeth dönemi saltanatı altındaki kilise örgütünün kurduğu tefecilikle ilgili mahkemelerde, hatta Londra ve benzeri önemdeki büyük ticaret merkezlerinde I. James’in saltanatı boyunca da muhtemelen varlığını devam ettirmiş olan piskoposluk komiserliğinin çalışma alanı içinde; ipotek veya rehine yoluyla verilen borçlar karşılığında aşırı kazançların elde edilmesi, ayrı bir borç yükü altına sokulan borçluların iyeliklerinin satışa çıkarılması veya devralınması gibi konular yer almaktaydı.” (Kerridge, 1994: 51).*

Zihniyet itibariyle Orta Çağ dogmalarından kopuş süreci içinde, zenginliğin kötülüklerin kaynağı olduğu, adil fiyatı aşan her isteğin veya verilen borç miktarından fazlasını ödettiren her istemin günahkarlık olmadığı şeklindeki bir eğilim haklılık kazanmıştır.

Yüklediği aşırı faiz borcunu geri alabilmek için yeltendiği rehin ve ipotek devirlerinde tefeciliğe karşı işletilen yasal cezaların yanında uygulamada yükseltelen müdahale edici engeller de bulunmaktaydı. Daha çok öncelerden, taraflar arasında bağtlanan ikili sözleşmeler içinde aşırı faizi gizleyen ve sanki faizsiz borçlanılmış gibi görünen tefecilik anlaşmalarında, pek çok hilekarlığın ve sahtekarlığın döndüğü bir okul görüşü olarak öne sürülmüştür. *“Bu sözleşmeler, bir şikayet olmaksızın uygulandığı sürece, dışardan yasa ve mahkemelerle önlenemeyeceği belirtilmiştir. Faiz karşılığı borç veren kimsenin geçerli kıldığı anlaşma maddelerine göre borçlanma işlemi gerçekleştiği müddetçe, tefeci borçlanmasına böylelikle yasal kolaylıklar sağlandığı sürece; bu haram kazancın önünün alınmayacağı iddia edilmiştir. Gerçekten de kilise örgütü, kişisel birikimleriyle iş kuramayan kimselerin tasarruflarını sermayeye dönüştüren kurumların oluşturulması bakımından; ekonomik canlanma ortaya çıktıktan sonra, faizcilerin yanında yer almaya başlamışlardır.”* (Letwin, 1975: 49). Dinsel kardeşliği gerçek hayatta yerine getiren hayır kurumları ve hastaneler, muhtemelen manastırlar; tahıl ve sığır gibi temel ihtiyaç maddelerine gereksinim duydukları gibi borç para da almaktadırlar. *“İngiltere’de piskoposlar, onüçüncü asrın ortalarında bu gibi borçların organize edilmesini doğru bulmuşlar; iki asır sonra tahminen 1462 yılında, Frankiskan mezhebi parasal kaynakları yaratılması hareketine yönlendirmiştir. Onaltıncı asrın birinci yarısından itibaren Fransa ve Almanya’da yayılmaya başlayan Monts de Piete; reformun etkisi görülünceye kadar, İngiltere’de ortaya çıkmamıştır. Parasal kaynakların bulunmasına yönlendiren ekonomik ahlakla ilgili konular, İngiliz yazarlarından övgü dolu yorumlar gelmiştir. Faiz karşılığı borç para vermekle ilgili kilise hukuku, iş örgütlemesinin giderek artan karmaşıklığına uyum sağlama zorunluluğundan kaynaklanan, en azından 1515 yılındaki Lateran kuruluna kadar giden, uyumlu bir gelişmeye yol açmıştır.”* (Wood, 1983: 71). Mesleki bir bakış açısı altında ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş yasa maddeleri dikkate değer iş ilişkilerini ve dolayısıyla vergi bağının kanıtı şeklinde yorumlandığı gibi, hukukçuların Tanrı ile insan arasındaki koşulları sağlamada önemli işlevleri üstlendiğini de ortaya koymaktadır. *“Sivil halk arasında kötü ün yapmış kilise hukukçuları, konuyu ılımlı bir şekilde gündeme getirmekte; diğer hukukçularla kıyaslandığında, iş yapma konusunda çok daha duyarlı davranmaktadırlar. Özellikle de Avrupa’nın finans sermayesinin merkezi konumundaki İtalyanlar, yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde çok zengin bir kültür birikimine sahip buldukları için; İtalyan kilise hukukçularının yasa oluşturmadaki yaratıcılıklarıyla dikkatleri çekmiş olmaları, içlerinde dahileri yetiştirmeleri, gayet doğaldır. Diğer taraftan, İngiltere’de, İngiliz insanının bir ölçüde önderlik niteliklerini bilimsel yoldan*

kanıtlamada çok mahir oldukları halde, bir yabancının yeltenebileceği acımasızca bir yorum içinde denilebilir ki; çok ender olarak virtüözce hareketlere giriştikleri veya tefecilikle ilgili sözleşmeleri bağtılamaktan kesinlikle kaçınmadıkları için; İngiliz kültür terbiyesini almış bir kimse olarak, İngiliz iş düzeninin oldukça tutucu kalıplar içinde oluşmuş olması ve ağır aksak işlemesi nedeniyle; İngiliz kilise hukukçusu Lynwood, onüçüncü asrın İngiliz başpiskopos'un kararıyla, tefecilik işinden beraat etmiş bir kimsenin davasını aktarmıştır.” (Kerridge, 1994: 58). Ancak yine de hukukçular, faiz karşılığı borçlanma konusunu yalnızca dinsel dogmaların zorunlu kıldığı biçim altında değil, içinde yaşanılan ekonomik koşulları yorumu kapsamında da ele almış, temel gerekler son derece yalın bir şekilde dile getirilmiştir. “İngiliz kilisesi, tarafların razı oldukları fiyat üzerinden ürün alış ve satışını, faiz karşılığı borç para verilmesini, belirli bir ana paranın borç verildiği süre içinde aylık ya da yıllık taksitler halinde sürekli faiz alınmasını (annuity); komşuluk hakkı içeriğinde değerlendirmemiş, insan ilişkilerini kutsal metinlerdeki buyruklarla katı bir şekilde bağıntılı kılmamış, kişinin vicdanına terk etmiştir. Tıpkı piskopos Pecoock örneği gibi, ussallığı tüm davranış ile ilişkilere hakim kalma emelini taşıyan dindarlar; zengin olan bir kimsenin, mutlaka Tanrı'nın düşmanı olacağı, takva yoluna girebilmek için de kesinlikle fakirliğe uğraması gerektiği, Tanrı hoşnutluğunun ön koşulunu diğergamlık ve bu dünyadan vazgeçmenin oluşturacağı gibi yargılara kapılmasının gerekmediği konusunda ısrar etmişlerdir.” (Schlatter, 1974: 76). Servet yoluyla ya da mesleki etkinlik sayesinde zenginleşmenin aleyhinde geleneksel bir ön yargı oluşmamasına karşın; bu zenginliğin harcamalara yansıyor gösteriş yolunda sarf edilmesi karşısında çok güçlü kültürel değerler benimsettirilmiş; servetin boşa harcanması tamahkarlığın ve harisliğin en berbat tarzı olarak görülerek yerilmiştir. “Bunca ussal muhakemeler içinde dahi, aralarında söz birliği yapıp, fiyatlar üzerinde baskı kurarak yükselmesine neden olan tacirler veya fakire cefa çektiren tefeciler; işle ilgili bir strateji uzmanı olarak görülmemekte, manastırlar içinde görev yapan sorgulayıcıların ellerine teslim edilmektedir. Hiç bir şekilde malın ucuzlamasına meydan vermemek için aralarında söz birliği yapan, fesat emelleri uğruna gizli birleşmelere yeltenen günahkarlar erzak satıcıları ve bakkallar kadar; tahılı, eti ve şarabı sanki değersiz birer mallarmışçasına alıp istif eden, diğer insanların zarara uğraması pahasına biriktirerek fiyatları yükselten spekülâtörler de; kilise yasaları hükümlerine göre, tefecilerle ortak suç işlemektedirler. Londra'daki ekmek, meyve ve sebzelerin fiyatları, aracılarının tamahkar ruhlarının bir sonucu olarak yükseldiğinde; kendi basitlikleri yüzünden bazı fakir ve hakir kimseler, bir anda zengin ve güçlü birer kişiler haline gelmişlerse; bu ancak halkın büyük kayıpları ve sıkıntıları

karşılığında gerçekleşmiştir. Her dönem umduğunu bulamayan ve çok az bir kazançla yetinen ürünün yetiştiricileri, arz ve talep güçlerinin fiyatlar üzerinde azaltıcı bir etkide bulunabileceği konusunda bütün ümitlerini kaybederek, bezginliğe kapılmışlar; kendi kendilerini bile teselli edemez bir hale düşmüşlerdir. Hristiyanlık duyguları güçlü olan birkaç cesur kimsenin ısrarıyla, istifçilik ve karaborsacılık yoluyla fiyatları yükselten bu haris kimselerin birer suçlu olarak teşhir edilmesi, kazançlarının da dikkatle irdelenmesi mümkün olabilmıştır. Kent kilisesinden bir rahip, altıncı emirle ilgili verdiği vaazında, Süleyman'ın mesellerinden, “ne zengin ve ne de fakir isterim” sözünü, kendisine temel almıştır.” (Kerridge, 1994: 70).

4. Sonuç

Orta çağ iktisat zihniyetinde bile borçlanmanın yazıya dökülmesine veya süresini belirten bir senedin düzenlenmesine izin verilmiş olması; borcun zamanında ödenmemesi sorununu ortaya çıkarmış, anlaşılan günde ana paranın tamamının bir defada verilmemesiyle karşılaşılacak bu sorunda uğranılan paranın tümüyle kaybı tehlikesi daha borç parayı teslim etmeden önce gündeme gelir olmuştur. Ana paranın tümüyle kaybedilmesi riskinin önceden dikkate alınarak kayıpların tazmin edilmesi gayretiyle; uğranılan zararı karşılayıcı önlemlerin yanında, borç süresi boyunca paranın kullanım yararlarından yoksun kalmayı telafi eden ödemelerin anlaşma maddelerinde açıkça belirtilmesine neden olmuştur. Zira artık para, ağıldaki koyun ürer ve çoğalır ama yıllar da geçse kesedeki altın artmaz özdeyişiyle açıklık kazanan, para parayı doğurmaz sözüne dayanan Aristo muhakemesiyle paranın kısırlığı görüşü geçerliliğini kaybetmiş; para artık kazanç kaynağı olarak dikkate alınmış, borçlanma süresi boyunca borç alan kullanıcıya kazanç sağladığı ve gecikme halinde de alacaklısını kârlı iş fırsatlarından yoksun kıldığı düşüncesi haklılık kazanmıştır. Borçlanma süresinin de tıpkı zamanında ödememe yani geciktirme kusurunu işleme gibi dikkate alınmasıyla, zararı karşılama ile paranın sunabileceği kazançlardan yoksun kalma kayıplarını karşılamadan oluşan ödenmesi gereken tazminat, artık on beşinci asrın sonlarına doğru paranın teslim edildiği andan itibaren başlatılır olmuştur. Çünkü verilen borcu ödeyemeyen ve sıkıştırılarak mülklerini kaybeden veya köleleştirilen fakir komşunun yanında, faiz ödemeye istekli olan ve aldığı borçla kazanç sağlayan zengin işadamı borçlanmalarda öne çıkmıştır. İş yapma olanaklarına sahip olmasına rağmen parası işine yetmeyen tüccarların, borçlanma yoluyla kazancına kazanç katma emeliyle; zararı karşılamak ve kazanç fırsatlarından yoksun kalmak gibi risklerini tazmin edecek düzeyde faiz ödemeye gönülden razı olmalarıyla, ya da paranın

kısırlığı muhakemesinden paranın üretkenliği düşüncesine geçişle; faiz borç işlemlerinde serbest bırakılmış ve yasal kılınmıştır.

Kilise hukukçularının ve ilahiyatçıların, Aquinas tarafından fark edilen ve J.Calvin'in zamanına gelindiğinde de yaygınlaşan, paradan kazanç sağlama gerçeğinin, güçlenen şirketler sayesinde yadsınılamaz bir işlemler bağı halini almasıyla; uzun zamandan beri faizi alıp vererek onaylayan kilise de, tüccarların kendi paralarını şirketlerinin kasalarında veya teşebbüslerinin para havuzlarında toplamalarına izin vermiş, ticaretle fiilen uğraşmadığı veya imalat işinde çalışmadığı halde paralarını borç olarak emanet veren para sahiplerinin kazançtan bir pay almalarını da adaletin bir gereği olarak görmeye başlamıştır. Küçük tasarruf sahipleri, yalnızca imalat işlerine değil açıldığı denizin dalgalarından çok her türlü tehlikeyle yüz yüze gelen deniz yolculuğuna paralarını yatırmak yerine, başlangıçta tüccar servetiyle kurulan bankalara faiz karşılığı borç verir hale gelmişler; paraları her türlü tehlikeden (geminin batması, korsanların saldırısına uğraması, teşebbüsün iflası vs.) uzak bırakılarak, borç işlemlerinde banka aracı kurum olarak yükselmeye başlamıştır. Alım ile satımdan yükselen risk teşebbüsleri sarıp kuşatırken, şans ile saldırı arasında boğuşan ve okyanusları aşan gemi seyahatleri tüccarların kabusu haline gelirken; bankalar aracılığıyla şirketlere borç veren küçük birikim sahibi kimseler, yasallaşan faiz getirisinin çekiciliğiyle, parasal alacaklarını güvence altına almışlardır. Böylece faiz, zarara uğrama ihtimalinin ve kazanç fırsatlarından yoksun kalma halinin bir karşılığı olması sınırının tamamıyla ötesine geçmiş; para sahibi olma ve paranın sunduğu olanaklarından yararlanma gayesine dönüşmüştür. Tüccar servetiyle ve büyük finansörlerin katkılarıyla kurulan bankaların, teşebbüs sahibi borçlu zenginler ile küçük birikim sahibi alacaklar arasında aracılık yapmasıyla, para sahibi bir kimse, az ya da çok miktardaki altın ile gümüşünü belirli bir süreliğine bankaya yatırılmış; parasal servetini hiç riske atmaksızın, parasını kullanacak tüccar ya da imalatçıyla da hiç karşılaşmaksızın, banka aracılığıyla faiz karşılığında para teşebbüs sahiplerine ve şirketlere aktarılmıştır. Orta çağın sonlarından itibaren yükselişe geçen bu bankalar; sadece tüccar ve imalatçılar değil prenlere ve papalara dahi faiz karşılığı borç verme gücüne erişmiş, uluslararası büyük şirketlerin faiz ödenmesi sıradan işler haline gelmiştir.

Kaynakça

BENTHAM Jeremy (1974). Defense of Usury, New York

CLEARY Patric (1914). The Church and Usury : An Essay on Some Historical and Theological Aspects of Money-Lending, Dublin

DAY John (1987). The Medieval Market Economy, New York

De ROOVER Raymond (1948). Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges, Massachusetts

- DONALD D.W.A. (1975). Compound Interest and Annuities Certain, London
- DOPSCH Alfons (1937). The economic and social foundations of European civilization, London
- HODGETT Gerald Augustus John (1972). A Social And Economic History of Medieval Europe, London
- HUNT Edwin (2004). A History Business in Medieval Europe 1200-1550, New York
- JEREMY David (1988). Religion, Business, and Wealth in Modern Britain, London
- JONES Leslie (1989). God and Moneylender, New York
- JORDAN W.R. (1989). Philanthropy in England 1480-1660, New York
- KERRIDGE Eric (1994). Usury, Interest and the Reformation, Aldershot UK
- KERRIDGE Eric (1991). Trade and Banking in Early Modern England, Manchester
- KNIGHT Melvin Moses (1964). Economic History of Europe to the End of the Middle Ages, Boston
- LETWIN W. (1975). The Origins of Scientific Economics: English Economic Thought, London
- LOWRY T.S. (1998). Ancient and Medieval Economic Ideas and Concepts, New York
- OWST G. (1961). Preaching and Pulpit in Medieval England, The Clarendon press, Oxford
- POUNDS Norman John Greville (1974). An Economic History of Medieval Europe, New York
- SCHLATTER Richard (1974). The Social Ideas of Religious Leaders (1660-1685), London
- WOOD Diana (2005). Medieval Economic Thought, New York
- WOOD Thomas (1983). English Casuistical Divinity During the Seventeenth Century, London
- ZWEIG Michael (1991). Religion and Economic Justice, Philadelphia

Kapasite ve Mesafe Kısıtlı Periyodik Gezgin Satıcı Problemi ve Genetik Algoritma ile Çözümü: Türk Hava Kuvvetlerine Ait Kargo Uçaklarının (A400M) Çizelgelenmesi ve Rotalanması¹

Timur KESKİNTÜRK²
Emin UZ³
Mehmet TOPAL⁴

Özet

Bu çalışmada Türk Hava Kuvvetlerine ait yeni nesil kargo uçaklarının (A400M) olası Türkiye içi üsler arası dağıtım görevine ait çizgeleme ve rotalama problemi ele alınmıştır. Problem periyodik gezgin satıcı probleminin özel bir hali olan kapasite ve mesafe kısıtlı periyodik gezgin satıcı problemi olarak modellenmiştir. Periyodik gezgin satıcı problemi NP-Hard sınıfı problemlerden olup çözümü için sezgisel ve metasezgisel yöntemler geliştirilmiştir. A400M hava taşıma kargo uçağı geniş çaplı bir projenin ürünü olup Türkiye’de kullanımına 2014 yılında başlanmıştır. Çalışmamızda, Türk Hava Kuvvetlerinde ihtiyaç duyulan askeri malzeme, mühimmat, erzak, istihbarat bilgisi vb. destek ve ana ekipmanların en kısa sürede ve en verimli şekilde ulaşımının sağlanması amacıyla modellenen problem, genetik algoritma ile çözülmüş ve sonuçlar raporlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Gezgin Satıcı Problemi, Genetik Algoritma, Periyodik, Çizgeleme, Kapasite, Kısıt

Genetic Algorithm Approach for Capacitated and Distance Constrained Periodic Travelling Salesman Problem: Scheduling and Routing of Turkish Air Forces’ A400M Military Transport Aircraft

Abstract

In this article, the route and schedule of Turkish Air Force’s new generation cargo plane (A400M) for potential distribution of articles in between bases that located in Turkey is examined. We applied the extended problem of periodic traveling salesman problem: capacitated and distance constrained periodic travelling salesman problem in this case study. Traveling salesman problem is a type of NP-hard problem and to work out this problem there are many heuristic and metaheuristic methods. A400M airliner is a state-of-the-art product of a big international project that has started to operate in 2014 in Turkey. In this article, to meet Turkish Air Forces needs such as the military material, ammo, food, intelligent information and that kind of supporting and main equipment etc., we use genetic algorithm approach to solve the problem and report the results of the algorithm.

Keywords: Traveling Salesman Problem, Genetic Algorithm, Periodic, Scheduling, Capacity, Constraint

¹ Bu çalışma, Hava Harp Okulunun Dekanlığı Endüstri Mühendisliği Bölümü’nde yapılmış ve 2015 yılında tamamlanan “Gezen Satıcı Problemi ve Bir Uygulaması” isimli bitirme tezinden türetilmiştir. Çalışma ayrıca XVIth International Symposium On Econometrics, Edirne, Türkiye, 7-12 Mayıs 2015 sempozyumunda özet bildirisi olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, tkturk@istanbul.edu.tr

³ Hava Harbiyesi, uzemin1.eu@gmail.com

⁴ Hava Harbiyesi, mehmet46292334@gmail.com

1. Giriş

Çalışmamızda, Türk Hava Kuvvetlerinde (TSK) ihtiyaç duyulan askeri malzeme, mühimmat, erzak, istihbarati bilgi vb. destek ve ana ekipmanların en kısa sürede ve en verimli şekilde ulaşımının sağlanması amacıyla ele alınan olası gerçek hayat uygulaması, kapasite ve mesafe kısıtlı periyodik gezgin satıcı problemi (KMKPGSP) olarak modellenmiş ve genetik algoritma metasezgiseli ile çözülmüştür. Sürekli tekrar eden dağıtım toplama faaliyetleri uzun vadede ciddi maliyetler oluşturmaktadır. Bir periyot boyunca hatta ilgili periyodun bir gününde yapılabilecek bir iyileştirme bile yıl bazında hesaplandığında kurum açısından ciddi tasarruflar ortaya çıkarabilecektir. Örneğin Ghiania, Guerriero, Improta ve Musmanno (2005), yaptıkları çalışmada İtalya'daki bir belediyeye ait sağlık kuruluşlarının atık toplama araçlarının rotalanmasını optimize ederek %8 lik bir tasarruf sağlamayı başarmışlardır. Bu iyileştirmenin tüm İtalya belediyelerinde gerçekleşmesi durumunda yılda 100 milyonlarca euroluk bir tasarruf oluşturulabileceğini iddia etmişlerdir. Bu gibi parasal kazançların dışında, uçuş sürelerinin azalması ile kaza risklerinin ve buna bağlı olası ölümlerin, çevre kirliliğinin, gürültü kirliliğinin vb. konulardaki pozitif kazanımların da artacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma ile TSK bünyesindeki, ilerleyen paragraflarda ayrıntılı olarak tanıtılacak olan, son teknoloji ürünü A400M kargo uçağının rotalanması konusunda bir öneride bulunmaktadır. Ayrıca, yapılan araştırma çerçevesinde periyodik gezgin satıcı probleminin ulusal dizinde birkaç çalışmanın literatür kısmında değinilmesi dışında, ele alındığı ve matematiksel modelinin tanıtılıp problemin çözüldüğü bir akademik yayınlara karşılaşılmamıştır. Arama motoru google.com üzerinde yapılan farklı anahtar kelimelerle aramalarda 3-10 arası sonuca ulaşılmış ve bunların bir kısmında konu ile bağlantısı olmayan sonuçlar olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda çalışmamız Türkçe dilinde konusunda ilk bilimsel yayın özelliğini de taşımaktadır. Benzer konularda çalışma yapan araştırmacılar için dilimizde yayınlanmış bir çalışmanın olmasını önemli bulmaktayız. Yine araştırmamız çerçevesinde, genetik algoritmanın periyodik araç rotalama problemlerine uygulandığını ama periyodik gezgin satıcı problemine henüz uygulanmadığı görülmüştür.

Uygulamada, ilgili taşıma işlemleri A400M kargo uçağı (Şekil 1) ile gerçekleştirilmektedir. A400M en ileri teknoloji ile üretilmiş, kendini kanıtlamış, onaylanmış ve şu anda kullanımda olan, 21. Yüzyılın en gelişmiş hava taşıma aracıdır. Eski nesil taktiksel hava taşıma araçlarının taşınması mümkün olmayan ağır helikopterler, ağır piyade savaş ekipmanları, insani yardım makinalarını taşıyabilecek geniş bir kargo kabiliyetine sahiptir.

Kombine edilmiş taktiksel ve stratejik yetenekleri ile hacim, hız, irtifa, taşıma kapasitesi ve taktiksel performansı ile eski nesil hava taşıma araçlarının gerçekleştiremediği operasyonları gerçekleştirme kapasitesine sahiptir (www.militaryaircraft-airbusds.com, 2016).

Şekil 1. A400M Hava Taşıma Aracı

Kaynak: (Reckzeh, 2008: 1)

A400M projesi, Mayıs 2003'te Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yedi Avrupa Birliği Ülkesinin (Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg, İspanya, İngiltere) ve 2005'te Malezya'nın, ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla OCCAR (Organisation for Joint Armament Cooperation) altında yeniden organizasyonu ile hayata geçirilmiştir (www.militaryaircraft-airbusds.com, 2016). Uçağın yapımı için yeni bir endüstri fabrikasının dizaynına ve yapımına ihtiyaç duyulmuştur. A400M Son Montaj Hattı (Final Assembly Line: FAL) büyük bir endüstriyel zorluk olarak ortaya çıkmış ve dizaynında Dijital Üretim metodolojisi kullanılmıştır (Şekil 2). Ayrıca Ürün Yaşam Döngüsü yönetimi (Product Lifecycle Management: PLM) üretimde kullanılan diğer bir araç olmuştur (Menendez vd., 2012: 641-644).

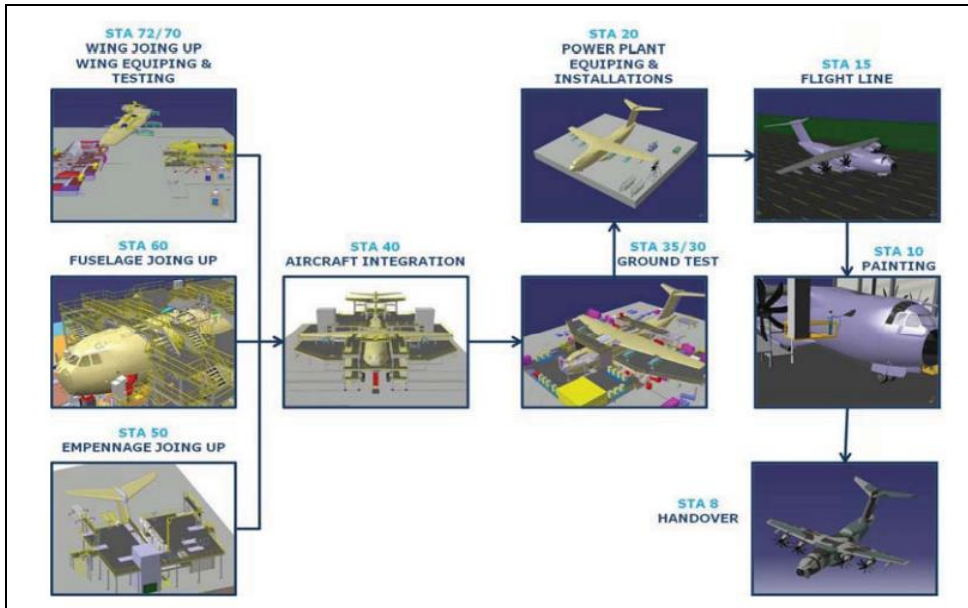
İlk uçuşu 11 December 2009 tarihinde gerçekleştirilmiş, ilk dağıtım Ağustos 2013'te Fransa'ya yapılmış ve Türkiye'nin portföyüne de Mayıs 2014 yılında girmiştir. Türkiye ve Fransa uçağı Afganistan operasyonlarında kullanmışlardır. Farklı ülkelerden 174 tane sipariş gerçekleşmiş olup şu ana kadar dağıtılan A400M hava taşıma uçağının sayısı 23 olarak raporlanmıştır (www.militaryaircraft-airbusds.com, 2016).

Şu an için portföyünde 3 adet A400M olan Türkiye, bu uçakları Afganistan operasyonu gibi operasyonların yanı sıra 12 tane Türk Hava Kuvvetleri üssleri arasındaki kargo taşımacılığında da kullanmaktadır. Haftalık bir dağıtım planı, taleplere göre çizelgelenmektedir. Bu çalışmada da bu çizelgeleme ve rotalama işlemi, problemin çok

periyotlu gezgin satıcı problemi olarak modellenerek bir çözüm önerisi yapılmaktadır.

Şekil 2. A400M Son Montaj Hattı (FAL) İstasyon Şeması

Kaynak: (Menendez vd., 2012: 644)

Gezgin satıcı problemi (GSP), literatürde hakkında çok fazla çalışma yapılmış, güncelliğini halen koruyan ve geniş bir uygulama alanına sahip bir kombinasyon optimizasyon problemidir. Belli sayıdaki ziyaret noktalarının, bir noktadan başlayarak ve tüm noktaları bir kere ziyaret ederek geri dönme işlemini, toplam tur uzunluğunu minimize edecek şekilde gerçekleştirme problemidir. Çok periyotlu gezgin satıcı problemi (ÇPGSP, Multiperiod Traveling Salesman Problem: MPTSP) ise aynı problemin periyodik olarak tasarlanmış halidir. ÇPGSP, gezgin satıcı probleminin (GSP) farklı bir versiyonu olup, şehirlerin (müşteri noktaları) belli bir zaman periyodunda (M-gün) ziyaret edilmesi problemi olarak tanımlanabilir (Paletta, 1992: 789). Belirlenen M gün içerisinde her gün en az bir ziyaret gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda, tüm müşteriler belirlenen zaman aralığında ziyaret edilmiş olmalıdır. Literatürde aynı problem Periyodik Gezgin Satıcı Problemi (PGSP, The periodic traveling salesman problem (PTSP)) ismi ile de anılmaktadır (Paletta, 2002: 1343). Bu çalışmada PGSP ismi kullanılacaktır.

PGSP, GSP'nin geliştirilmiş hali olduğundan, NP-hard sınıfta yer alan, çözümü zor problemlerdendir (Paletta, 2002: 1344). Problem, uygulamada mektup dağıtımı, bahçe bakımı gibi bir çok durumda ortaya çıkabilmektedir (Cordeau vd., 1997: 106).

Probleme geçmişte uygulanan çözüm yöntemlerine geçmeden önce optimizasyon ile ilgili bilgi vermenin uygun olacağını düşünmekteyiz. Literatürde en iyileme (optimizasyon)

problemlerinin çözümünde kullanılabilir birçok teknik mevcuttur. Bunları kesin çözüm yöntemleri ve sezgisel yöntemler diye ayırmak da mümkündür. Kesin çözüm yöntemlerini kullanarak belli bir büyüklüğe kadar olan problemlere çözüm bulmak mümkün iken, problemin boyutunun büyümesi ise bunu çok zor veya imkânsız hale getirmektedir. Bu sebeple genetik algoritmalar, tabu arama, tavlama benzetimi gibi bir takım sezgisel arama yöntemleri geliştirilmiştir. Son yıllarda kombinatoriyel problemlerin çözülmesinde sezgisel yöntem kullanımları önemli bir ölçüde artmaktadır. Jones ve diğerlerine (2002: 2) göre, aslında sezgisel yöntemlerin popülaritesinin 1991 yılı itibarı ile hızlı bir şekilde artış göstermesinin birinci nedeni olarak hesaplama gücünün iyi olmasından, ikinci olarak ise dönüştürülebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Sezgisel yöntemlerin en büyük avantajları arasında çözüm zamanının sayım (enumeration) tekniğine göre çok kısa olması ve her tür problem için kolay bir şekilde entegre edilebilmesidir. Dezavantajları ise bu yöntemlerin optimum çözümü garanti etmemesi ve iyi çözüm verebilmesi için birçok parametrenin uygun bir şekilde ayarlanması gerekliliğidir. Şehir sayısı arttığı durumlarda GSP'yi bir polinomial algoritma yardımıyla çözmek mümkün olmadığı için (NP-tam sınıfında yer alması sebebiyle) kısa sürede çözüm sağlayan çeşitli sezgisel yöntemler önerilmiştir.

Periyodik rotalama problemleri için Christofides ve Beasley (1984: 237-256) geliştirdikleri sezgiseli 126 müşteri sayısına kadar ulaşan test problemlerine uygulamış ve en büyük problem için %13'lük bir iyileştirme sağlamışlardır. Paletta (1992: 793-795), çalışmasında iki adet sezgisel geliştirmiş ve Algoritma1 ve Algoritma2 adlarını verdiği bu sezgiselleri, Eilon ve diğerlerinin (1971: 113) ürettiği, Christofides ve Beasley'in (1984: 237-256) modifiye ettiği 10 test problemi üzerinden Christofides ve Eilon sezgiselleri ile karşılaştırmıştır. İki sezgiselini 2-optimal prosedürlerini kullanarak çalıştırdığında her iki karşılaştırma sezgiselinden de daha iyi sonuçlar bulunduğunu raporlamıştır. Chao ve diğerleri (1995) geliştirdikleri basit ve hızlı sezgisel ile literatürdeki ve kendi ürettikleri problemlere oldukça iyi sonuçlar bulmuşlardır. Sezgisellerinde önce bir başlangıç çözümü oluşturup daha sonra Dueck'in (1993: 86-92) record-to-record yaklaşımına dayalı geliştirme adımlarını kullanmışlardır. Cordeau ve diğerleri (1997: 105-119) PGSP, periyodik araç rotalama ve çok depolu arç rotalama problemleri için Tabu Arama (Tabu Search) metasezgiselini önermiş ve literatürdeki her üç tip test problemi içinde sonuçları geliştirmiştir. Paletta (2002: 1343) geliştirdiği yeni sezgiselleri yine test problemleri üzerinde denemiş ve çok sayıda yeni en iyi bilinen değerlere ulaşmıştır. Bunun dışında, ortalama yüzde hataları da literatürdeki yöntemlerden daha düşük çıkmıştır. Bertazzi ve diğerleri (2004: 1215-1222) tur oluşturan ve

tur geliştiren prosedürleri modifiye ederek oluşturdukları sezgisel test problemleri üzerinde denemişlerdir. Bilinen en iyi sonuçların başarısını %95 oranında yakalamış, net olarak %45 oranında problemde yaklaşık %0,6 oranında iyileştirme sağlamışlardır. Bassetto ve Mason (2011) PGSP'nin özel bir hali olan 2-periyot dengelemeli PGSP problemini tanıtmışlardır. Problemlerinde noktalardan bazıları bir kez ziyaret edilirken diğerleri iki kere ziyaret edilmekte ve periyotlardaki toplam ziyaret maliyetleri dengelenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çalışmalarında öklid uzaklıkları kullanmışlardır. Cacchiani ve diğerleri (2014: 53-64), geliştirdikleri küme kapsama temelli sezgisel yöntemi periyodik araç rotalama problemlerine (PARP) uygulamışlardır. Test problemi olarak Pacheco ve diğerlerinin (2011: 569-581) çalışmasındaki gerçek dünya verilerinden geliştirilen PARP problemleri ve PGSP test problemlerini ele almışlardır.

Çalışmanın ikinci bölümünde KMKPGSP problemi tanıtılacak ve matematiksel modeline yer verilecektir. Üçüncü bölüm problemlerin çözümünde kullanılacak genetik algoritma metasezgiselinin ilgili probleme uygulanmasına ayrılmıştır. Sonraki bölüm, KMKPGSP probleminin genetik algoritma ile çözümünü yani uygulamayı içermektedir. Son olarak çalışmanın sonuçlarının tartışıldığı bölüm yer almaktadır.

2. KMKPGSP: Matematiksel Model

Periyodik gezgin satıcı problemi, gezgin satıcı probleminin özel bir hali olup tek bir dağıtım planı yerine, müşteri noktalarının belli bir periyod içerisinde ziyaretini ele almaktadır. Şöyleki, belli bir coğrafi alana dağılmış 20 müşteri tek bir araçla tek bir seferde ziyaret edilerek tekrar başlanılan notaya dönülüyorsa bu problem GSP olarak isimlendirilmektedir. Çok daha geniş bir alana yayılmış 20 müşteri tek bir seferde ziyaret edilemiyorsa (zaman, yakıt takviyesi, dağıtım ya da toplama ile ilgili kapasite kısıtı vb. sebeplerle) ve bu ziyaretler birden çok günde tamamlanıyorsa PGSP probleminden bahsedilebilir. $G = (V, E)$, yönsüz (undirected), bağlı (Connected) bir çizge olmak üzere $V = \{0, 1, 2, \dots, n\}$, noktalar (müşteriler) kümesi ve $E = \{(i, j) | i, j \in V, i \neq j\}$ ise kenarlar kümesi olup "0" noktası başlangıç noktasını temsil etmektedir. Problemin matematiksel modeli açıklanmadan önce ilgili notasyonlar aşağıda verilmiştir.

- : Planlanan zaman dilimindeki toplam gün sayısı
- : İlgili turun gerçekleştiği gün: $t = \{1, 2, \dots, T\}$
- : Ziyaret edilmesi gereken toplam nokta sayısı: $V = \{0, 1, 2, \dots, n\}$

- : i ve j noktaları arasındaki geçiş maliyeti
- : i noktasına ait talep miktarı
- : Bir tura ait toplam mesafe kısıtı
- : Araca ait yük kapasitesi
- : i noktasındaki hizmet süresi
- K_t : t gününde gerçekleşen tur: $(\pi_0, \pi_1, \dots, \pi_k)$. İlgili gün ziyaret edilen nota sayısı k , öyle ki $(\pi_j, \pi_{j+1}) \in E$, tüm $1 \leq j \leq k$ için.

Problemdeki bir t gününe ait rota uzunluğu Denklem 1'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$C(K_t) = \sum_{i=0}^{k-1} c_{\pi_i, \pi_{i+1}} + h_{i+1} \quad (1)$$

Buna göre tüm günlerdeki rotaların toplam uzunluğu Denklem 3'teki gibi hesaplanabilir. Bu aynı zamanda minimize edilmek istenen amaç fonksiyonudur.

$$\text{Min } C(S) = \sum_{t=1}^T C(K_t) \quad (2)$$

$$C(K_t) = \sum_{i=0}^{k-1} c_{\pi_i, \pi_{i+1}} + h_{i+1} \leq C_1, t = \{1, 2, \dots, T\} \quad (3)$$

$$D(K_t) = \sum_{i=1}^k d_i \leq C_2, t = \{1, 2, \dots, T\} \quad (4)$$

Denklem 3, t günündeki toplam rota uzunluğunun (hizmet süreleri (h_i) dahil), C_1 , kapasite kısıtını aşmamasını garanti etmektedir ve bu kısıt periyottaki tüm günler için geçerlidir $t = \{1, 2, \dots, T\}$. Bir t gününde ziyaret edilen k müşterinin toplam talebinin, araç kapasitesi C_2 'yi geçmemesini sağlayan kısıt Denklem 4'te belirtilmiştir. Klasik PGSP problemlerinin büyük bir çoğunluğunda, Denklem 3- 4'teki kısıtlar yer almamaktadır. Literatürdeki bazı çalışmalarda (Bertazzi vd. 2004: 1215), her gün en az bir müşteriye uğrama kısıt bulunmaktadır ki bizim modelimizde böyle bir kısıtlama yoktur. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise her müşteriye mutlaka uğranması gerektiği kısıttır ve genetik

algoritma çözüm kromozomlarında tüm müşteriler belirlenen zaman dilimi içerisinde ziyaret edilecek şekilde tasarlanmıştır.

3. KMKPGSP için Genetik Algoritma

GA, çok değişkenli, zor problemlerin çözümü için geliştirilmiş, popülasyon temelli sezgisel bir yöntemdir (Goldberg, 1989; Michalewicz, 1992; Reeves, 1995). Ön bilgi ve varsayımlar olmadan, amaç fonksiyonu ile çalışabilmektedir. Problem değişkenleri, kromozom denen dizilerde, genlerle temsil edilmektedir. Her bir değişken kodlama biçimine bağlı olarak tek ya da bir grup genle tanımlanmaktadır. Seçim, çaprazlama ve mutasyon olarak adlandırılan genetik operatörlerle iterasyonlar boyunca kromozomlarda birtakım değişiklikler yapılmakta ve en iyi sonucu verecek çözüm seti aranmaktadır.

GA'da ilk olarak kodlama biçimine karar verilir. Genellikle ikili kodlama, permutasyon kodlama ve gerçek değerli kodlama kullanılmaktadır. İkili kodlama 1 ve 0 değerlerinden oluşup değişkenler değer aralığına göre belirlenen sayıda genden oluşan ikili düzende temsil edilmektedir. Permutasyon kodlama, sıralamanın önemli olduğu ve tekrarın mümkün olmadığı, en kısa yol, gezgin satıcı, araç rotalama vb. problemlerin çözümünde kullanılır. Gerçek değerli kodlama ise değişkenlerin doğrudan kendi değerleriyle temsil edildikleri kodlama biçimidir.

Popülasyon temelli olan GA'da çözüm uzayındaki arama tek bir noktadan değil, noktalar kümesinden yapılmaktadır. Uygulayıcı tarafından belirlenen miktardaki kromozom, popülasyonu oluşturmaktadır. Çözüme tesadüfi olarak veya basit tekniklerle oluşturulabilen başlangıç popülasyonu ile başlanır. Genlerdeki değişken değerleri, fonksiyonda yerine konularak kromozomun uygunluk değeri elde edilir. Genetik operatörlerden ilk olarak seçim operatörü uygulanır. Amaç, popülasyonda daha iyi bireylerin çoğaltılması, uygunluğu düşük olan bireylerin elenmesidir. Birçok seçim yöntemi vardır. Bunlara, rulet tekerleği seçimi, turnuva seçimi, genel stokastik örnekleme ve sıralı seçim örnek olarak verilebilir (Obitko, 1998). Seçim sonrası çaprazlama operatörü uygulanmaktadır. Çaprazlamada amaç, iki bireyin farklı birtakım özelliklerini taşıyan ve daha iyi bireyler elde etmektir. Böylelikle, uygunluğu daha yüksek çözüm alternatifleri üretilmeye çalışılır. İkili kodlamada genellikle tek nokta (Sarker ve Newton, 1995), iki nokta ve çok noktalı çaprazlama, permutasyon kodlamada pozisyona dayalı, sıralı (Goldberg, 1989) ve dairesel çaprazlama (Cheng, Gen, Yasuhiro, 1999) kullanılmaktadır. Gerçek değerli kodlamaya ise aritmetik çaprazlama, kesikli üretim, çizgi üretim örnek olarak verilebilir.

Mutasyon operatörü, bir daha ulaşılmaması mümkün olmayan çözümlerin kaybına karşı koruma sağlamaktadır (Goldberg, 1989). Düşük bir olasılıkla herhangi bir gen üzerinde yapılan tesadüfi değişikliklerdir. İkili düzende, genin değeri 1 ise 0'a, 0 ise 1'e dönüştürülmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Permutasyon kodlamada yakın kaydırma, uzak kaydırma, toplu kaydırma, tesadüfi değişim, sıralı değişim gibi birçok mutasyon çeşidi vardır. Gerçek değerli kodlamada ise mevcut değişken değerinin belirlenen mutasyon adımı miktarınca azaltılması veya eşit olasılıkla artırılması şeklinde mutasyon uygulanmaktadır.

Genetik operatörler başlangıç popülasyonuna uygulanır ve yeni bir jenerasyon elde edilir. Tamamlanma kriteri sağlanana kadar genetik operatörlerle yeni popülasyonlar üretilir. Döngü tamamlandığında algoritma durdurulmakta ve mevcut en iyi çözüm sonuç olarak belirlenmektedir. Genetik algoritmanın genel anlatımını içeren buraya kadarki bölümü Sultan, Önay, Şen, Tunçer, Yıldırım ve Keskin'ün (2014: 9) çalışmalarındaki 4.7 bölümünden alınmıştır.

PGSP probleminin genetik algoritma çözümü için, çözüm alternatiflerini temsil eden matris yapı kullanılmıştır. Buna göre matrisin boyutlar: satır sayısı T (toplam gün sayısı) ve sütun sayısı ise k yani periyod içerisinde en fazla noktanın ziyaret edildiği rotanın nokta sayısı şeklinde oluşturulmaktadır. Buna göre $T=3$ ve $n=10$ iken ve ilgili günlerdeki rotalar: $K_1=(1, 5, 8, 2)$, $K_2=(3, 10, 4)$ ve $K_3=(9, 6, 7)$ ise bu çözüme ait kromozom Şekil 3'teki gibi olacaktır.

Şekil 3. PGSP için GA Kromozom Yapısı

	π_1	π_2	π_3	π_4
K_1	1	5	8	2
K_2	3	10	4	0
K_3	9	6	7	0

Bu durumda popülasyon her biri tam bir çözümü temsil eden matris şeklindeki kromozomların oluşturduğu bir kitap gibi düşünülebilir. İlgili kromozomda en çok müşterinin ziyaret edildiği gün birinci gündür ve 4 müşteri ziyaret edilmiştir. Bu yüzden kromozomun sütun sayısı 4'tür. 2. ve 3. Gün üçer noktaya gidildiğinden 4. güne ait gen değerleri "0"dır.

Başlangıç popülasyonu tesadüfi olarak belirlenmektedir. Kod, her bir alternatif başlangıç çözümünün uygun bir çözüm olmasını sağlayacak şekilde yazılmıştır.

Kromozomlara ait uygunluk değerleri Denklem 2'ye göre hesaplanmaktadır.

Seçim operatörü olarak rulet tekerleği seçim yöntemi belirlenmiştir. Çaprazlamada ise tek nokta çaprazlama kullanılmıştır. Belirlenen iki kromozomun, tesadüfi olarak seçilen t ($1 < t < k$) noktasının üst veya alt satırları karşılıklı olarak değiştirilmektedir. Bu işlem elbette uygun olmayan çözümler üretecektir. Çünkü bu değişim sırasında tekrar eden noktalar olabilecektir. Her nokta sadece bir kere ziyaret edilmesi gerektiğinden uygun olmayan çözümler ortaya çıkacaktır. GA kodu, uygun olmayan çözümlerin düzeltilmesi için geliştirilen bir kontrol prosedürü içermektedir. Buna göre, tekrar edilen noktalardan biri tesadüfi olarak seçilip, çözümden çıkarılmaktadır. Mutasyon operatörü, kromozom içerisindeki iki noktanın (satırlar farklı olabilir) karşılıklı olarak yer değiştirmesini içeren tesadüfi değişim (random exchange) mutasyonu olarak belirlenmiştir. Başlangıç popülasyonu hariç tüm operatörler, belirlenen iterasyon sayısı kadar tekrar edilip, en iyi çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. İşlemlere ait sözde kod (pseudocode) Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. PGSP için GA Kromozom Yapısı

ADIM 0: Başlangıç popülasyonunun oluşturulması
ADIM 1: Kromozoma ait uygunlukların Denklem 2'ye göre hesaplanması
ADIM 2: Seçim operatörünün uygulanması
ADIM 3: Çaprazlama ve mutasyonun, olasılıkları dikkate alınarak uygulanması
ADIM 4: Adım 1, 2 ve 3'ün iterasyon sayısı tamamlanana kadar tekrar edilmesi
ADIM 5: En iyi uygunluk değeri ve ilgili çözüm setinin raporlanması

Kaynak: (Kesintürk, Yıldırım ve Bulut, 2012: 1229) kaynağından modifiye edilmiştir.

Denklem 3 ve 4'teki kısıtlamaların aşılmadığı, her iterasyonda, tüm kromozomlar için kontrol edilmektedir. Kısıtlamaları sağlamayan kromozomlara ceza fonksiyonu uygulanarak bir sonraki iterasyonda seçim operatörü tarafından elenmesi sağlanmaktadır. Bunun için yazılan ceza fonksiyonunda, her iki kısıt için hesaplanan toplam aşımalar 100 katsayısı ile çarpılmakta ve uygunluk değerine eklenmektedir.

4. GA'nın KMKPGSP'ye Uygulanması: THK A400M Uçağının Çizelgelenmesi ve Rotalanması

Çalışmamızda, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu OCCAR üyesi devletler tarafından son teknoloji ile üretilen, hava taşımacılığında gerek üretim prosesi ve gerekse özellikleri ile yeni bir çığır açan A400M kargo uçağının, muhtemel üsler arası dağıtım problemi KMKPGSP problemi olarak modellenmiş ve genetik algoritma ile çözülmüştür. Probleme ait ziyaret edilmesi gereken noktalar kümesi (V) Türk Hava Kuvvetlerine ait 12 üs olarak alınmıştır. Üsslere ait harita bilgisi Şekil 5'te görülebilir.

Şekil 5. THK'ya Ait Üslerin Konumları

Kurgulanan probleme göre başlangıç noktası 12.nci üs olan Kayseri başlangıç noktası (π_0) olup uçak her $t \in \{1, 2, \dots, T\}$ periyodundaki uçuşunu tamamladıktan sonra tekrar buraya geriye dönmektedir. Üsler arası geçiş maliyetleri (c_{ij}) uçuş süresi olarak belirlenmiştir. Bunun sebebi, hem bir uçağın rotalanıyor olması hem de toplam mesafe kısıtının (C_1) kontrolü sırasında uçak iniş-kalkış ve kargo indirme/yükleme sürelerinin de dikkate alınması gerektiğidir. Üsler arası uçuş süresi uzaklıkları Tablo 1'de verilmiştir. Bu değerler uçuş mesafeleri uçuş mili olarak belirlendikten sonra uçağın ortalama hızına bölünerek belirlenmiştir.

Tablo 1. THK'ne Ait Üsler Arası Mesafeler

No	Üs	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	ESKİŞEHİR	0	26	20	13	33	17	53	66	18	43	14	33
2	ÇİĞLİ	26	0	38	39	60	17	76	89	12	62	40	57
3	KONYA	20	38	0	18	32	37	38	52	34	24	17	21
4	ANKARA	13	39	18	0	33	18	53	66	17	44	14	34
5	AMASYA	33	60	32	33	0	50	28	39	51	34	20	18
6	BANDIRMA	17	17	37	18	50	0	70	84	6	61	31	52
7	MALATYA	53	76	38	53	28	70	0	14	70	20	40	19
8	DİYARBAKIR	66	89	52	66	39	84	14	0	83	30	53	33
9	BALIKESİR	18	12	34	17	51	6	70	83	0	59	31	51
10	İNCİRLİK	43	62	24	44	34	61	20	30	59	0	34	16
11	ANKARA	14	40	17	14	20	31	40	53	31	34	0	21
12	KAYSERİ	33	57	21	34	18	52	19	33	51	16	21	0

Her hafta, üslerden bir hafta sonraki ihtiyaçları ton bazında istenmektedir $d_i, i = \{0, 1, 2, \dots, n\}$. Bu talepler problemimiz için Tablo 2'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 2. THK'ne Ait Üsslerin Haftalık Talepleri

Üss No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Talep	10	8	10	6	7	9	6	12	7	7	6

Uçağın mesai saatini göre çalıştığı varsayılmıştır ve mesai süresi $C_1 = 480$ dakika olarak belirlenmiştir. Uçağın ilgili talepleri üsslere dağıtma periyodu $T = 5$ gün olarak kararlaştırılmıştır. Uçağa ait kapasite kısıt $C_2 = 30$ tondur. İniş-kalkış ve kargo indirme/yükleme süreleri sırası olarak 20 ve 30 dakika olarak belirlenmiştir. Bunlar, hizmet süresini (h_i) temsil etmekte olup, başlangıç noktası için sadece iniş kalkış, diğerleri için her ikisi de dikkate alınmaktadır.

KMKPGSP için geliştirilen genetik algoritma kodları Matlab programlama dili ile yazılmıştır. Algoritma için seçilen parametreler iterasyon sayısı, popülasyon büyüklüğü, mutasyon oranı için sırasıyla 1000, 100 ve 0,1'dir. Çaprazlama için klasik genetik algoritma uygulamalarının aksine herhangi bir oran belirlenmemiştir. Bunun sebebi farklı bir çalışma prensibinin kullanılmasıdır. Buna göre çaprazlama ile mevcut kromozom sayısı kadar kromozom üretilmekte (mevcut kromozom havuzundan tesadüfi çiftler seçilerek) ve eski ve yeni kromozomlar içerisinde en iyi popülasyon büyüklüğü kadar kromozom yeni jenerasyon olarak belirlenmektedir. Algoritmanın birçok defa çalıştırılmış ve her seferinde aynı sonuca ulaşılmıştır. Bunun sebebi nokta sayısının az olabileceği gibi algoritmanın bu tip bir problem için iyi bir performansa sahip olması da olabilir. Bu konu Sonuç bölümünde tartışılmıştır. Sonuçlar ayrıntılı olarak Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. THK'ne Ait Üsslerin Haftalık Talepleri

Periyot	K_t				$C(K_t)$	İniş-Kalkış (dk)	İndirme (dk)	Toplam Süre (dk)
	1	2	3	4				
1	4	6	9	2	127	5X20=100	4X30=120	347
2	3	1	11	-	76	4X20=80	3X30=90	246
3	7	8	10	-	79	4X20=80	3X30=90	249
4	5	-	-	-	36	2X20=40	1X30=30	106
5	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam Süre:					318	300	330	948

Elde edilen sonuca göre 5 periyodun 4'ünde dağıtım yapılmıştır ve tüm periyotlara ait toplam süre, yani minimize edilmeye çalışılan amaç fonksiyonu değeri, 948 dakika olarak

bulunmuştur. Toplam uçuş süresi 318, iniş kalkışların toplam süresi 300 ve taleplerin indirilmesinde harcanan toplam süre ise 330 dakika bulunmuştur. İniş kalkış sürelerinin hesaplanmasına başlangıç noktasından kalkış ve tur sonunda iniş bir ve uğranılan şehir sayısı kadar iniş-kalkış olmak üzere periyotlar için sırasıyla 5, 4, 4, 2 ve 0 olarak gerçekleşmiştir. İndirme süreleri ise uğranılan üss sayısının indirme süresi olan 30 ile çarpımıyla elde edilmiştir ve sırasıyla periyotlar için 120, 90, 90 ve 30 dakika olarak gerçekleşmiştir.

Birinci periyoda ait tur Kayseri'den (12) başlamak üzere sırasıyla 4, 6, 9 ve 2. üsslere uğrayarak tekrar 12. üsse geri dönme şeklinde gerçekleşmiş olup, toplam süresi 347 dakikadır. Tura ait harita bilgisi Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. 1. Periyoda Ait Turun Haritada Gösterimi

İkinci periyoda ait tur 12. üssten başlamak üzere sırasıyla 3, 1 ve 11. üsslere uğrayarak tekrar Kayseri'ye geri dönme şeklinde gerçekleşmiş olup, toplam süresi 246 dakikadır. Tura ait harita bilgisi Şekil 7'da verilmiştir.

Şekil 7. 2. Periyoda Ait Turun Haritada Gösterimi

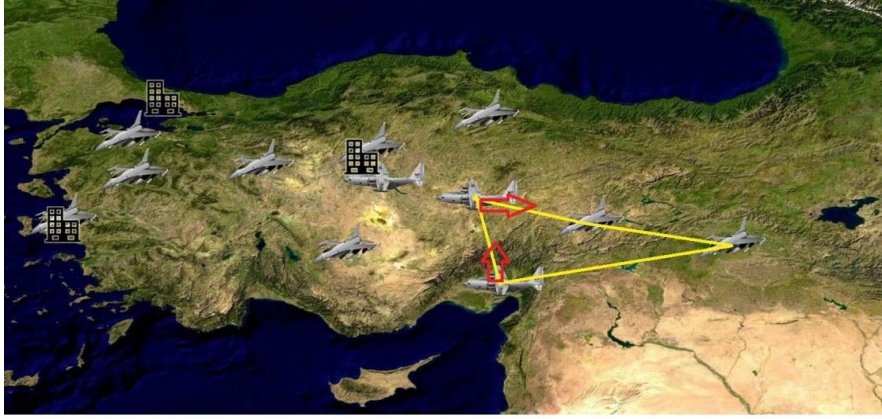

Üçüncü periyoda ait tur 12. üssten başlamak üzere sırasıyla 7, 8 ve 10. üsslere

uğrayarak tekrar Kayseri'ye geri dönme şeklinde gerçekleşmiş olup, toplam süresi 249 dakikadır. Tura ait harita bilgisi Şekil 8'de verilmiştir.

Şekil 8. 3. Periyoda Ait Turun Haritada Gösterimi

Dördüncü periyotta sadece 5. üss olan Amasya'ya gidilip gelinmektedir. Bu tura ait toplam süre 106 dakikadır ve tura ait rota Şekil 9'da gösterilmiştir.

Şekil 9. 4. Periyoda Ait Turun Haritada Gösterimi

Son periyotta, tüm üssler önceki periyotlarda ziyaret edilmiş olduğundan herhangi bir uçuşa ihtiyaç kalmamıştır.

5. Sonuç

Makalemizde, daha önce literatürde ele alınmamış olan PGSP'nin özel bir hali olan kapasite ve mesafe kısıtlı periyodik gezgin satıcı problemi ele alınmıştır. GSP problemlerinin genelinde kapasite veya mesafe dikkate alınmamaktadır. Ancak gerçek dünya uygulamalarının bir kısmında bu kısıtlar karşımıza çıkabilmektedir. Önerilen yeni problemle, karşılaşılabilecek bu tip uygulamalar için bir çözüm tavsiyesinde bulunulmuş olmaktadır. Uygulama olarak Türk Hava Kuvvetlerinin bünyesinde yer alan ve daha fazlası için sipariş verilmiş olan

(www.militaryaircraft-airbusds.com, 2016) A400M uçağının ülkemizdeki askeri üsslerdeki bir dağıtım problemi ele alınmıştır. Problemin çözümü için, benzer problemlerde kullanılmış olan ve geniş bir uygulama alanı olan genetik algoritma seçilmiştir. Gerek HKK ve gerekse askeri, sivil; devlet ve özel kurumların çoğunda buna benzer operasyonel problemlerle ilgili kararlar her gün alınmaktadır. Bu tip uygulamaların olduğu kurumlarda, karar destek sistemi olarak çalışmamızda ele alınan genetik algoritma veya benzeri çözüm yöntemleri kullanılabilir. Bu konuda özellikle ülkemizde uygulamada kullanılabilecek bu tip problemlere pratik çözümler üreten yazılım programı boşluğu bulunmaktadır. Bu konuda disiplinler arası çalışmalar ve projelerle bu tip yazılımlar üretilip, uzun vadede özelde ülkemiz ve bu tip yazılımların kullanılmadığı veya az kullanıldığı ülkelere için ciddi kazanımlar elde edilmesi mümkündür. Sonuçlar yapılan tüm çalıştırmalarda aynı sonucu vermiştir. İstikrarlı ve iyi sonuç vermesinin bir sebebi problemin NP-Zor sınıfı problemlerden biri olmasına rağmen küçük bir problem olması olasıdır. Bu sebeple önerilen problem, farklı zorluklarda test problemleri üretilerek genetik algoritma veya benzer metasezgisellerle çözülmeye çalışılabilir. Ayrıca deterministik yöntemlerle çözülmek üzere ikili programlama matematiksel modeli üzerinde de çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- BASSETTO, Tatiana ve MASON, Francesco (2011), "Heuristic algorithms for the 2-period Balanced Travelling Salesman Problem in Euclidean Graphs", *European Journal of Operational Research*, Volume 208, Issue 3, pp. 253-262.
- BERTAZZI, Luca; PALETTA, Giuseppe; SPERANZA, M. Grazia (2004), "An improved heuristic for the period traveling salesman problem", *Computers & Operations Research*, Volume 31, Issue 8, pp. 1215-1222, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 12.04.2016.
- CACCHIANI, Valentina; HEMMELMAYR, Vera C.; TRICOIRE, Fabien (2014), "A set-covering based heuristic algorithm for the periodic vehicle routing problem", *Discrete Applied Mathematics*, Volume 163, pp. 53-64, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 12.04.2016.
- CHAO, I-Ming; GOLDEN, Bruce L.; WASIL, Edward A. (1995), "A new heuristic for the period traveling salesman problem", *Computers & Operations Research*, Volume 22, Issue 5, pp. 553-565, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.
- CHENG, Runwei; GEN, Mitsuo; TSUJIMURA, Yasuhiro (1996), "A tutorial survey of job-shop scheduling problems using genetic algorithms—I. Representation", *Computers & Industrial Engineering*, Volume 30, Issue 4, pp. 983-997.
- CHRISTOFIDES, Nicos ve BEASLEY, John E. (1984), "The period routing problem", *Networks*, Volume 14, Issue 2, pp. 237-256.
- CORDEAU, Jean-François; GENDREAU, Michel; LAPORTE, Gilbert (1997), "A tabu search heuristic for periodic and multi-depot vehicle routing problems", *Networks*, Volume 30, Issue 2, pp. 105-119, <https://scholar.google.com.tr>, Erişim Tarihi: 12.04.2016.

DANIEL, Reckzeh (2008), Aerodynamic design of the A400M high-lift system, 26th International Congress of the Aeronautical Sciences, 14-19 September, Anchorage, Alaska, USA, pp. 1-8.

DUECK, Gunter, (1993), "New optimization heuristics: the great deluge algorithm and the record-to-record travel." Journal of Computational physics, Volume 104, Issue 1, pp. 86-92.

EILON, Samuel; WATSON-GANDY, Carl Donald Tyndale; CHRISTOFIDES, Nicos (1971), Distribution management, Griffin, London.

GHIANI, Gianpaolo; GUERRIERO, Francesca; IMPROTA, Gennaro; MUSMANNO, Roberto (2005), "Waste collection in Southern Italy: solution of a real-life arc routing problem", International Transactions in Operational Research, Volume 12, Issue 2, pp. 135-144.

GOLDBERG, David Edward (1989), Genetic Algorithms in Search Optimization and Machine Learning, Addison Wesley Publishing Company, New York, USA.

JONES, Dylan F.; MIRRAZAVI, S. Keyvan; TAMIZ, Mehrdad (2002), "Multi-objective meta-heuristics: An overview of the current state-of-the-art", European journal of operational research, Volume 137, Issue 1, pp. 1-9, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

KESKİNTÜRK, Timur; YILDIRIM, Mehmet Bayram; BARUT, Mehmet (2012), "An ant colony optimization algorithm for load balancing in parallel machines with sequence-dependent setup times", Computers & Operations Research, Volume 39, Issue 6, pp. 1225-1235.

KUZU, Sultan; ÖNAY, Onur; ŞEN, Uğur; TUNÇER, Mustafa; YILDIRIM, Bahadır Fatih; KESKİNTÜRK, Timur (2014), "Gezgin satıcı problemlerinin metasezgiseller ile çözümü", Journal of the School of Business, Sayı 43, Cilt 1, pp. 1-27.

MENENDEZ, Jose Luis; MAS, Fernando; SERVAN, Javier; RIOS, Jose; MARCOS, Mariano; SALGUERO, Jorge (2012), Virtual verification of the AIRBUS A400M final assembly line industrialization, AIP Conference Proceedings-American Institute of Physics, 27-30 Kasım, Sayı: 1431, No: 1, pp. 641-648, www.researchgate.net, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

MICHALEWICZ, Zbigniew (1992), Genetic Algorithms + Data Structure = Evolution Programs, Springer-Verlag, Berlin, 1992.

OBITKO, Marek (1998), Genetic Algorithms, (Online), erişim linki: <http://cs.felk.cvut.cz/~xobitko/ga/> Hochschule für Technik und Wirtschaft Dresden(FD), Erişim Tarihi: 10.04.2016.

PACHECO, Joaquín; ALVAREZ, Ada; GARCÍA, Irma; ANGEL-BELLO, Francisco (2012), "Optimizing vehicle routes in a bakery company allowing flexibility in delivery dates", Journal of the Operational Research Society, Volume 63, Issue 5, pp. 569-581.

PALETTA, Giuseppe (1992), "A multiperiod traveling salesman problem: heuristic algorithms.", Computers & operations research, Volume 19, Issue 8, pp. 789-795, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

PALETTA, Giuseppe (2002), "The period traveling salesman problem: a new heuristic algorithm." Computers & Operations Research, Volume 29, Issue 10, pp. 1343-1352, <http://www.sciencedirect.com/>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

REEVES, Colin Richard (1995), Modern heuristic techniques for combinatorial problems, McGraw-Hill Book Company Inc., Europe, 1995.

SARKER, Ruhul ve NEWTON, Charles (2002), "A genetic algorithm for solving economic lot size scheduling problem", Computers & Industrial Engineering, Volume 42, Issue 2, pp.189-198.

[www.militaryaircraft-airbusds.com](http://militaryaircraft-airbusds.com) (2016), Delivery to the Point of Need, <http://militaryaircraft-airbusds.com/>, Erişim Tarihi: 10.04.2016.

Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi¹

Yasemin MAMUR İŞİKÇİ²

Selma KARATEPE³

Özet

Bu araştırmada çocuk ve çocuk hakları ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra Türkiye’de çocukla ilgili devlet politikalarının dönemsel gelişimi incelenmiştir. Çalışma, amaç bağlamında betimsel bir çalışma niteliğindedir. Çocuk haklarının Türkiye’deki durumu ve sorunlara yönelik geliştirilen sosyal politika uygulamalarını açıklamayı hedeflemektedir. Bu yönden bu araştırmada çocuk olgusu, çocuk hakları, Türkiye’de günümüze kadar çocuklara yönelik izlenen devlet politikalarının dönemsel gelişimi ve Türkiye’de çocuk haklarının mevcut durumu konusunda doküman taraması yapılarak “*betimleyici (descriptive) yöntem*” kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda, bundan sonra çocukları konu alan bir sosyal politika da hem çocukların korunması, eğitilmesi, yaşatılması gibi temel sorunların giderilmesi gerektiği hem de çocuğu “özgürleştirici, yetkin kılıcı, karar verici” önlemlerin alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Sosyal Politika, Türkiye

The Development of the Social Policies Aimed at Children in Turkey Over Time and Historical Analysis

Absract

This paper aims to present a conceptual and theoretical framework of children’s rights and an evaluation of the development of social policies for children in Turkey over time by describing the state of children’s rights in Turkey and the social policy practices developed for problems related with children’s rights. In this regard, documents relating to the case of children, children’s rights, the development of Turkish social practices aimed at children to date, and the current state of children’s rights in Turkey have been reviewed and presented using descriptive methodology.

According to the findings of the study, it can be suggested that future social policies for children should focus on resolving fundamental issues, such as the protection and education of children, as well as taking liberating measures that could help children to gain competence and the authority to make decisions.

Key Words: Children, Social Policy, Turkey

¹ Bu makale Yasemin MAMUR İŞİKÇİ tarafından İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılan doktora tezinden üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

³ Prof.Dr. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü

1.Giriş

Çocukluğa verilen anlam ve toplumun çocuga bakış açısı, yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler sonucu zaman içinde değişmiştir. Nitekim Ortaçağ döneminde, insanlık, çocugu sadece “küçük insan” olarak görüp “çocuga ve çocukluk kavramına” özel anlamlar yükleme gereği görmemiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde ise, özellikle burjuva ailelerinde çocuklar için oyunların, oyuncakların ve giysilerin ortaya çıktığı yeni bir dönem başlamıştır. Böylece “çocukluk” kavramı ve kurmacası oluşturulmuştur. Bu gelişmelerin ortaya çıkmasında Rönesans ve Aydınlanma dönemleri ile birlikte bireycilik kavramının ön plana çıkmasının etkisi büyük olmuştur.

Diğer taraftan, çocukluk fikrinin toplumsal bir kurgu olarak oluştuğu Rönesans ve Aydınlanma sürecinde, çocuga yönelik ilginin artması, çocukların korunması yönünde ilk sosyal politika uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu döneme kadar toplumun hayırsever kurumlarının uğraş alanı olan çocukların korunması sorunu bundan böyle hukuksal ve kurumsal olarak devletin sorumluluğu altına girmiştir. Bu gelişmeler çocukların kimsesizlikten, kapitalist üretim sürecinin uygunsuz koşullarında sınırsızca ve denetimsiz bir şekilde çalıştırılmalarından kısmen de olsa koruyabilmiştir.

Bununla birlikte çocukluk, kapitalizmin beraberinde getirdiği sorunlardan tamamen uzaklaşabilmiş değildir. Dahası, küreselleşen dünyanın postmodern toplumunda yeni tehditlerle karşı karşıyadır. Günümüzde çocuklukla yetişkinliğin giderek birleşmekte olduğunu görmek mümkündür. Nitekim, bugün yaşanan toplumsal gelişmeler sonucunda “yetişkinleştirilmiş çocugun” doğuşundan bahsedilmektedir. Bu bağlamda çocuk bir bakıma yetişkin dünyasına ait tüm sorunların taşıyıcısı durumuna gelmiştir.

Nitekim, kapitalizmin evrilmesiyle tarihsel süreç içinde gelişen çocuga yönelik sosyal politika uygulamaları sayesinde çocuk bedenleri üzerindeki emek sömürüsü görece olarak hafiflemiş olabilir. Ancak, bu durum, çocukluğun kapitalizmin yarattığı yeni sömürü alanlarına sürüklenmesine engel olamamıştır.

Günümüzde ekonomik sorunlar nedeniyle bazı çocukların temel gereksinimleri karşılanamazken kimi çocuklar da çalışmak için sokağa itilmekte ve hatta bazıları da suçta sürüklenmektedir. Diğer yandan ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmada yaşanan dengesizlikler bu çocukların eşit nitelikte eğitilmiş sağlıklı bireyler olarak yetişebilmelerinin önünde engeller oluşturmaktadır.

Bu bakımdan sosyal devlet, toplumun en zayıf kesimini oluşturan çocukların mağduriyetlerini gidermek adına ekonomik, sosyal kültürel ve hukuki önlemleri almakla yükümlüdür. Bu araştırmada öncelikle çocuk ve çocuk hakları ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra Türkiye’de çocuklara yönelik sosyal politikaların dönemsel gelişimi incelenmiştir. Ancak bu tür bir irdelemeye geçmeden önce, çocuk ve sosyal politika kavramlarının açıklanması ve aralarındaki ilişkinin ortaya konulması gerekir.

2. Çocuk ve Çocukluk Kavramları

Çocukluk, sadece bir büyüme süreci değil, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim açısından karmaşık dinamikler içeren oldukça özel bir dönemdir. Bu bakımdan çocuk ve çocukluk kavramlarının değişik yönlerden de ele alınması gerekir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; anne karnında ya da bebeklik çağı ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde olan insan yavrusu olarak ifade edilmesine rağmen, çocukluğun hangi yaş aralığını kapsadığı konusu her ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve hukuksal sistemlerine, hatta aynı toplumun hukuk düzeninin çeşitli dallarına göre değişkenlik göstermektedir. Bu bakımdan bu başlık altında “çocuk” kavramının sosyolojik, psikolojik ve hukuksal açıdan ne anlam ifade ettiği üzerinde durulması gerekir.

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde geleneksel ve modern toplumların çocukluğa yönelik değerlendirmelerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Geleneksel toplumlarda çocukluk dönemi çabucak bitirilmesi gereken neredeyse gereksiz bir dönem olarak kabul edilir. Buna karşın modern toplumlarda çocukluk döneminin, yetişkinlerden farklı kendine özgü biyolojik, psikolojik ve sosyal özellikleri olması nedeniyle yetişkinlerden daha farklı ihtiyaç ve beklentilerinin olduğu çok özel bir aşama olduğu düşünülmektedir.

Psikolojik açıdan değerlendirildiğinde ise çocuk gelişimi dört döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 0-2 yaş arası *Bebeklik dönemi*, ikinci dönem, 3-6 yaş arasını kapsayan *okul öncesi dönem* üçüncü dönem ise 6-12 yaş grubunu kapsayan ve erginliğe kadar süren *son çocukluk dönemi*dir. Son dönem ise 12-18 yaş grubunu kapsayan ergenlik dönemidir (Aydoğmuş vd., 2006).

Hukuksal olarak, çocukluğun başlangıcı ve bitişi konusunda her hukuk düzeni farklı düzenlemelere gitmiştir. Roma ve İslam Hukukuna dayanan toplumlarda bedensel ve cinsel olgunluğa ulaşmakla, modern hukuk sistemlerine dayanan toplumlarda ise fikri olgunluğa ulaşmış olmakla çocukluğun biteceği varsayılmaktadır.

3. Sosyal Politika Kavramı ve Sosyal Politika Aracı Olarak Devlet-Çocuk İlişkisi

Sosyal Politika, endüstrileşme ve kentleşme nedeniyle ortaya çıkan iş kazası, hastalık, işsizlik, yaşlılık gibi sorunlara karşı işçileri korumak ve onlar için bazı önlemleri hayata geçirmek üzere alınan tedbirleri ifade etmek için ilk kez Almanya'da kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu biçimiyle öncelikle, emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin ve eşitsizliğin iyice su yüzüne çıktığı endüstrileşen toplumlara özgü bir politika olarak ortaya çıkmakta ve temel amacı da yükselen emek-sermaye çatışmasını azaltmak olmaktadır (Koray, 2008: 33).

Sosyal politika uygulamaları önceleri zor ve sağlıksız çalışma şartlarında bulunan işçilerin durumlarını iyileştirmeye yönelik tedbirler şeklinde ortaya çıkmış olsa da kapsamı ve uygulama alanı genişlemiştir (Erkan, 1989: 37). Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde yaşanan açlık, sefalet, evsizlik gibi sorunların yanında savaş sonrası soğuk savaş döneminde ekonomik ve teknolojik gelişmenin sürdürülmesi nedeniyle, sosyal politikanın kapsadığı gruplar ve sorunlar çeşitlenerek genişlemiştir. Böylece günümüzde sosyal politikalar, işçilerin yanında kadınları, çocukları, yaşlıları, göçmenleri hatta çevre sorunlarını da içeren daha geniş bir disiplin haline gelmiştir.

Sosyal politikanın ortaya çıkışı Sanayi Devrimi ile yakından ilgilidir. Nitekim, “toplumsal yapının en temel birimi olan aile, Sanayi Devrimi’nden sonra giderek küçülmeye başlamıştır. 1800’lerden itibaren ailenin işlevi, kompozisyonu, hayat döngüsü ve ebeveynlerle çocukların rolleri geleneksel yapılardan yavaş yavaş farklılaşmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma aileden ayrılıp fabrikalara girmiştir” (Manning ve Shaw’dan akt. Şenkal, 2005: 36). Beraberinde kitle üretimini getiren Sanayi Devrimi sırasında ekonomik güçlerini kaybeden küçük sanat yaşamının usta ve kalfaları ile topraklarını terk ederek fabrikaların bulunduğu bölgelere göç eden çiftçiler, yeni oluşmaya başlayan fabrika sanayinin vasıflı ve yarı vasıflı işgücünü oluşturmuşlardır. Tokol (2000:4), Sanayi Devrimi ile birlikte toplumsal yapıda meydana gelen bu büyük değişimi şu şekilde ifade eder;

Sanayi Devrimi ile birlikte yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmış, var olan sosyal sınıf, zümre ve sosyal tabakalar değişime uğramıştır. Üretim araçlarına sahip olmayan, emeği satarak veya kiralayarak ücret adı altında gelir sağlayan, bu gelirden başka geliri olmayan yeni bir sanayi işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Yeni sanayi işçi sınıfı ilk çağdaki kölelere ve orta çağdaki serflere göre kişisel özgürlüğe sahip olmakla birlikte, yeni çalışma koşulları içinde büyük bir güvensizlik içinde kalmıştır (Tokol, 2000:4).

Bu durumu Sidney Pollard başka bir biçimde şöyle tanımlar "*Modern sanayi işçisinin güneşli bir bahçede yetişmesine izin verilmiyordu. O bir ateş üstünde güçlü çekiç darbeleriyle dövülüyordu*" (Hopkins'den akt. Uzun, 2000: 203). Görüldüğü gibi, yaşanan bu hızlı sanayileşme sürecinde, fabrika ve atölyelerde çalışanların işyerindeki durumu olumsuz yönde değişme göstermişti. Nitekim, işçi sınıfı, iş yoğunluğuna, sağlıksız yaşama ve çalışma koşullarına karşın ekonomik ve siyasi haklardan da mahrumdu.

Sosyal politika, devletin vatandaşlarına olan sorumluluğu ve görevleri kapsamında, sağlık, eğitim, diğer sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlar, sosyal güvenlik mekanizmaları, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadeleyle yönelik sosyal yardım programları gibi pek çok sorun karşısında son yıllarda giderek artan ölçüde önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan sosyal devlet, maddi ve manevi anlamda zayıf kalmış bireylerin, devletten sosyal destek talebinde bulunabilme durumlarını ifade etmektedir. Kabul etmek gerekir ki tüm dünya ölçeğinde ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlardan en çok etkilenenler de çocuklardır. Çünkü günümüzde ekonomik sorunlar nedeniyle bazı çocukların temel gereksinimleri karşılanamazken kimi çocuklar da çalışmak için sokağa itilmekte ve hatta bazıları da suça sürüklenmektedir. Diğer yandan ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmada yaşanan dengesizlikler bu çocukların eşit nitelikte eğitilmiş sağlıklı bireyler olarak yetişebilmelerinin önünde engeller oluşturmaktadır. Bu bakımdan sosyal devlet toplumun en zayıf kesimini oluşturan çocukların mağduriyetlerini gidermek adına ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuki önlemleri almakla yükümlüdür.

4. Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Çocuk Hakları Kavramı

Sosyal politika uygulamaları ilk başlarda kapitalizmin erken dönemlerinde gelir adaletsizliğinden kaynaklanan sosyal sorunlara çözüm arayışları doğrultusunda doğmuştur. Elbette ki bu sorunlardan en fazla etkilenenler de yine çocuklar olmuştur. Dolayısıyla sosyal politika alanında çocuklara yönelik uygulamalar ayrı bir anlam taşımaktadır. Çocuklara yönelik yasal düzenlemeler ve kurumlar oluşturma şeklinde ortaya çıkan sosyal politika uygulamaları diğer ülkelerden önce ulus-devlet aşamasına daha önce ulaşmış olan kapitalist batı toplumlarında ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle bu başlık altında önce Batı'da çocuklara yönelik sosyal politika uygulamalarının tarihsel süreç içindeki gelişimine ve günümüz sosyal politika uygulamalarının dayandığı çocuk hakları felsefesine değinilmiş, ardından da konu ülkemiz açısından ele alınmıştır.

4.1. Batı’da Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi

Çocukluk fikrinin ortaya çıkmasında, modernleşme ile ortaya çıkan sosyal politika anlayışının toplumsal hayata yansması ile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Sunal (2009: 76-81)’ın belirttiği üzere çağdaş, değişik sosyal tabakaların temsiliyeti esasına dayanan ulus devletler güç kazanıncaya kadar, yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi çocuklar konusunda da sosyal politikaların varlığından söz etmek mümkün değildir. Diğer yandan çocuğa yönelik sosyal politika uygulamalarının ortaya çıkması ve gelişmesi tarih içinde çocukluğa yönelik yaklaşımların olumlu yönde gelişmesi ile de ilgilidir. Nitekim, Ortaçağ dönemi sonlarına doğru Rönesans ve aydınlanmanın etkisiyle, çocuğa yönelik ilgi artarken bir yandan da çocukların korunması için ilk sosyal politika tedbirleri uygulamaya konulmuştur.

Sunal (2009: 76, 81) çocuğa yönelik sosyal politikaların gelişmeye başlaması bakımından, çocuk işçiliğinin yoğun olarak görülmeye başlandığı endüstri devrimi ve sonrasında dönüm noktası olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü, çocukların içinde buldukları durumu düzeltmek açısından, kurumsal olarak kabul edilebilecek ve yasal bir temele dayanan ilk uygulamalar, çocuk işçiliği konusunda başlamış, özellikle Sanayi Devrimi sırasında kapitalist toplumunun inşa süreci içinde çocuk emeği çok yaygın ve acımasızca kullanılmıştır.

Bu nedenle öncelikle, çocukların çalışma şartlarını düzeltmeye yönelik uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. 1802 tarihinde İngiltere’de çıkarılan “Çırakların Sağlığı ve Ahlakı” yasası ile çocukların gece çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Yine çocukların çalışma yaşını 9’a yükselten 1819 tarihli “Pamuklu Dokuma Fabrikalarının Düzenlenmesi Yasası” da çıkarılan ilk çalışma yasalarından sayılabilir. Bunu, İngiltere’de 1833 yılında dokuma sanayinde çalışan 9- 13 yaşındaki çocuk işçilerin, günlük çalışma süresini 9, haftalık çalışma süresini de 48 saat ile sınırlayan düzenleme izlemiştir (Tuna,1970’den akt. Demir,2010:550). Daha sonra, Fransa’da 1841 yılında çocukların çalışma hayatını düzenleyen ilk kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile, 8 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları yasaklanırken, 8-12 yaşındakilerin çalışma süreleri günde 8, 12-16 yaşındakilerin çalışma süreleri de 12 saatle sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak 13 yaşından küçüklerin fabrika ve imalathanelerde gece çalıştırılmaları yasaklanmış, çocuk işçilere hafta sonu tatil hakkı sağlanmıştır. Bu kanunun ardından 1874 yılında kadınları ve çocukları koruyan başka bir kanun daha çıkarılmıştır (Talas,1981 ve Centel,1972’den akt. Demir, 2010:551).

Daha sonraki süreçte 1890 yılında Berlin'de toplanan Uluslararası İş Mevzuatı Konferansı ile çocuk işgücü ilk kez uluslararası düzeyde korunmaya başlanmıştır. Bu konferansta alınan kararlar ile belirli bir yaş altındaki kız ve erkek çocukların, fabrikalarda çalıştırılması yasaklanmıştır (Demir,2010:551)

Ne var ki, bu yasalar işçi çocukların haklarını korumada yetersiz kalmıştır. “Çünkü bu yasalara işverenlerin bağlılıklarını denetleyecek bir kurumsal teftiş mekanizması, oluşturulmamıştır. Yasalara uyulmadığının ispatı durumunda verilecek ceza konusuna da bir açıklık getirilmemiştir” (Cunningham’dan akt., Sunal, 2009: 78).

Batı’ da sanayi de çocuk sömürsü dışında çocuk hakları açısından daha başka sorun alanları mevcuttur. Sokakta başıboş dolaşan çocuklar sorunu batı toplumlarının öteden beri uğraşmak zorunda olduğu konulardır. “19. yüzyıl ortasında Avrupa ve Amerika’nın büyük kentlerinde on binlerle ifade edilen ‘terk edilmiş, serseri, suça karışan’ çocuktan söz edilmektedir. Bu sorunun çözümü için 19. yüzyıl ortalarından itibaren yaygın yatılı kurumlar açılarak çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Örneğin ABD’de 1910 yılında 151 kurumda ihmal edilen, suça karışan ya da bakıma muhtaç toplam 150.000 korunmaya muhtaç çocuk kurumlarda bakılmıştır” (Cunningham’dan akt., Karatay, 2007: 57). Bu bakımdan 19. yüzyılı çocuk koruma tarihinde aynı zamanda Karatay (2007)’in ifadesiyle “kurumların oluşturulması çağı’ olarak da tanımlamak mümkündür.

19. yüzyılda çocukların korunmasında ortaya çıkan başka bir önemli gelişme ‘Çocuk Mahkemeleri’nin kurulmasıdır. İlk çocuk mahkemesi 1899 yılında Amerika'nın Chicago kentinde kurulmuştur. Amerika’yı daha sonraları İngiltere, Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya gibi Batı Avrupa ülkeleri izlemiştir (Uluğtekin, 1994: 5).

Görülüyor ki; 19. yüzyıl, çocukların korunması konusunda kurumsallaşmaya gidildiği bir dönemin başlangıcı olmuştur. 19. yüzyıl sonrasında devlet, sosyal refah devletinin gelişmesi ile önceleri hayırsever kurumların ve kiliselerin ilgilendikleri çocukların sorunları konusunda daha fazla ve düzenli bir şekilde sorumluluk almaya başlamıştır. Bir yandan sosyal devletin çocuklara yönelik ilgisinin artmasının etkisiyle, bir yandan da çocuğun özel bir varlık olduğu kabulüyle, çocuğa yönelik sosyal politika uygulamalarının kapsamı da genişletilmiş durumdadır. Artık çocuğa yönelik sosyal politika uygulamalarında sadece “yoksul, hasta, terk edilmiş, suçlu çocukların korunması değil; çocuğun fiziksel, kültürel, duygusal gelişmesinin sağlanması da” hedeflenmiştir.

Bu durum, çocuk haklarına dayalı çocuk koruma sisteminin doğmasına yol açmıştır. Çocuk hakları yaklaşımı, çocuğu aile dışında da korunması gereken bağımsız bireyler olarak kabul etmektedir. Çocukların korunmasında sadece aile değil, devletin de sorumlu olması gerektiği yaklaşımının uluslararası alanda kabul görmesi sonucu Birleşmiş Milletlerin 20 Kasım 1989 tarihinde New York'ta yapılan Genel Kurulu'nda Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) kabul edilmiştir (Franklin, 1993: 30). Böylece, diğer dönemlere göre çocuk sorununun daha ciddi bir şekilde ele alındığı yirminci yüzyıl, çocuklarla ilgili çok önemli bir belge olan Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bundan sonraki başlık altında çocuklara yönelik sosyal politika uygulamalarına dayanak oluşturan çocuk hakları yaklaşımı ile ilgili kavramlara, yaklaşımlara, çocuk haklarının anlam ve önemine ve tarihsel gelişim sürecine değinildikten sonra yaklaşımın zemin bulduğu hukuksal mevzuat açıklanmıştır.

4. 2. Çocuk Hakları Kavramı

“Genel olarak hak, kişinin isteyebileceği ileri sürebileceği ve kullanabileceği bir durumu belirtmektedir. Bir başka tanıma göre hak, hukukun tanıdığı ve koruduğu bir yetkidir” (Gözübüyük, 1992: 136).

Çocuk hakları kavramı ise; çocukların bedensel, ruhsal, ahlâksal ve düşünsel olarak iyi gelişebilme, eğitilebilme ve geleceğe hazırlanma haklarının tümü (İnan, 1968: 202) olarak tanımlanmaktadır. Akyüz (2001:7)'e göre doğal hukukta çocuk hakları, çocuğun insan olması ve bakıma gereksinim duyması nedeniyle doğuştan sahip olduğu hakların tümüdür. Diğer bir ifade ile çocuk hakları, kanunlarda ve uluslararası sözleşmelerde ayrıntıları ile düzenlenen, belirli bir yasal güvenceye kavuşturulan haklardır.

Çocuk hakları insan haklarının ve anayasal temel hakların çocuklara da tanınmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, çocuk haklarını evrensel insan haklarından bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Çünkü tüm dünyada insan hakları alanında yaşanan olumsuzluklar çocukları da etkilemektedir.

4.3. Çocuk Hakları Konusunda Temel Yaklaşımlar

Çocuk haklarına ilişkin olarak pozitif hukuka etki yapan iki temel ilkedden bahsedilir. Bu ilkeler; “ebeveynlik” (çocuk korumacılığı-childprotectionism) ve “erkinlik” (çocuk özgürlükçülüğü-childliberationism) ilkeleridir.

Erkinlik ilkesine göre, akıl sahibi her varlık, kendi kararlarını verebilmelidir. Ebeveynlik ilkesini savunanlara (çocuk korumacılara) göre ise; her bireyin bağımsızlığı ve yetkinliği, kendi iyiliğine olacak hallerde sınırlandırılmalıdır (Şirin 2010). Bu bakış açısının ardındaki temel etmenlerden biri paternalizmdir. “Paternalizm, bir bireyin çıkarlarını yükseltme ya da güvence altına alma çabası içinde, bu birey müdahalede hiçbir yarar görmese de, hatta bunun zararlı olduğunu düşünse bile, bu bireyin seçim/ya da eylem özgürlüğüne müdahale etmektir (Franklin, 1993: 40)”. Paternalizmin çocuk hukukundaki yeri çocukları kendi “yetersizliklerinin zararlı sonuçlarından korumak” noktasındadır (Dworkin’den akt., Atılğan ve Atılğan, 2009:16)”. “Paternalist ilişki tek yönlü, dikey, yukarıdan aşağı ve aşırı korumacıdır. Bu paternalist korumacı ilişki, çocuğun yararını kendi özneliği için(de) gözetten bir içerik taşımaz; aksine çocuğu her türlü yetişkin ilişki kalıbı içinde sömürülecek bir nesne olarak da kullanabilir” (İnal, 2007b: 89).

Buna karşın “erkinlik ilkesini” savunanlara göre çocuklar, özgün bir statüden sıyrılıp, yetişkinlerin sahip olduğu bütün siyasi ve sosyal haklara sahip olmalıdırlar. Bu yaklaşımı savunanlar, özerklik ve kendi kaderini belirleme haklarına özel olarak vurgu yapmakta, rüşt yaşını eleştirmekte ve tamamen keyfi olarak belirlendiği düşünülen rüşt yaşının, üzerinde tasarruf edilebilecek sanal bir kurgu olduğunu ifade etmektedirler (Şirin, 2010).

Paternalist korumacılığa karşı özbelirlenimi savunan özgürleştirici yaklaşıma göre, paternalizm; rasyonaliteyi kullanarak bir grubun başka bir gruba boyun eğdirmesini meşrulaştırmaktadır (Atılğan ve Atılğan, 2009: 22,24). Bu anlam da Wall (2008:542) çocuk hakları alanında yaşanan sorunları yetişkin merkezli bakış açısına bağlamaktadır.

4.4. Çocuk Haklarının Tarihsel ve Kavramsal Gelişimi

1.Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar, çocukların haklarını kapsayan bir tek bildiri yayınlanmamıştır. Bunun nedeni, çocuğun genel olarak “*insan*” kavramı içinde düşünülmesi ve yetişkinlerden ayrı haklara sahip olabileceğinin yeterince fark edilememesidir. 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, herkesin bir takım haklara sahip olduğunu vurgulamış, fakat çocuklara özgü haklardan söz etmemiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında çocukların yetişkinlerden farklı ihtiyaçlara sahip olduğu, dolayısıyla da bu ihtiyaçlara yönelik hakların ayrıca tanınması gerektiği söylemleri ile birlikte, birçok ülkede çocuk hakları adına farklı girişimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan ilki, 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi olmuştur. Bildirge, çocukların fiziksel ve ruhsal olarak gelişebilecekleri

ortamlarda bulundurulmalarını; beslenme ve sağlık hizmetlerinden yararlandırılmalarını, özel davranılmalarını, felaket zamanında en önce yardım edilmelerini, her türlü istismardan korunmalarını öngörmüştür. Çocuk haklarının hukuk metinlerine geçmesine ilk örnek olarak gösterilebilecek bu bildirme, ne yazık ki 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması yüzünden kağıt üstünde kalmıştır. Yıllar sonra yeni bir Çocuk Hakları Bildirgesi hazırlanmış ve 20 Kasım 1959'da BM Genel Kurulu'nda oy birliği ile kabul edilmiştir.

Uluslararası hukukta, çocuk haklarına ilişkin Milletler Cemiyeti'nin 29 Eylül 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ve 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'na kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi, taraf devletlerin hükümetleri tarafından kabul ve imza edilmesine karşın, hukuksal yaptırımdan yoksun kalmıştır (Uluç, 2008: 60).

Bu nedenle 30 yıl sonra 1989 yılında, Birleşmiş Milletler önceki sözleşmeyi genişleterek yenilemiştir. "Sözleşmede yetişkinlere tanınan temel haklar ve sosyal haklar büyük ölçüde tanınmış, bunların yanında çocuğun refahını ve gelişimini koruma altına alan haklar da yer bulmuştur. Bu metnin korumacı yaklaşım ile özgürlükçü yaklaşımdan birbirini tamamlar biçimde yararlanılarak oluşturulduğu kabul edilmektedir. Sözleşme daha önsözde, "... insanlık ailesinin tüm üyelerinin doğuştan varlıklarına özgü bulunan haysiyetle birlikte eşit ve devredilmez haklara sahip olmalarının tanınmasının, dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu ..." düşüncesine yer vererek çocuğu birey olarak kabul eden bakışını ortaya koymuştur" (Atılğan ve Atılğan, 2009: 23).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenen sözleşme 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'yi 14 Eylül 1990 tarihinde, 43. ülke olarak 17, 29 ve 30. maddelerine çekince koyduktan sonra imzalamıştır. Bakanlar Kurulunun 9 Aralık 1994 tarih ve 4058 sayılı kararıyla onaylanan sözleşme, 11 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiş ve iç hukuk kuralı niteliği kazanmıştır (www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf).

4.5. Çocuk Hakları Kapsamında Sosyal Politikanın Temel Sorunları

Çocukların korunması amacıyla birçok alanda 19. yüzyıl sonuna kadar çok çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmışsa da yoksulluk ve çocuk işçiliği konuları sosyal politikanın temel sorun alanları olarak halen önemini korumaktadır.

ILO (International Labour Organization)' nun verilerine göre 2012 yılı itibarı ile dünyada 5-17 yaş grubu arasında 168 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. Bu çocukların yarısı (85 milyon) ise, tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, 2013:3) Ayrıca, UNICEF (United Nations International Children's Emergency Fund) 2008 Dünya Çocuk Sağlığı Raporuna göre, 2 milyon çocuk, fuhuş ticaretinde kullanılmaktadır. UNICEF başka bir raporunda ise Hindistan'da 300.000, Filipinlerde 600.000'lerin üzerinde, Güney Afrika'da ise 38.000 ticari cinsel sömürü mağduru çocuk bulunduğunu ifade etmektedir (UNICEF,2010). Çocukların, ticari cinsel istismarı ve fuhuş sektöründe kullanılmasını ILO 182 Sayılı Sözleşmesinde çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak tanımlamıştır.

Ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, eğitim kurumlarına olan güvensizlik, bilinç düzeyinin düşük olması, yüksek enflasyon, ailenin toplumsal desteğini kaybetmesi, küreselleşme, nüfus artış hızının yüksek olması, düzensiz kentleşme, gelir dağılımındaki eşitsizlik, göçler, kültürel ve geleneksel bakış açıları, insan hakları dolayısıyla çocuk haklarının ihlal edilmesi, mevzuat eksikliği, denetim yetersizliği, sosyal dışlanma, ayrımcılık, tüketime olan ilginin artması, doğal afetler (IPEC, 2009: 13) gibi unsurlar çocuk işçiliğinin sebepleri olarak ortaya çıkmaktadır. Sıralanan bu nedenler arasında ekonomik sebepler çocuk işçiliğinin ana nedeni olarak başı çekmektedir.

Bununla birlikte, dünyada çok sayıda çocuk yoksulluk içinde yaşamlarını devam ettirmektedir. Yoksulluk, çocukları yaşama, büyüme ve gelişme açısından gerekli tüm imkanlardan mahrum ederek, çocukluk dönemini olumsuz olarak etkilemektedir. Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, yaşama, sağlık, beslenme, eğitim ve katılımı birlikte olumsuzluk, sömürü ve ayrımcılıktan korunma hakkı gibi birçok haktan yoksun kalmaktadırlar. Sayıları milyonları bulan pek çok çocuk, su ve sanitasyon, temel sağlık hizmetleri, barınma, eğitim ve bilgilendirme haklarından yoksundur (UNICEF, 2005: 15).

Wall (2008: 542), çocuk hakları alanında yaşanan bu sorunların nedenini yetişkin merkezli bakış açısına bağlamaktadır: Wall (2008: 542), çocukluk dönemi ışığında insan haklarını ele aldığı makalesinin sonuç bölümünde "Geçen yüzyılın çocuk hakları hareketi amacını henüz gerçekleştirememiş ise bundaki temel sorun bizim "insan hakları" anlayışımızın "yetişkin merkezli" olmasından kaynaklanmaktadır" demektedir. Nitekim, diğer bazı yazarlarca da (Postman, 1995; Holt, 2000; Franklin, 1993 vb.) yaşamın özel bir parçası olarak kabul edildiği modern çocukluk kavramında çocukların birdenbire önceden sahip olmadıkları zayıflık ve masumiyete büründürüldükleri ve bu sefer de giderek

yetişkinlere ve onların disiplinine bağımlı hale geldikleri iddia edilmektedir. Dolayısıyla bu anlamda bugünün çocuğu için, “*çoktandır acı çeken ve ezilen kalabalık bir grup, sessiz ve temsilcisz bir azınlık, unutulmuş ve dışlanmış*” nitelemeleri yapılmaktadır. Bu bağlamda çocuklara oy kullanma hakkı, veli seçme hakkı (Holt, 2000; Franklin, 1993), çalışma hakkı ve cinsel haklar, (Franklin,1993), mülkiyet hakkı, seyahat etme hakkı, garanti edilmiş gelir hakkı, öğrenim üzerine kontrol hakkı, sürücü olma hakkı (Holt, 2000) gibi politik ve medeni hakların tanınması yönünde söylemler gittikçe güçlenmektedir.

5. Türkiye’de Çocukluk ve Çocuk İle İlgili Sosyal Politikaların Tarihsel Süreci

Batı’da çocuğun modernleşmesi 16. yüzyılda başlarken Osmanlı’da ancak 19. yüzyılda başlayabilmiştir. Bu gecikmenin önemli nedenlerinden birisi, Onur (2009: 198)’a göre, çocuk üzerine düşünen, felsefe geliştiren, eğitim sistemi oluşturan düşünürlerin Osmanlı toplumunda sayıca yeterli olmamasıdır. Yazara göre, Türkiye’de çocukluk sadece Osmanlı döneminde değil, Cumhuriyet döneminde de felsefi anlamda yeterince tartışılma zemini bulmamıştır. Bu durumda Türk toplumu çocuk konusunda gazete yazıları türünden gündelik denemelerle yetinmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla çocuk konusundaki kurumsallaşma diğer pek çok konuda olduğu gibi, Batı’daki gelişmelerin gecikmeli olarak hayata geçirilmesi ile oluşturulmuştur.

Bu bakımdan aşağıda ülkemizde çocuklara yönelik sosyal politikanın gelişimi dönemsel olarak ele alınmıştır. İlk bölümde, günümüz uygulamalarının tarihsel kökenlerini taşıması anlamında Cumhuriyet dönemi öncesi uygulamaları ele alınmıştır. Daha sonra Cumhuriyet Türkiye’sinde yapılan düzenlemeler dönemin sosyal politika anlayışı çerçevesinde tartışılmıştır.

5.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Toplumsal yapımızın günümüze kadar devam eden birçok boyutu Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Bu nedenle toplumsal yapının önemli bir parçası olan çocuklara yönelik sosyal politikanın oluşmasına ilişkin gelişmeleri görebilmek için Osmanlı’daki tarihsel köklere değinmek gerekmektedir.

Okay (1998: 26-28), 19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı toplumsal yaşamında çocuğun ve çocukluğun yerinin tarihsel bir perspektiften ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacak yeterince doküman bulunmadığını belirtmekle birlikte yine de genel bir

değerlendirme yapıldığında, Tanzimat dönemine kadar, sosyo-politik açıdan Osmanlı toplumunda çocuğun ‘farklı’ ve ‘özel’ bir konumu olmadığını ifade etmektedir. Nitekim, Tanzimat’a kadar kaleme alınan eserlerde, çocuklara ve çocukluğa ilişkin konulara neredeyse hiç değinilmemiştir. 19. yüzyılın ortalarına kadar, çocuklara dair özel yaşam alanlarının ve giysilerin olmayışı, çocukların “minyatür yetişkinler” olarak algılandığını göstermektedir.

Onur, (2009: 189)’a göre de Osmanlı toplum hayatında çocuklara ilişkin entelektüel ve kamusal ilgi ancak 19. yüzyıldaki modernleşme süreci ile başlamıştır. Özellikle Meşrutiyet döneminde çocuk anlayışındaki değişimin ve modernleşmenin belirtilerinden biri çocuklara yönelik yayınlarda ortaya çıkmaktadır.

Nitekim, mevcut siyasal-sosyal koşulların etkisiyle bu dönemde çocukluğun olabildiğince kısa sürede aşılması gereken bir devre olması gerektiği düşüncesi dönemin çocuk dergilerine de aynı şekilde yansımıştır. Meşrutiyet dönemi çocuk dergilerindeki çocukluk anlayışını inceleyen Gurbetoğlu (2007: 70), okul öncesine yönelik olduğu izlenimini veren *Çocuk Dostu ve Arkadaş Dergisi*’nde öne çıkarılan ideal çocuk tipine (çalışkan, iyi yürekli, doğru sözlü, annesini üzmeyen, onun sözünden çıkmayan, fedakâr, hemcinsinin hukukuna riayet eden ve çalışkan Türk çocuğu) vurgu yapar.

Yine Gurbetoğlu (2007:71-82)’nin çalışmasına göre bu dönemde çıkan çocuk dergileri için “çocuk nedir?” sorusu önemli görülmüş ve çocuk dergilerinin büyük çoğunluğunda gündeme getirilmişse de ayrıntılı tartışılmamış, dahası çocukluk gelecekte üstlenilecek görev ve toplumsal rollerle açıklanmıştır. Buna göre “*Vatanı muhafaza edecek çocuklar, gençler, memleketi besleyecek yine gençler ve çocuklardır.*”

Gurbetoğlu (2007:78-82)’na göre; dergilerde çocuğun hakları ve görevleri tartışılmışsa da, çocuk haklarının yanında çocuğun görevlerine ilişkin belirlemelerin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Saygı ve itaat konusu, dönemin çocuk dergilerinin önemsendiği kavramların başında gelmektedir. Çocuk, kendini tek başına yönetecek yetkinlikte değildir. Onun ne yapacağına, neleri öğreneceğine, nelerden kaçınacağına yetişkinler karar vermektedir.

Okay (1998:26)’ın belirttiğine göre 19. yüzyıl yani modernleşme sürecinin başlangıcını temsil eden Tanzimat dönemi öncesinde çocuklar kamusal hayatta (da) belirgin bir şekilde yer almamıştır. Korunması gereken yoksul ve yardıma muhtaç çocuklar devletin aracılığı şartı aranmaksızın aile ya da toplum tarafından ‘besleme’ olarak başka ailelere çalışma koşuluyla korunmak üzere verilmiştir. Terk edilmiş çocukların bakımı ise doğrudan

devletin kendi sorumluluğu altında sürdürülmüştür. Tanzimat döneminde ise bir taraftan modernleşme ile birlikte devletin yeniden inşası sürecine girildiğinden bir taraftan da özellikle savaşlar nedeniyle yetim ve kimsesizlerle ilgili sorunların artması nedeniyle çocuklar ilk defa devlet politikasının uğraş alanı haline gelmiştir. Bu alanda Osmanlı'daki ilk kurumsal girişim olan 'ıslahhane' ya da Sanayi Mektebi'nin açılışı gerçekleşmiştir (Dölen, 1994:443). Sanayi mektepleri ya da ıslahhaneler ile hem çocukların meslek sahibi olmaları hem de kurulan yeni fabrikaların eleman ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır. Günümüzde yetiştirme yurtları, çocuk yuvaları ve çocuk ıslahevlerinin temeli Mithat Paşa'nın öncülüğünde oluşturulan bu ıslahhanelere dayanır (Akyüz, 2000: 437-438).

Osmanlı'da da özellikle savaş dönemlerinde, savaş yetimleri ve diğer korunmaya muhtaç çocuklara yönelik olarak ilk kurulan kurumlardan biri de Darülaceze'dir. Sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da açılan Darülaceze, kimsesiz, yoksul ve terk edilen çocukların korunduğu önemli bir kurum olarak görevini Cumhuriyet kurulduktan sonra da uzunca bir süre devam ettirmiştir.

II. Abdülhamit döneminde çocuklara hizmet vermek için açılan bir diğer hayır kurumu da Darülhayr-ı Ali'dir. Darülhayr-ı Ali, özellikle işsiz, güçsüz, başıboş dolaşan gençlerle, korunmaya muhtaç erkek çocukları için sanayi mekteplerine hazırlık amacıyla kurulmuştur (Özbek, 2002: 76-80).

Savaş dönemi öksüz ve yetimlerine yönelik girişimlerden bir diğeri de, Kazım Karabekir'in Doğu'da savaş yetimleri için ordunun katkıları ve imkanları ile yaptığı çalışmalarıdır. Karabekir Paşa'nın, kimsesiz çocuklardan oluşturduğu Sanayi Takımları ve Gürbüzler Ordusu sayesinde bir taraftan ordunun ihtiyacı olan sanayi erbabı ustaların yetersizliği sorunu giderilirken bir yandan da bu çocukların geleceğe, eğitilmiş bireyler olarak hazırlanması amaçlanmıştır. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, bu bağlamda kimsesiz çocukların eğitim görebileceği eğitim yuvaları da kurmuştur. Bunlar: Sanayi Mektebi, Leyli Eytam İbtidâî Mektebi, Erzurum Ana Mektebi, İş Ocağı, Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi ve Sarıkamış Ana Mektebi gibi okullardır (Köstüklü, 2001: 107).

Osmanlı'da özellikle savaş dönemlerinde, savaş yetimleri ve diğer korunmaya muhtaç çocuklar için yapılan çalışmaların bir başkası da, Darüleytamların kurulması ve yaygınlaştırılmasıdır. "Arapça ev, yer anlamına gelen "dâr" ve yetimler anlamındaki "eytam" kelimesinin birleşmesinden oluşan Darüleytam; yetim evi veya yetimhane anlamında kullanılmıştır. Darüleytam, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yetimlere mahsus

birçok kurumun genel adı olarak da kullanılmıştır” (Okur, 1996: 19). Onat (1994:47)’a göre, Türk tarihinde korunmaya muhtaç çocuklar için yapılandırılmış ilk önemli kuruluş, meşrutiyet döneminde temelleri atılmış olan Darüleytam’dır .

Darüleytam adıyla açılan bu kurumlar maddi yetersizlikler, personel ve idareci yetersizliği nedeniyle 1926 yılında kapatılmıştır. Bu alandaki boşluk Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi sivil aktörler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyetinin 1908 yılında mahalli olarak Kırklareli’nde kurulduğu ve Balkan Savaşı’na kadar çalışmalarını yürüttüğü, 1917 yılında İstanbul’da ulusal düzeyde kurulduğu ve Kırıkkale şubesinin de İstanbul Merkeze katıldığı, 17 Ocak 1921 tarihli bir padişah iradesi ile kamu yararına çalışan bir cemiyet olarak kabul edildiği bilinmektedir (Albayrak, 1988: 52). Bu cemiyet, TBMM’nin bir kısım mebuslarının da girişimiyle 30 Haziran 1921’de Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti adıyla Ankara’da bir başka cemiyet kurulduktan sonra 1923 yılında kendi kendini feshetmiştir (Okay, 1999: 28). Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti ise faaliyetlerini sürdürmüştür (Kıranlar, 2005: 261-262). 1934 yılında Himaye-i Etfal Cemiyetinin adı Atatürk tarafından 'Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu' olarak değiştirilmiştir (Çavuşoğlu, 2005: 6).

Bahsedilen bu kurumlar yoluyla çocuklar koruma altına alınırken bu dönemde kimsesiz kız çocuklarının ya evlendirilerek ya da ‘evlatlık/besleme’ olarak görünmez alana gönderilme uygulaması neredeyse Cumhuriyet dönemi sonrasına kadar devam etmiştir. Erdem (2004: 10) kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların korunmasının bir yöntemi olarak evlatlık kurumunun 1915 Ermeni tehciri sonrasında ortada kalan çocukların korunmasında da çok yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir. Benzer şekilde Özbay ve Yücel (2001:8) de, 1915’den itibaren önce Rum, Ermeni ve Rumeli göçmen kızlarını evlerde evlatlık olarak çalıştıran orta sınıf kentli ailelerin, 1930’lu yıllarda Doğu’da Kürt aşiretleri ile çatışma sırasında ortada kalan kız çocuklarını aynı amaçla evlere aldıklarını ifade etmektedirler. Bir tür kölelik olarak kabul edilen hane içi ‘besleme’ uygulaması 1963 yılında “Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun” çıkana kadar devam etmiştir (Erdem, 2004: 10).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında, daha önceleri toplumsal hayır mekanizmalarına terk edilmiş olan korunmaya muhtaç çocuklar sorunu savaşın etkisiyle daha da büyüyüp toplumsal sınırları aştığı için, devlet tarafından olabildiğince sahiplenilmiş ve

savaş döneminin tüm olumsuz koşullarına rağmen bu önemli meseleye imkânlar elverdikçe çözüm aranmıştır.

5.2. Cumhuriyet Döneminde Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Cumhuriyet dönemi uygulamaları ele alınırken, Türkiye Siyasi Tarihi'ndeki gelişmeler ve dünyada sosyal devletin geçirdiği dönüşümler göz önünde bulundurularak dönemler belirlenmiştir.

Bu dönemler, 1923-1950 arası Cumhuriyet Dönemi, 1950-1980 arası Çok Partili Dönem, 1980-2000 arası ve 2000'li yıllardan sonraki dönem olmak üzere dört kısımda ele alınarak incelenmiştir.

5.2.1. 1923-1950 Arası Cumhuriyet Dönemi Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Cumhuriyetin ilk dönemine bakıldığında çocuklar için çok olumlu bir tablo görülmemektedir. Bir taraftan uzun süren Kurtuluş Mücadelesi, 1929 Dünya ekonomik buhranı ve her ne kadar dahil olunmamışsa da II. Dünya Savaşı toplumu sosyal ve ekonomik yönden olumsuz yönde etkilemiştir. Toplumun yaşadığı çöküntü sonucu bu dönemde çok sayıda çocuğun çalıştırıldığı, birçok çocuğun sokaklarda başıboş dolaştığı, yoksulluk ve işsizliğin yayıldığı görülmektedir. Uluğtekin (2001: 13), bu yılları “...var olan gönüllü çabalara karşın, suç işleyen, sokakta çalışan/yaşayan, dilenci ve bakıma muhtaç çocukların sayısındaki hızlı artışların yaşandığı yıllar “ olarak belirtmektedir.

Bu zor koşullarda çocukların çalışma yaşı 11'e kadar düşmüştür (Sarıkaya, 2003: 44). Bu dönemde çalışma süresinin 16 saati bulduğu ancak ücretlerin çok düşük olduğu, İstanbul'da kibrit ve bez fabrikalarında çalışan çocuk sayısının tüm çalışanların yarısına ulaştığı, hatta kimi dönemler aştığı (Gülmez, 1985) belirtilmektedir. 1927 Sanayi sonuçlarına göre ise çocuk işçi oranı % 15,42'yi bulmaktadır. 1937-1943 yılları arasında çocuk işçi oranı 2,5 kat artmıştır (Makal, 2007:338-339). Çocuklar bu dönemde oldukça küçük yaşlarda, düşük ücretlerle, sağlıklarını ve gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen iş kollarında çalışmaktadırlar. Üstelik bu koşullar kamu makamlarınca bilinmekte, fakat durumun düzeltilmesi için gerekli ilgiyi görmemektedir (Makal, 2007: 349-362).

Bununla birlikte, bu alanda hiçbir düzenlemenin yapılmadığını söylemek de doğru olmaz. Nitekim, 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha kanunu doğrudan hedeflemese de çocuk emeğinin kullanımına düzenleme getirmiştir. Kanununun 173. Maddesi ile, 12 yaşındaki

küçüklerin her türlü san'at müesseseleri ve maden ocaklarında çalıştırılması yasaklanmış, aynı zamanda 12-16 yaş arasındaki çocukların çalışma saati 8 saatle sınırlandırılmış ve gece çalışmaları da kesin olarak yasaklanmıştır. Ne var ki tüm bu önlemlere rağmen, Makal (2007: 358)'in ifade ettiği üzere bu dönemde yasal minimum yaş sınırının altında kalan pek çok sayıda çocuk, üstelik her türlü korumadan yoksun olarak yaygın bir şekilde çalıştırılmıştır.

Üstelik, İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda, 1940 yılında çıkartılan Milli Koruma Kanunu'yla çalışma yaşamında çocukları koruyan bu hükümler de uygulamadan kaldırılmış, günlük çalışma süresi 8 saatten 11 saate çıkartılmış, kadınlar ve çocuklar da bu süreye tabi kılınmıştır. Böylece, sanayide çalışan çocuk sayısı iki kattan fazla artmıştır (Güzel'den akt. Duyar ve Özener, 2003: 26-28). Ancak bu dönemde çocuk politikasının ön plana çıkmasına sebep olan asıl sorunlar bunlar değil; ülke nüfusunun artırılmak istenmesi ve yeni kurulan cumhuriyetin devamının sağlanmasıdır. Bu durumu Sarıkaya (2003: 44) şu şekilde ifade etmektedir;

Cumhuriyet dönemiyle birlikte rejimin kendini tahkim etmesi için rejimin bekasını sağlayacak olan ancak savaş ve göçler nedeniyle azalan nüfusun artırılması önemli bir politika olmaya başlamıştır. Bu dönemde 'korunmaya muhtaç çocuklar' artık geçmiş dönemden farklı olarak sadece "savaş yetimleri ve kimsesizler" değil, rejimin taşıyıcısı "cumhuriyet çocukları" ama aynı zamanda "yoksul ve aç çocuklardır." Bu nedenle rejimin öznesi olan çocukların yaşatılması, beslenmesi ve eğitilmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla bundan sonra amaç; yalnızca biyolojik açıdan sağlıklı çocuklar yetiştirmek değil, aynı zamanda cumhuriyeti yaşatacak yetenekler yetiştirmek, daha geniş bir ifadeyle cumhuriyeti politik açıdan anlamlı kılacak bir "vatandaş/yurttaş" tipi yetiştirmektir (Çılgın, 2004: 97). Bu nedenle; savaşlarda toprak ve nüfus kaybederek zayıflayan Türkiye'nin çocuk politikasının ana hedefi nüfus artışını sağlamak ve yeni gelen neslin de cumhuriyet değerlerine sahip yurttaşlar olarak yetişmesini sağlamaktır. Böylece çocukların içinde bulunduğu kurumsal politikalarda, o dönemde varlığını gösteren çocuk yoksulluğu, çocuk işçiliği, açlık, sefalet vb. sorunlardan öte, ulusun ihtiyaç duyduğu cumhuriyet değerlerine sahip 'gürbüz' çocuklar yetiştirmek, bu dönem çocuk politikasının ana hedefi, bir bakıma o zamanın deyimiyle "çocuk davası" olmuştur.

Örneğin, korunmaya muhtaç çocuklar alanında en temel kurum olan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun İzmir şubesinin 1944 yılında yayınladığı 'Çocuk Davamız' adlı broşür bu davayı "Türk milletinin ve Türk vatanının yaşama ve yücelme davası" şeklinde tanımlamakta ve üç amaç sıralamaktadır: Çocuk doğumunu arttırmak, doğan çocuğu yaşatmak, çocuğu toplum

için yetiştirmek. Bunun dışında “Çocuk davası, Türkiye’nin nüfus davasıdır denilmekte, 20 milyon 30 milyon olacağız, Milli Parola: 30 milyon nüfus” sloganlarıyla da bu durum pekiştirilmektedir (Onur, 2005:112). Bu dönemde Çocuk Esirgeme Kurumu, Devlet politikasına uygun olarak ana çocuk sağlığı ve eğitimi konusunda birçok faaliyet düzenlemiştir. Gürbüz Çocuk Yarışmaları da bunlardan birisidir.

Dönemin çocuk dergilerinden Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi amacını ilk sayısında “Gürbüz Türk Çocuğu Niçin İntişar Ediyor?” başlıklı yazıda şu şekilde açıklamıştır:

“Mecmuamız birbirine sıkı münasebeti olan iki gaye ile çıkıyor: 1. Türk Çocuğu’ nu gürbüz yetiştirmek 2. Gürbüz Türk çocuklarından kuvvetli, sağlam bir millet vücuda getirmek. Biliyoruz, yolumuz sarp ve uzundur. Bu yolda yürümek için ne kadar müşküllerle karşılaşacağımızı, nihayetsiz yorgunluklarla çarpışacağımızı da takdir ediyoruz. Fakat gayemizin bize her türlü sabır ve metaneti verecek ulviyeti vardır. Gözümüz, dimağımız, bileğimiz en kimsesiz Türk çocuğundan en müreffeh Türk çocuğuna kadar hepsiyle meşgul olacaktır. Babaları ikaz etmeğe, ninelere rehber olmağa gayret edeceğiz. Türk çocukları için milletin bütün kabiliyetlerinden istiane ve istifade çarelerini arayacağız. Mecmuamızı ilmin kuru ve hayalin fantezili üslubundan kurtararak her karî tarafından memnuniyetle takip edilebilir bir sadelikle neşre muvaffak olmak yegane emelimizdir. Yalnız muhterem halkımızdan mecmuamıza lütufkâr bir alaka bekliyoruz. Evlat sahibi vatandaşlarla temasımızın daim olmasını istiyoruz. Hepimizin hedefi birdir ve sudur: Gürbüz Türk Milleti için gürbüz Türk Çocuğu... (G.T.Ç., 1926. S.1; Akt Konar, 2003: 8-9)

Görüldüğü gibi Erken Cumhuriyet Dönemi’nin çocuklarla ilgili temel kaygısı, çocuk sayısının artırılması ve fiziksel olarak güçlendirilmesidir. Bunun dışında çocukların yoksul ve eğitimsiz olmaları, küçük yaşlarda ve uygunsuz koşullarda çalışmak zorunda bırakılmaları temel sorunlar olarak görünmemektedir. Bu dönemde izlenen bu politikaları savaştan yeni çıkmış, çok nüfus kaybetmiş bir ülkenin tepkisel politikası olarak değerlendirmek mümkündür.

5.2.2. 1950-1980 Arası Dönemde Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

Darüleytamların 1926 yılında tamamen kapatılmasından sonra bu dönemde korunmaya muhtaç çocuklar alanında Çocuk Esirgeme Kurumu faaliyet göstermiştir. Ancak ilerleyen yıllarda kurum mali kaynak sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu’nun durumu ve giderek artan korunmaya muhtaç çocuklar sorunu karşısında 5387 Sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu 1949 yılında çıkarılmıştır. Bu kanunla korunmaya muhtaç çocuklara yönelik hizmetler Milli Eğitim Bakanlığı ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na verilmiştir. Kanun, Milli Eğitim Bakanlığı’nın kanunla verilen görevleri yerine getirememesi ve mahalli idarelerin mali imkanlarının yetersiz kalması yüzünden yalnızca yedi yıl yürürlükte kalabilmiştir (Serozan, 2005: 30).

Uygulamada 5387 sayılı kanunun yarattığı çeşitli sorunları gidermek amacıyla, 1957 yılında bu kanunun yerine 6972 sayılı “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. 6972 sayılı kanun, yürürlükten kaldırıldığı 1983 yılına kadar kimsesiz ve korumasız çocuklara götürülen hizmetlerin temel dayanağı olmuştur (Çengelci, 1998: 22-23, akt. Elmacı, 2007: 46). Bu kanun kapsamına giren çocukların bakılması ve korunması görevleri, en başta belediyeler ile il özel idarelerinin ortaklaşa kurdukları koruma birliklerine verilmiştir (Ballar, 1988: 6, akt. Elmacı,2007).

Görüldüğü gibi, 6972 sayılı kanun kimsesiz çocuklara bakım konusunda belediyelere, il özel idarelerine, Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlıklarına çeşitli sorumluluklar vermiştir. Ayrıca bu dönemde Çocuk Esirgeme Kurumu da faaliyetlerine devam etmektedir. Korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili hizmetler bu şekilde çok başlı bir görünüm halinde ve dağınık bir şekilde sürdürülmüştür. Çocuklara verilen hizmetlerin sağlanması konusundaki dağınıklık uzunca bir süre giderilememiştir.

5.2.3. 1980 - 2000 Arası Dönemde Çocuklara Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları

24.5.1983 tarihinde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu’yla yeni bir kamu hukuku tüzel kişisi olan “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu”nun kurulması korunmaya muhtaç çocuklara yönelik hizmetlerin gönüllü kuruluşlar ve yerel yönetim birimlerinin sorumluluğundan SHÇEK Genel Müdürlüğü’ne devredileceği, böylelikle bu hizmetlerin verilmesinin devletçe sahiplenileceği izlenimini verse de sonuç ve uygulama böyle olmamıştır.

Nitekim, Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda sosyal hizmetlerin sağlanmasında asıl sorumluluğun yerel idarelere, o yerin halkına, vakıflara ve özel teşebbüslere verilme uygulamasına devam edilmektedir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda “*sosyal hizmetler alanında faaliyet gösteren kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında koordinasyon tesis edilerek mevcut kaynakların en verimli şekilde kullanılmasına çalışılacağı; sosyal yardımların, gönüllülük ilkesine göre işlediğinden, azami seviyeye çıkarılacak şekilde teşvik edileceği; bir milli müessese olarak Türk toplumunda sosyal hizmet ve yardım açısından önemli bir yeri olan vakıfların bu özelliklerinden saptırılmadan vakıf hukuku ve kültürüne uygun olarak teşvikinin sağlanacağı*” ifade edilmiştir (DPT, 1984). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda da “*Sosyal hizmet ve yardımların düzenlenmesinde mahalli yöneticiler ile o mahallin insanların da daha fazla rol almalarının sağlanması;*

çocuk yuvası, yetiştirme yurdu ve diğer sosyal kuruluşların yapımında vakıflar ve özel kesim girişimlerinin teşvik edileceği; mahalli idarelerin sosyal hizmetler ve yardımlar konularındaki katkılarının arttırılacağı” belirtilmiştir (DPT, 1989: 306).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise; halkın ortak yerel ihtiyaçlarını karşılayan, yerel yönetimlerce yürütülmesiyle etkinlik, hız ve verimlilik kazanan kamu görevlerinin yerel yönetimler tarafından yürütülmesinin sağlanacağı; bu amaçla turizm, çevre, kültür, spor, köy hizmetleri ve sosyal hizmetlerden başlayıp plan dönemi boyunca diğer sektörlere de yaygınlaştırılacak şekilde merkezi yönetim tarafından sağlanmakta olan bazı hizmetlerin il özel idarelerinden başlanmak üzere yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluğuna bırakılacağı öngörülmüştür (DPT, 1995: 130-131).

Kalkınma planlarında olduğu gibi kamu yönetiminin yeniden yapılanması bağlamında gündeme gelen 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile bu hizmetlerin verilmesi yerel yönetim birimlerine devredilmiştir. Kanunun 6. maddesi ile “sosyal hizmet ve yardımlar, yoksullara mikro kredi verilmesi, çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları; il sınırları içinde il özel idarelerinin görevlerinden sayıldıktan sonra; ardından hizmetlerin yerine getirilmesinde öncelik sırası, il özel idaresinin malî durumu, hizmetin ivediliği ve verildiği yerin gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak belirleneceği hükmü eklenmiştir. Böylece bu hizmetlerin sağlanması özel idarenin diğer görevleri arasında sayılan sağlık, tarım, sanayi ve ticaret; ilin çevre düzeni plânı, bayındırlık ve iskân, toprağın korunması, erozyonun önlenmesi, ilk ve orta öğretim kurumlarının arsa temini, binalarının yapım, bakım ve onarımı, imar, yol, su, kanalizasyon, katı atık, çevre, acil yardım ve kurtarma, kültür, turizm, gençlik ve spor; orman köylerinin desteklenmesi, ağaçlandırma, park ve bahçe tesisine ilişkin hizmetlerin arasına bir öncelik ve hatta zorunluluk ölçütü getirilmeden sırasını bekleyecek ve ivedilikle çözülmesi içinde sorunun boyutlarının iyice büyümesi gerekecek ve bu hizmetler ancak il özel idarelerinin maddi olanakları ölçüsünde sağlanacaktır.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 77. Maddesi ile belediye; çocuklara, özürllülere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında beldede dayanışma ve katılımı sağlamak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programları uygulamakla görevli sayılmıştır. Böylece bu hizmetlerin sağlanmasında devlet açıkça kendini sorumlu görmediği gibi, bu işi yerel yönetimlere, yerel yönetimler de hayırsever gönüllülere yıkmaktadır.

Bu dönemde çocuklara yönelik düzenlemeler konusunda meydana gelen en olumlu gelişme ilk çocuk mahkemesinin kurulmasıdır. Çocuk mahkemeleri; çocuğun kişilik ve

gelişim özelliklerini göz önünde bulundurarak onun yargılama sürecinden mümkün olduğunca az düzeyde zarar görmesini amaçlayan ve suçun işlenmesine neden olan sorunları saptayarak çözmeye çalışan özel bir hukuk mahkemesidir. Çocuk mahkemelerinin kurulmasına ilişkin çalışmalar 1945 yılında başlamış olmakla birlikte (Akyüz, 2000: 602), ancak 1979 yılında Türkiye’de Çocuk Mahkemeleri Yasası çıkarılabilmıştır. İlk çocuk mahkemesi ise 1987 yılında Ankara’da kurulmuştur (Uluğtekin, 1994: 44).

Ancak günümüzde hala çocuk mahkemesi özellikle de çocuk ağır ceza mahkemesi bulunmayan iller mevcuttur. Çocuk mahkemeleri bulunmayan illerde suç işleyen çocukları yargılama ve korunmaya muhtaç çocuklara önlem uygulama görevini genel mahkemeler yapmaktadır. Ancak bu mahkemeler de, Çocuk Mahkemeleri Kanunu’nun çocuklar için öngördüğü yargılama usullerini genellikle uygulayamamaktadırlar (Akyüz, 2002: 46).

5.2.4. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Sorunları

2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin çocuklarla ilgili sosyal politika alanlarında önceden beri süregelen sorunlar varlıklarını devam ettirdiği gibi bunlara yenileri de eklenmiştir. Diğer yandan bu sorunlara yönelik sosyal politika uygulamalarının da pek yeterli olduğu söylenemez. Söz konusu bu temel sorunları ve bu sorunlara yönelik uygulamaları, eğitim, sağlık, adalet, çocuk işçiliği, katılım hakları alt başlıkları altında değerlendirmek yerinde olur.

5.2.4.1. Eğitim Hakkı Alanında Yaşanan Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları

Eğitim temel bir insan hakkı olarak tüm dünyada kabul görmüştür. Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 28. maddesi, çocukların eğitim hakkını tanımakta, taraf devletleri, çocuklara ücretsiz zorunlu temel eğitim sağlamak, ortaöğretimi genel ve mesleki olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlemek ve bunları tüm çocuklara açık bulundurmakla yükümlü tutmuştur. Bunların yanında devletlere uygun bütün araçları kullanarak yükseköğretimin yetenekleri doğrultusunda tüm çocuklara açık duruma getirilmesi, eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliğin bütün çocuklar tarafından elde edilebilmesi, görevlerini de vermektedir.

Türkiye’de de Anayasanın 42. maddesindeki “İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır” hüküm ile her çocuk için eşitlik temelinde eğitim hakkının uygulanması yasal olarak zorunlu hale getirilmiştir.

Ancak; bir taraftan gelir dağılımındaki eşitsizliğin sonucu olarak, bir yandan da 1995’de uygulamaya konulan ve çokuluslu ticaret sisteminin hizmetleri de kapsayacak biçimde genişlemesini sağlayan Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)’nın 1998’de imzalanmasıyla eğitimin piyasalara açılması sürecinin etkisiyle eğitim konusu ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. 1970’lerden sonra yükselen neoliberal söylemlerin etkisiyle devlet eğitim yatırımlarından gittikçe elini çekmekte ve tarihsel kökeni itibarıyla kamusal bir hizmet olarak üretilen ve sunulan eğitim konusu özel sektörün faaliyet alanına dönüştürülmektedir. Bu süreçte, Başkaya (2009: 46) ’nın ifadesiyle; devlet okulları yatırım yapılmayarak “değersizleştirilmektedir.” Böylece nitelikli eğitim beklentisi karşılanmayan vatandaş, devlet eliyle özel okullara ve özel dersanelere yönlendirilmektedir. Özel okullar ve özel dersaneler de alt gelir grubuna sahip ailelerin çocukları için eğitimde zaten mevcut olan eşitsizliği daha da artırmaktadır. Diğer yandan sosyo-ekonomik şartlardaki yetersizlik, bir taraftan, öğrencilerin bir kısmını okulu terk etmeye zorunlu kılarken, diğer taraftan eğitimine devam eden öğrencilerin okul başarısı açısından geride kalmasına yol açmaktadır.

5.2.4.2. Sağlık Hakkı Alanında Yaşanan Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları

Çocuklarla ilgili diğer bir sosyal politika sorun alanı sağlık konusudur. Sağlık hakkı, insan haklarının temelinde yer alan vazgeçilmez bir haktır. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukların en yüksek düzeyde sağlık hizmeti almasını “*Taraf Devletler, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanırlar. Taraf Devletler, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmamasını güvence altına almak için çaba gösterirler. Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak uygulanmasını takip ederler...(BM ÇHS Md.24)*” hükmü ile şart koşmuştur.

Oysa ki, bir taraftan koruyucu-önleyici –eğitici-bilgilendirici sağlık hizmetlerinin her sosyal gruptan vatandaşa ulaştırılamaması, bir taraftan da vatandaşların eşit ölçüde ve kalitede sağlık hizmetinden yararlanma olanaklarından mahrum bırakılması çocukların bir hak olarak nitelikli sağlık hizmeti almasını engellemektedir.

Ancak ülkemizin en büyük hastaneleri bile çocukların yeterli düzeyde sağlık hizmeti almasını sağlayacak kapasitede gelişmiş düzeyde değildir. Bir yatağı iki ya da üç hasta birlikte paylaşmak zorunda kalmaktadır. Hastanede enfeksiyonlar önlenememektedir. Bu durum ise çocukların kaliteli düzeyde sağlık hizmeti almasını engellemekte hatta ölümlerine

neden olmaktadır. Nitekim Türkiye, çocuk refahı açısından kritik bir gösterge olan 2012 yılı 5 yaş altı ölüm hızı⁴ açısından UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 2014 Yılı Rapor’unda 194 ülke arasından 120. Sırada yer almıştır.

Diğer yandan Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların “küreselleşme” anlayışı ile birçok ülkede gerçekleştirmeye çalıştıkları “sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi” süreci özellikle 2003 yılından sonra “sağlıkta dönüşüm projesi” olarak ülkemizde de uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu olan bu süreçte sosyal sigorta ve sosyal yardım sistemlerinde, birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle sağlık alanında yerli ve yabancı özel sektör yatırımlarına yer açmak temel amaç olmuştur. Sağlık gibi dışsal faydası oldukça yüksek olan bu nedenle de devlet eliyle sunulması gereken bir hizmetin bu şekilde kar alanı haline getirilmesi ilerleyen dönemlerde sağlık hizmeti alımında meydana gelen eşitsizliği düşük gelir grubuna sahip vatandaşlar ve dolayısıyla çocukları aleyhine daha da derinleştirecek özellikler göstermektedir.

5.2.4.3. Adalet Hakkı Alanında Yaşanan Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları

Adalet alanında çocuklara yönelik sosyal politika uygulamaları pek de eskilere dayanmaz. Türkiye’de çocuk mahkemelerinin kurulması oldukça yenidir. Çocuk mahkemelerinin kurulmasına ilişkin ilk kanun 1979’da çıkarılmıştır. Yürürlük tarihi ise; 1982 olarak öngörülmüştür. Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun; 1993 yılında baştanbaca bir değişiklik geçirmiştir. Çocuk Koruma Kanunu uyarınca, 81 ilde çocuk mahkemelerinin kurulması gerekmektedir. Bu mahkemelerin olmadığı illerde, çocuklar, yetişkinler için olan mahkemelerde yargılanmaktadır (AB 2011).

Son yıllarda AB ile olan ilişkilerin ilerlemesi, özellikle çocukların yargılanması ile ilgili mevzuatta kanunlarda değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda toplum yaşamında çok önemli bir yere sahip olan Türk Ceza Kanunu, bununla birlikte Ceza Muhakemesi Kanunu ve İnfaz Kanunu yenilenmiştir. Bu süreçte, çocuklarla ilgili yargılama usulleri düzenleyen 2253 sayılı Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun yürürlükten kaldırılmış ve yerine Çocuk Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Çocuk adaleti ile ilgili olarak, Haziran 2010’da Terörle Mücadele Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu ve diğer yasal düzenlemelerde yapılan değişikliklerden sonra,

⁴ 5 yaş altı ölüm hızı – Her 1.000 canlı doğum içinde ifade edilen, doğum ile tam olarak 5 yaş arasındaki ölme olasılığı.

çocukların, kolluk kuvvetlerine mukavemet etmeleri veya terör örgütlerini destekleyen gösterilerde propaganda suçu işlemeleri halinde, terör suçu veya terör örgütü üyesi olma suçuyla cezalandırılmayacağı öngörülmektedir. Söz konusu kanun aynı zamanda, Terörle Mücadele Kanunu'nda yer alan "ağırlaştırıcı nedenlerin" çocuklara uygulanmayacağını ve çocukların sadece çocuk mahkemelerinde veya çocuk ağır ceza mahkemelerinde yargılanacağını öngörmektedir (AB 2011). Bu düzenleme çocuk hakları açısından sevindirici bir gelişme olmasına rağmen henüz tam olarak uygulamaya geçirilememiştir. Nitekim çocuk adaleti konusunda faaliyet gösterecek çocuk mahkemeleri ülke genelinde kurulamamıştır. Çocuk mahkemelerinin bulunmadığı illerde ise çocuklar yetişkin mahkemelerinde yargılanmaktadır. Diğer yandan özgürlüğünden alıkoymak çocuklar için uygulanacak en son çare olması gerekirken tutuklu ve hapis cezası alan çocuk sayısı her geçen gün artmaktadır⁵. Avrupa Birliği Türkiye 2015 Yılı İlerleme Raporunda da belirtildiği gibi çocuklar cezaevlerinde kötü muameleye maruz kalmaktadırlar. Rapor 'da ayrıca çocukların, yargılama öncesi uzun tutukluluk sürelerine maruz bırakıldıkları, cezaevlerinin aşırı kalabalık ve sağlıksız oldukları, çocukların cezaevlerindeki diğer kişiler tarafından istismar edildikleri vurgulanmaktadır.

Kanımızca adalet alanında çocuğu korumanın en etkin yolu çocuğu suça karışmadan korumaktır. Çocuk suçluluğunun nedenleri arasında en önemlisi toplumsal eşitsizliğin somut ifadesi olan yoksulluktur. Nitekim çocuklar tarafından işlenen suçların çoğunun mala karşı diye tabir edilen ekonomik temelli nitelikte olması bu durumun açık kanıtı olarak görülebilir⁶. Öyle görünmektedir ki; yoksulluk ve dolayısıyla gelir adaletsizliği devam ettiği sürece suç ve suça alet olan çocuk sayısı her seferinde yeniden büyüyecektir⁷.

UNICEF, Türkiye'de Çocukların Durumu 2011 Raporunda 'da çocuk yoksulluğunu azaltarak ve ezeli olarak güç durumdaki çocukları belirleyip destekleyerek, çocukların suç işlemelerinin önlenmesi için daha çok çaba gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

⁵ TUİK, Türkiye'de 2013 yılında ceza infaz kurumuna giren hükümlü sayısının 6 bin 132 olduğunu açıklamıştır. (TUİK, 18622 Sayılı ve 22 Nisan 2015 tarihli haber bülteni). Oysa ki bu oran, İstanbul Milletvekili Sedef Küçük tarafından TBMM'ne sunulan 7/4757 Esas Nolu Yazılı Soru Önergesine Adalet Bakanlığı tarafından verilen 11.07.2012 tarihli cevabi yazıdan 2206 olarak açıklanmıştı. (<http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-5747sgc.pdf>).

⁶ Suç ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar için bkz. Gürbüz ve Karabulut (2008), Kocadaş (2007), Bayındır, Özel ve Köksal (2007)

⁷ AB 2015 Yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda çocukların yaklaşık %30'unun (7,4 milyon) nispi yoksulluk düzeyinde yaşadığı ifade edilmektedir. Bu durumda, suça sürüklenmiş çocuk sayısında da artış şeklinde bir etki yaratması pek muhtemeldir.

5.2.4.4. Katılım Hakkı Alanında Yaşanan Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları

Çocuklarla ilgili sorunlu alanlardan bahsedilmesi gereken başka bir konu ise çocukların katılım hakkı ile ilgilidir. BM Çocuk Hakları Komitesi, Sözleşme'nin uygulanmasına ilişkin hükümet düzeyindeki uygulamalar da dahil olmak üzere, çeşitli düzeylerdeki politikaların belirlenmesine çocukların katılmasını önermektedir (Hodgkin ve Newell, 1998: 154). Komitenin bu görüşü doğrultusunda Türkiye'de özellikle 2000'li yılların başından itibaren yerel yönetim teşkilatlarında çocukların kent yönetimindeki rolünün güçlendirilmesi ve yönetime aktif olarak katılabilmeleri amacıyla çocuk meclisleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Çocukların yerel düzeydeki kararlara katılımlarının sağlanması açısından bu tür oluşumların ortaya çıkması hiç şüphesiz sevindirici gelişmelerdir. Ancak kanımızca bu meclislerde alınan kararların belediye yürütme organlarının ne derece bağlayıcı olduğu bu meclislerin işlevselliği açısından sorgulanması gereken bir konudur. Nitekim birçok yerel yönetimin çocuk meclisi mevzuatlarında bu kararların niteliği konusu es geçilmişken Ankara ve İzmir büyük şehir belediyelerinin mevzuatında bu kararların sadece tavsiye niteliğinde olduğu belirtilmiştir⁸.

Okullarda demokrasinin uygulama alanı yaratılarak öğrencilerde demokrasi bilincini geliştirmek ve öğrencileri, hayatlarının her alanında demokrasiyi kullanan bireyler olarak yetiştirmek amacıyla Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi, hayata geçirilmiştir. Öğrencilerin okul çağlarında seçme- seçilme, oy kullanma ve demokratik katılımı uygulamalı olarak görmelerinin, bilinçli bir seçmen olma ve yönetime katılma davranışı kazanmalarında etkili olacağı konusunda beklentiler olsa da projenin algılanması, uygulanması ve yürütülmesi konusunda yaşanan sıkıntılar bu yönde kazanımların olmasını engellemektedir. Ayrıca söz konusu meclis kararlarının tavsiye niteliğinde olması da bir sorun teşkil etmektedir.

Sonuç olarak; ülkemizde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde belirtilen katılım ve ifade özgürlüklerini gerçekleştirmeye yönelik bir takım kurumsallaşma çabalarına girilmişse de bu çabaların pek de yeterli olduğu söylenemez. UNICEF, Türkiye'de Çocukların Durumu 2011 Raporu'nda da çocukların görüş sahibi olma ve katılma haklarının yeterince tanınmadığı ifade

⁸Bkz. Ankara Çocuk Meclisi İç Tüzüğü Md 15, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Çocuk Meclisi Yönetmeliği **Çocuk Meclisinin Kararları, Md.12**

edilmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin bu alanda ki sorunları gidermeye yönelik oldukça fazla yol alması gerekmektedir.

5.2.4.5. Çocuk İşçiliği Alanında Yaşanan Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları

Çocuklarla ilgili sorunlu alanlardan bahsedilmesi gereken başka bir konu ise çocuk işçiliği sorunudur. Çocuk işçiliği sorunu tüm dünya genelini ilgilendiren ve acil olarak çözüm bulunması gereken bir sorundur. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çok sayıda çocuk, fiziksel, zihinsel, eğitsel, sosyal, duygusal ve kültürel gelişimlerine zarar veren koşullarda yasadışı olarak çalıştırılmaktadır⁹.

Gerekli denetim ve yaptırım mekanizmasının işletilmemesi halinde bu tür çocuk istismarı varlığını sürdürmeyi devam ettirecektir (Alp ve Sunal, 2008). Türkiye'de çocukların çalışması ve korunması ile ilgili yasalar da farklı düzenlemelere gidilmiş olması bu alanda yapılacak denetimleri de zorlaştırmaktadır. Örneğin; İş Yasası'nın 71. maddesinde de çalışma yaşının 15 olarak belirlendiği görülmektedir. 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları yasaktır. Ancak yasada "..... 14 yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler." denilmektedir. 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nda¹⁰ çırak olma yaşını tanımlarken 10. maddede de "14 yaşını doldurmuş olmak 19 yaşından gün almamış olmak" ifadesini kullanmıştır. 1593 sayılı Hıfzıssıhha Kanununun 173. maddesi de ".....on iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur. ..." hükmü ile çalışma yaşını 12' ye kadar düşürmüştür.

Ayrıca, 30/3/2012 tarihli ve 6287 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 12' nci maddesinin 4702 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nda getirdiği düzenleme ile meslek liseleri öğrencilerinin "beceri eğitimi" adı altında işyerlerindeki işçi sayı sınırlamaları kaldırılmıştır. İş yerlerinin vasıfları,

⁹ TÜİK 2012 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre Türkiye'de çocuk sayısı 15 milyon 247 bin kişidir. Bu yaş grubundaki çocukların %66,5'i kentsel, %33,5'i kırsal yerlerde dir. Çocukların %91,5'i bir okula devam ederken, %8,5'i okula devam etmemektedir. Yaş grupları itibarıyla, 6-14 yaş grubundaki çocukların %97,2'si, 15-17 yaş grubundaki çocukların ise %74,7'si okula devam etmektedir (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>)

¹⁰ 3308 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nun adı 10.07.2001 tarihinde yürürlüğe giren ve bu Kanunun bazı maddelerini değiştiren 4702 sayılı Kanun ile Mesleki Eğitim Kanunu olarak değiştirilmiştir.

2001 yılında yapılan bir düzenleme ile 20 ve daha fazla işçi çalışan işletmelere düşürülmüştür. Ayrıca 3308 sayılı yasadaki 20'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin beceri eğitimi yaptırdığı öğrencilerin sayısının mevcut çalışan sayısının % 10'dan fazla olamayacağı sınırlaması da 6287 sayılı Kanunun 12. Maddesi ile ortadan kaldırılmıştır. Böylece büyüklü küçüklü tüm işletmelerde çocuk emeği sömürsünü yaygınlaştıracak bir durum ortaya çıkmıştır.

Nitekim, çocuk işçiliği konusunda yaşanan olumsuzluklar birçok uluslar arası belgelerle rapor edilmiştir. Örneğin AB 2015 Yılı Türkiye İlerleme Raporunda “en kötü biçimleri de dâhil olmak üzere, çocuk işçiliği devam etmekte ve hâlâ önemli bir husus olmayı sürdürmektedir. Mevsimlik fındık toplama işinde çocuk işçiliğinin önlenmesi için atılan adımlar sınırlıdır.... Çocuk işçileri ölümcül kazaların kurbanı olmaya devam etmiştir.” ifadeleri yer almaktadır.

5.2.4.6. Siyaset Alanında Çocuk Konusunun Ele Alınması

Bununla birlikte ilk kez 2011 yılı genel seçimlerinde, “çocuk konusu” partilerin odak noktası olmuş ve seçim beyannamelerinde yer bulmuştur.

Bu seçimlerde, CHP Bildirgesi, çocuk bütçesi oluşturmayı, çocuk hakları konusunda toplumsal farkındalığı arttırmayı, eşitsizlikleri gidermeyi, çocuk merkezleri kurulmasını, her çocuğa ücretsiz ve nitelikli eğitim ve sağlık hizmetleri sunulmasını, çocuklar için sosyal devlet uygulamalarının bir an önce hayata geçirilmesini, çocuk işçiliğinin önlenmesini hedeflemiştir. MHP Seçim Bildirgesi'nde ise, çocuk istismarının son bulması hedeflenmektedir. AKP Seçim Bildirgesi'nde, çocuğa yönelik temel kamu hizmetlerin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, erken uyarı sisteminin kurulması, ombudsmanlık oluşturulması gibi öneriler sıralamıştır.

Bu şekilde çocuk konusu ve çocuğa yönelik sosyal politikaların siyaset sahnesinde ayrı bir tartışma konusu yapılması çocuk hakları açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ancak incelenen seçim bildirelerinde eğitim, sağlık ve koruma sistemlerinin ele alınmış olunmasına rağmen çocuk adalet sisteminden hiç söz edilmediği görülmüştür. Bu durum ise şimdi olduğu gibi önümüzdeki günlerde de çocukların suça itilmesi ve suça itilen çocukların korunması, rehabilite edilmesi ve topluma karıştırılması konularının sorunlu kalacağına işaret etmektedir.

6. Sonuç

Bu araştırmada öncelikle çocuk ve çocuk hakları ile ilgili kavramsal ve kuramsal çerçeve ortaya konulduktan sonra, Türkiye’de çocukla ilgili devlet politikalarının dönemsel gelişimi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’nin çocuklarla ilgili sosyal politika alanlarında önceden beri süregelen sorunların varlıklarını devam ettirdiği gibi bunlara yenilerinin eklendiği ortaya çıkmıştır. Çocukların sağlık sorunları ve sokak çocukları ile kimsesiz çocukların korunması sorunları Türkiye’nin çözmesi gereken ezeli sorunlar olarak mevcudiyetini korumaktadır. Ancak hem değişen sosyo-ekonomik ve siyasal koşullar, hem de toplumların çocukluğa yönelik belirlemelerindeki değişimler sonucu yeni sorun alanları belirmiştir. Öncelikle, artık günümüzde çocukların çalıştırılması çocuk istismarının bir çeşidi olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan gelişen özgürlük anlayışında çocukların karar alma mekanizmalarından dışlanması da artık sorun olarak kabul edilmektedir. Bu nedenlerle, çocukları konu alan sosyal politika çalışmalarında hem çocukların korunması, eğitilmesi, yaşatılması gibi temel sorunlar giderilmeli, hem de çocuğu “özgürleştirici, yetkin kılıcı, karar verici” önlemlerin alınması gerekmektedir.

Kaynakça

AB İlerleme Raporu (2011), http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03 .03. 2012

AB İlerleme Raporu (2015), http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2015_ilerleme_raporu_tr.pdf, Erişim Tarihi: 03 .02. 2015

AKYÜZ, Emine (2000), *Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, Ankara: MEB Yayını.

AKYÜZ, Yahya (2002), “Çocuk Suçluluğu Konusunda Türk Eğitim Tarihinde İlk Önemli Araştırma”, *1. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyum*, Ankara: Türkiye Çocuklara Yeniden Özgürlük Vakfı Yayını, s. 46-48.

AKYÜZ, Emine (2001), “Çocuk Hakları Sözleşmesinin Temel İlkeleri Işığında Çocuğun Eğitim Hakkı”, *Milli Eğitim*, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2001, S. 151. s.24-33 <http://www.pdrceyiz.biz/cocuk-haklari-sozlesmesinin-temel-ilkeleri -isiginda-cocugun-egitim-hakki-t3641.html>, Erişim Tarihi: 29 .11. 2011

ALBAYRAK, Hasan (1988), “Himâye-i Etfal Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, C. IX, S.52.

ALP, A. Elçin, S. SUNAL (2008), “Sosyal Devlet Çerçevesinde Çocuk İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri” Hukuksal Düzenlemelerin İstihdam Politikaları Üzerindeki Etkileri”, *Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyum Dizisi -2*, Kasım 2008, İstanbul, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/ metin/5.pdf> ,_Erişim Tarihi: 03 .11.2011

ANKARA Büyükşehir Belediyesi Çocuk Meclisi İç Tüzüğü, http://cocukmeclisi.ankara.bel.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=88, Erişim Tarihi : 05.05. 2012

ATILGAN, Aydın, ATILGAN E.ÜMİT (2009), *Çocuk Hakları Paradigması ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye’deki Düzenleme ve Uygulamaların Değerlendirilmesi (Rapor)*, Ankara: İnsan Hakları Ortak Platformu.

AVRUPA İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesine Ek 12 Nolu Protokol'ü (Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms), , <http://www.legislationline.org/documents/id/8181>, Erişim Tarihi: 03.03.2012

AYDOĞMUŞ, K., K. BALTAŞ, A., DAVASLIGİL , Ü (2006), *Ana-Baba Okulu*, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret (2009), “Sınav Sanayi ve Eğitimin Sefaleti”, *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, Y. 1, S. 4-5 (Eylül-Ekim 2009), ss. 44-49.

BELEDİYE Kanunu, K. N. 5393, K. T.:3/07/2005

BİRLEŞMİŞ Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (20 Kasım 1989), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/137-160.pdf>, Erişim Tarihi: 03 .11.2010

ÇAVUŞOĞLU, Turgay (2005), *Sosyal Hizmetlerin Yakın Tarihinden Sayfalar-Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Yaprakları (1917-1983)*, Ankara: SABEV Yayını.

ÇILGIN, S. Alev (2004), “Genç Cumhuriyetin Ütopyası: “Gürbüz Türk Çocuğu” *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 5, S.6, C.2004/1, ss. 97-120.

ÇOCUK Haklarına Dair Sözleşme, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 05.05.2012

ÇOCUK Hakları Komitesi (2001), CRC/C/15/Add.152 / 8 Haziran 2001.

ÇOCUK Koruma Kanunu, K. N. 5395, K. T.03.07.2005.

ÇOCUK Mahkemelerinin Kuruluşu, Görev ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, K.N.2253, K.T.07.11.1979.

DEMİR, Fevzi, (2010), “Çalışma Hayatında Çocukların Korunması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı: Cilt 12

DEVLET Planlama Teşkilatı (DPT), (1984), *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara

DEVLET Planlama Teşkilatı (DPT), (1989), *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, Ankara

DEVLET Planlama Teşkilatı (DPT), (1995), *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara

DÖLEN, Emre (1994), “Sanayi Mektebi” *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6.

DUYAR, İzzet ve Barış ÖZNER (2003), *Çocuk İşçiler*, Ankara: Ütopya Yayını.

ELKIND, David (1999), *Çocuk ve Toplum*, Ö. Demet (çev.), Ankara: ÇOKAUM Yayını. No:3

ELMACI, Davut (2007), *Çocuk Yuvaları ve Yetiştirme Yurtlarının Yerinden Yönetim Birimlerine Devri Konusunda Çalışanların Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması Ve Ekonomisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

ERDEM, Hakan (2004), *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, İstanbul: Kitap Yayınevi, I. Baskı.

ERKAN, Hüsnü (1989), *Ekonomide Sosyal Demokrat Alternatif*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

FRANKLIN, Bob (1993), *Çocuk Hakları*, T. Alev (çev.), İstanbul: I. Baskı.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref (1992), *İnsan Hakları Kurallarının İç Hukukta Uygulanması*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

GURBETOĞLU, Ali (2007), II. Meşrutiyet Döneminde Yayımlanan Çocuk Dergilerinin Eğitim Açısından İncelenmesi (1908 – 1918), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

GÜRBÜZ Mehmet, M.KARABULUT (2008), “Fatih Polis Merkez Amirliğinin (Adana) Sorumluluk Sahasında Çocuk Suçlarının CBS ile Haritalandırılması ve Analizi” *Polis Bilimleri Dergisi*, S.2, C.10, ss. 51-78.

HOLT, John (2000), *Çocukluktan Kaçış*, S. Yılancı-C. Aksoy (çev.), İstanbul: Beyaz Yayını.

ILO (2002), *Every Child Counts: New Global Estimates On Child Labour*, Geneva Report For International Labour Office, April 2002.

ILO (2013), *Marking Progress Against Child Labour: Global Estimates and Trends*, s., <http://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang--en/index.htm>, Erişim Tarihi: 17.02. 2012

IPEC, (2009), *Action Against Child Labour: IPEC Highlights 2008*, ILO, Switzerland

İL Özel İdaresi Kanunu, K.No. 5302, K. T. 22.2.2005 R. G. 4.3.2005 – 25745.

İNAN A. Naim (1968). “Çocuk Hakları Beyannamesi İlkelerinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, C.44,ss. 765-778

İSTANBUL Büyükşehir Belediyesi Çocuk Meclisi İç Tüzüğü, <http://ibbcocukmeclisi.ibb.gov.tr/>, Erişim Tarihi:05.05.2013

İŞ Kanunu, K.N. 4857. K.T.22/5/2003. R. G. 10/6/2003-25134

İZMİR Kent Konseyi Çocuk Meclisi Çalışma Yönergesi, <http://www.izmirkentkonseyi.org.tr/UploadedFiles/Dokumanlar/CocukMeclisiCalismaYonergesi.doc>. Erişim Tarihi:05.05.2013

KARATAY, Abdullah (2007), Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı.

KIRANLAR, Safiye, (2005), *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

KOCADAŞ, Bekir (2007), “Düşük Sosyo-Ekonomik Yapı Suç İlişkisi: Malatya’da Çocuk Suçluluğu”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 10, C. 10.ss.157-186

KONAR, Esin (2003), *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi’nin İncelenmesi (1926-28 Yılları)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KORAY, Meryem (2008), *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi.

KÖSTÜKLÜ, Nuri (2001), *Kâzım Karabekir ve Eğitim*, Konya.

MAKAL, Ahmet (2007), *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayını.

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Erişim Tarihi: 08.08.2012, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/225_0.html, Erişim Tarihi: 03 .11. 2011

OKAY, Cüneyd (1998), *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler: 1850–1900*, İstanbul: Kırkambar.

OKAY, Cüneyd (1999), *Belgelerle Himâye-i Etfal Cemiyeti (1917–1923)*, İstanbul.

OKUR, Yasemin (1996), *Darüleytamlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ONAT, Umit (1994), “Ankara Dil Sosyal Hizmetler Müdürlüğü’ne Başvuran Korunmaya Muhtaç Çocuklar Üzerine Bir Araştırma”, K. Karataş (edt.) , *4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, 2000’li Yıllara Doğru Sosyal Devletin Gerçekleştirilmesinde Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi*, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayın No:3.

ONUR, Bekir (2005), *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.

ONUR, Bekir (2009), *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, Ankara: İmge Kitabevi.

ÖZBAY F, YÜCEL, B. (2001), *Nüfus ve Kalınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi*, Ankara: Hacettepe Üniv. Nüfus Etüdüleri Ens. Yayın No: NEE_HU.01.02.

ÖZBEK, Nadir (2002), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayını.

POSTMAN, N. (1995), *Çocukluğun Yok oluşu*, K.İnal (çev.), Ankara: İmge Yayını.

SARIKAYA, Makbule (2003), “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri.”.E. Gürsoy-Naskali, A. Koç (edt), *Savaş Çocukları- Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul: Umud Kâğıtçılık.

SEROZAN, Rona (2005), *Çocuk Hukuku* , Beta Yayınevi.

SHÇEK, (t.y.), “Gürbüz Çocuk Yarışmaları”, <http://www.shcek.gov.tr/gurbuz-cocuk-yarismalari.aspx> , Erişim Tarihi: 03.03.2011

SUNAL, Onur (2009), *Çocuğa Yönelik Sosyal Politika*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Bölümü.

ŞENKAL, Abdülkadir (2005), *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, İstanbul: Alfa Yayını.

ŞİRİN, Tolga (2010), “Yeni Anayasa Taslağı ve Çocuk” <http://tolgasirin.com.tr/Yeni%20Anayasa%20ve%20%20C3%87ocuk.html+%22%20C3%87ocuk+Haklar%C4%B1+Konusunda+Temel+Yakla%C5%9F%C4%B1mlari+paternalist%22&ct=clnk> . Erişim Tarihi: 03.11.2011

TOKOL, Aysen (2000), *Sosyal Politika*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, No:163.

TUİK (2013), *Çocuk İş Gücü Anketi*, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>, Erişim Tarihi: 13.02.2015

TUİK (2014), *İstatistiklerle Çocuk*, Haber Bülteni, S.18622 , 11/04 2015 , <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18622>, Erişim Tarihi: 04.02.2015

TÜRKİYE Cumhuriyeti Anayasası, K.N.2709, K.T.18.10.1982.

ULUÇ, Fatma (2008), *İlköğretim Programlarında Çocuk Hakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Planlaması, Eğitim Hukuku Ana Bilim Dalı.

ULUĞTEKİN, Sevda (1994), *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*, Ankara: Bizim Büro.

UMUMİ Hıfızssıha K.N.1593. K.T. 24/4/1930, R.G 6/5/1930. 1489.

UNICEF (2008), *Dünya Çocuk Sağlığı Raporu*, United Nations Children's Fund, Ankara: UNICEF <http://www.unicef.org/turkey/pdf/cp46.pdf> , Erişim Tarihi: 03.03.2011,

UNICEF (2005), *Child Poverty in Rich Countries 2005, Innocenti Report Card*, UNICEF, No. 6, 26.01.2011, http://www.unicef.org/spanish/files/Children_Living_In_Poverty.pdf, Erişim Tarihi:06.06.2012

UNICEF (2010), *Annual Report 2010*, UNICEF, New York, s.5-9,.

UNICEF (2011), *Türkiye’de Çocuklarının Durumu Raporu*, http://www.unicef.org/turkey/hm/hm6b_cs.html, Erişim Tarihi: 06.02.2015.

UNICEF (2014), *Dünya Çocuklarının Durumu Raporu*, <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Unicef%20SOWC%202014%20web.pdf>, Erişim tarihi: 06.07.2012

UZUN, Ahmet (2000), “ Sanayi Devrimi Esnasında Çalışma Şartları”, *Prof. Nusret Ekine’ e Armağan*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, No: 38.

7/4757 Esas Nolu İstanbul Milletvekili Sedef Küçük tarafından TBMM’ne sunulan Yazılı Soru Önergesine Adalet Bakanlığı tarafından verilen 11.07.2012 tarihli Cevabi Yazı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-5747sgc.pdf>, Erişim Tarihi: 08.01.2015

WALL, John (2008), “Human Rights in Light of Childhood”, *International Journal of Children’s Rights*, Masrtinus Nijhoff Pub. N. 16, p. 523–543.

<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf>

Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı

Mustafa ŞİT¹

Özet

Günümüz dünyasında işsizlik en önemli ekonomik sorunların başında gelmektedir. Çoğu ekonomide bu sorunun çözümü için büyük çaba harcanmaktadır. Turizm sektörünün de emek-yoğun özelliği, istihdamı artırarak işsizliğin önlenmesinde kurtarıcı rol oynamaktadır. Bu çalışmada da Türkiye’de turizm sektörünün istihdama sağladığı katkılar araştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre son 10 yılda Türkiye ekonomisinde toplam istihdama en önemli katkıyı istihdam rakamı 11 milyondan 16 milyon seviyelerine ulaşan hizmetler sektörü sağlamıştır. Hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm sektöründe aynı dönemde 2 milyon 210 bin kişi istihdam edilmiştir. Son 10 yılda turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı pay ise genelde %8 civarında gerçekleşmiştir. Yine tahminlere göre 2025 yılında turizm sektöründeki toplam istihdam sayısı 2 milyon 817 bin kişiye ulaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Turizm, Turizm Sektörü, İstihdam.

Jel Kodu: E24, E60, J21, L83.

Employment Contribution Of Tourism Sector In Turkey

Abstract

Unemployment is one of the most important economic problems in today's world. To solution of this problem, large effort is expended in most economies. The labor-intensive character of the tourism sector plays a savior role for prevention of unemployment by increasing employment. In this paper, employment contributions of tourism sector in Turkey are investigated. As a result of study in Turkish economy services sector that employment digits reached to 16 million from 11 million has provided the major contribution to total employment. In the same period 2 million 210 thousand people were also employed in the tourism sector that located in the services sector. The share of total employment of tourism sector generally was approximately 8% last 10 years. Still according to estimates total employment number in the tourism sector will reach 2 million 817 thousand people in 2025.

Keywords: Turkish Economy, Tourism, Tourism Sector, Employment.

Jel Code: E24, E60, J21, L83.

---

¹ Yrd. Doç. Dr, Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği YO, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, msit@harran.edu.tr

1. Giriş

Her ülkenin gelişmişlik seviyesine göre turizm sektörü üzerinden ulaşmak istediği hedefler farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkeler turizm sektörünün gelir etkisinden yararlanırken, sektörün yeni istihdam alanları oluşturabilme gücünden yararlanmak gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin temel hedefleri arasındadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik sorunlarının başında işsizlik problemi bulunmaktadır ve hükümetler bu büyük sorunun çözümü için çaba harcamaktadır. Turizm sektörünün bu sorunun çözümündeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Bir sektörün ekonomi üzerindeki etkilerini gösteren önemli kriterlerinden biri de, istihdama sağladığı katkıdır. Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm insan odaklı bir sektördür ve bu sektör tüm ülkeler için işsizlik sorununa bir çözüm olarak algılanmıştır. Turizm sektöründe mekanizasyon ve otomasyon imkânları kısıtlı olduğundan, sektörün meydana getirdiği istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Çünkü turizm sektörü birçok sektörden girdi alıp birçok sektöre girdi vermektedir. Bütünsel bakıldığında etkileme ve etkilenme gücü yüksektir.

Lokomotif sektör konumunda olan turizm sektörü istihdama katkısıyla istihdam politikasına öncelik vermek isteyen hükümetler için ideal yatırım alanları arasındadır ve gelecek tahminlerinde turizmin dünya genelinde de istihdam oluşturmada ilk sırada gelen sektör konumunu alması düşünülmektedir. (World Tourism Organization, 2010:14).

Konaklama, seyahat, ulaştırma, yiyecek içecek ve eğlence hizmetleri şeklinde sıralanan turizmin alt dalları yılın tüm zamanlarında birbirlerinden farklı operasyonel süreçlere hizmet verebilme özelliği dolayısıyla bölgelerin işgücüne ciddi anlamda katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalara göre; özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın çalışan sayısında meydana gelen artış ile birlikte turizm, hem kadın hem de erkek çalışanlara istihdam olanakları sağlaması açısından gözde sektörlerden biri haline gelmiştir(Aracı vd. 2014:192).

Bu çalışmada da Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama sağladığı katkılar araştırılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında, istihdam kavramı ve istihdamla turizm sektörü arasındaki ilişki açıklanmıştır. Bu kısımda turizm harcamalarının istihdam oluşturduğu alanlar ve turizmde istihdamın özelliklerine değinilmiştir. Diğer kısımda ise; Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısı araştırılmıştır. Bu bölümde sektörün istihdama katkısıyla ilgili veriler tablo ve şekiller yardımıyla sunulmuştur.

2. İstihdam Kavramı ve Turizm Sektörü İlişkisi

İstihdam terimi, ekonomi biliminde biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki anlamda kullanılır. Geniş anlamda istihdam, bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin kullanılmasıyla ilgilidir. Eğer bir ekonomide sahip olunan üretim faktörlerinin tamamı kullanılıyorsa, o ekonomi maksimum üretim düzeyine ulaşmış olur ki buna "tam istihdam milli gelir düzeyi" denir. Buna karşılık; üretim faktörlerinden bir ya da bir kaçının tamamı kullanılmıyorsa, bu durumda da "eksik istihdam milli gelir düzeyi" söz konusudur. Dar anlamda istihdam söz konusu olduğu zaman, sadece emek ve onun üretime katılması akla gelmektedir. Ekonominin eksik istihdamda dengeye gelmesi ise üretim faktörlerinden bir kısmının atıl kalması demektir. Eğer dar anlamda kullanılan istihdam için ifade edilecek olursa, tam istihdamın altındaki her istihdam seviyesinde emeğin değişen oranda işsizliği mevcut olacaktır (Yıldız, 2011:59).

İşgücü arzı ve talebi arasındaki ilişkilerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlar nedeniyle, tam zamanlı işlerin dışındaki iş ilişkilerini ifade eden a-tipik(esnek) istihdam türleri de kısmi süreli çalışma, geçici çalışma, tele-çalışma, eve iş verme, ödünç iş ilişkisi, çağrı üzerine çalışma, iş paylaşımı, vardiya çalışması, kayan iş süresi, serbest çalışma ve taşeron sözleşmeleriyle çalışma ekonomik yapı içerisinde oluşmuştur (Ünlüönen vd., 2007:164).

Turizm sektörü emek-yoğun bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle turistik tüketim harcamaları, turizm sektörüne doğrudan ve dolaylı istihdam olanakları sağlamaktadır. Sonuçta turizmin oluşturduğu genel istihdam etkisi ile ülkedeki toplam istihdam hacmi etkilenmektedir. Bir ülkede turizm sayesinde artırılan üç tür istihdam örneği olabilir. Bunlar;

-Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki turistik harcamalar nedeniyle gerçekleşen arz içinde yer alan doğrudan istihdam türü, otel ve restoran gibi turizmin birincil unsurlarını oluşturan işletmelerde çalışanların sayısının artması örnek olarak verilebilir.

- Turistik harcamalar sonucu gerçekleşmeyen, ancak turizmle ilgili olduğundan turistik arz içerisinde yer alan ve diğer sektörde oluşan dolaylı istihdam türü, bölgedeki turizm hareketlerindeki değişmeye bağlı olarak ulaştırma, eğlence ve alışveriş merkezlerinde istihdam edilen personel sayısındaki değişme bu kapsamda incelenebilir.

- Bölge halkının tesislerden elde ettikleri geliri yeniden harcamaları sonucunda elde edilen ek istihdam türü, market ve kuyumcu gibi işyerlerinde meydana gelen istihdam artışı bu kapsamda ele alınabilir.

Turizm sektöründe istihdam edilen işgücünün miktarı ile bölgelerin gelişmişlik düzeyi arasında da ilişki kurulmaktadır. Gelişmiş ülkelerde işgücü maliyeti yüksek olduğu gibi turizm ve özellikle konaklama alt sektöründeki işlemlerin teknolojik araçlar ile yapılması tercih edilirken, gelişmekte olan ülkelerde ise işgücünün ucuz olma özelliği nedeniyle işlemlerin mekanik araç ya da teknolojiden daha çok emek ile yapılmasının tercih edilmesi, bu bölgelerde turizm sektörünün istihdam oranını artırmaktadır. Örneğin, İspanya’da etkin işgücünün %11’lik kısmı turizm sektörü tarafından istihdam edilmektedir. Turizm içindeki en büyük payı %33 ile konaklama ve yiyecek-içecek sektörü almaktadır (Kozak 2012:94).

Sektörün istidam etkisi, turizmin gelişmesine ve turizm talebinin yoğunluğuna bağlıdır. Turizmin gelişmesine paralel olarak, sektörel turistik tesis yatırımlarının artması, turizm işletmelerinin işgücü talebini arttırmaktadır. Diğer taraftan, turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu olarak, turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerde işgücü talebi artmakta, faaliyetlerin azaldığı dönemlerde ise işgücü talebi azalmaktadır. Bu bakımdan, her ne kadar turizm sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak istihdam edilen kişi sayısı konusunda bazı tahminler yapılsa da, sektörün oluşturduğu istihdam hacminin rakamsal boyutlarını tam ve kesin olarak belirlemek zordur. Bu durumun başlıca nedenleri şu şekilde açıklanabilir:

-Kitle turizminin yoğun olduğu bölgelerde, turizm faaliyetlerinin yılın belirli aylarında yoğunlaştığı, dolayısıyla turizm sektörünün mevsimlik işgücü çalıştırdığı gözlenmektedir. Ayrıca, turizm işletmelerinde çalışanların sayısı, yıldan yıla önemli değişiklikler göstermekte dolayısıyla, istatistiki bilgilerin elde edilmesi zorlaşmaktadır.

- Turizm sektöründe istihdam edilen işgücünün ne kadarının doğrudan turizm sektörüne, ne kadarının bölge halkına hizmet sunduğunu belirlemek güçtür. Diğer bir ifadeyle, turistik hizmet veren yerlerde istihdam edilenlerin pek çoğu, turizmle ilgisi olmayan fakat benzeri işlerde çalışan kişilerden çok güç ayırt edilebilmektedir. Örneğin, bazı resmi kaynaklarda, konaklama işletmelerinin yiyecek işletmeleri ile birleştirilmesi suretiyle sektörün istihdam oluşturucu etkisi belirlenmekte, diğer taraftan ulaştırma sektörünün oluşturduğu istihdam turizmle ilişkisi belirtilmeden verilmektedir.

- İstihdam istatistikleri, yalnız istihdam edilenleri kapsamaktadır. İstihdam edenleri ve kendi işyerinde çalışanları kapsamaz. Turizm hizmetlerinin büyük bir kısmı dünyanın hemen her yerinde, çok sayıda ve küçük ölçekli aile işletmelerinde turistlere sunulmaktadır. Bunun sonucu olarak, kendi işyerinde çalışanların toplam işgücü içindeki oranı önemli bir düzeye

ulaşmaktadır. Bu nedenle, turizm sektöründeki istihdam istatistiklerinin yetersiz kaldığı söylenebilir (Boz, 2006: 44-45).

Bununla beraber, turizmin istihdam etkisi, sık görülmez ve turizm kapsamında diğer sektörlerden insanlar da istihdam edilebilir. Bu sebeple turizmin istihdam üzerindeki etkisinin ölçümü ve istihdam üzerindeki gerçek etkisini görmek zordur. Aynı zamanda mevsimsel istihdamın turizm dışı endüstrilerde tam zamanlı çalışan insanları çekebilmesi bu alanda sürekli istihdam edilen kişilerinde hevesini kırabilir (Ardahaey, 2011:211).

Turizm sektöründe hizmeti sağlayan ve hizmeti alan insandır. Bu yüzden istihdam oluşturma politikasına öncelik vermek isteyen hükümetler için en öncelikli alanlar arasında sıralanmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO)göre turizm sektörü istihdam oluşturmada dünya genelinde ilk sırayı alan sektör olacaktır.

2. 1. Turizm Harcamalarının İstihdam Oluşturduğu Alanlar

Turizm sektöründe kadınların, part-time çalışanların, ikinci bir işi olanların ve çok genç ya da çok yaşlı kişilerin çalıştırıldığı yaygın olarak gözlenmektedir. Ev kadınları, öğrenciler ve emekliler gibi işsizlik istatistiklerinde yer almayan kişilerin, mevsimlik olarak yoğun bir biçimde işe alınmaları nedeniyle, turizm sektörünün işsizlik sorununun çözümüne katkısı ilk bakışta görüldüğü kadar fazla değildir. Diğer taraftan, bazı turizm işletmelerinin imalat sanayine oranla daha iyi iş koşulları ya da ücret sağlayarak mevsimlik işgücü talebinde bulunması, söz konusu sektörlerden turizme işgücü akımına yol açacaktır. Turizm sektörünün bu özelliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu sektörün geliştirilmesi ile yeni iş olanaklarının artırılmasında, dolayısıyla istihdam üzerinde önemli rol oynayacaktır. Örneğin, bir ülkede turizmin gelişmesi üst yapı yatırımlarının ve döviz gelirlerinin artışına yol açacak, bu durum da önemli ölçüde yeni istihdam olanaklarının açılmasına imkân sağlayacaktır (Tutar vd. 2013:17).

Tablo 1'de turizm sektöründe yapılan harcamaların oluşturduğu istihdam alanları görülmektedir. Tablo incelendiğinde turizmin konaklamadan ulaşım ve daha birçok alanda yapılan harcamalardan ötürü birçok sektöre etki ederek önemli bir istihdam alanı oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 1: Turizm Sektöründe Yapılan Harcamalarının Oluşturduğu İstihdam Alanları

Turistlerin Harcama Yaptıkları Yerler	Turizm Sektörünün Yaptığı Harcamalar	En Son Yarar Sağlayıcılar
Konaklama Yiyecek İçecek Uluslararası Ulaşım Gezi ve Turlar Eğlence Hatıra ve Hediyelik Eşya Fotoğraf ve Bant Kişisel Bakım, ilaç ve kozmetik Giyim Değişik	Maaşlar ve Ücretler Bahşışlar, İkramiyeler Yerel Vergiler, Gelir Vergiler Komisyonlar Müzik ve Eğlence Yönetimsel ve Genel Harcamalar Yasal ve Mesleki Hizmetler Yiyecek İçecek vb. Satın Alımlar Malzeme ve Üretim Maddeleri Alımı Tamir Bakım, Onarım, Koruma Reklam, Tanıtım, yayın, iyileştirme Çalışmaları Toplu Hizmetler, Su, Gaz, Elektrik, Çevre vb. Ulaştırma Lisanslar, İzin belgeleri Sigorta primleri Gayrimenkul ve araç gereç kiralama Mobilya ve Demirbaş eşyalar Borçların anapara ve faiz geri ödemeleri Gelir, kurumlar ve diğer vergiler Amortisman Yatırımcılara ve yabancı sermayeye geri dönüş (kar payı ve iştirak hissesi olarak)	Muhasebeciler, gayrimenkul yapıcı ve satıcıları, medya yayın evleri, matbaalar Reklamcılar, sigorta şirketleri Nalburiye dükkânları Mimarlar, avukatlar, bankalar Esnaf ve zanaatkarlar Otomobil acentaları, danışmanlar Fırınlara, bakkallar Plaj yardımcıları, rehberler Kasaplar, yemekçiler, veznedarlar Kasiyerler, hayır kurumları, seyahat işletmeleri, finansmancılar, emlakçılar eczaneler baharatçılar Tezgâhtarlar, sekreterler Giyim mağazaları, konfeksiyoncular Kulüpler, barlar, diskolar Müteahhitler, ressamalar, yöneticiler Mandıracılar, sütçüler araç gereç satıcıları Doktorlar, dişçiler, hissedarlar Büyük mağazalar, toptancılar Kuru temizlikçiler, sendikalar Elektrikçiler, mühendisler uzmanlar Çiftçiler ve balıkçılar, lokantalar Hamallar, taşıyıcılar, Oto tamir ve bakımçıları Bahçıvanlar, boyacılar Eşya dükkânları, ithalatçılar Yönetim: eğitim, sağlık, demir, vb.

Kaynak: (Mcintosh ve Gupta, 1980: 222-223)

2. 2. Turizm Sektöründe İstihdamın Özellikleri

Bir bölgede turizmin gelişimine ve artan turizm talebine paralel olarak, yeni tesis ve yatırımlara başlanmaktadır. Böylece, turizmden elde edilen ilk gelir ülke ekonomisi içinde diğer sektörlerle yayılarak bir harcama ve gelir akımı meydana getirmektedir. Bilindiği üzere, turizmin mevsimlik özelliği gereği turizmin yoğunlaştığı yaz dönemlerinde turizm sektöründeki istihdam artışı, kışa oranla daha da artmaktadır. Turizm mevsimlik özelliğinden dolayı, bu dönemlerde kalifiye olmayan iş gücünün istihdam edilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Yapılan yatırımların uygulamaya konması ve yeni tesislerin faaliyete geçmesiyle birlikte, sektörde çalışan kalifiye insan sayısı da zaman içinde buna paralel olarak artacaktır. Turizmin yol açtığı gelişmeyle birlikte yeni yatırımların ve iş sahalarının ortaya çıkması, iş gücüne olan talebi arttırarak istihdam artışına neden olmaktadır.

Buradan hareketle turizm sektöründeki istihdamın temel özelliklerini aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Turizm sektöründe istihdam edilen kadın personel sayısı, diğer bazı sektörlerle göre daha yüksektir. Bunun nedeni olarak, kadınların bilgi ve becerisine dayanan iş alanlarının daha fazla sayıda olması söylenebilir. Yine de bu oran, turizm sektörü için istenen düzeyde değildir.

- Kitle turizminin yoğun olduğu bölgelerde (Türkiye, İspanya, Mısır vb.) turizm sektörünün mevsimlik iş gücü ile çalıştığı gözlenmektedir.

- Turizm sektöründeki iş gücü, sosyo-ekonomik ve sosyo-demografik açılardan karma bir özelliğe sahiptir. Değişik yaş, meslek (öğrenci ya da daha önce başka bir mesleği olanlar), gelir ve kültür grubunda yer alan kimseler turizm sektöründe aynı işletme içinde görev alabilmektedir.

- Mevsimlik özelliği olan tam ve yarı zamanlı istihdam edilen iş gücünün yoğunluğu nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde ne kadar kişinin turizm sektörü tarafından istihdam edildiğini istatistiksel olarak belirlemek mümkün olmayabilir.

- Turizm sektöründe istihdam edilen iş gücünün ne kadarının doğrudan turizm sektörüne, ne kadarının bölge halkına hizmet sunduğunu saptamak güçtür.

- Turizm sektöründe iş gücü devir oranı yüksektir. Çalışma şartlarının zorluğu, mevsimsellik özelliği, ücretin düşüklüğü ve çekici teklifler bu oranı daha da yükseltmektedir.

- Turizm sektöründe uluslararası düzeyde, ülkelerin özelliğine göre değişen miktarda, yabancı iş gücünün istihdam edilmesi mümkün olabilmektedir. Seyahat acentelerinde çalışan rehberler, otel işletmelerinde çalışan ön büro personeli ve animatör vb.

- Ulaştırma ve konaklama gibi alt-sektörlerde görev alan personelin değişik zaman dilimlerinde günün 24 saati hizmet sunması söz konusudur. Bu nedenle turizm sektöründe hizmetlerin süreklilik arz etmesi ve tüketicinin günün 24 saati hizmet talep eden bir özelliğe sahip olmasıdır.

- Turizm sektörü tarafından oluşturulan birçok alt-meslek grupları yüksek düzeyde beceri gerektirmemektedir. Örneğin; bahçıvanlık, temizlik işleri, satın alma ve depolama vb.

- Turizm sektöründe istihdam edilen iş gücünün sendikalaşma ve toplu pazarlık gücü zayıftır. Bunun nedeni, turizm sektörünün henüz sistematik ve pazarlık payı güçlü bir yapıya kavuşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda ele alınan özellikleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kapsamında ele alırsak bazı farklılıkları da görmek mümkün olacaktır. Örneğin, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde ödenen ücret düzeyi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler, diğer ülkelere oranla daha düşük ücretle personel istihdam edebilmektedirler. Gelişmiş ülkelerde istihdam ile ilgili kayıtlar daha sağlıklı tutulabilir ya da personelin sendikalaşması daha mümkün iken gelişmekte olan ülkelerde bu tür örnekleri görmek daha zor olabilir (Bahar vd. 2013:178).

3. Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı

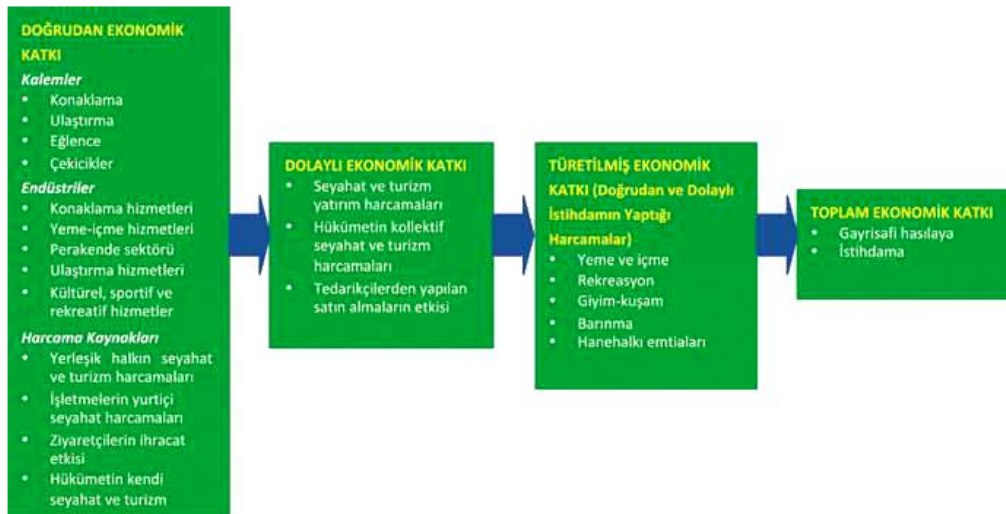
Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısı araştırılmıştır. Bu bölümde sektörün istihdama katkısıyla ilgili veriler tablo ve şekiller yardımıyla sunulmuştur.

3. 1. Dünya Geneline Turizm Sektörü İstihdam Verileri

Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısıyla ilgili verileri açıklamadan önce turizm sektörünün ekonomik katkıları ve dünya genelinde turizm sektörü istihdam verileri açıklanacaktır.

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) Seyahat ve Turizmin Ekonomik Etkilerinin Karşılaştırılması raporunda turizmin ekonomik katkı kriterleri ve boyutlarına yer vermiştir (WTTC, 2014:2). Şekil 1’de yer alan bu kriter ve boyutlar toplamda 4 kısma ayrılmıştır. Buna göre; turizmin doğrudan ekonomik katkıları konaklama, yeme-içme, perakende, ulaştırma, kültürel sportif ve eğlence sektörlerinde ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1: WTTC’nin Ekonomik Katkı Kriterleri ve Boyutları

Kaynak: WTTC (2014:2)

Turizm sektörünün dolaylı ekonomik katkıları ise; seyahat ve turizm yatırımları, hükümet tarafından yapılan harcamalarla tedarikçilerden yapılan satın almaların etkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tüm bu harcamaların ortaya çıkardığı doğrudan ve dolaylı diğer bir deyişle toplam istihdamın yaptığı harcamalarda türetilmiş ekonomik katkı olarak görülmektedir. Son olarak toplam ekonomik katkıları ise Gayri Safi Milli Hasıla ve istihdama yönelik olmaktadır.

Tablo 2: Dünya Geneline Turizm Sektörü İstihdam Verileri

Yıllar	Doğrudan		Dolaylı		Toplam istihdam	
	(000 kişi)	%	(000 kişi)	%	(000 kişi)	% Payı
2005	97933,9	3,76	162134,1	6,22	260068	10,29
2006	101328	3,82	166863	6,29	268191	10,22
2007	100199	3,71	174102	6,45	274301	10,10
2008	100104	3,66	163607	5,98	263711	9,97
2009	97820,8	3,55	159914,2	5,81	257735	9,79
2010	98191,8	3,52	156285,2	5,60	254477	9,45
2011	99557,7	3,52	160438,3	5,67	259996	9,53
2012	101486	3,53	163683	5,70	265169	9,60
2013	103297	3,56	167426	5,76	270723	9,72
2014	105408	3,58	171437	5,82	276845	9,83
2015	107519	3,60	176464	5,91	283983	9,94
2020*	118943	3,74	199705	6,28	318648	10,13
2025*	130694	3,90	226217	6,76	356911	10,55

Kaynak:WTTC (2015)

*Tahimini Veriler

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin Oxford Economics ile ortaklaşa gerçekleştirmiş olduğu yıllık ekonomik araştırma sonuçlarına göre dünya ekonomisi açısından büyük öneme sahip olan turizm sektörü, 2014 yılında dünya ekonomisine doğrudan % 3.58 oranında katkı, dünya gayrisafi hasılasına 2,2 trilyon ABD Doları ve 105 milyon istihdam sağlamıştır. Turizm endüstrisinin diğer endüstriler üzerinde oluşturduğu etkilerde göz önüne alındığında, küresel gayrisafi hasılaya ek % 3'lük katkı sağladığı, toplam olarak 7,0 trilyon ABD Doları (2013 fiyatlarıyla), 276 milyon istihdam, 754 milyar ABD Doları yatırım ve 1.3 trilyon ABD Doları ihracata yol açtığı tespit edilmiştir.

Turizm endüstrisi halen dünyadaki her 11 istihdamdan 1'ine sahip, dünya gayrisafi hasılasının % 9.5'ini oluşturan, toplam yatırımların %4.4'ünün gerçekleştirildiği ve dünya ihracatının % 5.4'üne sahip bulunan, önemli bir endüstri konumundadır. 2014 Yılında turizm ve seyahat endüstrisinde doğrudan istihdam edilen kişi sayısı 1,4 milyon artmış, toplam olarak 4,7 milyon yeni iş olanağı oluşturulmuştur. Dünya istihdamı üzerinde endüstrinin katkısı % 1.8 oranında artmıştır (TUROFED, 2014:45).

Tablo 3’de ise; dünya genelinde en çok turist çeken ilk 10 ülkenin istihdam durumları bulunmaktadır. Buna göre 2013 yılındaki verilere göre, dünyada turistler tarafından en çok ziyaret edilen ülke Fransa’da turizm sektörü doğrudan 1 milyon 142 bin kişiye, dolaylı olarak da 2 milyon 375 bin kişiye istihdam sağlayarak kendi ekonomisinde toplam istihdama %8,96 oranında katkıda bulunmuştur.

Tablo 3: Dünya’da En Çok Turist Varışı Olan İlk 10 Ülkenin İstihdam Durumu (2013)

Ülkeler	Turist Sayısı (Milyon)	Değişim (%)	Doğrudan		Toplam istihdam	
			(000 kişi)	%	(000 kişi)	% Payı
Fransa	85,7	3,25	1142	4,17	2375	8,96
ABD	69,8	4,65	5302	3,68	13443	8,03
İspanya	60,7	5,57	842,5	4,91	2596,2	15,04
Çin	55,7	-3,47	22917	2,98	64800	9,38
İtalya	47,7	2,80	1061,6	4,73	2507	9,84
Türkiye	37,8	5,88	531	4,84	1981	8,53
Almanya	31,5	3,62	2825,1	6,68	4955	8,93
İngiltere	31,2	6,48	1834,8	5,68	4098,4	10,42
Rusya	28,4	10,51	976,5	1,36	3971,3	5,89
Tayland	26,5	18,30	2561,6	6,58	6019	20,28

Kaynak: UNWTO, WTTC

Tablo 3 incelendiğinde genel olarak İspanya, İngiltere, Tayland gibi ülkelerde turizmin istihdama katkısının ekonomisi gelişmiş diğer ülkelere göre daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin ABD, Almanya, Fransa gibi gelişmiş ekonomilerde turizmin toplam istihdama katkısı % 8 düzeylerinde iken, Tayland gibi gelişmekte olan ekonomilerde bu oranın daha da yükseldiği görülmektedir. Ayrıca İspanya gibi turizmin ekonomik etkilerinin fazla olduğu ülkelerde de turizmin toplam istihdama katkı oranı artmaktadır. Elbette ki, turizmin toplam istihdama katkısı bu ülkelere varan turist sayısına göre değil kendi ekonomilerinin iç dinamiklerine göre belirlenmektedir.

3. 2. Türkiye Ekonomisinde Turizm Sektörü İstihdam Verileri

Daha öncede belirtildiği gibi, hizmetler sektörü içinde yer alan turizm insan odaklı bir sektördür ve bu sektör tüm ülkeler için işsizlik sorununa bir çözüm olarak algılanmıştır. Direkt Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısı araştırılmadan önce, Türkiye’de istihdamın ana sektörlerle göre dağılımıyla ilgili veriler Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Türkiye’de İstihdamın Ana Sektörlere Göre Dağılımı (2005-2014) (Bin kişi)

YILLAR	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam	PAY (%)			
					Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam
2005	6.493	4.280	11.273	22.046	29,45	19,41	51,13	100
2006	5.713	4.136	11.106	20.954	27,26	19,74	53,00	100
2007	5.601	4.185	11.403	21.189	26,43	19,75	53,82	100
2008	5.016	4.441	11.737	21.194	23,67	20,95	55,38	100
2009	5.240	4.079	11.958	21.277	24,63	19,17	56,20	100
2010	5.683	4.496	12.415	22.594	25,15	19,90	54,95	100
2011	6.143	4.704	13.263	24.110	25,48	19,51	55,01	100
2012	5.301	4.903	13.733	23.937	22,15	20,48	57,37	100
2013	5.204	5.101	14.297	24.602	21,15	20,73	58,11	100
2014	5.470	5.315	15.148	25.933	21,09	20,50	58,41	100
2015*	6.018	5.336	15.987	27.341	22,16	19,34	58,49	100

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

* Üçüncü Çeyrek İtibariyle

Bu verilere göre son 10 yılda toplam istihdamda rakamsal olarak önemli bir artış sağlanmıştır. Türkiye ekonomisinde toplam istihdam 22 milyondan 27 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde artış oranı % 24 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta en önemli katkıyı istihdam rakamı 11 milyondan 16 milyon seviyelerine ulaşan hizmetler sektörü sağlamıştır. Tarım sektöründe oluşan istihdam sayısı genel olarak aynı seviyelerde kalmışken, sanayi sektöründeki istihdam sayısı % 41’lik artışla 11 milyon 273 bin kişiden 15 milyon 987 bin kişiye yükselmiştir.

Toplam istihdama en önemli katkıyı hizmetler sektörü sağladığına göre; hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm sektörünün de istihdama katkısı incelenmelidir. Tablo 5’de Türkiye’de turizm sektörüyle ilgili istihdam verileri bulunmaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de Turizm Sektöründe İstihdam (Bin Kişi)

YILLAR	DOĞRUDAN İSTİHDAM	YILLIK DEĞİŞİM ORANI (%)	DOLAYLI İSTİHDAM	DOĞRUDAN + DOLAYLI İSTİHDAM (1)	TÜRKİYE’DE TOPLAM İSTİHDAM (2)	PAY (1/2) (%)
2005	474	-	1.260	1.734	22.046	7,86
2006	488	2,97	1.199	1.687	20.954	8,05
2007	435	-10,78	1.252	1.688	21.189	7,97
2008	458	5,19	1.283	1.742	21.194	8,22
2009	451	-1,47	1.373	1.825	21.277	8,58
2010	458	1,37	1.152	1.609	22.594	7,12
2011	487	6,47	1.367	1.855	24.110	7,69
2012	507	4,00	1.308	1.815	23.937	7,58
2013	531	4,84	1.450	1.981	24.602	8,05
2014	580	9,16	1.550	2.130	25.933	8,21
2015	614	5,86	1.596	2.210	27.341	8,08
2020*	791	28,93	1.807	2.598	-	-
2025*	915	15,69	1.902	2.817	-	-

Kaynak: WTTC, Kalkınma Bakanlığı

*Tahmini Veriler

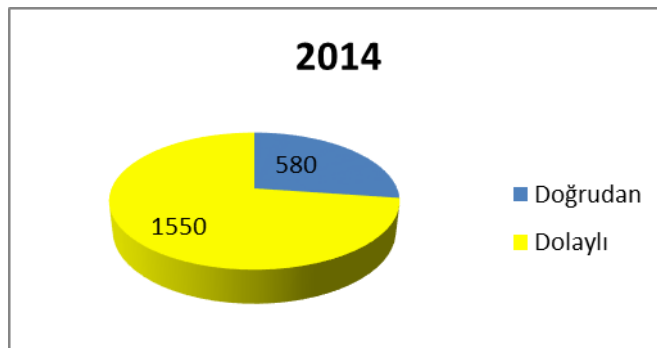
Buna göre turizm sektörünün istihdama sağladığı katkı son 10 yılda artış göstermiştir. Bu katkılardan en önemlisi sektörün toplam istihdama sağladığı doğrudan katkıdır. WTTC verilerine göre, turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte Türkiye’de turizm sektörünün doğrudan istihdam rakamları söz konusu dönemde % 29 oranında artarak 474 bin kişiden 614 bin kişiye ulaşmıştır. Aynı dönemde dolaylı istihdamda 1 milyon 260 bin kişiden 1 milyon 596 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde turizm sektöründe dolaylı istihdamın artış oranı % 26 olarak gerçekleşmiştir.

Turizm sektöründen oluşturduğu toplam istihdama bakıldığında ise; yine 2005 yılından günümüze % 27 oranında arttığı görülmektedir. 2005 yılında Türkiye’de turizm sektöründe 1 milyon 734 bin kişiye istihdam sağlanırken 2015 yılına gelindiğinde 2 milyon 210 bin kişiye istihdam sağlanmıştır.

Son 10 yılda turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı pay ise genelde %8 civarında gerçekleşmiştir. Türkiye’de toplam istihdam içerisinde istihdam edenler açısından kamunun(devlet) payı büyüktür. Bu açıdan bakıldığında turizmin tamamıyla özel sektör olduğu düşünülürse turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde payı az gözükse de toplam istihdama önemli bir katkı yaptığı söylenebilir.

Bununla beraber WTTC’nin tahminlerine göre; 2025 yılında Türkiye’de turizm sektöründen sağlanan doğrudan istihdamın 915 bin dolaylı istihdamınsa 1 milyon 902 bin kişiye ulaşması beklenmektedir. Yine tahminlere göre 2025 yılında turizm sektöründen sağlanan toplam istihdam sayısı 2 milyon 817 bin kişiye ulaşacaktır. Ayrıca tablo 5’de ki verilerden anlaşılacağı üzere 2008 küresel krizinin sonrasında sektördeki daralmaya karşılık istihdam rakamlarında da düşüş gözlemlenmiştir.

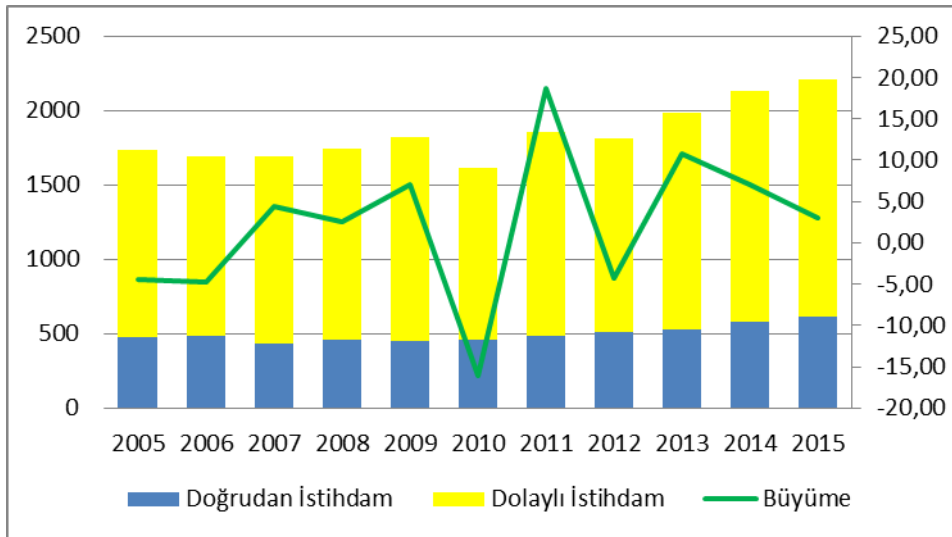
Şekil 2: Turizmde Toplam İstihdam (2014-Bin kişi)

Kaynak: WTTC, Kalkınma Bakanlığı

Şekil 3’de ise Türkiye’de turizm sektörünün toplam istihdama katkısı grafiksel olarak gösterilmiştir. Grafikte de turizm sektörünün oluşturduğu istihdamda ki büyüme göze çarpmaktadır. Ayrıca özellikle 2008 küresel krizinden sonra istihdamda yaşanan düşüşün özellikle dolaylı istihdamda kendini gösterdiği belirginleşmiştir. Buna rağmen sonrasında hızlı bir şekilde toparlandığı da görülmektedir.

Şekil 3: Yıllar İtibariyle Türkiye’de Turizmin İstihdama Katkısı

Kaynak: WTTC, Kalkınma Bakanlığı

Turizm sektörünün oluşturduğu istihdam rakamlarını açıkladıktan sonra sektörle ilgili istihdam verileri biraz daha spesifik incelenebilir. Bu bağlamda konaklama tesislerindeki istihdam rakamları önem arz etmektedir. Konaklama işletmeleri; turistik amaçlarla gelen kişilerin geçici olarak kaldıkları, barınma, yeme-içme gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılandığı ve eğlence, kültür gibi alanlarda hoş vakit geçirebilecekleri mekânlardır. Turizm hareketlerine katılan insanlara birincil olarak güvenli barınma olanağı sunmak olmak üzere, onların konfor, dinlenme, yeme-içme, eğlenme gibi gereksinimlerini de karşılayan konaklama işletmeleri kendi içerisinde otel, motel, tatil köyü, pansiyon, dağ oteli, termal tesis gibi çeşitlere ayrılmaktadır (Kozak, 2012: 56).

Turizm harcamalarının temel sonuçlarından biri istihdam katkı sağlamasıdır. Konaklama endüstrisinin özellikle emek yoğun olmasından dolayı gelir ile istihdam arasında pozitif bir ilişki vardır. Bir işletmede amaçlanan başarıya ulaşabilmesi, istihdam edilen insan kaynaklarının yeterli sayıda ve nitelikte olmasına bağlıdır. Maddi kaynakların etkin kullanımı, insan unsurunun bilgi ve becerisine bağlı olduğu düşünülürse, işletmenin ihtiyaç duyduğu personelin temin edilmesi, seçilmesi ve işe yerleştirilmesi işlevi, insan kaynakları yönetiminin

işlevleri arasında özel bir konuma sahip olduğu görülecektir. Konaklama işletmelerinin emek-yoğun bir özelliğe sahip olması ve iş görenin müşterilerle doğrudan bir iletişim kurmak durumunda olması, insan kaynağını bulma, seçme ve işe yerleştirme işlevini yerine getirirken daha titiz çalışılmasını gerektirir (Tutar, 2013:21).

Tablo 6’da Türkiye’de konaklama ve eğlence tesislerinde son 10 yılda ortaya çıkan istihdam rakamları bulunmaktadır. Elbette sektörde artan toplam istihdam rakamlarına paralel olarak söz konusu tesislerde de istihdam edilen kişi sayısı artmıştır. 2005 yılında konaklama tesislerinde 877 bin kişi, kültür ve eğlence tesislerinde 123 bin kişi istihdam edilmiştir. Bu rakam yıllar itibariyle her yıl ortalama % 6 civarında artış göstererek 2010 yılında konaklama tesislerinde 1 milyon 84 bin kişiye ulaşmıştır.

Yine küresel krizin etkisiyle bu yılda kültür ve eğlence tesislerinde istihdam edilenlerin sayısında azalış görülmüş ve 123 bin kişiden 100 bin kişiye düşmüştür. 2015 yılı geçici verilerine göre de konaklama tesislerindeki istihdam rakamlarında 2005 yılına nazaran neredeyse 2 kat artış yaşanarak 877 bin kişiden 1 milyon 508 bin kişiye ulaşılmıştır. Genel olarak bakıldığında turizm sektöründe konaklama tesislerindeki istihdamın kültür ve eğlence tesislerine göre daha hızlı artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 6: Konaklama ve Eğlence Tesislerinde İstihdam (2005-2015)

YILLAR	KONAKLAMA+YİYECEK (Bin Kişi)	YILLIK DEĞİŞİM ORANI (%)	KÜLTÜR VE EĞLENCE YERLERİ (Bin Kişi)	YILLIK DEĞİŞİM ORANI (%)
2005	877	-	123	-
2006	931	6,23	129	4,43
2007	988	6,14	131	2,08
2008	998	0,96	134	1,99
2009	1049	5,14	130	-2,99
2010	1084	3,34	102	-21,54
2011	1141	5,26	100	-1,96
2012	1206	5,70	108	8,00
2013	1308	8,46	121	12,04
2014	1351	3,29	131	8,26
2015*	1508	11,62	153	16,79

Kaynak: TÜİK

* Üçüncü Çeyrek İtibariyle

Son olarak turizm sektöründe sigortalı çalışan sayısı ile ilgili veriler incelenecektir. Türkiye ekonomisinde kayıt dışılık önemli bir sorundur. Kayıt dışı istihdamda hem devletin vergi kaybetmesine hem de çalışan kişilerin de sosyal güvenceden mahrum kalmasına neden olmaktadır.

Tablo 7: Turizm Sektöründe Sigortalı Çalışan Sayısı*

ALT SEKTÖRLER	2013	2014	DEĞİŞİM(%)
Yiyecek İçecek Hizmetleri	474.433	564.463	19
Konaklama	319.698	348.615	9
Spor, Eğl. Dinl. Faaliyetler	58.959	44.213	-25
Seyahat Ac. Tur Op.Hizmetleri	55.768	59.439	6,6
Havayolu	10.444	23.308	123,2**
Turizm Toplamı	919.302	1.040.038	13,1
Türkiye Toplamı	12.679.379	13.321.597	5,1
Turizmin Payı%	7,25	7,81	0,56 puan

Kaynak: http://www.turizmdosyasi.com/haber_detay.asp?haberID=10577&HaberBaslik=turizm-en-cok-istihdam-yaratan-3sektor

*Eylül 2014 itibariyle, 4a kapsamındaki sigortalı sayısı.

**Yüksek oranlı artış, bu kapsama giren şirket sayısının artmasından kaynaklanmıştır.

Tablo 7’de konuyla ilgili verilere bakıldığında, 2013 yılından 2014 yılına geçildiğinde turizm sektöründe hemen hemen her alanda sigortalı çalışan sayısında artış gözlemlenmektedir. Sadece spor ve eğlence faaliyetlerindeki işyerlerinde sigortalı çalışan sayısı azalmıştır. Tabloda en göze çarpan sonuç ise havayolu sektöründe ortaya çıkmıştır. Öyle ki 2013 yılından 2014 yılına geçildiğinde sektördeki sigortalı çalışan sayısında %123 oranında büyük artış gerçekleşmiştir. Bu durum bu alanda kapsama giren şirket sayısının artmasından kaynaklanmıştır.

4. Sonuç

Sadece Türkiye ekonomisinde değil bugün birçok ekonomide hatta ABD, İngiltere gibi bazı gelişmiş ekonomilerde dahi en önemli ekonomik sorunların başında işsizlik problemi gelmektedir. Tüm ülkeler artan nüfuslarıyla beraber durgun olan küresel ekonomi içerisinde istihdam oluşturma çabası içerisinde. Dolayısıyla günümüzde Türkiye ekonomisinde de işsizlik hem halk hem de devlet tarafından en önemli ekonomik sorun olarak görülmekte ve bu soruna çözüm aranmaktadır. Bu çözümünde tek yolu yeni istihdam olanakları geliştirilerek istihdam edilen kişi sayısının artırılmasıdır.

Bu bağlamda çok hızlı gelişme gösteren turizm sektörü dinamik bir endüstri olması sebebiyle gelişmiş, gelişmekte olan veya az gelişmiş olan ülkelerin hepsinde önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Çünkü turizmin geliştiği bir ekonomide, bunun etkileri hem ekonomik hem de sosyal alanlarda kendini hissettirmektedir.

Turizm sektörünün önemi giderek artmakla birlikte turizmi diğer sektörlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, sektörün emek-yoğun bir yapıya sahip olmasıdır. Bu sebeple,

turistik faaliyetlerde ve turizm ürün oluşturmada kaliteye ulaşabilmenin tek yolu insan gücüne bağlı olmasıdır. Şöyle ki; turizm sektöründe hizmetin makineleştirilmesi ve otomasyona dönüştürülmesi olanağı diğer sektörlerle nazaran sınırlı kalmaktadır. Çünkü sektördeki işletmelerin temel işlevi ülkeye gelen turisti ağırlamaktır. Teknolojik yenilikler artsa dahi çoğu iş insanlar tarafından yapılmak zorundadır.

Çalışmada öncelikle turizmde istihdamın özelliklerine yer verilmiştir. Diğer sektörlerle karşılaştırıldığında daha geniş iş olanakları sağlamasına karşılık turizmde iş gücü ücretleri genellikle düşüktür. Turizmde ücret oranlarının düşüklüğü turizm istihdam piyasasının özellikleriyle ilgilidir.

Çalışma sonucunda; turizm endüstrisinin dünyadaki her 11 istihdam edilen kişiden 1'ini istihdam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Son yıllarda turizm ve seyahat sektörlerinde doğrudan istihdam edilen kişi sayısı 1,4 milyon artmış, toplam olarak 4,7 milyon yeni iş olanağı oluşturulmuştur. Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama katkısının son 10 yılda giderek arttığı gözlemlenmiştir.

Bu katkılardan en önemlisi sektörün toplam istihdama sağladığı doğrudan katkıdır. Türkiye'de turizm sektörünün doğrudan istihdam rakamları söz konusu dönemde % 29 oranında artarak 474 bin kişiden 614 bin kişiye ulaşmıştır. Turizm sektöründe artan toplam istihdam rakamlarına paralel olarak konaklama ve kültür eğlence tesislerinde de istihdam edilen kişi sayısı yıllar itibariyle her yıl ortalama % 6 civarında artış göstermiştir. Son olarak çalışma sonucunda turizm sektöründe hemen hemen her alanda sigortalı çalışan sayısının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

ARACI Ü. Erdoğan, Nilüfer; KOÇAK, (2014), "Dezavantajlı Bireylerin Turizmde İstihdamı: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Algı, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi", Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi 2, 191-205.

ARDAHAHEY F. Tohid, (2011), "Economic Impacts Of Tourism Industry", International Journal of Business and Management Vol. 6, No. 8.

BAHAR Ozan, Metin; KOZAK, (2013), Turizm Ekonomisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

BOZ Cihan, (2006), "Dünyada Turizm Endüstrisinde İstihdam ve Çalışma Şartları", Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kalkınma Bakanlığı, (2015), Temel Ekonomik Göstergeler

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergelerTam.aspx> Erişim Tarihi: 28/11/2015

KOZAK Nazmi, (2012), Genel Turizm Bilgisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir.

MCINTOSH, Richard ve G. GUPTA, (1980), Tourism: Principles, practices, philosophies, Grid, Inc., 3rd, ed., USA. 222-223.

SHARPLEY, Richard, (2002), Tourism and Development: Concepts and Issues, Channel View Publications, UK

TUİK, (2015), TUİK İşgücü İstatistikleri, Ankara.

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1184 Erişim Tarihi: 30/11/2015

TUROFED, (2014), Turizm Raporu, s.:45, İstanbul.

TUTAR Filiz, Cem ALPASLAN, Erdiç TUTAR, Çisil ERKAN, (2013), “Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri”, Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 4 (14-27).

UNWTO, (2015), UNWTO Tourism Highlights, 2014 Edition.

ÜNLÜÖNEN, Kurban., A. TAYFUN, A. KILIÇLAR, (2007), Turizm Ekonomisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

World Tourism Organization (2010). UNWTO Annual report a year of recovery 2010.

WTTC, (2015), WTTC Data Gateway. <http://www.wttc.org/datagateway/> (Erişim Tarihi: 8/11/2015)

WTTC, World Travel & Tourism Council, (2014), The Comparative Economic Impact of Travel & Tourism ve Travel & Tourism, s.2

http://www.wttc.org/-/media/files/reports/benchmark%20reports/the_comparative_economic_impact_of_travel_tourism.pdf (Erişim Tarihi: 30/11/2015)

YILDIZ Zafer, (2011), “Turizm Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi C.3, S.5. s.54-71.

Türkiye’de Tarımsal Turizmin Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği AB İle Karşılaştırmalı Bir Analiz¹

H. Kutay AYTUĞ²

Özet

Dünyadaki turizm eğilimlerinin değişmesiyle birlikte önem kazanmaya başlayan alternatif turizm türlerinden biri olan tarımsal turizm, sosyo-psikolojik, ekonomik ve çevresel fonksiyonlarıyla önemli bir kırsal kalkınma aracı haline dönüşmüş bulunmaktadır. Avrupa’da özellikle 1980’lerden sonra gelişmeye başlayan tarımsal turizm, Türkiye’de 1990’lı yılların sonunda ve 2000’li yılların başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanların yapısal sorunlarını çözmek ve üreticilere düzenli bir tarım dışı gelir kaynağı yaratmak için kullanılan tarımsal turizm faaliyetleri Türkiye’de etkin bir şekilde hayata geçirilebilirse, kırsal alanlardaki altyapı, işsizlik, düşük gelir ve yoğun göç verme gibi yapısal sorunların çözümüne ciddi katkı sağlayabilecektir. Bu çalışmada öncelikle agroturizm, agriturizm ya da çiftlik turizmi olarak da adlandırılan tarımsal turizmin kavramsal çerçevesi çizilecek, daha sonra Yeşilköy’ün tarımsal turizm potansiyeli yapılan anket bulguları ile değerlendirilecektir. Elde edilen bu veriler ve bulgular çerçevesinde Türkiye’nin tarımsal turizm potansiyelinin seçilmiş kimi AB ülkeleriyle karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır. Son olarak, sonuç ve öneriler kısmında genel bir değerlendirme yapılarak gerek ulusal düzeyde, gerekse yerel düzeyde (Yeşilköy özelinde) tarımsal turizmin geliştirilmesi konusunda öneriler getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal turizm, Alternatif turizm, Turizm türleri

Development Potential Of Agrotourism In Turkey: The Case Of Yesilkoy A Comparative Analyze With EU

Abstract

Agrotourism, which is one type of alternative tourism, begins to gain importance with the change of tourism trends in the world and is transformed into an important tool for rural development with socio-psychological, economic and environmental functions. Agrotourism which began to develop in Europe especially after the 1980s, started to develop in Turkey, in the late 1990s and early 2000s. If agrotourism, as used to solve the structural problems of rural areas and to create a regular source of income to farmers in the both developed and developing countries, can be implemented in an effective way in rural areas, will be able to provide an important contribution to the solution of problems like infrastructure, unemployment, low income and to reduce the high migration. First of all, in this study, the conceptual framework of agrotourism, which is also called agriturism, agricultural tourism, or farm tourism, is defined. After that, agrotourism potential of Yeşilköy will be evaluated with the findings of a survey conducted. A comparative analyze of Turkey’s agrotourism potential with some selected EU countries will be done within the framework of these data obtained from the survey. Finally, suggestions will be evaluated on the development of agricultural tourism at the national level, as well as at the local level (specifically in Yeşilköy) in the part of conclusion and recommendations.

Keywords: Agrotourism, Alternative tourism, Tourism types

¹ Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Avrupa Çalışmaları Doktora Programında hazırlanan “Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye’de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği” adlı doktora tezinden hazırlanmış ve 20-22 Eylül 2012 tarihindeki 2. Ulusal Kırsal Turizm Sempozyumu’nda sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
kutayaytug@artvin.edu.tr / kutayaytug@yahoo.com

1. Giriş

Günümüzde turizm, gerek katılımcı kişi sayısı bakımından ve gerekse yarattığı ekonomik değer açısından, tüm dünyada en hızlı büyüyen sektörlerden biri durumuna gelmiştir. Bu süreçte turizme katılan tüketicilerin eğilimi de giderek değişme göstermektedir. Güneş, kum ve deniz olgularının ağırlık kazandığı kitle turizmi yerine, insanlar alışılmışın dışına çıkarak yeni arayışlara yönelmekte ve alternatif turizm türlerine olan ilgileri her geçen gün artmaktadır. Dünya nüfusunun artması, sanayileşme sonucu kentlerde yoğunlaşması ve kentleşmenin neden olduğu tekdüze yaşam, kırsal alanlarda tatile olan ilgiyi de artırmaktadır. Tarım ya da çiftlik yaşamı ile ilgisi olmayan insanların kent yaşamının yoğun ve rutin koşullarından kısa bir süre için bile olsa uzaklaşarak bir çiftlikte dinlenmek istemesi, doğal taze meyve ve sebze ve hayvansal ürünleri tüketmesi, doğayla temas etmesi, çiftlik hayatını, yapılan günlük işleri ve tarımsal üretimi deneyimlemek ve öğrenmek istemesi tarımsal turizmin gelişmesinde en önemli güdü olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle tarımsal turizm kavramı ele alınacak daha sonra İzmir Kemalpaşa'da bulunan Yeşilköy ve Cumali³ köylerindeki tarımsal turizm potansiyelini belirlemeye yönelik araştırmanın bulguları ortaya konulacaktır. İlerleyen bölümde araştırma bulguları çerçevesinde seçilmiş AB ülkeleriyle Türkiye'deki tarımsal turizm uygulamalarının karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır. Sonuç ve öneriler bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak gerek ulusal düzeyde, gerekse yerel düzeyde (Yeşilköy özelinde) tarımsal turizmin geliştirilebilmesi için neler yapılması gerektiği konusunda öneriler getirilecektir.

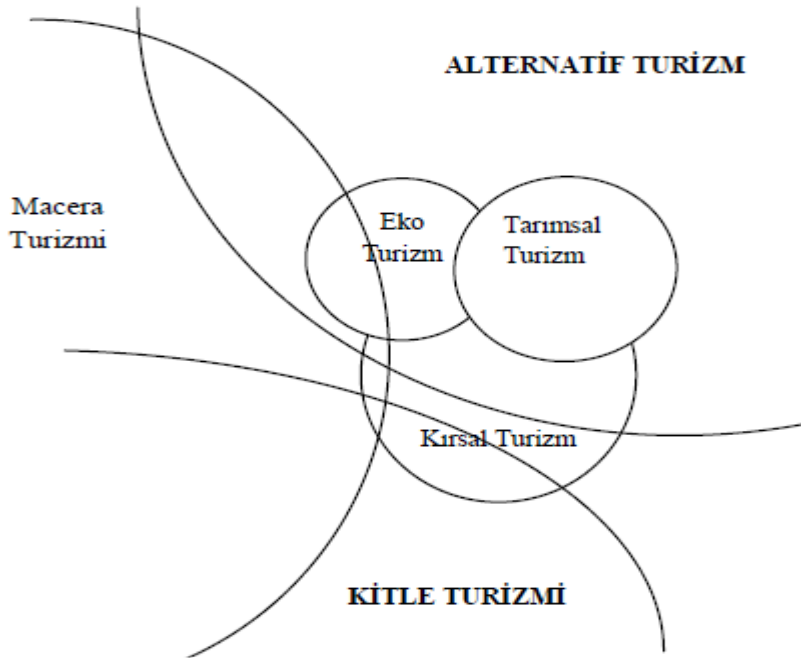
2. Tarımsal Turizm Kavramı ve Turizm Sınıflandırması İçindeki Yeri

20. yüzyılın başlarında gelişen ve küresel ölçekte önemli bir pazara sahip olan kitle turizminin beraberinde getirdiği sorunlara tepki olarak 20. yüzyılın sonlarında alternatif turizm doğmuştur. Ekonomiyi canlandırırken, doğaya ve yerel halkın kültürüne saygılı, onu koruyup gözetilen bir anlayışla kitle turizminden farklı olarak ortaya çıkan alternatif turizmin; ekolojik turizm, macera turizmi, doğa turizmi, çiftlik turizmi, kırsal turizm ve tarımsal turizm gibi çeşitleri bulunmaktadır. Ancak bilimsel yazın incelendiğinde bu iki turizm çeşidinin de kesin çizgilerle ayrılmasının mümkün olmadığı görülmektedir. Şekil 1 kitle turizmi ile alternatif turizmin iki farklı uçta olmakla birlikte, devam eden bir yapı oluşturduğunu

³ Yeşilköy ve Cumali köyleri iki ayrı muhtarlık olsalar da fiilen tamamen birleşmiş durumda olduklarından bu çalışmada ikisi birden sadece Yeşilköy olarak anılacaktır.

göstermektedir. Alternatif turizm hem ekolojik olarak hem de sosyal olarak sürdürülebilirliği mümkün kılarken, aynı zamanda ekonomik bir şekilde yaşamayı da amaçlamaktadır” (Warn, 1999: 8). Bu çalışmada turizme katılan kişi sayısı ve gidilen yerle turistlerin etkileşimlerinin türü ve düzeyi esas alınarak bir sınıflandırma yapılması uygun görülmüş ve tarımsal turizm bir alternatif turizm türü olarak ele alınmıştır.

Şekil 1: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm

Kaynak: Warn, S. (1999), *Recreation and Tourism*, Nelsen Thornes Ltd. UK. s. 8. ve Sznajder, M., Przezborska, L. and Scrimgeour, F. (2009), *Agritourism*, MPB Books Group, UK, s. 6 dan esinlenilerek hazırlanmıştır.

Agriturizm ya da agroturizm olarak da adlandırılan tarımsal turizm temel olarak kentte ya da kasabalarda yaşayanların çiftliklerde geçirdikleri bir tatil şekli olarak tanımlanmaktadır (Mckenzie ve Wysocki, 2009: 1). Dudaş, Mitelescu ve Moşoiu' ya (2008: 758-763) göre; “tarımsal turizm, tarımsal çiftliklerin ve onun tüm olanaklarının kullanıldığı, kırsal çevrede uygulanan kırsal turizmin bir şeklidir”. Fakat tarımsal turizm ile yakından ilgili ancak tamamıyla aynı olmayan (ekoturizm, bahçe turizmi, misafir çiftliği, safari, köy turizmi, şarap turizmi, mandıra turizmi ve kırsal turizm gibi) turizmin farklı türleri bulunmaktadır. Lopez ve Garcia'ya (2006: 86) göre; “kırsal turizm ve tarımsal turizm genellikle karıştırılan kavramlardır ve aralarında bir ayrım yapılabilir. Onlara göre; tarımsal turizm, çiftliklerde organize edilen daha belirli boş zaman faaliyetleriyle ilgilidir”. Gündüz'e (2004: 41) göre “Tarımsal turizm tarımla ilgili turizm olup, festivaller, sanatsal sergiler, hüner gösterileri, kültürel olaylar gibi etkinlikleri de kapsadığından tanım olarak daha geniş bir faaliyet alanını kapsamaktadır”. Veek, Che ve Veek'e (2006: 238) göre “Kentte yaşayanları

çocukluklarındaki kırsal yaşama götürerek nostalji yaşatan tarımsal turizm, misafirlerine kaliteli bölgesel gıdaları satmakta, oda kiralamakta ve böylece yöre halkı için iş olanakları yaratmaktadır”.

Misafirleri ağırlamak ve kendileri için ek gelir sağlamak amacıyla çiftlik ya da diğer tarımsal alanlarda hizmet veren bir ticari işletme olarak tanımlanan tarımsal turizm işletmeleri; açık hava tatilleri (balıkçılık, avcılık, vahşi yaşamı inceleme, ata binme), eğitimsel deneyimler (konserve fabrikalarına yapılan turlar, aşçılık kursları ya da şarap tatma), eğlence (hasat festivalleri ya da folklor), ağırlama hizmetleri (çiftlikte kalma, tur rehberliği), çiftlikte doğrudan satışlar (kendin topla faaliyetleri, yol kenarı sergileri) gibi hizmetler sunmaktadır (Bernardo vd., 2009: 1).

Tüm bu bilgilerin ışığında ve yukarıdaki açıklamalardan hareketle tarımsal turizm şu şekilde tanımlanabilir (Aytuğ, 2011: 57): “*Tarımsal turizm, kırsal kesimde yer alan tarım alanlarını ziyaret ederek, günlük tarım faaliyetlerine aktif olarak katılmak, üretilen ürünleri eve götürmek üzere satın almak, yörenin kültürel zenginliklerine ve el sanatlarına öğrenmek amacıyla katılmak ve ürünleri satın almak için geçici konaklamalardan doğan ilişkiler bütünüdür.*”

3. Tarımsal Turizmin Desteklenme Nedenleri

Tarihsel çerçeveden bakıldığında, 19. yüzyılın sonlarından ve 20. yüzyılın başlarından itibaren çiftliklerin üretim maliyetlerinde artışlar gözlenmeye başlanmıştır (Sonnino, 2003: 124). Değişen ekonomik koşullar karşısında çiftlik ekonomisinin çeşitlenmesi yaygın olarak kabul edilen bir çıkış yolu olarak görülmüştür (European Commission, 2008: 8). Bu açıdan tarımsal turizm kırsal alanlarda bozulan ekonomik koşullara bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

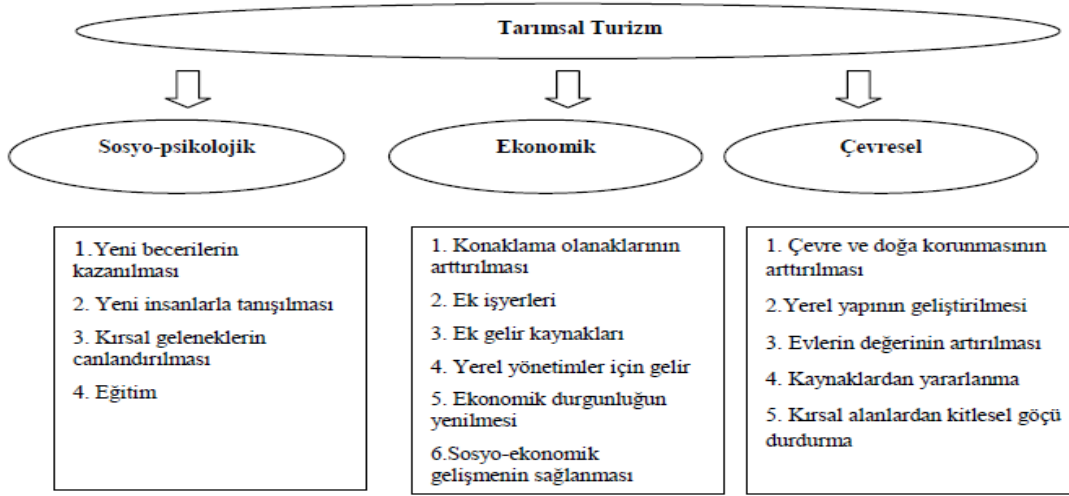
Günümüzde farklı ülkeler tarımsal turizmi farklı nedenlerle ve hemen hemen aynı araçlarla desteklemektedir. En önemli neden kırsal kalkınma ve kırsal alanlardaki sürdürülebilir gelişmedir. Tarımsal turizmi desteklemek için diğer önemli bir neden de özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kesimden şehirlere olan göçü azaltmak ve kontrol altına almaktır. Kırsal alanlardaki yoksulluğu azaltmak ve çiftçilerin banka borçlarını geri ödemelerine yardım etmek, özellikle gelişmiş ülkelerde tarımsal turizme yönelmenin diğer bir nedeni olarak ortaya çıkmaktadır (European Parliament, 2013:41; Nickerson vd, 2001: 20; Tweeten, vd, 2008).

Kırsal alanlarda ülkelerin ya da bölgelerin ekonomik gelişme düzeyine göre değişen birçok problem bulunmaktadır. Bu problemler genellikle sağlık (Hewitt,1989: 9) ve eğitim hizmetlerinin kötüye gitmesi, işsizliğin artması, düşük gelir ve yoksulluk (OECD, 2003: 12), kadın ve kadın işçi problemi olarak gruplara ayrılmaktadır.

Tarımsal turizm tüm bu problemlere doğrudan ya da dolaylı olarak çözümler getirme potansiyeline sahiptir. Bu fonksiyonlar başlıca üç grup altında incelenebilir. Bunlar; Sosyo-psikolojik, ekonomik ve çevresel fonksiyonlardır (Sznajder vd., 2009: 10).

Şekil 2: Tarımsal Turizmin Fonksiyonları

Kaynak: Sznajder, M., Przezborska, L. and Scrimgeour, F. (2009), *Agritourism*, MPB Books Group, UK, s.10.

Şekil 2. tarımsal turizmin fonksiyonlarını açıklamaktadır. Sosyo-psikolojik fonksiyonlar, yöre kültürünün korunması, ziyaretçilerin bunları öğrenmesi ve becerilerini geliştirmesiyle ilgilidir. Ekonomik fonksiyonlar, ilave iş olanakları yaratılarak halkın ve yerel yönetimlerin gelirlerinin artırılmasıyla ilgili ekonomik boyuttur. Çevresel fonksiyonlar ise, çevrenin ve doğanın daha iyi korunması ve mevcut kaynaklardan daha iyi yararlanılması üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tarımsal turizm özellikle gelişmiş ülkelerde tarımsal alanları korumada yardımcı bir yaklaşımdır. Günümüzde İngiltere gibi birçok batı ülkesinde çiftliklerin geleceği konusunda iki husus arasında yoğunlaşan tartışmalar yaşanmaktadır. Bir yandan kimileri, zaten üretim fazlası bulunması nedeniyle bazı çiftliklerin artık korunmaması gerektiği tezini savunurken, öte yandan hükümetler ve diğer görüşü destekleyenler de, geleceğin belirsiz olduğunu, küresel ısınmanın koşulları değiştirebileceği tezini savunmaktadırlar (Barclay, 2009: 2). Tarımsal turizm bu tezler arasında denge yaratmada gerçekten yardımcı bir araç olabilir ve stratejik

önemleri nedeniyle hükümetler ve ülke açısından önemli olan tarım işletmeleri geleceğin ihtiyaçları düşünülerek korunabilir.

Şekil 2’de belirtilen tarımsal turizmin fonksiyonları sürdürülebilir kalkınma için kırsal kesime fırsatlar yaratmaktadır. Konaklama olanaklarının artışı, ürünlerin, el sanatlarının ve metal işlemeciliği gibi farklı türde yerel hizmetlerin doğrudan satışı (Sznajder vd., 2009: 10), faaliyetlerin genişlemesi, tarımsal alanların korunması, yenilikçi yollarla yeni ürünleri üreten çiftliklerin artırılması gibi önlemler ekonomiyi çeşitlendirecektir (Williams vd., 2001: 4). Ekonominin çeşitlenmesi de kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma için bir devinim yaratacaktır.

Son olarak tarımsal turizm, emek-yoğun bir yapı gerektiren organik tarım yapan işletmeler açısından da önemli fırsatlar yaratmaktadır. “Kuo, Chen ve Huang, organik tarım ve tarımsal turizm arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarında, ikisi arasında önemli bir ilişki bulunduğunu ve organik tarıma dayalı turizm faaliyetlerinin turistleri cezbediğini bulmuştur” (Kuo vd., 2006: 238-244). Benzer şekilde, “Mansury ve Hara’da araştırmalarında küçük kırsal bir ekonomide tarımsal turizmin gelişmesinin organik ürünlere daha fazla para harcayan kırsal turistleri çekeceğini ve daha yüksek bölgesel satın almanın gerçekleşeceğini savunmuştur” (Mansury ve Hara, 2007: 213-222). Bu olguda kırsal alanların gelirlerinin arttırılabilmesi ve sürdürülebilir kırsal kalkınma açısından tarımsal turizmin desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

4. Yeşilköy’de Tarımsal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Araştırma kurgulanırken öncelik verilen temel konu, Yeşilköy ve Cumalı köylerinin sosyo-ekonomik yapısını inceleyip, tarımsal turizm potansiyelini değerlendirmektir. Bu nedenle çalışmanın amacı; Yeşilköy ve Cumalı köylerinin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak, köy sakinlerinin turizm ile tarımsal turizme bakışlarını, tarımsal turizme yönelme konusundaki arzularını, üreticilerin çeşitli turistik hizmetleri verme konusundaki düşüncelerini saptamak ve köylerin tarımsal turizm potansiyellerini belirlemektir.

Daha spesifik olarak ele alınacak olursa, araştırmanın alt amaçları ise aşağıdaki şekilde gruplanabilir. Bu amaçlar;

- Üreticilerin yaş, eğitim, hanelerindeki birey sayısı gibi demografik özelliklerinin belirlenmesi,

- Üreticilerin yıllık gelir seviyeleri, oturdukları evin tipi ve mülkiyet durumu, arazi varlıkları ile diğer ekonomik ve donanımsal varlıkları,
- Gazete okuma ve televizyon seyretme gibi kültürel faaliyet ve alışkanlıkları,
- Üreticilerin tarımsal faaliyetleri ve çiftçilik mesleğine yönelik tutumları,
- Turizm faaliyetleri açısından oldukça önemli bir konu olan çevre bilinci ve çevreye karşı tutumları,
- Üreticilerin turizme, tarımsal turizme bakışları ve çeşitli turizm hizmetlerini verme konusundaki istekleri,
- Tarımsal turizm ürün ve hizmetlerinin hangilerini ne ölçüde verebilecekleri,
- Üreticilerin tarım dışı faaliyetleri ile köyden kente göç durumunun belirlenmesidir.

Yukarıda belirtilen amaçlara ulaşmak için bu çalışmada problemin belirlendiği ve problemle ilgili değişkenler ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlandığı, tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Araştırmada bilgi kaynağı olarak anket yönteminden yararlanılmıştır.

Anket hazırlanırken öncelikle yukarıdaki konuları araştırmak üzere yapılmış olan çalışmalarda kullanılan anketler ve ölçekler taranmış ve ilgili çalışmalardan elde edilen sorular uzman ve akademisyenlerin görüş ve önerileri sonucunda düzenlenip sahada öncelikle 20 anketten oluşan bir deneme çalışması yapılmıştır. Deneme anketi ile yapılan değerlendirmeler sonucunda bazı sorulardaki ifadeler değiştirilmiş ve ankete son şekli verilmiştir. İki köyde toplam 150 haneden oluşan ana kütlede, her haneden 1 kişi olmak üzere ana kütlede tamamını kapsayacak şekilde 149 hane ile yüz yüze görüşmeler yapılarak alınan cevaplar SPSS 16.0 programında değerlendirilmiştir.

Toplam 44 sorudan oluşan anket hazırlanırken tarımsal turizme yönelik olarak oluşturulan sorular Gündüz'ün (2004) "*Ankara İli Kalecik İlçesinde Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması ve Tarımsal Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma*" adlı doktora tez çalışmasında kullandığı sorulardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Araştırmanın çevre bilinci ve çevreye karşı tutumunu irdelemeyi amaçlayan soruları ilk kez Dunlap ve Liere tarafından 1978 yılında geliştirilen (Günden ve Miran, 2008: 41) ve daha sonra yerli ve yabancı yazında kullanılan "Yeni Çevresel Paradigma" adlı ölçekteki sorular (Dunlap vd., 2000: 425-442) ve FAO (The Food and Agriculture Organization of The United Nations: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) ile Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı (2011) tarafından yürütülen "Yunt Dağı Projesi" kapsamında uygulanan anketteki

çevre bilincini ölçmeye yönelik sorulardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca, çiftçilik mesleğiyle ilgili tutumu ölçmek ve köyden kente göçü değerlendirmek için sorulan sorular Yunt Dağı Projesi'ndeki sorulardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Anketteki diğer sorular ise akademisyen ve uzman görüşlerine başvurularak hazırlanmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular çalışmada yedi ana alt başlık altında ortaya konulup değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu başlıklar; katılımcıların demografik özellikleri, Yeşilköy'ün sosyo-ekonomik analizi, ankete katılan üreticilerin çiftçilik mesleği hakkındaki tutum ve düşünceleri, ankete katılan üreticilerin göç durumu, ankete katılan üreticilerin sosyo-kültürel yapısı, ankete katılan üreticilerin çevre bilinci ve çevreye karşı tutumu ve ankete katılan üreticilerin tarımsal turizme bakışı şeklindedir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

150 haneden oluşan Yeşilköy ve Cumalı köylerinde araştırmaya katılanların %65,1'i erkeklerden ve %34,9'u kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcılar ağırlıklı olarak (%67,8) ilkokul mezunu olup, kadınların erkeklere oranla daha az eğitilmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Köyde, hanedeki ortalama kişi sayısı 3,99 olarak bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu (%76,5) orta ve üst yaş grubu bireylerden oluşmaktadır.

4.2. Yeşilköy'ün Sosyo-Ekonomik Analizi,

Araştırmaya katılanların %22,8'i herhangi bir sosyal güvenceye sahip değilken, diğerleri bir sosyal güvenlik kuruluşunun güvencesi altındadır. Yapılan analizde katılımcıların ortalama yıllık gelirinin 9.801.-TL olduğu bulunmuştur. En önemli gelir kaynakları tarımsal üretim ve emekli maaşlarıdır. Üreticilerin %60'ı gelirinin en azından yarısını çeşitli nedenlerden dolayı tarım dışından (emekli maaşı, kira, çocuklardan destek) elde etmektedir. Ayrıca katılımcıların %16,2'si gelirinin tamamını tarım dışı faaliyetlerden sağladığını (Kemalpaşa yada Torbalı'da işçi olarak çalışmak veya emekli maaşıyla) belirtmiştir. Katılımcıların yaşadıkları evlerin mülkiyet durumu incelendiğinde; %76,5'inin kendi mülkleri olduğu (%6'sı kira, %16'sı aile fertlerinden birine ait) sonucuna ulaşılmıştır. Üreticiler ağırlıklı olarak (%64,2) tek katlı binalarda yaşamakta, iki katlı (%34,5) ve üç katlı binalar (%1,4) da bulunmaktadır.

Ankete katılanlara sahip oldukları araç ve donanımlar sorulduğunda; çalışma sahasındaki bireylerin veya ailelerinin %28,2'sinde otomobil, %7'4'ünde minibüs, %10,7'sinde kamyonet, %1,3'ünde kamyon, %32,2'sinde traktör, %82,6'sında cep telefonu,

%16,1’inde bilgisayar, %10,1’inde motosiklet ve %4,1’inde diğer araçların (ATV motor ve sepetli motosiklet) bulunduğu bilgisi alınmıştır.

Üreticilerin sahip oldukları arazilerin büyüklükleri ile ilgili sorulan sorulara 121 kişi cevap vermiş, 28 kişi yanıtız bırakmıştır. Anket sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki tablo 1’de gruplandırılmıştır.

Tablo 1: Arazi Büyüklüğü

Arazi Büyüklüğü (Dekar)	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
0-10	42	34,7	34,7
11-25	40	33,1	67,8
26-50	32	26,2	94,2
51-75	5	4,1	98,3
76-100	2	1,7	100

Araştırma bulgularına göre; üreticilerin ortalama arazi varlığı 21,28 dekadır. Ankete katılanların hiç birisi 100 dekardan fazla bir arazi varlığı beyan etmemiştir. Üreticilerin yoksul olmasının arkasında yatan önemli nedenlerden biri de sahip oldukları arazilerin küçüklüğüdür. Ayrıca, araziler bölünmüş bir yapıya sahiptir. Üreticilerin sadece %30’unun arazisi tek parselde toplanmıştır. Araziler büyüdükçe bölünme oranı da artmaktadır. Temel olarak üretilen ürün zeytindir ve bu zeytinden elde ettikleri yağı satarak gelir sağlamaktadırlar. Eskiden çok daha yoğun biçimde üzüm üretilmesine karşın ekonomik nedenler ile bağların bozulması sonucu, üretim miktarında ciddi düşüş yaşanmış olan üzümün üretimi, katılımcıların %47,5’i tarafından gerçekleştirilmektedir. Son dönemde üretime yeni yeni başlanan diğer önemli bir ürün kirazdır. Ayrıca bir katılımcı sadece kendi ailesinin ihtiyaçları için incir, erik, kayısı ve armut üretmektedir. Köyde üretilen ürünler aşağıdaki Tablo 2’de üretici sayısı bazında gösterilmiştir.

Tablo 2: Köyde Üretilen Ürünler

Ürünler	Üretici Sayısı	Geçerli Yüzde
Zeytin	125	86,8
Üzüm	67	47,5
Kiraz	31	22,5
İncir	1	0,7
Erik	1	0,7
Kayısı	1	0,7
Armut	1	0,7

Üreticilerin dörtte üçü sulama suyunun yetersiz olduğunu belirtmiştir. Tarımsal faaliyetlerinde suya erişim imkânı olan üreticiler tarlalarının dere kenarında olmasından dolayı sulu tarım yapabildiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu üreticiler son dönemde köyde

gelişmeye başlayan kiraz üretimine öncülük eden üreticilerdir. Gübre kullanımı araştırıldığında ise, üreticilerin önemli bir kesiminin (%65) ya hiç gübre kullanmadığı ya da hayvansal veya organik gübre kullandığı görülmektedir.

Bulgulara göre; üreticilerin yaklaşık %15'i ürettikleri ürünleri sadece kendi ihtiyaçları için kullanırken, %56'sı ürettikleri ürünün dörtte üçü ile tamamı arasındaki bir kısmını satmaktadır. Geriye kalan kesim ise değişen oranlarda hem kendi ihtiyaçları için kullanmakta hem de başkalarına satmaktadır. Üreticilerin %70'den fazlası mahsulleri aracı tüccarlara satmaktadır. Köyde her ne kadar bir kooperatif bulunsa da üreticilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden bu kooperatifi iyi işletemedikleri görülmektedir.

Köyde eskiden çok yoğun bir şekilde yapılan hayvancılık, son 10 yılda artan maliyetler yüzünden bitme noktasına gelmiştir. Üreticilerin az bir kesimi daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hayvan yetiştirmektedir. Yetiştirilen hayvan türleri süt sığırcılığı, koyun, keçi, tavuk ve arıcılıktır. Günümüzde artan et fiyatları nedeniyle hayvancılığın tekrar karlı olmaya başlamasına rağmen, sermaye eksikliği nedeniyle hayvancılığa başlamayı düşünmemektedirler. Bununla birlikte tarımsal turizmin gelişmesi açısından önemli bir avantaj olan çiftlik hayvanlarıyla temas olgusu değerlendirildiğinde turizm faaliyetleriyle meşgul olan hemen her ailede birkaç hayvanın olması ve turistlerin bu hayvanların bakımıyla ilgilenmesi, onları beslemesi ve bakımına katılması tarımsal turizm açısından önem taşımaktadır.

Üreticilerin yaklaşık yarıdan fazlasının organik tarım hakkında yüzeysel de olsa bilgiye sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca %80'e yakın bir kısmı çevrelerinde organik tarım yapan üreticilerin olduğunu söylemiştir ve katılımcıların yaklaşık dörtte üçü organik tarım yapmayı düşünmektedir.

Üreticiler için önemli bir tarım dışı gelir kaynağı olan mozaik üretimi, köyde gerek bireysel olarak gerekse kooperatif aracılığıyla yapılmaktadır. Ankete katılanların yaklaşık %15'i mozaik üretimine katılmaktadır. Üreticilerle yapılan diyaloglardan bazı kişilerin kooperatife çeşitli nedenlerle güvenmedikleri ve birlikte hareket edip ortak bir pazarlama/satış faaliyeti gerçekleştirmek yerine, ürettikleri mozaikleri bireysel olarak satma yolunu tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bu durum da sonuçta fiyat rekabetini getirip üreticilerin gelirleri üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Üreticiler köyün yeterince değerlendirilemeyen potansiyelleri olarak, orman ürünlerinden yeterince istifade edilemediğini, daha önce yoğun yapılan hayvancılığın geliştirilemediğini, daha fazla meyve ve sebze yetiştirilebileceğini,

üzüm ve şarap üretiminin değerlendirilemediğini belirtmişlerdir. Araştırmanın konusunu oluşturan tarımsal turizmle ilgili soruda ankete katılanların %70'den fazlası tarımsal turizmi ve turizmi köyün yeterince değerlendirilemeyen potansiyelleri arasında seçmiştir. Yine katılımcıların %60'dan fazlası el sanatları ve mozaik üretiminin daha fazla yapılabileceğini ve köyün bu potansiyelini daha iyi kullanması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların bazıları, üretilen mozaiklerin satışı ve pazarlaması konusunda bazı güçlükler yaşandığını ve öncelikle bu sorunun giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

4.3. Ankete Katılan Üreticilerin Çiftçilik Mesleği Hakkındaki Tutum ve Düşünceleri

Üreticilerin çiftçilik mesleği hakkındaki tutumlarını ölçmek için beşli Likert tipinde (1: hiç uygun değil, 2: pek uygun değil, 3: orta derecede uygun, 4: oldukça uygun, 5: çok uygun) sorulan aşağıdaki ifadelerle verdikleri yanıtların SPSS 16.0 programında ortalamaları alınmıştır.

- Çiftçilikten memnunum.
- Çocuklarımın da bu işi yapmasını isterim.
- Tarımla ilgili basılı yayınları okurum.
- Tarımla ilgili televizyon programlarını izlerim.
- Öğrendiklerimi uygulamam

Verilerin güvenilirliği için yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha 0,704 olarak kabul sınırları içinde bulunmuştur (Özdemir, 2008: 291). Üreticilerin çiftçilik mesleği hakkındaki tutumu için 0,95 standart sapma ile 2,49 ortalama değeri bulunmuştur. Bu da bize üreticilerin çiftçilik mesleği hakkında olumsuz sayılabilecek bir tutuma sahip oldukları sonucunu vermiştir. Üreticiler çiftçilik faaliyetinin sonucunda emeklerinin karşılığını alamamaktadırlar. Üretim faaliyetinin zor ve zahmetli olması buna karşılık kazançlarının az, maliyetlerinin ise yüksek olması nedeniyle beklentilerini karşılayamamakta ve çiftçilik mesleğine olumsuz bakmaktadırlar. Nitekim üreticilerin tarımsal faaliyetlerini en çok etkileyen faktör olarak "girdi maliyetlerindeki değişimler" bulunmuştur. Girdi maliyetinin artması gelirleri üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Ayrıca, "hastalık ve zararlıların verimi düşürmesi" ve "ürün fiyatlarındaki değişiklik" de tarımsal faaliyeti en çok etkileyen diğer faktörler olarak bulunmuştur. Ayrıca, çiftçilikle ilgili hiçbir seminer, toplantı veya tarla günü gibi aktiviteye katılmayanların oranının yüksek olması da (%65,9) üreticilerin çiftçilik mesleğine yönelik olumsuz sayılabilecek tutumunun bir diğer göstergesi olarak kabul

edilebilir. Mesleği geliştirmeye yönelik isteklerinin az olması, çiftçilik mesleğinden beklentilerini karşılayamamaları ve özellikle çocukları açısından çiftçilik mesleğini iyi bir gelecek olarak görmemeleriyle açıklanabilir. Nitekim araştırmada katılımcıların %79,5'i “Çocuklarımın da bu işi yapmasını isterim” ifadesi için hiç uygun değil veya pek uygun değil şeklinde cevap vermişlerdir.

Tarımsal faaliyetleri ve gelirleri etkileyen faktörlere karşı alınan önlemler arasında en fazla, “birden çok ürünün üretilmesinin tercih edildiği” görülmektedir. Bu üreticilerin son dönemdeki davranış biçimiyle de örtüşmektedir. Zeytinyağından umdukları geliri elde edemeyen çiftçilerin kiraz yetiştirmeye başlaması pratikte bu sonucu doğrular niteliktedir. Üreticilerin çok büyük bir kısmı ekonomik nedenlerle mahsullerini hemen elden çıkarmak zorunda kalmaktadırlar. Katılımcıların %72,2'si gelirlerini arttırmak için ürünlerini mamul haline getirip işleyerek satmayı uygun bulduklarını söylemiştir. Bu durum da köydeki mevcut realite ile örtüşmektedir. Üreticiler kendi sofralık tüketim ihtiyaçları için olan zeytini ayırdıktan sonra, geri kalanından zeytinyağı elde etmektedirler. Ayrıca üretilen üzümler de kurutulup kuru üzüm olarak satılmaktadır. “Aile bireylerinin köy dışında çalışması” da katılımcıların yarıdan fazlası tarafından gelir arttırıcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu sonuç da “Ailenizden kente göç eden var mı?” sorusuna verilen yanıtla örtüşmektedir.

4.4. Ankete Katılan Üreticilerin Göç Durumu

Yeşilköy'de her iki haneden birinde çocukların kente göç ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca köyde kalan gençlerin önemli bir kısmı her gün Kemalpaşa veya Torbalı'ya çalışmak için gidip gelmektedir. Ancak, köyden kente göç edenlerin ekonomik sorunlarının tamamının çözümediği görülmekte ve kente göç eden köylülerin yarıya yakın bir kısmının köydeki yakınlarının aynı ve nakdi desteğine ihtiyaç duydukları görülmektedir. Özellikle, İzmir ve ilçelerine göç etmiş olan köylülerin sıklıkla köylerini ziyaret ettikleri (%73,2'si ayda en az bir kez) ve köy yaşamıyla bağlarını tam olarak koparmadıkları görülmektedir. Ayrıca bu kişiler, gerek bu hafta sonu yapılan ziyaretlerde, gerekse diğer izin ve geçici işsizlik gibi durumlarda köyde yapılan tarımsal aktivitelere katılarak köydeki tarımsal üretime katkıda da bulunmaktadırlar. Köylülerin aslında kente göçü ekonomik bir zorunluluktan tercih ettikleri ve kırsal alandaki hayatlarından vazgeçmek istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların “Gençlerin köyde kalması için neler yapılabilir?” şeklinde sorulan soruya verdiği cevaplar; gençlerin köyde kalması için tarımsal faaliyetlerin yeterince gelir getirmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması ve daha iyi sosyal güvenlik imkânlarının

sağlanması, köyün sulama sorununun çözülmesi, köye yakın bir yerde fabrika ve/veya sanayi imkânlarının olması, mozaik, el sanatları, turizm gibi ek gelir getirecek iş olanaklarının yaratılması şeklindedir.

4.5. Ankete Katılan Üreticilerin Sosyo-Kültürel Yapısı

Turizm faaliyetleri açısından kritik önem arz eden yabancı dil bilme ve güncel medyanın izlenmesini konusunda üreticilerin durumunu değerlendirmek için sorulan sorulara alınan yanıtlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; katılımcıların %25'inde, çoğunluğu İngilizce olmak üzere ailelerinde yabancı dil bilen kişi olduğu sonucunda ulaşılmıştır.

Katılımcıların yarıya yakın bir kısmı her gün gazete okumakta, diğerleri daha seyrek ve %14,1'i ise hiç gazete okumamaktadır. Gazeteler büyük ölçüde kahvede okunmaktadır. Beş kişi de internette okuduğunu belirtmiştir. Gerek bu beş hanede internetin olması, gerekse köy kahvesinde yapılan görüşmeler esnasında değişik gazetelerin takip edildiğinin gözlenmesinden üreticilerin medyayı ve güncel haberleri düzenli takip ettiği anlaşılmaktadır. Cumalı ve Yeşilköy'de çok sayıda televizyon kanalının izlendiği ve en fazla izlenen kanalların TRT, Kanal D, Atv ve Star olduğu görülmektedir. En çok izlenen programlar haberler, dizi filmler ve filmlerdir. Tarım hakkında yeni ve pratik bilgiler edinebilecekleri tarım programlarının izlenme oranı ise %14,1 ile en alt sırada yer almaktadır.

4.6. Ankete Katılan Üreticilerin Çevre Bilinci ve Çevreye Karşı Tutumu

Turizm açısından en önemli konulardan birini oluşturan çevre konusundaki üreticilerin bilinç düzeylerini ölçmek için, katılımcılara beşli Likert ölçeğinde (5-Tamamen katılıyorum, 1- Hiç katılmıyorum) aşağıdaki 19 ifade sorulmuştur.

- Yakın yerlerdeki sanayileşmenin toprak, hava ve su kirliliğine etkisi vardır.
- Gübre kullanımının çevreye olumsuz etkisi vardır.
- Tarımsal ilaç kullanımının çevreye olumsuz etkisi vardır.
- Güvenli düzeyde veya minimum düzeyde tarımsal ilaç kullanılmalıdır.
- Aşırı sulama bitkilere ve toprağa zararlıdır.
- Yeraltı sularında eskiye göre bir azalma vardır.
- Sulama sayısında eskiye göre bir azalma vardır.
- İnsanların doğaya müdahale etmesi genellikle felaket getiren sonuçlar doğurur.
- İnsan zekâsı dünyayı yaşanmaz hale sokar.

- İnsanlar genellikle doğal çevreyi suistimal etmektedir
- Dünyada bol miktarda kaynak var, yeter ki insanlar bunları nasıl kullanacağını öğrensın.
- Bitkiler ve hayvanlar insanlar kadar var olma hakkına sahiptir.
- Doğanın dengesi sanayileşmenin olumsuz etkileriyle başa çıkabilecek kadar güçlüdür.
- İnsanoğlu özel yeteneklerine rağmen hala doğa kanunlarına tabidir.
- Çevre sorunları gereğinden fazla abartılmaktadır.
- Dünya sınırlı kaynakları olan bir yerdir.
- Dünyanın dengesi çok narındır ve kolayca bozular.
- İnsanlar eninde sonunda doğanın nasıl işlediğini göreceklerdir.
- Böyle devam ederse, insanoğlu kısa zamanda büyük bir çevre yıkımıyla karşı karşıya kalacaktır.

Bu ifadelerle verilen cevaplar sonucu elde edilen veriler SPSS 16.0 programında istatistiksel yöntemler kullanılarak değerlendirilmiş ve üreticilerin ortalama çevre bilinci ve çevreye karşı tutum düzeyi elde edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha 0,769 değerini alarak kabul sınırları içinde bulunmuştur. Katılımcıların ortalama çevre bilinci ve çevreye karşı tutum düzeyi 0,50 standart sapma ile 4,01 olarak bulunmuştur. Oldukça yüksek çıkan bu sonuç ise üreticilerin çevre bilincinin gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların çevre bilinci ile cinsiyet, gelir düzeyleri, yaş grupları ve eğitim düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını ölçmek için oluşturulan hipotezler (Tablo.3) SPSS 16.0 programında istatistiksel testlere tabi tutulmuştur.

Tablo 3: Çevre Bilinci ile ilgili Hipotez Testleri

Hipotezler	P
H0: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumları gelir düzeyine göre farklılık göstermez.* H1: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumları gelir düzeyine göre farklılık gösterir.	0,973
H0: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumu her yaş düzeyinde aynıdır. H1: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumu her yaş düzeyinde farklıdır.*	0,001
H0: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumu her eğitim düzeyinde aynıdır.* H1: Katılımcıların çevre bilinci ve çevreye karşı tutumu her eğitim düzeyinde aynı değildir.	0,348

Bu çerçevede katılımcıların çevre bilinci ile gelir düzeyleri, yaş grupları ve eğitim düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını ölçmek için oluşturulan hipotezler ANOVA

testine tabi tutulmuştur. Buna göre, çevre bilincinin gelire (p:0,973) ve eğitim durumuna göre (p:0,348) değişmediği fakat yaş grubu itibariyle değiştiği (p:0,001) sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre çevre bilinci en yüksek, 56-64 yaş grubu bireyler en düşük ise 18-25 yaş grubu bireylerdir. Bu bulgu deneyimin etkili olduğunu ve yaş ilerledikçe çevreye ilişkin tutumun değiştiğini düşündürmektedir.

4.7. Ankete Katılan Üreticilerin Tarımsal Turizme Bakışı

Üreticilerin turizme ve özellikle tarımsal turizme yönelik düşüncelerini ortaya koymak için katılımcılara hasat ve gıda festivallerinin düzenlenmesi, günübirlik ziyaretler, turistlerin konaklamalı ziyaretlerde bulunması, arazilerinin turistlerce kiralanması ve kullanılması, konaklamalı gelen turistlere çeşitli hizmetler verip vermeyecekleri konularında sorular sorulmuştur.

Araştırmaya katılanların %90'a yakın kısmı köyde gıda ve hasat festivallerinin düzenlenmesini isteyerek, bu tür faaliyetlerin ürünlerini doğrudan satma fırsatı sunacağını belirtmiş, aslında bu konuda belirli bir bilinç düzeyinde olduklarını da göstermişlerdir. Anket sırasında katılımcılarla yaşanan diyaloglardan; köyde daha önceden düzenlenen mozaik kurslarına gelen kursiyerlere aynı zamanda çeşitli ürünlerin de satıldığı ve üreticilerin sınırlı düzeyde de olsa ürünlerini doğrudan satış deneyimi yaşadığı anlaşılmıştır. Üreticilerin %98,7'sinin turistlerin günübirlik ziyaretine olumlu baktığı, %94,7'sinin konaklamalı ziyarete olumlu baktığı, %94,8'inin kahvaltı hizmeti sunmaya, %94,6'sının öğle ve akşam yemeği sunmaya istekli olduğu görülmektedir.

Arazilerinin bir bölümünün piknik alanı olarak ayrılmasına (%77,4), çadırlı kamp yapılmasına (%80,1), bağ evi kurulmasına (%62,2), ev pansiyonculuğu yapılmasına (%55,1) ve motel kurup işletmecilik yapılmasına ilişkin isteklerde önceki gruba oranla giderek bir azalmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu düşüşün ardında yatan nedenler; böyle bir hizmet sunmak için yapılacak yatırımın maliyeti, çekingenlik ve tanımadığı kişileri evlerinde misafir etme konusundaki tereddütler olduğu katılımcılar ile yapılan diyaloglara istinaden öngörülmektedir. Bir motel kurup işletme düşüncesini katılımcıların ancak %41,7'si sahiplenmektedir. Bu da turizm faaliyetleri ile ilgili sorulara verilen cevapların içinde en düşük destek oranıdır. Sonucun böyle çıkmasının ardında üreticilerin bu tür bir girişimde bulunacak yeterli sermaye ve deneyimlerinin olmaması etkili olmaktadır.

Tarımsal turizm açısından önemli bir etkinlik olan ve turistlerin doğa ve tarımla bütünleşmesini sağlayan, yetiştirilen ürünlerin tarladan ve/veya ağaçlardan turistlerce

toplanması konusunda yüksek düzeyde isteklilik (%89,7) bulunmuştur. Arazinin bir bölümünün tarımsal faaliyet yapmak isteyen turistlere kiraya verilmesi araştırıldığında ise buna olumsuz bakanların oranı (%26,8) artmıştır.

Üreticilerin tarımsal turizme verdikleri destek seviyesini ölçmek için beş noktalı bir ölçekte (5. Kesinlikle isterim, 1. Kesinlikle istemem) sorulmuş olan aşağıdaki sorular, katılımcıların tarımsal turizme verdikleri desteği ölçmek için tek boyutta toplanarak değerlendirilmiş ve “*tarımsal turizme verilen destek*” olarak adlandırılmıştır.

- Köyünüzde hasat ve gıda festivalleri düzenlenmesini nasıl karşılırsınız?
- Turistlerin tarımsal ürünler almak, dinlenmek, eğlenmek amacıyla günübirlik olarak köyünüze gelmesini nasıl karşılırsınız?
- Turistlerin tarımsal ürünler almak, dinlenmek, eğlenmek amacıyla konaklamalı olarak köyünüze gelmesini nasıl karşılırsınız?
- Turistler köyünüze gelse bahçenizde yetiştirdiğiniz ürünleri kendi elleriyle toplayıp satın alsalar bu konudaki fikriniz ne olurdu?

Veriler önce güvenilirlik testine tabi tutulmuş ve Cronbach's Alpha 0,736 olarak kabul sınırlarında bulunmuştur. İfadelerin tek boyutta incelenebilirliğini görmek için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem uygunluğu testi yapılmış ve sonucu 0,725 ile kabul sınırlarında bulunmuştur.

Aynı şekilde üreticilerin çeşitli turizm hizmetlerini verme konusundaki isteklerini ölçmeye yönelik olarak beş noktalı bir ölçekte (5. Kesinlikle isterim, 1. Kesinlikle istemem) sorulmuş olan; “Turistler köyünüze günübirlik ziyaret veya konaklama amacıyla gelseler aşağıdaki hizmetleri verme konusundaki düşünceleriniz ne olurdu?”

- Kahvaltı sunmak,
- Öğle ve akşam yemekleri sunmak,
- Bağ evi kurmak,
- Arazinin bir bölümünde ücret karşılığı piknik alanı kurmak,
- Arazinin bir bölümünde ücret karşılığı çadırli kamp alanı kurmak,
- Ev pansiyonculuğu yapmak,
- Motel kurup işletmek”

Şeklindeki ifadeler katılımcıların turizm hizmetlerini verme isteklerini ölçmek için tek boyutta toplanarak “*turizm hizmetleri verme isteği*” olarak adlandırılmıştır. Güvenilirlik

testine tabi tutulan verilerin Cronbach's Alpha değeri 0,838 olarak kabul sınırlarında bulunmuştur. İfadelerin tek boyutta incelenebilirliğini görmek için KMO örneklem uygunluğu testi yapılmış ve 0,780 ile kabul sınırları içinde bulunmuştur.

Elde edilen her iki boyut ile kurulan hipotezler (Tablo. 4) ANOVA ve Bağımsız Örneklem t Testi analizlerine tabi tutularak; yaş ve cinsiyet ile katılımcıların tarımsal turizme verdikleri destek ve turizm hizmetleri verme istekleri arasındaki ilişki ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Tarımsal Turizme Verilen Destek ve Turizm Hizmetleri Verme İsteğini Ölçmeye Yönelik Hipotez Testleri

Hipotezler	P
H0: Katılımcıların yaş düzeyine göre tarımsal turizme verilen destek düzeylerinde fark yoktur.* H1: Katılımcıların yaş düzeyine göre tarımsal turizme verilen destek düzeylerinde fark vardır.	0,455
H0: Katılımcıların her yaş düzeyinde turizm hizmetleri verme istekleri aynıdır.* H1: Katılımcıların her yaş düzeyinde turizm hizmetleri verme istekleri farklıdır.	0,233
H0: Kadınlar ile erkekler arasında tarımsal turizme verilen destek arasında fark yoktur.* H1: Kadınlar ile erkekler arasında tarımsal turizme verilen destek arasında fark vardır.	0,539
H0: Kadınlar ile erkekler arasında turizm hizmetleri verme isteği arasında fark yoktur. H1: Kadınlar ile erkekler arasında turizm hizmetleri verme isteği arasında fark vardır.*	0,048

Yapılan analizlerde; katılımcıların yaş düzeylerine göre tarımsal turizme verdikleri destek düzeylerinde bir fark bulunamamıştır (ANOVA, p:0,455). Ayrıca ankete katılanların her yaş düzeyinde turizm hizmetleri verme konusunda benzer düşünceye sahip oldukları (ANOVA, p:0,233) sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda kadınlar ile erkekler arasında tarımsal turizme verilen destek düzeylerinde cinsiyet ayırımına dayalı bir ilişki bulunamazken (Bağımsız Örneklem t Testi, p:0,539); kadınlar ile erkekler arasında turizm hizmetleri verme isteği arasında fark olduğu (Bağımsız Örneklem t Testi, p:0,048) ve kadınların erkeklerden daha fazla turizm hizmetleri verme isteğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çevre bilinci ve çevreye karşı tutumla katılımcıların turizm ve tarımsal turizm hizmetleri verme istekleri arasında olması beklenen olumlu yöndeki ilişki korelasyon analizine tabi tutulmuş, iki değişken arasında pozitif yönde (aynı yönlü) ama çok kuvvetli olmayan (p:0,000 ve r:0,448) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan

korelasyon analizlerinden ailedeki birey sayısı ile tarımsal turizme verilen destek (p:0,110) ve turizm hizmetleri verme arasında (p:0,412) bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. AB’de Tarımsal Turizmin Durumu ve Uygulaması ile Yeşilköy Özelinde Türkiye’deki Tarımsal Turizm Uygulamalarının Karşılaştırmalı Analizi

Günümüzde AB ülkelerinde kırsal alanlarda yaşanan temel sorunların başında çiftliklerde yaşayanların gelir düzeyinin düşük olması gelmektedir. Çiftçilerin gelir düzeyinin düşük olması onları ya kente göç etmeye, ya da yarı zamanlı olarak ikinci bir işte çalışmaya zorlamaktadır. Bundan dolayı birçok AB ülkesinde çiftçilerin aynı anda iki işinin olması ve tarım dışında başka kaynaklardan gelir elde etmesi oldukça yaygın bir durumdur (Leonardo da Vinci, 2004: 3).

Özellikle Birlik düzeyinde gerçekleştirilen tarım reformları sonrasında Avrupa tarımının rekabet gücünün artırılması, çiftliklerin ve çiftçiliğin yeniden yapılandırılması sürecini gerekli kılmıştır. Bu süreçte yaşanan dönüşümle birlikte kırsal alanların esas işlevi; halen tarım, hayvancılık, orman ve balıkçılık olmakla birlikte, bunlara ek olarak turizm, el sanatları, taşımacılık, ticaret, eğitim, sağlık hizmetleri, inşaat işleri gibi yeni işlevler de ortaya çıkmıştır. Bu süreçte öne çıkan işlevlerden biri de kırsal turizmin bir alt dalı olarak değerlendirilen tarımsal turizm faaliyetleridir.

Avrupa’da ülkelere göre farklı gelişim seyri izlemekle birlikte özellikle Batı Bloğunda yer almış ülkelerde 1980’lerden sonra gelişmeye başlamış olan tarımsal turizm (Gopal vd, 2008:515) Türkiye’de çok daha yenidir. Çalışmada Avrupa’da tarımsal turizmin en fazla geliştiği ülkelerin ortak noktalarından hareketle AB ile Türkiye’deki tarımsal turizm uygulamalarının bir karşılaştırılması yapılmıştır. Bu amaçla, AB’nin eski üyelerinden İngiltere, İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan seçilirken, 2004 sonrası üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Macaristan ve Polonya seçilmiştir.

İngiltere kırsal alanlarda turizmin gelişiminde uzun ve zengin bir geçmişe sahiptir. Daha çok tarımsal turizm yerine “çiftlik turizmi” kavramının kullanıldığı İngiltere’de turistlere çeşitli hizmetler sunulmakta ve giderek artan ölçüde yeni ürün ve hizmetlerle tarımsal turizm uygulamaları zenginleştirilmektedir. 1980’lerden sonra tarım işletmelerinden sağlanan gelirin ve istihdamın azalması, tarım işletmelerinin geleceğini ve kırsal alanların sosyo-ekonomik yapısını tehdit etmeye başlayınca, tarımsal turizm çiftçilerin gelir olanaklarını genişletecek önemli bir etkinlik olarak görülmüş ve AB’den çiftçilere sağlanan yapısal destekler değişime uğramaya başlamıştır. İngiltere’de çiftçilerle yapılan bir

araştırmada çiftçilerin %63'ü turizmin kendileri için hayati bir önem taşıdığını ve gelecekte öneminin daha da artacağını söylemektedirler (Rilla, 2008: 13).

İtalya'da kitle turizmi olgunluk aşamasındadır ve uluslararası rekabetten dolayı bir daralma yaşamaktadır (Trunfio vd., 2006: 431). Bu durum turizmde farklılaştırmayı ve yeniden canlandırmayı gerektirmektedir. İtalya'da bulunan 20 bölgenin her biri farklı bir İtalyan kültürüne sahiptir. Özellikle Grossetto, Toskana, Calabria ve Sardinya tarımsal turizmin en gelişmiş olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. Hedef 1⁴ kapsamı içinde yer alan ve önemli bir kısmı kırsal alanlardan oluşan Sardinya ve Calabria AB'den aldıkları yapısal fonlarla desteklenmiş, tarımsal turizm geliştirilerek ekonomik kalkınmaları gerçekleştirilmiştir. Bu bölgelerin kültürel mirasının, yöreye özgü tarımsal ürünlerin ve çevrenin korunması mümkün olmuştur (Privitera, 2004: 1; Pulina vd., 2006: 1007).

Tarımsal turizm İspanya'da tarımsal işletmeleri yeniden yapılandıran ve gelirleri artıran çağdaş bir faaliyet olarak görülmüş ve kırsal alanlardaki nüfusun korunması için hemen benimsenmiştir (Paniagua, 2002: 350). Tarımsal turizm faaliyetlerinde de ailenin önemli olması, misafirlerin ağırlanmasında tüm ailenin rolünün bulunması, İspanya'daki tarım sektörünün yapısına da uygun düşmüştür. Tarımsal turizm Portekiz'de de 1980'lerde tarımda yaşanan krize çözüm yolu olarak görülmüş, yeni gelir kaynakları yaratılması amacıyla daha çok pansiyonculuğa dayalı olarak yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde sunulan hizmetler yörelere uygun olarak çeşitlendirilmekte ve müşterilerin taleplerini karşılayan ve onların tekrar gelmelerini sağlayan bir strateji izlenmeye çalışılmaktadır (Rural Tourism International, 2011; Duaerte, 2010: 43). Tarımsal turizm, çiftlik turizmi ve kırsal turizm kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığı Yunanistan'da, diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında tarımsal turizmin gelişmesinde önemli bir gecikme olduğu görülmektedir. Bu ülkede tarımsal turizm, tarımsal mal ve hizmet sunumunun sonucunda ek gelir sağlayan ailelerin işlettiği küçük işletmeler yada kooperatif olarak gerçekleştirilen faaliyetler olarak değerlendirilmektedir (Iakovidou ve Koutsou 2007: 1-2).

AB'ye yeni üye olan ülkelere Macaristan için tarımsal turizm oldukça yeni bir olgu olup, kırsal turizm içinde "köy turizmi" olarak adlandırılmaktadır. AB sınıflandırmasına göre

---

⁴ AB Yapısal fonlarının başlıca 3 hedefi bulunmaktadır. Bunlardan Hedef 1. Temel amacı, geri kalmış olan bölgelerin gelişmesini sağlamaktır. GSYİH'sı AB ortalamasının %75'inden daha az olan bölgeler bu kapsama girmektedir. Yapısal Fonların üçte-ikisi bu hedef üzerine yoğunlaşmakta ve AB nüfusunun hemen hemen % 20'si bu hedefe ulaşmak için alınan önlemlerden etkilenmektedir. Yunanistan, Portekiz, Güney ve Batı İspanya, Güney İtalya ve eski Doğu Almanya ve yeni üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin birçok bölgesi bu hedef kapsamında fonlardan yararlanmaktadır (Europa, 2007; European Commission, 2014: 3).

Macaristan'ın %98'i kırsal alan olarak görülmektedir (Podruzsik, 2003: 153). Bölgeler arasında coğrafi, politik ve ekonomik gelişme açılarından farklılıklar bulunmaktadır. Kırsal alanların temel sorunları, tarım işletmelerinin küçük olması, istihdam olanaklarının azlığı ve zayıf alt yapının yol açtığı ekonomik ve sosyal problemler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan göçtür (Momsen and Kukorelli,2007: 85-96). Macaristan'da tarımsal turizm AB'ye katılımdan sonra gelişme göstermiştir. AB'nin dördüncü büyük ülkesi olan Polonya'nın da yüzölçümünün büyük bir kısmı (%93) kırsal alanlardır ve bir tarım ülkesidir. AB'ye entegrasyonundan sonra, özellikle okul grupları, öğrenciler gibi genç insanların ve diğer grupların Polonya'ya ilgisi artmıştır. Bu gelişmede pahalı olmayan, gençleri ve grupları hedef alan kırsal/tarımsal turizm paketlerinin rolü bulunmaktadır. Polonya'da tarımsal turizmi geliştiren unsurlardan biri de organik tarım yapan işletmelerin sayısının artmasıdır. Girişimcilerin %73'ü orta düzeyde eğitilmiş ve % 47'si genellikle Almanca ya da Rusça olmak üzere en az bir yabancı dili konuşabilen kişilerdir. Çiftliklerin %85,2'sinde turizm geliri ana gelir kaynağına ek olarak sağlanan bir gelirdir (Hegarty and Przeborska, 2005: 69-70).

1990'lı yılların başlarında Türkiye'de turizmin farklılaşmaya başlamasıyla beraber hayata geçmeye başlayan tarımsal turizm halen çok sınırlı olarak uygulanmaktadır (Akça, 2006: 2837; Ayaz, 2012: 4; Topçu, 2007: iv;). Türkiye'de başlangıçta kültürel özelliklerin ve geleneksel yaşam biçiminin bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve verilmeye başlanan temel düzeydeki tarımsal turizm hizmetleri; gerek üreticilerin bunu bir alternatif gelir kaynağı olarak algılaması ve bilinçlenmeye başlaması (Şirince örneği) gerekse kamu ve STK destekli projeler sayesinde hayata geçen uygulamalar ile (Karaburun örneği) gelişmeye başlamıştır.

Tarımsal turizm faaliyetlerini Yeşilköy özelinde değerlendirdiğimizde durumun daha başlangıç aşamasında olduğu görülmektedir. Yeşilköy'deki bireyler de dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi tarımsal faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerin yeterli olmaması üzerine farklı yönelimlerde bulunmaktadır. Bugün köyde yaşayan ailelerin bir kısmı ek gelir elde etmek için Torbalı, Kemalpaşa gibi ulaşımı kolay ve yakın çevre ilçelerde başta mermer sanayi olmak üzere çeşitli sektörlerde çalışmakta ve köy içinde de tarım dışı alternatiflere yönelmektedirler. Bunun en somut ve başarılı örneği köyde yapılmaya başlanan mozaik üretimi ve kurslarıdır. 20'den fazla aile köyde sipariş üzerine mozaik üretimi yaparken "Yeşilköy Antik Mermer Mozaik Atölyesinde" mozaik üretimi konusunda temel düzeyde eğitim almak ve/veya bir deneyim yaşamak isteyen kişilere kurslar verilmektedir. Yapılan mozaik kurslarına yurt içinden katılım olmakla birlikte özel bir turizm firması aracılığıyla

Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen üniversiteli gençlere mozaik kursları verilmektedir. Ortalama 2-3 gün kadar süren bu kurslar süresince kursiyerler köydeki evlerde konaklamakta ve üreticiler için ev pansiyonculuğu şeklinde alternatif bir gelir yaratılmaktadır. Yeşilköy'deki mozaik kurslarıyla birlikte gelişmeye başlayan ev pansiyonculuğu şeklindeki turizm faaliyetlerini Avrupa'daki uygulamalarla karşılaştırdığımızda verilen hizmetlerin amatörce yapıldığı ve daha emekleme döneminde olduğu görülmektedir.

Altyapı açısından değerlendirildiğinde Yeşilköy; elektrik, telefon, su, kanalizasyon ve internet gibi temel hizmetlere sahip olduğundan Avrupa'daki benzer kırsal alanlardan daha dezavantajlı bulunmamakla birlikte, köy evlerinin yeterince bakımlı olmamaları ve tüketicilerin talep ettiği temel konfor düzeyini karşılayamamaları temel sorunların başında gelmektedir. Birçok Avrupalı turistin talep ettiği odada sadece kendilerine tahsis edilmiş tuvalet/banyo bulunması arzusu şu an için karşılanamamaktadır. Üreticiler eskiden kalma alışkanlıklar nedeniyle halen tuvaletlerini evlerinin dışında bulundurmaktadır.

Sunulan hizmetin pazarlanmasında önemli unsurların başında fiyat gelmektedir. Avrupa'da her ülkenin ve yörenin ve hatta verilen hizmet ve konfora göre her evin/çiftliğin fiyatları farklılaşmaktadır (Agritourism: Farm Stays in Europe, 2012). Genel olarak bakıldığında Almanya'da tarımsal turizmdeki konaklama hizmetlerinin çok pahalı olduğu ve iç pazara yönelik olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Almanya'da çiftliklerde konaklama fiyatları araştırıldığında, günlük 35 ile 300 Avro arasında değişen bedeller ile konaklama hizmetleri verildiği görülmektedir (Landtourismus: Urlaub auf dem Bauernhof, 2012). Nispeten daha ucuz fiyatlara sahip olmakla birlikte İtalya'da konaklama hizmetleri genellikle haftalık olarak verilmekte ve iki kişilik daireler 380-500 Avro/hafta, üç dört kişilik daireler ise 600-650 Avro/hafta gibi fiyatlarla kiralanmaktadır (Agritourism.net, 2012). Tarımsal turizmin önemli bir gelir kaynağı olduğu İngiltere'deki fiyatlar incelendiğinde verilen hizmetlere ve konfora göre fiyatların değiştiği gözlenmektedir. İngiltere'de evler ya daire şeklinde haftalık olarak kiralanmakta ya da kişi başı gecelik konaklama fiyatları uygulanmaktadır. Örneğin kişi başı gecelik konaklama fiyatları 25 ila 80 GBP (Grand Britain Pound) arasında değişirken haftalık konaklama fiyatları daire/oda başına 250 ila 1.150 GBP arasında değişmektedir. Fiyatlar arasındaki bu farklılıkta konaklanan zamandaki çeşitli aktiviteler ve yöresel organizasyonlar, festivaller önemli rol oynamaktadır (Farm Stay UK, 2012). Yeni üye ülkelerden Polonya çok daha uygun fiyatlarla konaklama hizmeti sunmaktadır. Polonya'da kişi başı konaklama ücretleri gecelik 30 PLN'den (yaklaşık 7,5 Avro) başlamakta olup 120

PLN'ye (30 Avro) kadar çıkmaktadır. Birçok işletme bu fiyatı sadece odada konaklama fiyatı olarak vermekte, kahvaltı ve yemek gibi diğer hizmetlere ekstra ücret uygulamakta ve/veya daha yüksek fiyatlarla tam pansiyon hizmetleri de verilmektedir (Wies Polska Zaprasza, 2012). Türkiye ile aynı iklim kuşağında yer alan bir turizm ülkesi olan Yunanistan'da ise fiyatlar genellikle sezona, konaklanılan yöreye ve verilen hizmetler ile odaların tipine göre 60 ile 150 Avro arasında değişim göstermektedir. Çift kişilik odalar ve 2-3 kişinin kalabileceği stüdyo şeklindeki daireler sezon dışında sadece konaklama hizmeti olarak 60 Avro/gece'den başlayan fiyatlarla satılırken kahvaltı ve diğer yemek hizmetlerine ekstra ücret talep edilmektedir (The Greek Network for Rural Accommodation, 2012). Bir Akdeniz ülkesi olan Portekiz'deki konaklama fiyatları incelendiğinde, işletmelerin genellikle oda başına fiyatla hizmet vermeyi tercih ettikleri görülmektedir. Fiyatlar odaların sahip oldukları konfor ve sezona göre gecelik 45 ila 290 Avro arasında değişmekle birlikte genel olarak 55-70 Avro arasındadır (Tourismo Rural, 2012). Akdeniz'deki önemli turizm merkezlerinden olan İspanya'daki fiyatlar incelendiğinde genellikle oda/ev bazında günlük veya haftalık kiralama hizmetleri gerçekleştirildiği görülmektedir. Daha çok günlük kiralama hizmetleri tercih edildiği İspanya'da verilen hizmetlerin çeşidine ve içeriği ile sezon durumuna göre fiyatların 50 ila 250 Avro arasında oda/gece şeklinde olduğu gözlenmektedir (Tourismo Rural, 2012). Yeşilköy'de ise son birkaç yıldır ücret karşılığında konaklama hizmetinin çok sınırlı bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu hizmet köydeki mozaik kursuna gelen kişilere 2-3 gece olarak verilen konaklama hizmetiyle sınırlıdır. Üreticiler konaklama hizmeti olarak (2012 yılında) kişi başı gecelik 20 TL (yaklaşık 9 Avro) ücret almaktadırlar. Bu ücret Avrupa'da alınan ücretlerin yanında çok düşük kalıyor gibi görülmekle birlikte, sunulan hizmet ve konfor olarak da Avrupa'daki işletmelerin çok gerisindedir.

İngiltere ve İtalya'daki tarımsal turizmin gelişmesiyle ilgili deneyimlerden, organik tarımın, tarımsal turizmin gelişmesine önemli bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Köyde yapılan anket çalışmasında elde edilen bulgulara göre üreticilerin büyük çoğunluğunun organik tarım yapmaya sıcak bakıyor olması (%73,6) ve yaklaşık yarısının (%52) yüzeysel de olsa organik tarım hakkında bir bilgiye sahip olması tarımsal turizmin köyde geliştirilmesi için önemli bir avantaj olarak değerlendirilmelidir. Dünyada her geçen gün önemi artan organik tarım konusunda çiftçiler daha fazla bilgilendirilip tarımsal turizmle birlikte eşgüdümlü bir şekilde teşvik edilirse, Yeşilköy'ün kalkınmasında önemli mesafeler kat edilebilir.

Türkiye’de 2010-2013 dönemi için ilk kez bir kırsal kalkınma planı hazırlanmış olması ve bu planda kırsal kalkınmada alınması gereken öncelikli önlem ve faaliyetler arasında kırsal turizmin geliştirilmesi, tarımsal turizm faaliyetleriyle ilgilenen işletme sayısının artırılması, tarımsal turizm altyapısının geliştirilmesi, kırsal turizm için barınma kapasitesinin artırılması gibi hedeflerin konmuş olması planlama açısından önemli avantajlardır. Bununla birlikte ulusal bir tarımsal turizm birliğinin kurulmamış olması, AB ülkeleriyle yapılan kıyaslamalarda önemli eksiklerin başında gelmektedir. Avrupa’daki hemen her ülke bu konuda kendi yerel ve/veya ulusal birliklerini oluşturmuş ve bunları Avrupa çapında da birbirleriyle ilintili portallarda birleştirip, ulusal ve AB düzeyinde tanıtım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Avrupa çapında oluşturulmuş bu birlikler ve portallar oldukça işlevsel bir biçimde hemen hemen her yöre ile ilgili bilgilerin bulunduğu e-ticaret faaliyetlerini içeren, internet üzerinden ödeme, rezervasyon gibi işlemlerin kolay, hızlı, güvenli ve hatta çok dilli yapıldığı erişim sayfalarına sahiptirler. Türkiye bu tür örgütlenmeler ve organizasyonlar için yeterli potansiyele sahip olmakla birlikte henüz benzeri organizasyonları gerçekleştirmemiştir. Erişim sayfası konusu Yeşilköy açısından değerlendirildiğinde şu anda bile mevcut koşullarda köyde 5 hanede internet bağlantısının olması ve bu beş hanede medyanın internet yoluyla takip ediliyor olması önemli bir altyapı avantajını sağlamaktadır. Özellikle biraz eğitimle ve profesyonel destekle Yeşilköy’de de internet üzerinden gerek yöresel tanıtım faaliyetleri, gerekse tarımsal turizm faaliyetlerinin pazarlanması gerçekleştirilebilir.

Türkiye’nin AB ülkelerindeki tarımsal turizmin gelişme seviyesine ulaşması konusunda yaşadığı ve yaşayacağı en önemli sorunlardan biri eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Türkiye’de kırsal alanlarda yaşayan birçok kişinin temel eğitim düzeyini tamamlamamış olması ve hatta okuma yazma bilmeyen kişilerin olması önemli sorunlardan biridir. Eğitim durumu Yeşilköy örneğinde incelendiğinde ankete katılan bireylerin çok büyük bir kısmının ilkökul seviyesinde bir eğitimi olduğu görülmektedir. Bu dezavantajlı durum eğer doğru planlanırsa, Avrupa’daki yaşam boyu öğrenim programları benzeri projelerle olumsuzluk olmaktan çıkarılıp bir avantaj haline dönüştürülebilir. Çünkü üreticilerin çok büyük bir kısmı zaten turizme ve tarımsal turizm faaliyetlerine olumlu yaklaşmakta ve bunun gelirlerini artırmakta önemli bir araç olduğunu düşünmektedir. Bu çerçevede üreticilere çevre, organik tarım, turizm, iletişim, sağlıklama (sanitasyon) gibi konularda temel düzeyde ama işlevsel eğitimlerin verilmesi ve çeşitli sertifikasyon programlarının oluşturulması eğitim eksikliğinin giderilmesinde yardımcı olacaktır.

Turizmin uluslararası boyutu devreye girdiğinde dikkat edilmesi gereken konulardan bir diğeri, kültürel farklılıklar ve yabancı dil konusudur. Yeşilköy’de yapılan anket çalışmasında üreticilerin %25’nin hanelerinde en azından temel düzeyde bir yabancı dil bilen olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu oran Avrupa’daki Polonya gibi yeni üye ülkelerle kıyaslandığında (tarımsal turizmle ilgilenen üreticilerin %47’si Almanca veya Rusçayı orta düzeyde konuşabiliyor) oldukça düşük kalmakla birlikte, eğer özellikle gençleri hedef alan eğitim programları düzenlenirse temel düzeyde turizm hizmetleri verilecek bir seviyeye ulaşılacaktır.

Tablo 5: Yeşilköy Tarımsal Turizminin GZFT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<ul style="list-style-type: none"> —Flora zenginliği ve bozulmamış doğal çevre, —Zengin tarımsal üretim potansiyeli (bitkisel üretim, hayvancılık, orman ürünleri), —Organik tarıma elverişli olması, —Misafirperver, hoşgörülü insan kaynağı, —Yol, su, elektrik, iletişim ve internet gibi alt yapının gelişmiş olması, —İzmir gibi büyük bir kente yakınlık, —Mozaik yapımı el sanatının gelişmiş olması, —İklimin dört mevsim turizme olanak vermesi 	<ul style="list-style-type: none"> —Sulama suyunun yetersiz olması, —Arazilerin parçalı ve küçük ölçekli olması, —Kooperatifleşmenin başarısız olması, —Ürünlerin pazarlanmasındaki sorunlar, —Üreticilerin yoksul olması nedeniyle finansal yetersizlikler, —Hayvancılığın zayıflaması, —Finansal kaynakların proje bazında yaratılamaması
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> —Turizmde eğilimlerin değişmesi, doğada, açık havada dinlenme, toprakla uğraşma, çiftlik hayvanlarıyla ilgilenme isteğinin artması, —Üreticilerin tarımsal turizme yönelme konusunda istekli olmaları, —Organik tarım konusunda istekli olmaları, —Tüketicilerin organik ürünlere artan talebi, 	<ul style="list-style-type: none"> —Türkiye’de tarımın ve hayvancılığın zayıflıyor olması, —Tarımsal destekleme politikalarının değişme eğilimi, —Çiftçilerin tarıma olumsuz bakıyor olması, —Gençlerin köyü terk etmesi, —Genç ve nitelikli işgücü kaybı sonucunda köy nüfusunun yaşlanması

Kaynak: Aytuğ, H. K. (2011), Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye’de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İzmir, s. 336

Son olarak, Yeşilköy’ün tarımsal turizm konusunda genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla yukarıda bir GZFT analizi (Tablo.5) yapılmıştır. Özellikle zayıf yönler ve tehditler ele alındığında bunların çözülmesinin imkânsız olmayan konular oldukları dikkati çekmektedir. Bu çerçevede en önemli sorun olan finansal yetersizlikler konusunda İZ-KA’nın kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınma ve turizm için devreye soktuğu fonlardan yararlanılabilir. Yine başarısız olan kooperatifleşme, çalışmalarını yeniden organize edilip

köyde üretilen gerek tarımsal ürünler gerekse tarım dışı ürün ve hizmetler bu kooperatif aracılığıyla pazarlanıp tek elden pazarlama ve satış faaliyetleri yürütülerek rekabet avantajı kazanılabilir. Ayrıca kooperatifleşmenin amacına ulaşması, ekonomik nedenler yüzünden çiftçilerin tarıma olumsuz yaklaşmasının değişmesine de katkı sağlayacaktır. Özellikle parçalı ve küçük olan araziler tarımsal turizm ve organik tarım uygulamalarıyla özelliklerini kaybetmeden korunarak daha fazla gelir getiren bir yapıya kavuşturulabilir. Türkiye’de genel olarak sorunlu olan hayvancılık, ulusal düzeyde doğru kırsal kalkınma politikaları uygulanırsa bir zayıf yön ve tehdit olmaktan çıkarılıp fırsata dönüştürülebilir. Eğer tarımsal turizm faaliyetleri doğru bir şekilde hayata geçirilirse tehditler hanesinde yer alan gençlerin köyü terk etmesi ile genç ve nitelikli işgücünün köyden ayrılması sonucu köy nüfusunun yaşlanması engellenebilir ve kırsal alanların korunup geliştirilmesinde önemli mesafeler kat edilebilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de AB ülkelerine göre daha geç gelişmeye başlayan tarımsal turizm 21. yüzyılda önemi giderek artan bir alternatif turizm modeli olarak Türkiye’nin kırsal alanlarının gelişmesine katkıda bulunabilecektir.

Yeşilköy’de yapılan araştırmadan elde edilen bulgular tarımsal turizm konusunda önemli bir potansiyelin ve üreticilerde tarımsal turizmin çeşitli etkinliklerinin yapılmasına ilişkin güçlü bir istekliliğin bulunduğunu göstermektedir. Köyde tarımsal turizmin geliştirilmesi, yeni gelir kaynakları yaratması, istihdam olanaklarının geliştirilmesi, köyün temel sorunlarından olan gençlerin köyü terk ederek kentlere göç etmesi gibi sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır. Çevresindeki ormanlık alanlar ve bozulmamış doğal çevresi ile organik tarıma elverişli olan ve üreticilerin organik tarımla ilgili yüzeysel bilgilerine rağmen, organik tarım yapma konusundaki isteklerinin yüksek olması, mozaik üretimi gibi el sanatlarının başlamış olması, sadece iş olanaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun önlenmesi bakımından değil, aynı zamanda mevcut potansiyelin daha iyi değerlendirilmesi kültürel mirasın, tarım alanlarının ve çevrenin korunması açısından da yararlı olacaktır. Bununla beraber, köyde tarımsal turizmin geliştirilmesine ilişkin sorunlar da bulunmaktadır. Bu amaçla gerek ulusal düzeyde gerekse yerel düzeyde aşağıdaki önlemlerin alınması yararlı olacaktır.

Ulusal düzeyde;

- Kültür ve Turizm Bakanlığının bünyesinde tüm Türkiye çapında her yöreye özgü; ürünlerin, yemeklerin ve el sanatlarının haritaları çıkarılmalı ve elde edilen bilgiler çerçevesinde tarımsal turizm faaliyetleri teşvik edilmelidir.

- Ulusal çapta bir tarımsal turizm birliği kurulmalı ve bu birlik planlı bir şekilde yerel ve bölgesel düzeyde örgütlenirken uluslararası düzeyde de benzer birliklere üye olunmalıdır.
  - Özellikle gençlerin çok daha aktif kullandığı internet ve sosyal medyada yer almak, erişim için portallar kurmak ve bu ortamlarda çok dilli e-broşürler hazırlamak çevrimiçi satış ve rezervasyon hizmetleri ilk olarak yapılması gereken işlerin başında gelmektedir
  - Özellikle gençleri hedef alan, yaşam boyu öğrenme türü eğitim programlarıyla orta yaş grubu bireyleri de ihmal etmeyen eğitim ve sertifika programları hayata geçirilmelidir. Bu programlar aracılığıyla tarımsal turizmin geliştirilmesi için elzem olan; çevre, organik tarım, turizm, iletişim, sağlıklama (sanitasyon) ve yabancı dil gibi konularda temel düzeyde fakat işlevsel bilgiler verilmesi mevcut koşullardaki eğitim eksikliğinin kapatılmasında önemli bir rol oynayacaktır.
  - Yapılan anket çalışmasında herhangi bir turizm hizmeti verme konusunda maliyetlerin arttıkça bu hizmetleri verme isteğinde bir azalma olduğu gözlenmiştir. Bu da tarımsal turizme ve kırsal alanlardaki diğer turizm faaliyetlerine verilmesi gereken desteklerin önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede hem ulusal düzeyde hem de yerel düzeyde kalkınma ajansları aracılığıyla verilen daha etkin ve faydalanılması daha kolay fonlar oluşturulmalıdır. Ayrıca ulusal düzeyde bir bilgilendirme seferberliği düzenlemeli; kamu kurumları, üniversiteler ve sivil toplum örgütlerinin işbirliğiyle eşgüdümlü bir şekilde bu desteklerden nasıl faydalanılacağı toplumun ilgili kesimlerine anlatılmalıdır.
  - Yeşilköy örneğinde gençlerin ve orta yaşların başlarında olan bireylerin ortalama çevre bilincinin ve çevreye karşı tutumlarının orta yaş grubundaki bireylerin ortalama değerlerinin altında kalması, özellikle gençlere yönelik eğitim seminerlerinin düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca uzun vadeli bir makro planlamayla okullarda temel eğitim seviyesinde çevre konusunda bireyleri bilinçlendirecek müfredatların hazırlanması sadece turizm açısından değil sürdürülebilir kalkınma açısından da önem arz etmektedir.
- Yerel düzeyde (Yeşilköy örneğinde) alınması gereken önlemler ve düzenlemeler;
- Çiftçilerin turizm hizmetleri konusundaki bilgilerinin yetersiz olması bu konuda da eğitimi gerekli kılmaktadır. Tarımsal turizmin geliştirilmesine kadınların da istekli

- olması, yemek yapımı ve turistlere diğer hizmetlerin sunulmasında avantaj olarak görülmelidir.
- Köyde şu ana kadar etkin bir çözüm bulunamamış olan sulama sorunu çözümlenmelidir. Böylece meyve sebze üretimi geliştirilerek köyün gelir kaynakları arttırılabilecektir.
- Organik tarım konusunda üreticilerin büyük ölçüde istekli olduğu görülmüştür. Dünyada giderek önemi artan organik tarım konusunda çiftçiler bilgilendirilmeli ve organik tarım, tarımsal turizm ile birlikte teşvik edilmelidir.
- Girdi maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle önceleri çok daha iyi düzeyde yapılan hayvancılık teşvik edilmelidir.
- Üreticilerin önemli problemlerinden biri üretilen ürünlerin pazarlanmasında karşılaşılan sorunlardır. Ürünler değerinin altında fiyatlarla satılmaktadır. Bu amaçla kurulan kooperatif iyi bir başlangıç olarak görülmekle birlikte, üreticilerin güvenini kaybedecek ölçüde iyi çalıştırılmamaktadır. Etkinliklerin ve ürünlerin tanıtımı ile pazarlanması için kooperatifteki sorunlara çözüm yolları geliştirilmelidir.
- Girdi maliyetlerinin yüksek olması ve ürünlerin para etmemesi nedeniyle üreticilerin çiftçiliğe olumsuz baktıkları görülmektedir. Bu durum tarımın dışında istihdam olanağı olmayan köyden gençlerin göç etmesine neden olmaktadır. Tarımsal turizm ürünlerin birinci elden satılmasını sağlayacağından tarımın daha da geliştirilmesine yol açacaktır.
- Mozaik yapımı köyün önemli bir potansiyeli olarak görülmektedir. Mozaik yapımı turistlerin de katılabileceği bir etkinlik olduğu gibi, üretilen ürünlerin ve hediyelik eşyaların satışı önemli bir gelir kaynağına dönüşebilir.
- Tarımsal turizmin gelişmesi köyün şu anda yapılmayan şarapçılık gibi bazı potansiyellerini de geliştirebilir. Üreticiler ürettikleri ürünleri kendilerinin mamul madde haline getirilmesinden yana olmakla birlikte, bazı üreticiler dini nedenlerle köyde şarap üretimine olumsuz yaklaşmaktadırlar.
- Konaklama olanaklarının geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Üreticilerin günübirlik turizm, kahvaltı, öğle ve akşam yemekleri sunma konusundaki istek düzeyleri yüksektir. Başlangıçta bu hizmetler ile tarımsal turizm başlar ve etkin bir şekilde yürütülebilirse, üreticilerin artan turizm gelirleri nedeniyle konaklama

olanakları geliştirilebilir ve mevcut yapılar değerlendirilerek köy daha estetik bir görünüme de kavuşturulabilir.

Türkiye’de son dönemde gelişmeye başlayan tarımsal turizm uygulamaları, gerek ABD, gerekse AB ülkelerindeki uygulamaların hem nicelik hem de nitelik olarak çok gerisinde olmakla birlikte önemli bir gelişme potansiyeline sahiptir. Gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanların yapısal sorunlarını çözmekte ve üreticilere düzenli bir tarım dışı gelir kaynağı yaratmak için kullanılan tarımsal turizm faaliyetleri Türkiye’de etkin bir şekilde hayata geçirilebilirse, kırsal alanlardaki altyapı, işsizlik, düşük gelir ve yoğun göç verme gibi yapısal sorunların çözümüne ciddi katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Agritourism.net, <http://www.agritourism.net/> Erişim Tarihi: 01.03.2012.

Agritourism: Farm Stays in Europe, <http://www.reidsguides.com/bh/agritourism.html#eastern> Erişim Tarihi: 01.05.2012.

AKÇA, Hasan (2006), “Assessment of Rural Tourism in Turkey Using SWOT Analysis”, Journal of Applied Sciences 6(13), pp.2837-2839.

AYAZ, Nurettin (2012), Kırsal Turizm ve Paydaşları: Belediye Başkanlarının Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

AYTUĞ, H. Kutay. (2011). Avrupa Birliği Ülkelerinde Tarımsal Turizm Uygulamaları ve Türkiye’de Gelişme Potansiyeli: Yeşilköy Örneği, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

BARCLAY, Christopher (2009), “Farm Diversification, Countryside and Planning”, Library House of Commons, Standard Note: SN/SC/3158, 27, March, pp. 1-13.

BERNARDO, Dan Luc Valentin ve LEATHERMAN, John (2009), “Agritourism: If we Build It, Will They Come?”, <http://www.uvm.edu/tourismresearch/agtour/publicatios/kansas%20State%20Study.pdf>. Erişim Tarihi: 24.06.2009.

DUARTE, Paulo (2010). “Evolution of Rural Tourism in Portugal: 25 Years Analysis”, e-Review of Tourism Research (Ertr), 8 (3), 2010, <http://ertr.tamu.edu/> Erişim Tarihi: 22.11.2010.

DUDAŞ, Anca; MITULESCU, Mirela; MOŞOIU, Alina (2008) “The Montane Tourism and Agrotourism in Romania”. Analele Universitatii Din Oradea Fascicula: Ecotoxicologie, Zootehnie si Tehnologii de Industrie Alimentara, VII (7), pp. 758-763.

DUNLAP, Riley. E.; LIERE, Kent. D. Van., MERTING, Angela. G., JONES, Robert Emmet (2000), “Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale”, Journal of Social Issues, Vol.56, No: 3 ss. 425–442.

Europa (2007), “General provisions on the Structural Funds”, http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/provisions_and_instruments/l60014_en.htm Erişim Tarihi: 31.07.2011.

European Commission (2008). EU Rural development Policy 2007-2013, Luxembourg.

European Commission (2014), The European Union explained Regional Policy, Luembourg: Publication Office of the European Union.

European Parliament (2013), Industrial Heritage and Agri/Rural Tourism in Europe. January, Brussels.

Farm Stay UK, <http://www.farmstay.co.uk/> Erişim Tarihi: 01.03.2012.

GOPAL, R.; VARMA Shilpa; GOPINATHAN, Rashmi (2008) "Rural Tourism Development: Constraints and Possibilities with a Special Reference to Agri Tourism, A Case Study on Agri Tourism Destinations Malegoan Village, Taluka Baramati, District Pune, Maharashtra", Conference on Tourism in India, Challenges Ahead, 15-17 May 2008, IIMK, pp.512-523

GÜNDEM Cihat ve MİRAN Bülent (2008), "Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğiyle Çiftçilerin Çerçe Tutumunun Belirlenmesi: İzmir İli Torbalı İlçesi Örneği", Ekoloji 18/69, ss. 41-50.

GÜNDÜZ, Sultan (2004), Ankara İli Kalecik İlçesinde Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması ve Tarımsal Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

HEGARTY, Cecilia ve PRZEZBORSKA, Lucyna (2005), "Rural and Agri-Tourism as a Tool for Reorganising Rural Areas in Old and New Member States- A Comparison Study of Ireland and Poland." International Journal of Tourism Research, (7), pp. 63-77.

HEWITT, Mariat (1989), "Defining Rural Areas: Impact on Health Care Policy and Research", Health Program Office of Technology Assessment Congress of the United States, Washington D.C., 20510-8025, July 5-12.

IAKOVIDOU Olga ve KOUTSOU, Stavriani (2007), "The Role of Women's Agrotourism Co-operatives to the Development of Rural Tourism in Greece, Thessaloniki", June.
http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB0QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.euroconsulting-geie.net%2Fsite%2Fimages%2Fstories%2Fdoc%2F29_maggio%2520_08%2Fbriatico_giugno_07%2Fcooperatives-Italy.doc&ei=v_SWVPuqKsqBUZ-bgrgL&usq=AFQjCNGx-Vx5iV6-aMIO283qWvMwzp9vxQ&sig2=GykaHA0QH0HTA02ml9bdw&bvm=bv.82001339,d.d24 Erişim Tarihi: 24.06.2009.

KUO, Nae-Wen; CHEN, Yin-Jen; HUANG Chiou-Lien (2006), "Linkages between Organic Agriculture and Agro-ecotourism", Renewable Agriculture and Food Systems, 21 (4), pp. 238-244.

Landtourismus: Urlaub auf dem Bauernhof, <http://www.landtourismus.de/443.html> Erişim Tarihi: 01.03.2012.

Leonardo da Vinci (2004). Project Agreement n° 2004 EL/04B/F/PP-148258, "Alternative Forms of Occupation and Continuous Educational Training in Agriculture", Partner P7, Corporate and Development Center Rzeszow-Poland.

LOPEZ, Eduardo Para ve GARCIA, Francisco Javier Calero (2006), "Agrotourism, Sustainable Tourism and Ultraperipheral Areas. The Case of Canary Islands", Pasos, Vol. 4 No:1, pp. 85-97.

MANSURY, Yuri Y ve HARA, Tadayuki (2007), "Impacts of Organic Food Agritourism on a Small Rural Economy: A Social Accounting Matrix Approach". The Journal Analysis Policy, Special Section: Tourism and Regional Science, JRAP 37 (3), pp. 213-222 .

MCKENZIE, Nora ve WYSOCKI, Allen (2009), "Agritainment: A Viable Option for Florida Producers", <http://edis.ifasufl.edu/pdffiles/RM/RM00800.pdf> Erişim Tarihi: 25.06.2009.

MOMSEN, Janet D. ve KUKORELLI, Iren Szörenyine (2007), "Gender and Rural Tourism in Western Hungary", http://www.soc.umk.pl/eec/2007/5_Momsen%20Kukorelli.pdf Erişim Tarihi: 27.11.2007.

NICKERSON, Norma Polovitz; BLACK, Rita; McCOOL Stephen F. (2001), "Agritourism: Motivations Behind Farm/Ranch Business Diversifications", Journal of Travel Research, Vol.40, August, pp.19-26.

OECD (2003), The Future of Rural Policy From Sectoral to Place-Based Policies in Rural Areas, Paris.

ÖZDEMİR, Ali (2008), Yönetim Bilimlerinde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamaları, Beta Yayınları, İzmir.

PANIAGUA, Angel (2002), "Urban-Rural Migration, Tourism Entrepreneurs and Rural Restructuring in Spain", Tourism Geographies, 4 (4), pp. 349-371.

PODRUZIŠK, Szilard (2003), "The State of Farm and Rural Income Diversification in Hungary". Tanić, Stjepan ve Lonc, Tomasz, (Ed), Farm Commercialisation and Income Diversification on the Road to EU Accession, FAO, Czech Republic, 2-6 November, pp. 139-152.

PRIVITERA, Donatella. (2004). "EU Policy for Rural Development: Some Implications for Agro-tourism", Assesing Rural Development of the CAP, 87th EAAE Seminar, pp. 1-14 http://ecsocman.hse.ru/data/032/674/1219/87EAAE_Privitera.pdf Erişim Tarihi: 01.03.2012.

PULINA, Manuela; DETTORI Domenica Giovanna; PABA, Antonello (2006), "Life Cycle of Agrotouristic Firms in Sardinia", Tourism Management , vol.27, issue:5 pp. 1006-1016.

RILLA, Ellen (2008), "Unigue Niches: Agritourism in Britain and New England", University of California Cooperative Extension, <http://www.sfc.ucdavis.edu/agritourism/printer.html> Erişim Tarihi: 07.05.2008.

Rural Tourism International (2011), "Portugal-Rural Tourism Sector", <http://www.ruraltourisminternational.org/Portugal>. Erişim Tarihi: 11.02.2011.

SONNINO, Roberta (2003), "For a Piece of Bread? Interpreting Sustainable Development Through Agritourism in Southern Italy", Submitted to the Department of Anthropology and the Faculty of the Graduate School of the University of Kansas, Oxford, pp. 285-300.

SZNAJDER, Michal; PRZEZBORSKA, Lucyna; SCRIMGEOUR, Frank (2009), Agritourism, MPB Books Group, UK.

"The Greek Network for Rural Accommodation", <http://www.guestinn.com/en/index.php> Erişim Tarihi: 02.03.2012.

TWEETEN Kathleen; LEISTRITZ Larry; HODUR Nancy (2008), "Growing Rural Tourism Opportunities", Journal of Extension, April, Volume 46, Number 2, <http://www.joe.org/joe/2008april/a2.php> Erişim Tarihi: 23.04.2013.

TOPÇU Elif Demirbaş. (2007). Agri-Tourism: As A New Element of Country Planning, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

"Turismo Rural", http://www.turismorural.com/default.aspx?len_ap=002 Erişim Tarihi: 02.05.2012.

TRUNFIO, Mariapina; PETRUZZELLIS, Luca; NIGRO, Claudio (2006), "Tour Operators and Alternative Tourism in Italy", International Journal Contemporary Hospitality Management, 18 (5): 426-438.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı, "Yunt Dağı Projesi", <http://www.cevreorman.gov.tr/COB/YuntDagiProjesi.aspx?sflang=tr> Erişim Tarihi:30.04.2011.

VEECK, Gregory; CHE, Deborah; VEECK, Ann. (2006), "America's Changing Farmscape: A Study of Agricultural Tourism in Michigan", The Professional Geographer, Vol.58, Number:3, pp. 235-248.

WARN, Sue (1999), Recreation and Tourism, Nelsen Thornes Ltd. UK.

Wies Polska Zaprasza, <http://www.agritourism.pl/> Erişim Tarihi: 01.03.2012.

WILLIAMS, Peter; PARIDAEN, Margaret; DOSSA, Karim; DUMAIS, Marcie(2001), "Agritourism Market and Product Development Status Report". Centre for Tourism Policy and Research, Simon Fraser University, Burnaby, BC, Canada.

Gelir Dağılımının Asgari Ücretler ve Çalışma Saatleri Açısından Değerlendirilmesi

Kürşad HACİTAHİROĞLU ¹

Elvin AYDOĞAN ²

Özet

Üretim, tüketim, değişim ve bölüşüm ekonomik ve sosyal yaşamın en önemli unsurlarındandır. Bölüşüm sorunu, özellikle gelirin bölüşümü açısından ele alındığında ilkel çağ dönemlerinde bu yana sosyal sorunların öncelikleri arasında bulunmaktadır. Küreselleşme sürecinin oluşturduğu rekabet baskısı gelişmiş ülkelere çok daha fazla avantajlar sağlarken, gelişmemiş ülkelere ise başta ekonomi olmak üzere pek çok alanda dezavantajlar sağlamıştır. Ülkeler arası gelir dağılımı adaletsizliği olduğu gibi ülke içi gelir dağılımı adaletsizliği de en önemli toplumsal sorunlardan biridir. Gelir dağılımı konusunda en fazla etkilenen kesimlerden birisi de asgari ücret esasına göre çalışanlardır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde, sabit ve en düşük ücreti alan asgari ücretlilerin alım güçleri düşmekte sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Asgari ücretlilerin almış oldukları ücretleri, çalışma saatleri açısından başta temel gıda maddelerini almak için değerlendirdiğimizde ülkeler arasında ciddi farkların olduğunu görmekteyiz. Gelişmiş ülkelerde çalışan asgari ücretliler özellikle temel gıda maddelerini daha az süre çalışarak elde etmektedirler. Bu çalışmada yüksek gelir grubu ile orta gelir grubundaki ülkelerde asgari ücretlerle çalışanların çalışma saatleri ve gelirleri ele alınarak temel gıda maddelerini elde etmek için çalıştıkları süreler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Asgari Ücret, Çalışma Saatleri.

Analysis of the Income Distribution via Minimum Wage and Working Hours

Abstract

Production, consumption, exchange and distribution are among the most important aspects of economic and social life. Distribution problems, especially income distribution, have been one of the primary social concerns since early ages. Competition pressure which is due to the globalization process, increases developed countries advantages more and been economically not so favoring to the under-developed countries. Along side the international irregularities, interstate income distribution problems are one of the most important social problems. Minimum wage earners are the ones who are perhaps the worst affected by the income distribution. During especially high inflation periods, fixed-income and minimum wage earners' purchasing parity diminishes and they become subject to social discrimination. When we analyze minimum wages according to the per-hour purchasing power for fundamental consumption goods, they show significant differences among countries. Minimum wage earners in the developed countries can buy fundamental consumption goods by working less than others. This study analyzes hourly earnings of minimum wage workers in high and middle income countries with respect to the workers' ability to buy fundamental consumption goods with their income.

Keywords: Income Distribution, Minimum Wage, Working Hours

¹Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. Ç.E.E.İ. Bölümü, kursadhacitahiroglu@trakya.edu.tr

²Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. Ç.E.E.İ. Bölümü, elvinaydogan@trakya.edu.tr

1. Giriş

Gelir dağılımı sorunu dönemlerin değişik şartlarına göre değişik şekillerde kendini göstererek tarihin her döneminde ele alınan bir konu olmuştur. –İlkel toplumlarda dahi kendisini gösteren gelir dağılımı sorunu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk sorunu günümüz bilgi ve teknoloji çağında daha net kendisini göstermektedir. Gelir dağılımına çok farklı nedenler etkili olsa da ülke içerisindeki insanlar arasındaki gelir adaletsizliğinin en önemli sebeplerinden birisi de ülkeyi yöneten kesimlerin yönetim anlayışıdır. Özellikle sosyal sınıf ayrımının çok fazla yaşandığı ortaçağ Avrupa'sında ülkeyi yöneten az sayıda insanlar ve dini konuda her türlü sömürüyü yapan Kilise çalışanları ülkenin bütün gelirlerine sahip olurlarken, çalışanların gelir seviyeleri yok denecek kadar azdı. Bu haksızlığa maruz kalan kesimin haklarına sahip çıkma kudretleri de yoktu. Sanayinin gelişmesi ile birlikte aile kuruluşlarının otoriteleri kalksa da kapital sahipleri ile çalışanlar arasında büyük gelir farklılıkları oluşmaya başladı.

Dünyanın birçok ülkesinde en üst gelire sahip %20 kesim ile en düşük gelire sahip %20 kesim arasında gelir adaletsizliği her geçen gün büyüdüğü gibi dünya devletleri arasında da bu eşitsizlik büyümektedir. Bu nedenle gelir dağılımı sorunu, toplumsal ve siyasal koşullar göz önünde bulundurularak gerek sosyal politikacıların gerekse de siyasilerin her zaman gündeminde olan bir sorundur. Toplu pazarlıkların gündeme gelmesi ile de özellikle işçiler tarafından kurulan sendikalar 1870'lerden sonra güç kazanarak gelir dağılımı üzerinde düzeltici müdahalelerde bulunmuşlardır (Aksu, 1993: 1).

Bir ülkede gelir dağılımı eşitsizliği fazla ise bu ülke kaynaklarının kullanılmasının ve dağıtılmasının adaletsiz bir şekilde yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımına birçok etken sebep olduğu gibi gelir dağılımı adaletsizliği de birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlardan birisi de yoksulluktur. Ülke içinde kullanılan kaynakların ve ortaya çıkan mal ve hizmetlerin dağıtılmasını adil bir anlayış içerisinde yapan ülkelerde yoksulluk sorunu görülmemekle birlikte gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu ülke ve bölgelerde dünyayı yakından ilgilendiren yoksulluk sorunu görülmektedir. Gelir adaletsizliğinin ülkeler arasında farklı olmasının sebeplerinden birisi küreselleşme sürecinin oluşturduğu rekabet baskısıdır. Rekabet gücüne sahip olan devletler, daha iyi ekonomik ve sosyal koşullara sahip olurken, rekabet duygusundan yoksun olan ülkeler daha da kötüye gitmekte ayakta durabilmek için düşünmeden borç bataklarını sürüklenmekte ve küresel sermayenin istekleri

doğrultusunda hareket etmeye zorlanmaktadır. Bu durum zengin ülke ile fakir ülke arasında ekonomik gelirin daha da açılmasına sebep olmaktadır.

Gelir dağılımının adil olması, bir toplumda huzurun sağlanması ve korunabilmesine ilişkin en önemli etkenlerden birisidir. Bu nedenle toplumsal huzuru sağlamak için sosyal devlet anlayışı içinde olan ülkeler ikincil gelir dağılımı olarak da adlandırılan gelirin yeniden dağıtılması yoluyla adaleti sağlama yoluna gitmektedirler. Aksi halde gelirin adil bir şekilde dağılmasının kendiliğinden olması olası bir durum değildir (Türk- İş, 1999: 223). Ayrıca gelir dağılımı, bir ülkedeki tüketimi, tüketim hacmini ve bilincini etkilemektedir. Kaynakların bölüşüm sorunu yalnızca var olanı paylaşmak olarak görülmemeli, ülkede toplam kaynakların dengeli dağılması sonucunda piyasa genişlemesinin sağlanacağı, her kesimden ekonomiye katılımın olacağı ve ekonomide üretim potansiyelinin artacağı unutulmamalıdır (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 2).

Günümüzün bilgi çağında teknoloji hat safhaya ilerlemiş emek yoğun işler her geçen gün önemini yitirmeye başlamıştır. Vasıf düzeyi düşük iş gücü asgari geçinme haddindeki ücrete mahkum bırakılmıştır. Asgari geçinme gelirini elde eden vasıfsız işgücü temel gıda ve temel ihtiyaçları karşılamak için kendilerinden istenilen süre de çalışmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelere gelir dağılımı açısından bakıldığında temel gıda ve temel ihtiyaçları elde etmek için çalışılan zamanlarında farklı olduğu görülmektedir.

2. Gelir Dağılımı Teorileri

Bir malın üretiminin veya herhangi bir hizmetin sonucunda ortaya çıkan aynı ya da nakdi getiri, gelir olarak tanımlanabilir (Aykaç vd., 2013: 3). Gelir dağılımı ise bir toplumda belirli dönem içerisinde elde edilen milli gelirin, bireyler veya üretim faktörleri arasındaki dağılımı olarak ifade edilebilir (Sönmez, 2001: 193). Bireylerin gelir dağılımı sonucunda kendilerine düşen gelirin düzeyi, bu bireylerin üretim sürecinde sahip oldukları role, eğitime, maddi ve diğer olanaklara göre değişmektedir (Aykaç vd, 2013: 3).

Eski çağlardan günümüze dünyanın pek çok ülkesinde gelir dağılımı konusu ülke gündeminde değişik şekillerde görülmeye başlamıştır. Özgürlüklerin çok kısıtlı olduğu dönemlerde gelir adaletsizliği çok net şekilde görülmüş olsa da yönetim şekillerinin katı kuralları eleştirilerin ve tepkilerin önünde engel teşkil ediyordu. İletişim ve bilgi çağının yaşandığı günümüzde ise pek çok konu eskiye nazaran rahat bir şekilde sorgulanabilmektedir. Ülkenin kaynaklarının daha eşitlikçi bir politika çerçevesinde harcanması, daha adil bir gelir dağılımının yapılması konusunda çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler yaşadığı dönem

ve bölge itibari ile belki başarılı olmakla birlikte eskiden ortaya atılan teorilerin birçoğu geçerliliğini kaybetmişlerdir. Ancak geçmişte ortaya atılan teoriler, günümüzde yeterliliklerini kaybetmiş olsalar da, günümüzün birçok toplumsal konularına temel oldukları, tartışma götürmeyen bir gerçektir.

İktisat biliminin sistematik olarak bilim olarak anıldığı andan itibaren iktisatçının temel görevlerinden birinin milli gelirin, üretime katılan insanlar arasında nasıl bölüşüldüğünün açıklanması olduğu bilinmektedir. İktisadi bölüşüm konusunda ilk bilimsel okul olarak kabul edilen Fizyokratlar, 17. Yüzyılda tarımı ekonomik yaşamın merkezi olarak kabul etmiş ve gelirin bölüşümünden açıkça bahsetmişlerdir (Öztürk, 2010: 60). İktisat biliminin modern bilimler arasında yer alması ile birlikte iktisatçıların en önemli konularından birisi, üretim sonucu elde edilen ürünlerin nasıl artırılacağı ve ne şekilde paylaşılacağı konusu olmuştur. Gerek Klasik iktisatçılar gerekse Neoklasik iktisatçılar, piyasa mekanizmasının güçlenmesi ile artan üretimin, daha adil bir paylaşımı sağlayacağını savunmuşlardır. Bu anlayış doğrultusunda sermaye birikimi ve ekonomik büyüme gibi konulara ağırlık verilmiş, elde edilen gelirin dağıtılmasının zaman içerisinde çözüleceğine inanılmıştır. Ancak 1980’li yıllarda piyasa ekonomisi anlayışının tamamen değişmesi ile elde edilen ekonomik büyüme, gelir dağılımının adaletsizliğine çözüm olmadığı gibi daha kötüye giden bir profil çizdiğini ortaya çıkarmıştır (Şenses, 1991: 51).

Tarihsel açıdan baktığımızda ekonomik eşitlik kavramı genellikle siyasi eşitlik, kanun önünde eşitlik, sosyal eşitlik kavramlarına eşlik etmektedir. Geçen zaman içerisinde ekonomik teori gelişmiş ve gelir dağılımını da içerir hale gelmiştir. Adam Smith’ den önce özellikle Quesnay ve Turgot bölüşüm konusu ile ilgilenmiş, sınıflandırılma yerine üretimin faktörlerini esas alarak bir teori ortaya koymuştur (Paukert, 1973: 97).

2.1. Klasik Gelir Dağılımı Teorisi

Klasik ve modern iktisadın kurucu olarak kabul edilen Adam Smith, 1776 yılında yayımladığı “Milletlerin Zenginliği” eserinde zenginliğin kaynağını ve verimin nasıl artırılacağı konusunda çok önemli çalışmalar yapmıştır (Öztürk, 2010: 60). Adam Smith, bireylerin kendi çıkarlarını gözettiğini ancak bunu yaparken bir görünmez el aracılığıyla amacı olmamasına rağmen toplumun çıkarına ve kaynakların etkin şekilde kullanılarak yıllık gelirin maksimize edilmesini sağladıklarını belirtmektedir (Sandmo, 2013: 53-56).

Smith, emek verimliliğini artırmanın en önemli yolunun işbölümü olduğunu ve işbölümünün üretimi nasıl arttırdığını toplu iğne üretimiyle ilgili bir örnekle açıklar. Tek bir

kişi, iğne yapmak için gerekli bütün aşamaları (telleri düzeltme, telleri kesme, ucu sivriltilme vs.) kendisi yaptığı zaman günde sadece on toplu iğne üretirken, iğne yapmak için gerekli her aşamayı bir işçi yapması halinde on işçi çalışarak günde 4800 iğne yapıldığı gözlemlenmiştir. Halbuki her işçi kendi başına yapmış olsa on işçinin günlük üretimi toplam 100 toplu iğne olmaktadır. İşbölümü sayesinde günlük üretim 48 kat artmış olmaktadır. Ayrıca teknolojinin gelişmesi kişinin çalıştığı alanda uzman olması sonraki dönemlerde üretimin daha da artırmasına katkı sağlayacaktır (Aykaç vd., 2010: 18). Ancak Smith'in de belirttiği üzere uzmanlığın daha yüksek verimlilik ve yüksek ücret düzeyleri sağlaması beklenirken, işbölümünün pazarın büyüklüğüne bağlı olduğu, piyasanın talep tarafının uzmanlık derecesini sınırlandığı gerçeği de yadsınamazdır (Sandmo, 2013: 7-8). Smith'e göre iktisadi hayat insanların doğal yapısından kaynaklanan özelliklerinden dolayı bireycidir. Kişi en az sermaye ya da en az emekle en çok tatmine ulaşmak istemektedir. Smith klasik iktisat teorisinde ülke ekonomisini, sermaye sahipleri, işçiler ve toprak sahiplerinin oluştuğunu vurgulamaktadır. Buna göre gelirler; işçilere ücret, sermayedarlara kar ve toprak sahiplerine rant olarak dağıtılır. Smith'in bu bakış açısı fonksiyonel gelir dağılımının çerçevesinin oluşturan bir yaklaşımdır. Daha sonraları ise, Schumpeter üretim faktörlerine bir dördüncü unsur girişimciliği ekleyerek fonksiyonel gelir dağılımına katkıda bulunmuştur (Aksu, 1993: 10).

Ayrıca insanlara ekonomik özgürlüğün verilmesi halinde evrensel bolluğun olacağını savunmaktadır. Bunun içinde; özgürlük, rekabet ve kişisel çıkar üzerinde durmaktadır. Tam rekabette kişiler ve şirketler kendi çıkarlarını artırmaya çalışırken, direkt olarak toplumun çıkarını düşünmeseler de rekabet olgusundan toplum da yararlanmaktadır. Şöyle ki; tam rekabet ortamında fiyatlar düşmekte ve fiyatların düşmesi özellikle sabit ve dar gelirli tüketiciler açısından fayda sağlamaktadır. Smith'e göre tam rekabet ortamında çoğu kez karşı karşıya gelen işverenler çalışanların ücretlerini artırmamak için genelde birbiri ile anlaşma anlayışı içine girerler. İşverenler işçilerin genel sağlık düzeylerinin bozulacağı ücretin altına girmeyecek ücretin verilmesi konusunda birlikte hareket etmektedirler. Smith'e göre her şeyin bir fiyatı vardır. Emegın de fiyat bakımından değeri ücrettir. Emegın karşılığı olan ücretler ile işverenlerin elde ettikleri kar arasında zıt bir bağ vardır. İşveren ücretlere de maliyet gözü ile baktığı için ücretlerin artması maliyetleri de artıracığından karı azaltacaktır (Aykaç vd., 2013: 19). Smith, ekonomide tam rekabet duygusunun ve işbölümü olgusunu özellikle vurgulamıştır. Rekabetin ve işbölümünün olması için "*laissez-faire, laissez-passer*" (bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) ilkesini benimsenmiştir. Üretim faktörlerinin bir kesimden diğer kesime geçiş serbestliği esas olmakla birlikte devlet ekonomik hayata müdahale

etmemelidir. Devletin müdahalesi devletin tekelinde olan konularda ve özel sektörün üretemediği veya yapamadığı konularda olmalıdır (<https://www.wikipedia.org>, 2014).

Klasik iktisat teorisyenlerinden birisi de **David Ricardo'dur**. Ricardo 1821 yılında yazdığı "*The Principles of Political Economy and Taxation*" (Ekonomi Politik ve Vergilendirmenin İlkeleri) isimli eserinde elde edilen gelirin üretim faktörleri arasında nasıl bölüştürülmesi gerektiği konusuna ağırlık vermiştir. Hatta bu konuda Adam Smith ve Jean Baptiste Say gibi önde gelen iktisatçıları, gelirin bölüşümü konusunda yeteri kadar fikir ortaya koymamakla eleştirmiştir (Ricardo; 1821; 1-10). Ricardo'ya göre, iktisat biliminin en önemli sorununun ülke ekonomisini meydana getiren unsurların bilinmesine rağmen gelirin ne şekilde dağıtılacağı konusunun açıklığı kavuşturulamamasıdır. Ricardo geliştirdiği gelirin dağıtılması teorisini üç varsayıma dayandırmaktadır. İleri sürdüğü birinci varsayıma göre bir malın değerini, malın üretimi sırasında ortaya konulan emek belirler. Bu durum iktisat literatüründe *Emek-Değer Teorisi* olarak adlandırılır (Aykaç vd., 2013: 21).

Ricardo'nun yaşadığı dönem itibari ile ülke ekonomisinin en önemli kaynaklarından biri tarımdır. Tarımın yapıldığı topraklar sınırsız olmadığı gibi ülkenin her tarafında bulunan tarım arazileri de aynı verimliliğe sahip değildir. Toprağın sınırlı olmasına karşın nüfusun artması, kullanımı ilk topraklara göre daha verimsiz yeni tarım arazilerine yönelmesi, verimi yüksek olan ilk toprak sahiplerine rant sağlayacaktır. Dolayısıyla rantın artması nüfusun artmasına ve daha verimsiz toprakların kullanılmasına bağlıdır. Ricardo, tarımda meydana gelen bu durumu *Azalan Verimler Kanunu* olarak değerlendirmiştir (Akyüz, 1980: 21-23). Ricardo'ya göre her malın bir fiyatı olduğu gibi emeğin de, bir fiyatı vardır. Emeğin değeri aynı ya da nakdi olarak ödenen ücretidir. Ücreti belirleyen temel faktör, ücretlinin ailesinin geçimini sağlayabileceği ve kendi neslini devam ettirebileceği ücret düzeyidir. Bu anlamda da ücretleri gıdaların ve temel ihtiyaçların fiyatı belirler. Bahse konu belirlenen ücret emeğin tabii fiyatı olup asgari geçinme haddidir. Ayrıca işgücü arz ve talebinden kaynaklanan iş piyasalarının belirlediği piyasa ücreti vardır. İşgücü arzının az olduğu dönemlerde piyasa ücreti yüksek olmakta ve buna bağlı olarak ücretliler daha refah yaşam sürmeye başlayacak evlenme oranları ve buna bağlı olarak da nüfus artacaktır. Artan nüfus uzun vade de işgücü arzını fazlalaştırdığından belli bir zaman sonra piyasa ücreti düşerek yeniden geçimlilik seviyesine inecektir. Aksi durumda geçim seviyesinin altında bir ücretle çalışma ortamında belli bir dönem sonra düşük ücretle çalışan ücretliler geçimlerini sağlayamayacak ve en temel gereksinimlerini bile karşılayamayacak duruma geleceklerdir. Bu durum nüfusun azalmasına

ve işgücü arzının zamanla daralmasına ve ücretlerin yeniden geçimlilik seviyesine çıkmasına neden olacaktır. Ricardo uzun ücretlilerin yükselmesi ve düşmesi sonuca bağlı olarak uzun vade de yeniden geçimlilik seviyesine gelen ücret durumunu *Ücretlilerin Tunç Kanunu* olarak açıklamıştır (<http://iclass.iuea.ac.ug/intranet>, 2014). Ricardo'ya göre piyasaların değişmesine rağmen, ücretliler genel itibari ile geçim seviyesinde bir gelir elde ederken, ülke gelirinin büyük bir kısmını Azalan Verimler Kanunu'na göre toprak sahipleri alırken, gelirin diğer kısmını da sermaye sahipleri almaktadır. Piyasalar hangi şartlarda değişirsen değişsin, değişmeyen gerçeğin, ücretlilerin asgari yaşam şartlarında geçimlerini devam ettirmesidir.

Marx'ın odak noktası kişilerarası gelir dağılımından ziyade gelirin fonksiyonel dağılımıdır. Smith ve Ricardo'nun teorilerinde bulunmayan işsizlik olgusunu eklemiştir. Marx'ın teorisine göre kapitalist sistemde minimum yaşamsal gelir bile tam istihdamı sağlamaya yetmeyeceğinden aşırı fakirlik ve mutsuzluk altında yaşayan yedek işsizler ordusu oluşacaktır. İşsizlik olgusunun dışında Marx'ın gelir dağılımı teorisinin merkezinde sömürü bulunmaktadır (Sandmo, 2013: 17-18).

Karl Marx Ricardo' dan çok etkilenmiş ve onun Emek-Değer teorisini yeniden ele alarak, sömürülen işçi haklarının olduğunu ifade eden Artık-Değer Teorisi'ni geliştirmiştir. Marx, bu teoriyi geliştirirken. Ricardo, bir malın değer kazanmasında sermaye ve toprağında katkısının olduğunu belirtirken, Marx, sermaye ve toprağın malın değerine hiçbir katkıda bulunmadığı ileri sürmektedir. Marx'a göre bir işçi günlük çalışma zamanında aldığı ücreti, 4 saatte elde edebiliyorsa, günün geriye kalan kısmındaki çalışmaları Artık Değer olarak değerlendirmekte ve bu artık değerın sermaye sahibi tarafından sömürüldüğünü ifade etmektedir (Bocutoğlu, 2012: 37-38). Marx, sermayenin üretime hiçbir katkısının olmadığını ifade etse işgücü piyasalarında gerçeğin bu olmadığı açıktır. Eşit oranda harcanan iki işgücünün piyasaya sürdüğü ürünlerden marka sahibi kurumsal bir firmanın ürünü daha fazla tutulmakta ve daha fazla bir ücretten satılmaktadır. Burada sermaye önemli bir faktörü oluşturmaktadır. Ayrıca Marx'ın Artık –Değer teorisinde ifade ettiği artık değerın tamamı sermaye sahibine kar olarak geçmemekte, enflasyon farkları ve işletmenin diğer giderleri de artık değerlerden karşılanmaktadır.

Klasik gelir dağılımı konusunda Fransız ekolünden gelen **Jean Baptiste Say**, Mahreçler (piyasa) Kanunu ya da SAY Kanunu olarak bilinen görüşünü ileri sürmüştür. Say'a göre üretim faktörleri arasında bir uyum söz konusudur. Doğa, işgücü ve sermaye birbirini tamamlayan unsurlardır. Bir malın ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin tamamı önemlidir.

Üretim ve gelir dağılımı konusunda girişimciye ayrı bir önem veren Say, liberal bir ekonomide girişimcinin harekete geçirici özelliğini vurgulamaktadır. Üretimi girişimci yönetmektedir. Say'a göre piyasaya çıkan bir malın, kendi üretim değerine eşit bir talebi vardır. Bir mal üretilip piyasaya sürüldüğünde sadece bir arz yapılmış olmaz, aynı zamanda piyasada bu mal miktarı kadar da talep yaratılmış olur. Bu durum "*her arz kendi talebini yaratır*" biçiminde açıklanabilir (Öztürk, 2010: 68). Say, bir malın piyasada talep edilmesinin, o malın sağlayacağı faydaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Piyasada bulunan bir ürün tüketiciler tarafından değerli görülmeyip talep edilmezse, o ürünün yapımı sırasında harcanan maliyetinde sarf edilen emeğinde hiçbir kıymeti yoktur (Skousen, 2003: 54-55). Ayrıca mal ve hizmetler başka mal ve hizmetleri almak için üretilir. Paranın bir mübadele aracı olduğu ifade edilir. Paranın değeri mal ve hizmetin değeri ile değil arz ve talebe göre belirlenmiş olur (Savaş, 1997: 299-300).

2.2. Neoklasik Gelir Dağılımı Teorisi

Klasik gelir dağılımı teorileri, 1860'lı yıllara gelinceye kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir ancak bu tarihten itibaren nüfusun artması, kentleşme ve sanayileşmenin gelişmesi, ağır iş koşullarının artması, çocuk ve kadın işçilerin çalışma koşulları gibi nedenlerden dolayı klasik gelir dağılımının temelini oluşturan laissez faire ilkesi sorgulanmaya başlamıştır. Bu dönemde klasik teorilere birçok eleştiri yapılmakla birlikte bu eleştirilerin en sertini Neoklasik İktisadın kurucusu olarak gösterilen Alfred Marshall yapmıştır. (Güngör, 1998: 9-13). Klasik gelir dağılımı teorileri daha çok emek-değer fikrini ön plana çıkarırken, Neoklasik gelir dağılımı düşüncesini savunanlar, piyasa koşullarının değiştiği ve tam rekabet piyasanın hakim olduğu bir dönemde, marjinal fayda ilkesini benimsemektedirler (Robinson, 1984:47). Neoklasik teorisyenler, verimli çalışan işgücünün büyüme oranı ile ekonomik büyüme oranı ve kar oranları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir. (Ackerman vd., 2000: 167). Neoklasikçiler, klasik gelir dağılımı teorisyenlerinden Marx' ın belirttiği, ekonomik gelişmeye bağlı olarak işçi ücretlerinin düşeceğinin aksine ekonomik gelişmeyle marjinal verimliliğin artmasına dayalı olarak işçi ücretlerinin de artacağı yönünde görüş belirtmişlerdir. Marjinal fayda ilkesine göre bir malın fiyatı, tüketicilere sağladığı fayda oranında değer kazanır ve bu orana göre belirlenir. Bu durumda ürünün fiyatını belirleyen temel unsur, ürünün yapımı sırasında kullanılan emek, sermaye ve girişimcilik gibi unsurlardan ziyade, tüketicilerin bahse konu ürüne gösterdiği ilgini derecesi ile değer kazanmaktadır. Klasik gelir dağılımı teorileri daha çok emek-değer teorileri çerçevesinde işçilerin alacakları ücretlerin, geçimlilik seviyesinde olabileceği düşünceleri savunurken, neoklasik gelir dağılımı teorilerine

göre ise her işçinin alacağı ücret, işçinin göstereceği marjinal fayda ölçüsünde olacaktır. Bir ürünü meydana getiren diğer üretim faktörleri de, ürünün tüketicilerin tarafından beğenilmesine sağlamış oldukları katkı oranı kadar, bir getiri oranına sahip olacaklardır (Aykaç vd., 2013: 25). Neoklasikçiler marjinal fayda kuramını geliştirirken, ihtiyaçların sonsuz, kaynakların ise kıt olduğunu, sonsuz gereksinimler karşısında elde bulunan sınırlı kaynakları, en etkin şekilde kullanmak için fayda ve kar oranlarının tespitine yöneldiklerini belirtmektedir (Dinler, 2002:30). Zaten nüfusun geometrik olarak çoğaldığını, buna karşın dünyadaki kaynakların aritmetik olarak artırılabilirliğini ifade eden Malthus'ta kaynakların doğru kullanılmadığı zamanlarda kıtlığın baş göstereceğini ifade etmiştir (Malthus, 1798: 23-25). Elde bulunan kıt kaynakları etkin bir şekilde kullanarak elde edilen ürünün piyasada tutulması ise müşterinin talebine bağlıdır (Weaver, 1995: 81).

Neoklasik Gelir Dağılımı Teorisyenlerinden **Carl Menger, Değer Teorisi**'nde fayda üzerinde durmuş ve değer ölçülmesinin tamamen öznel olduğunu ifade etmiştir (Skousen, 2003: 188). Menger'e göre bir malın değeri kişiden kişiye değişmektedir. Bunu daha çok ihtiyaç ve tatmin duygusu belirlemektedir. Bir kişi için değerli olan bir mal, bir başkası için az değerli ya da hiçbir değer taşımayabilmektedir (Bocutoğlu, 2012: 47).

Johan Gustaf Knut Wicksell, rekabetin hızla yayıldığı bir dönemde iş piyasalarında gelişen teknolojilerin firmaya kazandırılması, enflasyon oranların ayarlanması ve diğer giderler göz önüne alındığında, "artık değer" in kalmadığına dikkat çekmiştir (Kazgan, 1993: 140-141). Özellikle iş piyasasına yeni açılan bir işletme tam faaliyete geçip gelen talepleri karşılamak için bir zamana ihtiyacın olduğu böylesi durumlar da piyasanın durumuna göre enflasyonist bir durum ile kalınacağı da muhtemeldir.

John Bates Clark, neoklasik gelir dağılımı teorisini açıklarken, bu anlayışta marjinalite kavramı üzerinde özellikle durmuş, Servetin Bölüşümü adlı eserinde, üretim faktörlerinin marjinal verimliliklerine göre pay alması gerektiğini dile getirerek, kendi döneminde gelir dağılımı teorisini en iyi ve en açık biçimde ortaya koymuştur. Clark, emek faktörü dışında kalan, toprak ve sermayeyi tek bir üretim faktörü olarak ele almış, dolayısıyla rant ile faizi birleştirmiştir. Clark'a göre serbest rekabet koşullarında üretici piyasaya girmek için ürün fiyatını düşürürken diğer faktör değerlerini yükselteceğinden kar ya ortadan kalkacak ya da kar oranı yüksek oranda düşecektir (Öztürk, 2010; 79-81). Emek faktörü bakımından bakıldığında, yüksek verimlilik düzeyinde çalışan bir işçi yüksek ücret alırken, düşük verimde çalışan işçi daha düşük ücret alacaktır. Ancak bu durum sabit kalmamakta

zaman içerisinde düşük ücretle çalışan işçinin el becerisini geliştirmesi ve kazandığı tecrübe sayesinde daha verimli çalışması, daha yüksek ücret almasına imkan sağlayacaktır.

Bu görüşlerin dışında tam olarak gelir dağılımı teorisi oluşturamamış olsa da **John Mayrand Keynes**, ekonominin en önemli sorunlarının istihdam ve gelir dağılımı sorunlarının olduğunu ifade etmiş ancak gelir dağılımı konusunda fazla açıklama yapmamıştır. Keynes'e göre toplumun geliri, ekonominin yapısı ve piyasaların durumu, işçilerin üretim, müteşebbislerin yatırım, toplumun likidite tercihi ve para otoritelerinin para politikası ile ilgili alacağı kararlarla yakından ilgilidir (Alkin, 1975: 174-176). Keynesyen varsayımlar üzerine kurulmuş ve efektif talebe önem veren **Boulding** ve **Robinson**, modelleri, modern anlamıyla makroekonomik dağılım modellerinin kurulmasına teşebbüs ettiklerinden, klasik dağılım modelleri ile Keynes sonrası dağılım modelleri arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir (Çetin, 2011: 213).

3. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımı, bir ülke ekonomisinde belirli dönem içerisinde yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere paylaşılmasını ifade eder (Işığışık, 1998:1). Bir ekonomide elde edilen toplam gelirin toplum içindeki paylaşma şekillerine bakıldığında, farklı gelir dağılımı türlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Zaten toplumu oluşturan bireylerin, toplum içindeki toplumsal statü ve rolleri de farklıdır. Her birey görevli olduğu sektörün gerektirdiği ölçüde hizmet vermekte ve o sektöre aktarılan toplam gelirden de kendi hakkına düşeni almakta ya da almaya çalışmaktadır.

Gelir dağılımı türlerini, bir ekonomide gelirin ilk defa ortaya çıkmasına ve var olan gelirin yeniden dağıtılmasına göre birincil ve ikincil gelir dağılımı şeklinde tasnif etmek mümkündür (Aykaç vd, 2013: 5).

3.1. Birincil Gelir Dağılımı

Serbest piyasa ekonomilerinde devletin müdahale etmediği ve üretim faktörlerinin katkıların oranındaki elde ettikleri gelirlerdir. Bunlar da buldukları konum itibari ile kendi aralarında değişik şekilde adlandırılabilirler.

3.1.1. Bireysel Gelir Dağılımı

Bireysel gelir dağılımı, bir ülkede belli bir dönemde elde edilen milli gelirin hanehalkları arasındaki paylaşımını ifade eder. Bireysel gelir dağılımı, net bir miktar belirttiği için iktisadi eşitsizliğin en iyi göstergelerinden biridir. Çünkü bu gelir dağılımı sosyal sınıf

ayrımı yapmaksızın bütün insanları eşit şekilde kabul eder. Kişisel gelir, ücret, faiz, kar ve diğer üretim faktör gelirlerini de kapsamaktadır. Bu özelliğiyle kişisel gelir, değişik gelir kaynaklarının toplamını ifade etmektedir. (Çetin, 2013: 186-187).

Kişisel gelir dağılımının ülkede bulunan nüfus sosyal açıdan eşit kabul edilirken milli gelirden elde ettikleri gelir durumlarına göre %20'lik bölümler halinde beş gruba ayrılarak hesaplanması en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. Kişisel gelir dağılımının ölçülmesinde en çok kullanılan yöntemlerden biri de İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen **Gini Katsayısı** yöntemidir. Bu yönetime göre bir ekonomide gini katsayısı teorik olarak 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Gini katsayısının 0 olması toplumda herkesin aynı gelire sahip olmasını ifade ederken, 1 olması ise tüm gelirin bir kişide toplandığını ifade etmektedir. Buna göre gini katsayısı sifıra yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği azalırken bire yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği artar (Eğilmez, 2013).

Tablo: 1.Yıllara Göre Türkiye'deki %20'lik Gelir Göstergesi

Yıllar	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	5. %20
2010	6.5	11.1	15.6	21.9	44.9
2011	5.8	10.6	15.2	21.7	46.7
2012	5.9	10	15.3	21.7	46.6
2013	6.1	10.7	15.2	21.4	46.6
2014	6.2	10.9	15.3	21.7	45.9

Kaynak: TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırma Raporu verilerinden yararlanılarak hazırlandı.

Tablo 1'e bakıldığında, 2010 verilerine göre en yoksul %20'lik diliminin toplam gelirden aldığı pay %6,5 iken en zengin %20'lik dilim ise toplam gelirin %44,9 almıştır. Toplam gelirin %55,1'ni en yoksul ve orta gelirli olanların oluşturduğu %80 dilimi paylaşırken, geriye kalan %20 en zengin kesim ise toplam gelirin % 44,9'unu paylaşmaktadır. Bu durumda en yoksul %20 ile en zengin %20 arasında yaklaşık 7 kat fark olmaktadır. 2012 verilerinde ise bu farkın 8 kata çıktığı görülmektedir. 2014 yılı verilerine bakıldığında zengin %20 kesimi, 2010 yılına göre toplam gelirden hala %1 oranında fazla gelir elde etmektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2013 yılında gini katsayısı 0,40 değerlerinde tespit edilirken 2014 yılı gini katsayısı 0,391 olarak belirlenmiştir (TÜİK: 2014).

3.1.2. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Bir ekonomide elde edilen toplam milli gelirin, geliri ortaya çıkaran işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimcilik gibi, üretim faktörleri arasındaki dağılımı göstermektedir (Aktan ve Vural, 2002: 1) . Bu gelir dağılımı türünde milli gelirin ne kadarının işgücüne ücret, sermayedara faiz, doğal kaynak sahiplerine rant, ve girişimciye kar olarak dağıtıldığı ele alınmaktadır.

3.1.3 Sektörlere Göre Gelir Dağılımı

Bir ülke ekonomisinin tarım, sanayi, bilgi ve hizmet gibi farklı sektörlerinin, o ekonomide elde edilen toplam milli gelirden aldığı payı göstermektedir. Ekonomik seyrin uzun vadede ki dönemlerinde hangi sektörün milli gelirden payına düşeni artırdığını hangi sektörün ise düşürdüğünü de takip ediyor olması açısından sektörel gelir dağılımı bahse konu ekonominin mevcut yapısı hakkında da bilgi vermektedir (Çetin, 2011: 188). Türkiye’de de 1950’li yıllara kadar tarım önemli paya sahipken, sanayinin gelişmeye başlaması ile 1968’ li yıllarda tarımdan gelen milli gelir %33,3’e düşmüştür. Bu oran sanayi ve diğer sektörler lehine daha da düşerek, 2011 yılı itibari ile %9’a kadar gerilemiştir. 1968 de sanayi sektörünün milli gelirden düşen payı %17,2 iken, geçen zaman periyodunda %10 artışla 2011 yılında %27 ye çıkmıştır (Aykaç vd., 2013:8).

3.1.4. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların o ülkede elde edilen toplam milli gelirden aldıkları payı göstermektedir (Aktan ve Vural, 2002: 2). Bir ülkenin bütün bölgelerinin aynı ölçüde gelişmişlik düzeyine ve gelir dağılımına sahip olması beklenemez. Ülke içerisinde görülen bölgesel gelir dağılımı eşitsizliği toprağın verimi, coğrafi koşullar, iklimin etkisi, demografik faktörler, eğitim durumu, istihdam olanakları, ulaşım imkanları gibi belli başlı nedenlerden dolayı hemen her ülkede görmek mümkündür.

3.2. İkincil Gelir Dağılımı (Gelirin Yeniden Dağıtılması)

Toplumsal uzlaşımın sağlanmasında ülkenin toplam gelirinin, bireyler arasında adil paylaşımın büyük etkisi vardır. Adil gelir dağılımı konusu pek çok ülkenin gündeminde olsa da tam ve mutlak bir gelir dağılımının olduğu bir toplumdan da söz etmek olası değildir. Ancak alınacak bir takım önlemler ve uygulanabilecek politikalarla gelir eşitsizliği konusunda olumlu gelişmelere katkı sağlayabilecektir. Birincil gelir dağılımında devletin müdahalesi söz konusu değilken, ikincil gelir dağılımı sosyal devlet anlayışının gereği olarak devlet tarafından yapılmaktadır. Devlet, eğitim konusunda fırsat eşitliğini sağlamak, genel sağlık ihtiyaçlarının evrensel ölçüde bütün insanlara verilebilmesi, yoksulluğu gidermek, gelir adaletsizliğini en az seviyeye indirmek gibi konuları öncelik sırasına koyarak politikalar geliştirmek durumundadır (Ersezeer, 2006: 257). İkincil gelir dağılımının önem kazanmasının özellikle 1929 krizinden sonra önem kazandığının belirtilmesi yaygın bir görüş olsa da aslında gelirin yeniden dağıtılması çok eski tarihlerde pek çok devlet tarafından değişik şekillerde uygulanmıştır(Çetin, 2011: 190). İslam ekonomisinde de Hz. Muhammed tarafından toprağın

işletilmesi boş bırakılmaması uygulaması, halifeler döneminde ve sonraki Emeviler döneminde de uygulanmış hatta Emeviler döneminde vergilendirme sistemi uygulanmıştır. Bu uygulamayı Selçuklular döneminde ise İkta sistemi olarak görmekteyiz. İkta sahipleri topraktan aldıkları ürün oranında vergiye tabi tutuluyorlardı. Bu uygulamada merkez tahsildar göndermiyor, vergiler ikta sahiplerinin kendileri tarafından maaşlarına karşılık olarak toplanıyordu. Maaşlardan fazla olan gelirler ise senelik maktu bir vergi olarak devlete intikal ediyordu. Devlette toplanan vergileri sosyal giderlerde kullanarak gelirin yeniden dağıtılmasını sağlıyordu (Tabakoğlu, 2009: 54-86). Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ihtiyaçlarda değişmiş pek çok konuda olduğu gibi eski tecrübelerle dayanılarak günün şartlarına uygun politikaların uygulanması ikincil gelir dağılımı konusunda geliştirilen politikalarda da uygulanmaktadır. Günümüzde ikincil gelir dağılımı devletin uyguladığı farklı yöntemlerle gerçekleştirilmektedir.

3.2.1. Vergiler

Adaletli bir vergi sisteminin uygulanması, gelirin yeniden dağıtılması konusunda uygulanan önemli bir politikadır. Toplumdaki üst gelir gruplarının servet biriktirme imkanlarını vergilerle kısıtlayıp, alt gelir gruplarına transfer edilmesi uygulanacak uygun vergilendirme sistemleri ile mümkün olabilmektedir. Günlük yaşamın devamında yaygın ve zorunlu ihtiyaçlara cevap veren malları düşük; lüks tüketim mallarını ise yüksek oranlarda vergilendirilmesi alt gelir gruplarına transfer şeklinde dönebilecektir (Ekici, 2009: 207-209).

3.2.2. Kamu Harcamaları

Sosyal devlet anlayışında bazı hizmetler vatandaşlara bazen bedelsiz bazen da ticari kaygı düşünülmeden çok düşük fiyatlarla verilmektedir. Örneğin güvenlik, adalet, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi hizmetlerde özellikle devlet dar gelirlileri göz önünde bulundurarak ticari menfaat düşünülmemelidir. Bu açıdan eğitim hakkını değerlendirdiğimizde eğitim, Fransız İhtilali'nden beri doğuştan sahip olunması gereken bir hak olarak tanımlanmaktadır. Devlet ise bu hakkı sağlaması ve koruması gereken ise en üst otoritedir. Aynı zamanda devlet, bu hakları korumakla yükümlü olduğu kadar, bireylerin doğuştan sahip olduğu bu hakları da geliştirmek zorundadır (Ercan, 1997: 46-47).

Devletin önemli görevlerinden biride temel sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetleri vererek toplumun sağlık düzeyini korumak ve yükseltmektir. Temel sağlık hizmetlerinin birinci ayağını oluşturan sağlık evi, sağlık ocağı, ana çocuk sağlığı merkezleri geliştirilmeli, ülkenin her tarafına götürülebilir bir hizmetin, personel ve alt yapı açısından

şartları oluşturularak verilmesi gerekmektedir. Ayrıca onurlu bir yaşamın koşullarında biriside barınma ihtiyacıdır. Barınma imkanlarından mahrum olanlara konut yardımı adında yardımların yapılması alt gelir gruplarının korunmasına dair önemli bir hizmettir (Ersezer, 2006: 263).

3.2.3.Fiyat Politikaları

Devlet fiyat politikası aracılığıyla, asgari yaşamayı belirleyen mallara yönelerek dar gelirlileri korumayı amaçlamaktadır (Aksu, 1993: 49). Üç çeşit müdahale şeklinde kendini göstermektedir.

3.2.3.1.Tarımsal Destekleme Fiyat Politikaları

Tarımda kullanılan girdi fiyatlarının ya da tarım ürünlerinin fiyatlarının piyasa koşullarına göre düzenlenmesi şeklinde uygulanmaktadır. Tarımsal fiyat destekleme politikası tarımsal üretimi artırmayı amaçlamakta ve böylece gelir dağılımında denge amaçlanmaktadır. Üretilen ürünlerin piyasa altında bir fiyatta piyasaya sürülmesini ya da daha yüksek bir fiyattan tüketicilere sürülmesini önlemek için yapılan müdahale şeklidir. Ayrıca tarımsal tohum, gübre, ilaç girdilerine de çeşitli kredi ve desteklerle tarım üreticilerine destek verilmektedir.

3.2.3.2. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) Mallarına Yönelik Fiyat Politikası

Devlet Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ürettiği bazı mal ve hizmetlerin olması nedeni ile bizzat üretici olabilmektedir. KİT tarafından üretilen malların fiyatları belirlenirken, bu malları düşük gelir gruplarının daha çok tükettiği göz önünde bulundurularak alt gelir gruplarını koruyucu bir etki amaçlanmaktadır. Ancak özelleştirmenin daha çok KİT'lere ait alanlarda olması dar gelirlileri olumsuz etkileyebilmektedir.

3.2.3.3. Piyasa Malları Fiyatlarının Belirlenmesine Yönelik Fiyat Politikaları

Her ekonomide görülen enflasyon olgusu, özellikle yüksek oranlarda görüldüğü zamanlarda ücretli çalışan dar gelirlilerin alım güçleri azalmakta ve refah düzeyleri düşmektedir. Devlet yüksek enflasyon dönemlerinde piyasa mallarının fiyatlarına müdahale ederek fiyatların dondurulması ya da Narh (tespit edilmiş fiyat) uygulamaktadır. Devletin bu müdahalesi, alt gelir gruplarına yüksek enflasyon dönemlerinde koruyucu bir etki yaratmaktadır (Tokol ve Alper, 2013: 183).

3.2.4. Servet Politikası

Servet konusu çok eski dönemlerde dahi üzerinde durulan özellikle merkantilist dönemde farklı bir konuma gelen servet, gerek klasik iktisatçıların gerekse de neoklasik

iktisatçılarından üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Nüfusun çoğalmasına rağmen kaynakların sınırlı olması özellikle topraktan daha fazla gelir elde etmenin yolları aranmış toprak çoğu zaman rant aracı olmuştur (Çetin, 2011: 200-202). Servet dağılımındaki dengesizlikler toplumsal uzlaşmayı da olumsuz etkilemektedir. Yapılabilecek sağlıklı bir toprak reformu gelir dağılımını eşitsizliğine olumlu tesir edecektir.

3.2.5. Devletin İşgücü ve Ücret Politikalarındaki Rolü

Sosyal sınıf ayrımının yoğun yaşandığı ortaçağ Avrupa'sında gelirin büyük kısmı ülkeyi yöneten az sayıdaki insanlarla kilise çalışanlarına giderken, üretim faktörlerinin her aşamasında yer alan işgücü, yok denecek kadar düşük bir gelire sahipti. Ancak değişen ve gelişen iş piyasalarında işçi ve işverenlerin örgütlenmesi, toplu pazarlık ve grev hakkının korunması, istihdamın artırılması gibi devletin çalışma hayatına yönelik olarak hazırladığı kanuni uygulamalar, işgücünü hakkının ve gelirin korunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca asgari ücret uygulamalarını düzenleyerek özel sektöre yol gösterici olmakta ve işgücünün daha düşük ücretle çalıştırılmaması konusunda kamuoyunu bilgilendirmektedir (Tokol ve Alper, 2013: 184).

3.2.6. Sosyal Güvenlik Sistemi

Sosyal güvenlik, ihtiyaç sahiplerinin sosyal risk faktörlerini gidererek gelirin yeniden dağıtılmasını sağlayan mekanizmadır. Sosyal risk kavramı yaşlılık, malullük, ölüm, hastalık yardımları, sağlık, analık, iş kazası, aile yardımları ve işsizliği kapsamaktadır. Burada sosyal güvenliğin temel rolü, bireylerin ve ailelerin iktisadi ve sosyal risklere maruz kalmaları durumunda hayat standartlarının belirli bir seviyenin altına düşmeyeceği garantisini sağlamaktır (Ersezer, 2006: 264).

4. Gelir Dağılımının Ücretler Ve Çalışma Saatlerine Yansıması

Ekonomik mal ve hizmetlerin oluşturulması için yapılan faaliyetlerin tümüne üretim denmektedir. Üretimin temel amacı insan ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde mal ya da hizmet üretmektir (Benligiray, 2007: 3). Ücret, ekonomik açıdan bakıldığında işgörenler ve bakmakla yükümlü oldukları bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için önemli bir gelir çoğu zamanda tek gelir kaynağıdır. Ücretin ekonomik boyutu işgörenlerle sınırlı değildir. İşveren açısından bakıldığında maliyet ve karın azalmasına neden olan önemli unsurdur (Şahin, 2010: 139-140). Ücretlerde en önemli konulardan biri satın alma gücüdür. Verilen zamli ücretler günün şartları doğrultusunda reel olarak artmış olsa da satın alma gücünü artırdığı anlamına gelmez. Şöyle ki, bir işçinin günlük ücreti 50 lira olduğu düşünüldüğünde

alınan nakdi ücret değerlendirilmekte ve bu ücret 60 liraya yükseltildiği kabul edildiğinde %20 oranında ücretin artış olduğu görülmektedir. Ancak yaşanan siyasi, ekonomik, ya da diğer olaylar hayat pahalılığına yol açacağından işçinin ücreti reel olarak artmış olsa bile satın alma gücü aynı ölçüde artmayacak buna bağlı olarak refah düzeyi de artmayacaktır (Tuna ve Yalçıntaş, 2011: 99).

Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT)'ne göre SGP (Satın alma Gücü Paritesi)' si kişi başına GSYH endeksi 2014 yılı sonuçlarında Avrupa Birliği 28 ülkesi ortalaması 100 kabul edilirken, bu değer Türkiye için 53 olarak tespit edilerek, AB ortalamasının %47 oranında düşük kaldığını göstermektedir (EU, 2015a).

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelerde Asgari Ücret Gelir Düzeyinde Gelir Elde Eden Bireylerin Seçilmiş Temel Gıdaları Almak İçin Çalışarak Geçirdiği Süre (Dakika)

Ülkeler	Süt 1lt/ Saatlik Asgari Ücret*60	Ekmek (500g)/ Saatlik Asgari Ücret*60	Beyaz Pirinç (1kg)/ Saatlik Asgari Ücret*60	Yumurta 12'li/ Saatlik Asgari Ücret*60	Yerel Peynir 1kg/ Saatlik Asgari Ücret*60	Tavuk (kemiksiz-derisiz) 1kg/ Saatlik Asgari Ücret*60	Göğsü Asgari
Üst Orta Gelir Grubu							
Peru	57	77,4	46,8	78	301,2	252,6	
Bulgaristan	54,6	26,4	60,6	80,4	247,2	254,4	
Panama	68,4	88,8	90	110,4	353,4	354	
Malezya	81,6	41,4	51,6	63	364,2	146,4	
Meksika	13,8	21,6	14,4	25,2	77,4	72,6	
Türkiye	18,6	9,6	33,6	40,2	119,4	89,4	
Romanya	48	25,2	57,6	84	236,4	219	
Macaristan	21	16,2	27	45	157,2	136,8	
Yüksek Gelir Grubu							
Yunanistan	16,8	11,4	22,8	40,2	109,8	100,2	
İngiltere	9	9,6	12,6	20,4	60	65,4	
Fransa	5,4	7,2	9,6	15,6	76,8	61,2	
Hollanda	5,4	8,4	10,2	12,6	55,8	43,2	
Japonya (Tokyo)	13,2	12,6	36,6	15,6	137,4	61,8	
Lüksemburg	5,4	6,6	6,6	6,6	55,2	45,6	
İspanya	10,2	12	13,2	21	111,6	76,2	

Kaynak: Ek 1 ve Ek 2'de bulunan verilerden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 2'de seçilmiş ülkelerde asgari ücret gelir düzeyinde gelir elde edenlerin, seçilmiş temel gıdaları almak için çalıştıkları süreler dakika cinsinden ifade edilmektedir. Tablodaki rakamlar yorumlanırken yuvarlandığından tam toplamı göstermeyebilir. Tablo 2'de görüldüğü üzere Üst Orta Gelir Grubunda bulunan seçilmiş ülkelerdeki asgari ücretliler, 1 litre sütü elde edebilmek için Malezya'da 82 , Panama'da 68, Peru'da 57, Bulgaristan'da 55, Romanya'da 48, Macaristan'da 21, Türkiye'de 19, Meksika'da 14 dakika çalışmaktadırlar. Yüksek Gelir Grubu bazı ülkelerde ise, Yunanistan'da 17, Japonya'da (Tokyo) 13, İspanya'da

10, İngiltere’de 9, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg’da 5 dakika çalışarak 1 lt süt satın alabilmektedirler.

Asgari ücretlilerin, en temel besin maddesi ekmeği satın alabilmek için çalışması gereken sürelerine bakıldığında, Panama’da 89, Peru’da 77, Malezya’da 41, Bulgaristan 26, Romanya’da 25, Meksika’da 22, Macaristan’da 16, Türkiye’de ise 10 dakika çalışmaları gerektiği görülmektedir. Yüksek Gelir Grubunda seçilmiş ülkelerde ise, Japonya’da (Tokyo) 13, İspanya’da 12, Yunanistan’da 11, İngiltere’de 10, Fransa’da 7, Hollanda’da 8, Lüksemburg’da 7 dakika çalışmaları gerekmektedir.

1 kg pirinç satın almak için, Panama’da 90, Bulgaristan’da 60, Romanya’da 58, Malezya’da 52, Peru’da 47, Türkiye’de 34 dakika, Macaristan’da 27 ve Meksika’da 14,4 dakika çalışmak gerekmektedir. Yüksek Gelir Grubu bazı ülkelerde 1 kg pirinç elde edebilmek için Japonya’da (Tokyo) 37 dakika, Yunanistan’da 23, İspanya’da ve İngiltere’de 13, Fransa’da 10, Lüksemburg’da 7 dakika çalışmak yeterli olmaktadır.

Tablo 2’ye bakıldığında besin maddelerinin çoğunu elde edebilmek için Üst Orta Gelir Grubunda bulunan ülkelerin ücretlileri, Yüksek Gelir Grubunda bulunan ülkelerin ücretlilerinden daha fazla çalışması gerektiği görülmektedir.

Ayrıca yasal mevzuat açısından bakıldığında Yüksek Gelir Grubu ülkelerde Sosyal Devlet açısından yasaların uygulanabilirliği daha kolay ve daha sistemlidir. Üst Orta Gelir Grubunda yer alan ülkeler diğer kategoride bulunan ülkelere oranla refah düzeyi açısından Yüksek Gelir Grubu ülkelerine en yakın olan ülkeler olmasına rağmen, bu ülkedeki asgari ücretle çalışan kesim Yüksek Gelir Grubu ülke çalışanlarına oranla daha fazla çalışmaktadır. Ayrıca bahse konu ülkelerde yasal mevzuatların esnekliği dolayısı ile asgari ücretliler genel olarak günde 8 saat çalışması gerekirken daha fazla çalışmakta ve işsiz kalma endişesi nedeni ile bu olumsuz duruma da çoğu zaman ses çıkaramamaktadır.

5. Sonuç

Dünyada toplumsal uzlaşının sağlanmasında en önemli konulardan birisi de gelir dağılımında adaletin sağlanmasıdır. Oysa gelir dağılımı eşitsizliği çok eski tarihlerden itibaren dünya genelinde görülen çok önemli bir sorundur. Günümüzde yaşanan küreselleşme olgusu ile ülkeler arası gelir dağılımı eşitsizliği her geçen gün biraz daha büyümektedir. Çünkü küreselleşmenin merkez ülkeler olarak adlandırılan gelişmiş ülkelere sağladığı menfaatler ile çevre ülkeler olarak adlandırılan gelişmemiş ve geliştirmekte olan ülkelere sağladığı imkanlar arasında çok ciddi farklar vardır. Bu farklılıkların, ücretlilerin temel gıdaları elde edebilmek

için çalışma sürelerine bile yansıdığını görebilmekteyiz. Seçilmiş ülkelere göre temel besin maddelerini satın alabilmek için çalışılan süreleri Türkiye açısından değerlendirecek; Türkiye’de asgari ücretli işgören 1 lt süt alabilmek için, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg’da çalışan asgari ücretliden 3.4 kat daha fazla süre ile çalışması gerekmektedir. Ekmek (500 gr) alabilmek için ise ülkemizde asgari ücretli Lüksemburg’daki işçiden 1,45 kat 1 kg beyaz pirinç alabilmek için ise 5,09 kat, 12’lik yumurta alabilmesi için ise 6.09 kat daha fazla süre çalışması gerekmektedir. 1kg yerel peynir alabilmesi için ise Hollanda’daki asgari ücretliden 2.13, 1 kg tavuk eti içinse 2.06 kat daha fazla süre çalışması gerekmektedir.

Kendi gelir grubumuz dahilinde satınalma sürelerimiz bazı besin maddelerinde görece olumlu gözükse de hedeflediğimiz ve bulunmak istediğimiz noktaya uzak olduğumuzu göstermektedir. Çünkü bu rakamlar aynı zamanda bize açıkça en temel besin maddelerinde gelişmiş ülkelere kıyasla satınalma süremizin oldukça uzun olduğunu da göstermektedir. Çalışma şartlarımız ve çalışma sürelerimizin yasal süreye uyulmadan gerçekleştirilmesi ortaya konan tabloyu daha da vahim bir hale getirmektedir. Ülkemizde temel besin maddelerine ulaşılmasının bu denli zor olması kuşkusuz ki yoksulluk sorununu tetiklemekte, bu durumda toplumda adaletsizliğe ve birçok kargaşaya, suça, kayıt dışılığa ve daha birçok yapısal sorunlara neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle ülke olarak hedeflediğimiz ekonomik standartlara gelirken sayısal artışın ülke gelirinden en az gelir elde eden 1.%20 diliminde bulunan kesime yansımamış olması en zengin kesim ile gelir bakımından ivmenin daha da açılmasına neden olmaktadır. En düşük gelire sahip olan kesim yaşantısını devam ettirmek için fazladan çaba göstermek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle toplumun her kesimine, ülkenin her bölgesine yansıyacak ekonomik büyüme hedeflenmeli, bunun için gerekli tedbirler alınmalıdır.

Kaynakça

- ACKERMAN, Frank, (ed.) GOODWIN, Neva R., DOUGHERTY, Laurie ve GALLAGHER, Kevin (eds.) (2000), *The Political Economy of Inequality*, Island Press, Washington DC.
- AKSU, Ömer Alpaslan (1993), *Gelir ve Servet Dağılımı*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- AKTAN, Coşkun Can ve VURAL, İ. Yaşar (2002), “Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri,” *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- AKYÜZ, Yılmaz (1980), *Sermaye Bölüşüm Büyüme*, AÜSBF Yayın No: 453, 2. Baskı, Ankara.
- ALKİN, Erdoğan (1975), *Gelir ve Büyüme Teorisi*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul.
- AYKAÇ, Mustafa ve Diğerleri (2013), *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- BENLİGİRAY, Serap (2007), *Ücret Yönetimi*, Beta Basım Yayın, Dağıtım A.Ş., İstanbul.

- BOCUTOĞLU, Ersan (2012), “İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk” Emek ve Toplum Dergisi, s.29-51.
- CHARLES, N. Weaver (1995), Managing the Four Stages of TQM, Çeviren: Tuncay Birkan, Osman Akınbay, Toplam Kalite Yönetimi'nin Dört Aşaması, İstanbul, 2000.
- ÇETİN, Başak Işıl (2011), İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı - Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- DİNLER, Zeynel (2002), Mikro Ekonomi, Ekin Kitabevi, 14. Baskı, Bursa.
- DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- EĞİLMEZ, Mahfi (2013), <http://www.mahfiegilmez.com/2013/09/gini-siseden-ckt.html>. Erişim Tarihi: 02.03.2015
- EU (2015b), (Minimum Wage Statistics), http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_mw_cur&lang=en, Erişim Tarihi: 15.02.2015.
- EU (2015a), <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00114&plugin=1>, Erişim Tarihi: 5.11.2015
- GÜNGÖR, Kamil (1998), “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler,” <http://www.ceterisparibus.net/dusunce>, www.2aku.edu.tr/kgungor/pdf. Erişim Tarihi: 15.02.2015.
- ILO (2013), http://www.ilo.org/ilostat/faces/home/statisticaldata/ContryProfileId?_afLoop=600053098955991#%40%3F_afLoop%3D600053098955991%26_adf.ctrlstate%3Df3uu2ok9y_185, Erişim Tarihi: 20.02.2015.
- İŞİĞİÇOK, Erkan (1998), “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve 1987-1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.16, Mayıs 1998.
- KAZGAN, Gülten (1993), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul.
- MALTHUS, Thomas Robert (1798), An Essay on the Principle of Population, New York.
- NUMBEO, “Cost Of Living”, Çevrimiçi: <http://www.numbeo.com/cost-of-living/>, Erişim Tarihi: 06.01.2015.
- ÖZTÜRK, Nazım (2010), “Klasik Ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü” Çalışma ve Toplum Dergisi, 24. Sayı. 59-89, İstanbul.
- PAUKERT, Felix. (1973). “Income Distribution At Different Levels Of Development: A Survey Of Evidence”, International Labour Review, 108(2/3).
- RİCARDO, David (1821), The Principles of Political Economy Taxation, London.
- ROBİNSON, Joan (1984), İktisat Felsefesi, (Çeviren: V. Savaş), Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul.
- SANDMO, Agnar (2013). “The Principal Problem in Political Economy: Income Distribution in the History of Economic Thought”, Çevrimiçi: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2337488, Erişim Tarihi:15.03.2014.
- SAVAŞ, Vural Fuat (1997), İktisadın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu, Avcıol Matbaacılık, İstanbul.
- SEKRETER, Mehmet Serhan (2009), İmalat Sanayinde Verimliliğin Ücretler Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: “Türk İmalat Sanayinde Sektörel Bir Uygulama”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- SKOUSEN, Mark (2003), Modern İktisadın İnşası Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri, (Çeviren:M. Acar, E. Erdem, M. Toprak), Liberte Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- SÖNMEZ, Mustafa (2001), Gelir Uçurumu Türkiye’de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, OM Yayıncılık, İstanbul.
- ŞAHİN, Levent (2010). “İnsan Kaynakları Yönetimi’nde Ücretlendirme Fonksiyonunun Analizi”, KAMU-İŞ İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt 11, Sayı 2, 2010, s.129-164.
- ŞENSES, Fikret (1991), “Türkiye’de Gelir Dağılımı, Gelirin Yeniden Dağıtımı ve İşgücü Piyasaları”, Türk Ekonomisine Sosyal Çözümler, Cilt 3, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları No: 18, İstanbul, 1991.
- TÜİK (2013), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

TÜİK (2014), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

TUNA, Orhan ve YALÇINTAŞ, Nevzat (2011), Sosyal Siyaset, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Türk-İş (1999), 1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri: Türk-İs Yıllığı, 1. Cilt.

UNDP (2013), "United Nations Development Programme Human Development Reports", (çevrimiçi) <http://hdr.undp.org/en/content/income-gini-coefficient>, Erişim Tarihi 20.01.2015.

US Department of State (2013), "Country Reports on Human Rights Practices for 2013", <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm#wrapper>, Erişim Tarihi:20.01.2015.

<https://www.wikipedia.org> (2014), http://tr.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith Erişim Tarihi: 16.08.2014.

<http://iclass.iuea.ac.ug/intranet> (2014), <http://iclass.iuea.ac.ug/intranet/E-books/ECONOMICS/Principle>, Erişim Tarihi:8.08.2014

Ek 1: Üst Orta Gelir ve Yüksek Gelir Grubu Seçilmiş Ülkelerde Temel Göstergeler

ÜLKELER	Kişi Başına Gelir \$ 2013[1]	Gini Katsayısı 2013	Asgari Ücret Aylık \$	Saatlik Ücret	Haftalık Çalışma Saati
Üst Orta Gelir Grubu					
Peru	6,540	48,1	268	1,3	48
Bulgaristan	7,328	28,2	216,4	1,3	40
Panama	10,875	51,9	432	1,2	48
Malezya	10,456	46,2	245	1,2	48
Meksika	10,649	47,2	892,8	4,6	48
Türkiye	10,721	40	560	3,1	45
Romanya	16,421	27,4	256,3	1,4	40
Macaristan	7,576	31,2	409,7	2,5	40
Yüksek Gelir Grubu					
Yunanistan	21,857	34,3	853,6	5,3	40
İngiltere	34,714	36	1624,6	10,1	48
Fransa	44,098	30,6	1804,5	12,7	35
Hollanda	44,999	30,9	1866,7	11,6	40
Japonya (Tokyo)	53,000	40,8	1785,3	7,75	40
Lüksemburg	*	30,8	2339,9	14,6	40
İspanya	*	34,7	939,9	5,8	40

Kaynak: UNDP, 2013; ILO, 2013; US Department of State ,2013; EU, 2015b istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ek 2: Temel Besin Ürünlerinin Dolar Cinsinden Fiyatı

PIYASA FİYATLARI (\$)	Süt 1 lt	Ekmek (500 g)	Beyaz Pirinç (1kg)	Yumurta 12'li	Yerel Peynir 1kg	Tavuk Göğsü (kemiksiz-derisiz) 1kg
Üst Orta Gelir Grubu						
Peru	1,32	1,8	1,09	1,81	7,01	5,87
Bulgaristan	1,23	0,59	1,36	1,81	5,57	5,73
Panama	1,39	1,81	1,83	2,25	7,18	7,2
Malezya	1,74	0,88	1,1	1,34	7,74	3,11
Meksika	1,05	1,67	1,13	1,93	5,98	5,63
Türkiye	0,96	0,51	1,75	2,09	6,2	4,64
Romanya	1,15	0,61	1,38	2,01	5,67	5,26
Macaristan	0,89	0,7	1,16	1,93	6,7	5,85
Yüksek Gelir Grubu						
Yunanistan	1,52	1,02	2,05	3,56	9,74	8,91
İngiltere	1,5	1,63	2,14	3,45	10,13	11,05
Fransa	1,18	1,55	2,1	3,35	16,25	12,94
Hollanda	1,08	1,64	1,95	2,42	10,8	8,36
Japonya (Tokyo)	1,67	1,66	4,73	2,04	17,73	7,99
Lüksemburg	1,38	1,68	1,65	1,65	13,41	11,11
İspanya	1	1,18	1,29	2,04	10,92	7,45

Kaynak: Numbeo, "Cost Of Living" , 2015 istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır

Şanlıurfa Milli Eğitim Müdürlüğü Yöneticilerinin Yönetmel Stres Faktörlerine Maruz Kalma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Ferit KÜÇÜK¹

Özet

Bu çalışmanın amacı; Şanlıurfa Milli Eğitim Müdürlüğü Yöneticilerinin Yönetmel Stres Faktörlerine Maruz Kalma Düzeylerinin Belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Yöneticilerin yoğun iş temposu özellikle eğitim alanında çalışan yöneticilerin stres faktörlerine maruz kalma düzeyleri bu çalışmanın ana alanını oluşturmaktadır. Eğitim alanında faaliyette bulunan yöneticilerin yönetmel stres düzeylerini belirlemeye yönelik olarak çalışanların tümüne kurumdaki stres yaratan durumları belirlenmeye yönelik toplam 43 sorudan oluşan soru formu uygulanmıştır. Kırk iki çalışanla yapılan yönetmel stres faktörleri değerlendirme analizi, SPSS (Statistical Package for Social Science) 16.0 İstatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Verilere ilk etapta güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi, (Alpha Değerleri) ile soruların içsel tutarlılıkları ölçülmüştür. İkinci olarak; önem verdikleri soruların önem düzeyleri tablolar halinde verilmiştir. Ayrıca yönetmel stres faktörlerinin ortalamaları ve frekans dağılımları alınarak yorumlanmıştır. Demografik değişkenler ile stres faktörleri ortalaması arasında korelasyon analizi yapılmış ve örneklem t testi uygulanmış ve yorumlanmıştır

Anahtar Kelimeler: Stres, Stres faktörleri, Yönetim ile ilgili Stres Faktörleri

A Research on Determining the Impact level Managerial Stress Factor in Sanliurfa Training Manager

Abstract

Aim of this study is to identify Managerial stress factors, identified as affected by the Determination of Levels Şanlıurfa of national education directorate managers. In this study, Sanliurfa national education directorate managers who works in national education directorate a total of 76 executive directors as defined in the sample; 42 the survey was conducted. A questionnaire consisting of 43 questions was applied to determine the administrative stress. Ten employees held managerial stressors assessment analysis, SPSS (Statistical Package for Social Science) program was conducted using 16.0 Statistics. First, reliability analysis was applied to the data. Reliability analysis (Alpha values) was measured with the internal consistency of the questions. Secondly, the significance of the question given the importance of the manager is listed on the tables, It was reviewed on mean and frequency distribution of managerial stress factors. Correlation analysis between demographic variables and the average stress factors were applied. Samples t test was applied and interpreted.

Keywords: Stress, Stressors ,Managerial Stress Factors.

---

¹Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, feritk@harran.edu.tr

1. Giriş

Yaşadığımız 21.yüzyılın rekabetçi, fazla çalışmaya dayalı sanayi yaşamı, ekonomideki hızlı ve baş döndürücü değişimler, artan rekabet, yeni teknolojik buluşlar ve enflasyon gibi nedenler iş yerinde stres faktörünün daha belirgin şekilde ortaya çıkmasına yol açmış ve insanları tehdit eden bir büyük tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Stres yaşamın kaçınılmaz olgusudur. İnsanoğlu için de yeni bir şey değildir.

İş ortamı insanın diğer ortamları gibi strese açık ve stres yaratan faktörler açısından uygundur. Bir iş sürecinde bireyden kapasitesinin altında ya da üstünde iş istenmesi stres yaratır. Aşırı sıcak, gürültü, ışık, ya da çok az sorumluluk, çok fazla ya da az iş, aşırı veya az denetim insanlarda strese neden olabilir. Yüksek başarı güdüsü olan biri için işle ilgili gerilimler onun başarı güdüsünü kamçılarken, bir başkası bu durumla başa çıkabilme yetersizliğinden stres yaşayabilir. Yöneticiler ve çalışanlar iş stresleri nedeni ile sağlıklarını kaybedebilmektedirler. İş ile ilgili olumsuz durumlar devamlılık kazandıklarında iş tatmini de azalmaktadır. Aşırı stresli durumlar kaçınılmaz şekilde bireye zarar verebilir (Balci,2000). Aşırı stres, sinir bozukluğuna, hastalıklara, performans düşüklüğüne ve örgütten psikolojik ve fiziksel olarak ayrılmaya neden olabilmektedir(Steers,1981).

Ayrıca örgüt açısından da verim ve performans düşüklüğü yanında işe geç gelme, iş gören devir hızının yükselmesi, saldırganlık, işi yavaşlatma, örgüt e karşı çalışma hastalık nendi ile işe gelmeme dolayısı ile iş kaybının yaşanması gibi örgütsel açıdan olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir.

ABD’de . Ulusal Mesleki Güvenlik ve Sağlık Enstitüsü tarafından bir araştırma "Stresin meslek gruplarına göre farklılık gösterdiğini belirlemiştir. (Kırel, 1991:10): 1. Emek yoğun çalışanlar(işçi) 2. Sekreter 3. Denetim elemanı 4. Teknik eleman 5. Ofis yöneticisi 6. İlk düzey yönetici 7. Yönetici 8. Garson 9. Makine operatörü 10. Tarım işçisi 11. Madenci 12. Boyacı

Yöneticilerin daha fazla karar ve risk almaları dolayısı ile daha fazla strese maruz kaldıkları ifade edilebilir.

Yöneticiler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, “işle ilgili” ve “örgütsel yapı ve politikaları ile ilgili” stres kaynaklarına maruz kalma durumlarının, anlamlı olduğu belirlenmiştir (Soysal,2009;335).

2.Stresin Tanımı

Stres bir şekilde sosyal ilişkilerin bir sonucudur. Olumlu ve olumsuz sonuçlara sahiptir. Bir kişi tehlike algıladığı zaman kendiliğinden sinyalleri ortaya çıkarır. Bu tehlikeye akıl belli bir reaksiyon oluşturur. Olumlu anlamda, stres bize tehdide karşı gerekli tepki ve çözümü gösterir. Olumsuz anlamda ise, stres verimliliği azaltır ve hedeflerimize ulaşmak için engelleri yaratmada önemli bir rol oynamaktadır (Gadzella, 1991;25 Gadzella Masten,2005;10.). Stres iş sonuçlarında azalma, davranışsal değişiklikler ortaya çıkarır. Stres içinde çalışma alanı, daha karmaşık hale geldiğini artık köklü bir gerçeği olduğunu pek çok sanayi ülkesi biliyor. Stres problemleri oldukça arttırmaktadır. Çünkü stres, devamsızlık, psikolojik sağlık sorunları, beklenmedik olaylar ve daha birçok çalışma alanlarında stresin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır Yarattığı özel bir meslek veya belirli bir alan ve ülke ile sınırlı değildir dünyanın her yerde uzun dönemli etkileri neden olmuştur. (Markos, 2008;26). Kenyon, Lekhi, 2007;15).

İş stresi, işte görünen olumsuz fiziksel ve zihinsel reaksiyonlar olarak açıklanmıştır, Çalışanın yetenek, beceri, ya da gereksinimleri ile uyum olmayan koşullar iş stresine neden olabilir. İş stresi genellikle, yorgunluk ve konfor hissinin kaybolması sonucunda sağlığın bozulması ve iş kayıpları olarak ortaya çıkmaktadır (Sauter ve ark., 1999).

Bir eylem ya da durumun kişi üzerinde yarattığı fiziksel veya psikolojik zorlanmaya Stres denir. Stres, bireyin çeşitli çevresel stres yapıcılara karşı gösterdiği genel bir tepkidir. Bazı olaylara verdiğimiz aşırı tepki olarak stresi tanımlayabiliriz. Genelde olumsuz bir durum olarak algılanan stres, araştırmacı ve bilim adamlarına göre kısaca bireyin, tehdit edici çevre özelliklerine karşı gösterdiği bir tepki (Steers,1981), organizmanın her türlü değişmeye yaygın tepkisi olarak tanımlanmaktadır. Stres, bireyle çevresi arasında güçsüz bir uyum olması durumunda stres den bahsedilebilir. Çevrenin bireyden aşırı isteklerinin olması ya da bireyin kapasitesinin üstünde istekleri olması, bu durumun nedeni olabilir (Balcı, 2000).

Stres yaratan çok sayıda faktör bulunmaktadır. Stres yaratan faktörler, genel çevre unsurlarından ve çalışma hayatının niteliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü insanın fizyolojik ve psikolojik dengesini etkileyen her unsur bir stres kaynağı olarak görülebilir. Bu doğrultuda, bireyin iş çevresi ve iş dışı çevresi birbirini etkileyerek stres oluşumuna neden olur.

Stres, genel olarak birey ve çevresiyle ele alınmakta, kişinin bedensel ve ruhsal zorlanması, baskı ve gerilim altında tutulması ile ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Genel bir ifadeyle stres, “tüm çevresel, örgütsel değişkenlerin birey

üzerinde belli oranda etkili olduğu, bireyin tutum ve davranışlarına yön veren bir durum” olarak tanımlanabilir (Ertekin,1993;25).

Stres çalışanlar açısından, hem yöneticiler açısından önemlidir. Stresin bireysel ve örgütsel sonuçları vardır. Uzun süreli stres birey üzerinde fiziksel ve psikolojik olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Çalışanların sağlığı ve onun örgüte katkısı sonunda zarar görmektedir. Araştırmalara göre stres, çalışanların işe devamsızlık etmelerine ve işten ayrılmalarına neden olabilmektedir. Dolayısı ile işyeri bundan zarar görmektedir. Çalışanlardan birinde görülen stres diğer çalışanı da olumsuz etkilemekte, böylece verimlilik azalmaktadır. Stresin azaltılması hem çalışanın örgüte katkısını artırır, hem de çalışanların iş doyumunu yükseltir.

Adana’da faaliyet gösteren 62 otel işletmesi yöneticilerinin stres kaynaklarını araştırmaya yönelik yapılan bir araştırmada, strese neden olan faktörlerin şu şekilde sıralandığını belirlenmiştir: Farklı kişilerin kendilerinden farklı beklentiler içinde olması, çalışma saatlerinin uzunluğu, müşterilerin haksız talepleri, işyerinde dedikodu yapılması, önemli kararlar verme zorunluluğu, üstlerle anlaşmazlık, yöneticilerin teşvik etmemesi, iş karşılığını almamak ve moral bozukluğu (Sokmen,2005;21).

Üretim işletmesinde 100 çalışan yapılan bir diğer araştırmada ise; strese neden olan kaynakların önem derecesine göre şu şekilde sıralanmıştır: (Gökdeniz,2005,13). Yetki yapısı, üretim yapısı, örgütsel yapı ve iklim, görev yapısı, rol yapısı ve kültürel yapı.

3. Çalışma Yaşamında Stres’in Önemi

Stres, birey üzerinde özel fiziksel veya psikolojik talepler yaratan herhangi bir dış faaliyet, durum veya olay sonucu olan, bireysel farklılıklar ve psikolojik süreçlerle ortaya konan bir uyum belirtisidir. Organizmanın bedensel ve ruhsal sınırlarının tehdit edilmesi ve zorlanması karşısında birey kendini korumaya yönelik bir tepki zincirini harekete geçirir. Başa çıkamayacağına inandığı tehlikeden uzaklaşır, başa çıkacağına inandığı tehlike ile savaşıyor ve böylelikle yeni duruma uyum sağlar (Gürçay ve Seçer, 1999:145-146; Baltaş ve Baltaş, 2000:23). İş yaşamında strese yol açabilecek faktörler, işin yapılış şekli ile ilgili olabileceği gibi, işletmenin yapısından, fiziksel çevre şartlarından ya da bireylerin kendi özelliklerinden kaynaklanabilir. Özellikle işletmenin doğasında olan bazı özelliklerden oluşan stres kaynakları, çalışanlar için sürekli sorun yaratırlar. Kaynaklar fark edilmeyince etkili bir şekilde stresi kontrol altına almak mümkün olmaz. Bunun sonucunda da kronik stres kaynakları haline dönüşürler(Aytaç, 2002)

Çalışan bireyler için stres kaynakları bireysel stres kaynakları ve örgütsel stres kaynakları olarak gruplandırılabilir. Bireysel stres kaynakları; çalışanın kişisel yaşamından kaynaklanan evlilik ve çocuklarla ilgili sorunlar, ölüm, boşanma, hastalık, hamilelik, yaşam tarzındaki değişiklik gibi faktörlerdir. Örgütsel stres kaynakları ise şöyle sıralanabilir (Baltaş ve Baltaş, 2000:59; Güler ve diğ., 2001:19-21; Marshall, 2001:22; Tutar, 2001:209;).

1. İşle ilgili nedenler; yapılan işin çok az veya çok fazla olması, fazla iş yükü yorgunluk ve zaman yetmezliği nedeni ile strese neden olurken, az iş yükü de can sıkıntısı ve monotonluğa yol açar.

2.Çalışanın örgüt içindeki rolü ile ilgili nedenler: Rol çatışması, rol yükü ve rol belirsizliğidir.

3.Kişiler arası ilişkilerden doğan nedenler: Yöneticilerle ve diğer çalışanlarla olumsuz ilişkiler, çatışmalar.

4.Kariyer gelişimi ile ilgili nedenler: Aşırı yükselme veya yükselememe, iş güvenliği eksikliği, engellenmiş iş istekleri ve kariyer gelişimi.

5.Örgüt yapısı ile ilgili nedenler: Örgütte kalite ilkelerinden yoksun yönetim, kararlara katılımın ve özgürlüklerin kısıtlanması, iletişim kanallarının iyi kurulmaması ve enformel iletişimin yaygın olması, ücret v.b konularda yanlış politikalar. Bütün bu nedenlere ek olarak çalışılan mekanın uygun olmayan fiziki şartları; ortamdaki ergonomik olmayan tasarım, renk, malzeme, düzen, iş akışı, ışıklandırma, havalandırma v.b faktörlerde stres nedenleri arasındadır

Konuya daha farklı bir açıdan değerlendiren Aytaç ise, iş yeri açısından kronik stres kaynaklarını şöyle sıralamıştır(Aytaç, 2006)

1. Rollerdeki Belirsizlik: Bireyin rolleri konusunda yeterli bilgisinin olmaması durumunda rol belirsizliği görülür. Belirsizlik durumunda iş tatminsizliği, psikolojik gerilim, kendine güvensizlik, yararlı olmama duygusu belirecektir.

2.Rol Çatışması: Bireyin üstlendiği iki veya daha fazla rolün aynı zamanda ortaya çıkması, böylece bireyde zıt isteklerde bulunulması rol çatışmasına yol açabilir. Araştırmalar rol çatışmasının çalışanda içsel çatışma yarattığını, işin çeşitli yönleri ile ilgili gerilim oluşturduğunu, iş doyumunu düşürdüğünü, işçinin üstüne güvenini azalttığını ortaya koymuştur

3. Kişiler arası Çatışma: İş yerinde üstleriyle geçimsizlik ve çalışanlar arasındaki olumsuz ilişkiler, kişiliklerin uyumsuzluğu, amirlerle, meslektaşlarla ya da memurlarla çatışma ya da tartışma, en basit işlerde bile gerginlik yaratır. Çözümü en zor olan da bu sorundur.

4. Sorumluluk: Diğer insanların sorumluluğunu üstlenmek, kişilerde gerginlik yaratan bir stres kaynağıdır. Diğer insanların mesleki gelişiminin sorumluluğu bir kişiye yüklenmiş ise, ayrıca işin doğası çok fazla sorumluluk gerektiriyor, ancak yetkiler sınırlı ise, kişi kendini yoğun stres altında hissedebilir. Araştırmalar özellikle insanlardan sorumlu olan yöneticilerin yoğun olarak strese maruz kaldıklarını göstermektedir.

5. Katılım: Kişinin çalıştığı iş yerinde karar verme sürecinde etkisinin olup olmaması, stresin oluşumunu etkiler. Kararlara katılma ise bireyin kendisine değer verildiği düşüncesine yol açarak çalışanın stresini azaltır

6. İş Güvenliği: İşini kaybetme korkusu bireyin benlik saygısının azalmasına yol açabilmektedir. Özellikle yoğun ekonomik krizlerin yaşandığı, şirket küçülmeleri, birleşmeleri veya işyeri kapanma kararlarının alındığı dönemlerde çalışanların stres düzeyleri oldukça yüksek olup, aile çevresini de olumsuz etkilemektedir.

7. Yönetim Tarzı: Örgütlerin hiyerarşik doğası da stres yaratan faktörler arasında olup, yönetim yapısı ve yönetim tarzı stres oluşumunda etkindir.

8. Fiziki Mekân ve Çevre Şartları: İş yerindeki iş alanı, çalışanlar için belli rahatlık ve güven sağlayıcı unsurlardır.

9. Yoğun İş Yükü: Birçok çalışan, aşırı iş yükünün kurbanı olmaktadır. Yapılması gereken işin, kişinin iyice emin olmadığı beceri, yetenek ve bilgileri gerektiriyor olması, kaygı ve gerginlik yaratacaktır. Bunun tam tersi de olabilir. İşin hacminin düşüklüğü, bireyin beceri ve yeteneklerinin çok altında olması, işi sıkıcı hale getirebilir.

10. Zaman Yetersizliği: Stres, aynı zamanda zamanı nasıl değerlendirdiğimize bağlı olarak da ortaya çıkabilir.

11. Kariyer Engeli: Kişinin iş yaşamında belli bir hedefe ulaşmak, kariyer basamaklarında yükselerek bunun karşılığında daha fazla güç, saygınlık ve para elde etmek, kariyer gelişimini sağlamak yönündeki istek ve ihtiyacının örgüt tarafından karşılanamaması ve çeşitli şekillerde engellenmesi çalışmada strese yol açacaktır. Bireyin kariyerinde doyumu ve etkinliği iş stresini kontrol altında tutmasına bağlıdır.

4.Stresin Kurum Çalışanlarına Yönelik Olan Etkileri

Çalışma yaşamında stresin kurumsal düzeyde bir takım sonuçları bulunmaktadır. Çeşitli stres faktörlerinin etkisiyle çalışanın, performansının düşük olması, çalışan devir hızının artması, işe gitmemesi (devamsızlık), işten ayrılması ve yabancılaşması kaçınılmaz olmaktadır.

a) Performans Düşüklüğü

Stres ve performans arasındaki ilişkinin olumsuz yönleri olduğu gibi, olumlu yönleri de bulunmaktadır. Stresin belirli bir noktaya kadar performansı arttırdığı, belirli bir noktadan sonra ise performansı düşürdüğü savunulmaktadır (Kıev ve Kohn, 1979).Aşırı stres durumunda ise bireyde hem psikolojik, hem de fizyolojik hastalık ve rahatsızlıklar ortaya çıkacağından çalışanların performanslarında azalma olabilecektir.

b) Çalışan Devir Hızı

Bir kurumda sürekli olarak stres altında çalışmak çalışanların kurumla bütünleşmesini ve iş doyumunu engeller. Çalışan devir hızının yüksek olmasına neden olan stres faktörleri çeşitlidir. Kişilerin yeteneklerini kullanma olanağı bulamadıkları ve kariyer gelişiminde problem olan otokratik yönetim anlayışını benimseyen kurumlar başlı başına birer stres faktörü olabilir.

c)İşe Devamsızlık

Çalışanlar stresle başa çıkabilmek için, buldukları ortamdan işe gitmeyerek uzaklaşmaya çalışırlar. İşe devamsızlık genelde, çalışanların çeşitli hastalıklar nedeni ile çalışamayacak durumda olmaları sonucunda görülür. İşe devamsızlık isteksizlik, sorumsuzluk, tembellik ve alkolizm etkisiyle olabileceği gibi kalp krizi, hipertansiyon ve ülser gibi hastalıklar nedeniyle olabilmektedir (Ubrin,1978).

Devamsızlık gösteren kişilerin hangi hastalıklar nedeniyle devamsızlık yaptıkları araştırıldığında, bunların %40'ının stresten kaynaklanan hastalıklar olduğu görülmüştür. Devamsızlığın ortadan kaldırılması ya da en aza indirgenmesi için devamsızlığa neden olan hastalıkların kurumsal kaynaklarına inilmesi ve bunların düzeltilmesi gerekir.

d)Yabancılaşma

Çalışanların sorunlarını tanımlamada fazlaca kullanılan kavramlardan birisi de yabancılaşma olmuştur. Genelde yabancılaşma kavramının iş doyumsuzluğu, toplumsal

uyumsuzluk, moral eksikliğini karşılaması yanında çalışan kişinin kuruma karşı olan duygusal bir tepkisini de ifade etmektedir.

5. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, stres kaynaklarının çalışanların bu faktörleri hangi düzeyde algıladıkları ve bu faktörlerden hangi düzeyde etkilendiklerinin belirlenmesidir.

5.1. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamı Şanlıurfa İli Milli Eğitim Müdürlüğü Yöneticilerinin kurumsal stres faktörlerini nasıl değerlendirdiklerini belirlemektir.

5.2. Araştırmanın Gerçekleştirilmesi

Kurum yetkililerinden alınan bilgilere göre yönetici düzeyinde 76 çalışan olarak belirlenmiş tüm çalışanları alınarak kapsam dışında hiçbir çalışanın kalmamasına dikkat edilmiştir.

5.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın yapılması aşamasında kurumların yoğun iş şartları dolayısı ile doldurulması için bırakılan anketler çok sık aramalar sonucunda anketlerin ancak 42 adet %56 gibi bir orana ulaşılabilmiştir. Bu sınırlılıklar dolayısıyla araştırma yaklaşık bir aylık sürede tamamlanabilmiştir.

5.4. Veri Toplama Yöntemi

Verilerin elde edilmesi anket uygulamasıyla gerçekleştirilmiştir.

Birinci aşamada kurumlarla ilişkiye girilerek kaç çalışan olduğu tespit edilmiş, bu sayı 76'dır. Çalışanların tümüne kurumdaki stres yaratan durumları belirlemeye yönelik toplam 43 sorudan oluşan soru formu dağıtılmıştır, ilk dört soru, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, statü, sorularından beş ile on birinci sorular çalışanların kurumdaki stres yaratan durumları belirlemeye yönelik, son otuz iki soru ise çalışanların yönetici olarak yaptıkları işle ilgili olan yönetsel stres kaynakları düzeylerini belirlemeye yönelik sorudan oluşmaktadır. Burada "Beşli likert" ölçeği kullanılmıştır. Sorular dağıtılıp sonra toplanmıştır.

5.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleme metodunda olasılığa dayalı olmayan, kolay örnekleme yöntemi (Altınışik vd 2012) seçilmiştir. Kolay

örnekleme yöntemi araştırmacıya kendi yargısına güvenerek oluşturacağı bir dizi alternatif örnekleme teknikleri sunmaktadır. Kolay örnekleme metodu ile denek bulma konusunda arzu edilen geniş kitleye ulaşma imkanı sağlanmış olmaktadır.

5.6. Anketlerin Geri Dönüşüm Oranı

Çalışmada kurumlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda 76 çalışanın olduğu tespit edilerek tüm çalışanlara uygulamak amaçlanmış ancak, 42 sayıda anket geri dönüşümü gerçekleşmiştir. Geri dönüşüm oranı yaklaşık % 56 dir.

5.7. Kullanılan Analiz Yöntemleri

Verilerin analizi iki aşamalı olarak değerlendirilmiştir.

Birinci aşamada kırk iki (42) çalışanla yapılan kurum stres faktörleri değerlendirme analizi, SPSS (Statistical Package for Social Science) 16.0 İstatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Verilere ilk etapta güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi, (Alpha Değerleri) ile soruların içsel tutarlılıkları ölçülmüştür. İlk olarak önem verdikleri soruların önem düzeyleri tablolar halinde verilmiş, daha sonra kurumsal stres değişkenlerinin ortalamalar ve frekans dağılımları alınarak yorumlanmıştır.

6. Bulgular

6.1.Güvenilirlik (içsel tutarlılık)

Bu bölümde araştırmamızda kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin saptanması amaçlanmıştır.

Tablo 1 : Güvenilirlik (İçsel Tutarlılık)

Güvenilirlik (İçsel Tutarlılık Cronbach's Alpha değeri)	0,94
---	------

Tablo 2:Milli Eğitim Yöneticilerine Ait Demografik Değişkenler Frekans Tablosu

Cinsiyet	Sayı	%	Çalışma yaşamınızda toplam kaç yıl yönetici pozisyonunda çalıştınız	Sayı	%
Erkek	39	92,9	Bir yıldan az	3	7,1
Kadın	3	7,1	1-5 yıl	9	21,4
Toplam	42	100,0	6-10 yıl	15	35,7
Statü			11-15 yıl	7	16,7
İl milli eğitim müd	--	--	15 yıldan fazla	8	19,0
İl milli eğitim müd.yrd.	4	9,5	Toplam	42	100,0
İlçe milli eğitim müd	4	9,5	Öğrenim düzeyiniz		
İlçe milli eğitim müd.yrd.	2	4,8	Lisans	34	81,0
İl milli eğitim şube müd.	13	31,0	Yüksek lisans	8	19,0
İlçe milli eğitim şube müd.	19	45,2	Toplam	42	100,0
Toplam	42	100,0			

Tablo 2'ye baktığımızda çalışanların %92,'u erkek,%7,1 'i kadın, il milli eğitim müdür yardımcısı; %9,5, ilçe milli eğitim müdür yardımcısının oranı ise, %9,5 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılanların %81'i, lisans, %19'u ise yüksek lisans mezunu olduğu, yöneticilerin çalışma süreleri açısından, bir yıldan az olanların oranı, %7,1, 1-5 yıl, olanların oranı,%21,4,6-10 yıl arası ise %35,7 olduğu görülmektedir.

**Tablo 3: Yapılan İşin En Elverişsiz Üç Özelliği Tablosu
(En elverişsiz olan 1,daha az elverişsiz olan3)**

	Önem Sırası (1)	Yönetici sayısı	Önem Sırası(2)	Yönetici sayısı	Önem Sırası(3)	Yönetici sayısı
Yetersiz maaş	7	7	5	5	6	6
İşin Stresli olması	4	4	7	7	1	1
Aşırı sorumluluk	12	12	13	13	4	4
Yetkide yetersizlik	4	4	4	4	6	6
Çalışanların eğitim düzeylerinin yetersizliği	8	8	6	8	7	7
İşin monotonluğu	2	2	3	3	5	5
Amir-memur ilişkilerindeki olumsuzluk			1	1	3	3
Çalışma yerindeki huzursuzluk	3	3			4	4
Siyasal baskı	2	2	3	3	6	6

Bu analizde, yapılan işin en elverişsiz üç özelliğinin yöneticiler tarafından seviyelerinin derecelendirilmesi istenmektedir. Analiz sonucunda, işin stresli olmasını 4 yönetici 1. dereceden önemli, 7 yönetici 2.dereceden önemli, 1 yönetici de 3. dereceden önemli bulduklarını, yetersiz maaş stres faktörünü, yöneticilerin 7'si 1. dereceden, 5 yöneticinin 2.dereceden önemli buldukları görülmektedir. Aşırı sorumluluk stres faktörünü,12 yönetici 1. dereceden önemli bulduklarını,7 yöneticinin de bunu 2. dereceden önemli buldukları görülmektedir. Çalışanların eğitim düzeylerinin yetersizliği stres faktörünü, 8 yönetici 1. dereceden,8 yönetici 2. dereceden 7 yönetici ise 3. dereceden önemli buldukları görülmektedir.

Tablo 4:Önem Sırasına Göre Yöneticilerde De Görülen Sağlık Sorunlarının Önem Düzeyini Belirleme Tablosu (en önemli 1 den 3'e)

	Önem Sırası (1)	Yönetici sayısı	Önem Sırası(2)	Yönetici sayısı	Önem Sırası(3)	Yönetici sayısı
Mide rahatsızlıklar	9	9	3	3	2	2
Tansiyon rahatsızlıkları	1	1	8	8	1	1
Baş ağrısı	14	14	9	9	4	4
Uyku düzensizlikleri	9	9	11	11	9	9
Terleme		-	-	-	2	2
Aşırı sinirlilik	7	7	7	7	10	10
Hazımsızlık	2	2	1	1	8	8
Kilo alma	-	-	-	-	4	4
Hareketsizlik	-	-	3	3	-	-
Diabet	-	-	-	-	2	2

Bu analizde yöneticilerde görülen birtakım sağlık sorunlarının önem düzeyini belirlenmesinde, mide rahatsızlıkları, 9 yönetici tarafından 1.dereceden, başarısının 14 yönetici tarafından 1. dereceden, uyku düzensizlikleri açısından, 9 yönetici tarafından 1. dereceden önemsendiği görülmektedir. Genellikle yöneticilerde görülen stres sonucu diyebileceğimiz sağlık sorunlarının başında, mide şikâyetleri, baş ağrısı ve uyku düzensizlikleri ile sınırlılık halinin geldiği söylenebilir.

Tablo5:İl Milli Eğitim Yöneticilerinin Yöneticilik Yaparken Maruz Kaldıkları Stres Faktör Değişkenleri Ortalaması

Görevde belirsizlik	2,5714
Siyasal otoritenin baskısı	2,7143
Toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan zorluklar	2,7619
Amirlerle ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar	2,2619
Astlarla ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar	2,4048
İhtiyacı karşılamayan maaş	3,1667
Aşırı disiplin	2,3571
Uzun ve düzensiz çalışma saatleri	3,2381
Eğitilmemiş personelle çalışma zorunluluğu	3,7143
İşi bir sürede bitirme baskısı	3,3333
Yeterli araç gereçten yoksun olma	3,0238
Görevini yaparken engellendiği duygusuna kapılma	2,3810
Aşırı mali sorumluluk ve baskı duygusu içinde bulunma	2,9524
Vatandaş tarafından şikayet edilme	2,8571
Karar verme için gerekli yetkiye sahip olamama	2,7381
Yönetimsel uygulamaları eleştirememe	2,6667
Kararlara katılmama	2,4048
Aşırı yazışma nedeniyle temel kurumsal sorunlara zaman ayıramama	3,1905
Örgütsel amaç ve politikalara yeterince uyulmadığı duygusu	2,8333
Çalışanlar arasındaki uyumsuz davranışların çokluğu	2,6190
Çalışanlar arasındaki tartışma ve anlaşmazlıkların varlığı	2,5952
Sorumluluk almaktan kaçınma	2,5476
Başarının ödüllendirilmeyeceği kaygısı	2,6905
Bir işi başarabilmek için risk göze alabilme	2,9286
İş yükünün fazlalığı	3,0714
Yapılan işin önemsenmemesi	2,7143
Aile sorunlarının çalışma hayatını olumsuz olarak etkilemesi	2,5238
İş yeri aile dengesinin sağlanmaması	2,8333
Aileye ve sosyal yaşama yeterli zaman ayıramama	3,5000
Yurtiçinde ve dışında mesleki yönden kendini geliştirme imkanının sağlanmaması	3,4524
Her gün yapılan işin aynı olması	3,7243
Genel ortalama	2,92612

Yöneticilerinin, yöneticilik yaparken maruz kaldıkları stres faktör değişkenleri ortalamasının, 2,92612 olması stres faktörlerinin yöneticiler tarafından varlığının algılandığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6:Yönetmel Stres Faktörleri Frekans Dağılımı Tablosu

Yapılan iş de Görev –yetki açısından dengesizlik			Görevini yaparken engellendiği duygusuna kapılma		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	1	2,4	Asla	8	19,0
Seyrek Olarak	8	19,0	Seyrek Olarak	13	31,0
Bazen	22	52,4	Bazen	18	42,9
Sık Sık	8	19,0	Sık Sık	3	7,1
Daima	3	7,1	Daima		
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Görevde belirsizlik			Aşırı mali sorumluluk duygusu içinde bulunma		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	10	23,8	Asla	6	14,3
Seyrek Olarak	8	19,0	Seyrek Olarak	10	23,8
Bazen	17	40,5	Bazen	13	31,0
Sık Sık	4	9,5	Sık Sık	6	14,3
Daima	3	7,1	Daima	7	6,7
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Siyasal otoritenin baskısı			Vatandaş tarafından şikayet edilme		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	7	16,7	Asla	7	16,7
Seyrek Olarak	11	26,2	Seyrek Olarak	10	23,8
Bazen	13	31,0	Bazen	11	26,2
Sık Sık	9	21,4	Sık Sık	10	23,8
Daima	2	4,8	Daima	4	9,5
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan zorluklar			Karar verme için gerekli yetkiye sahip olamama		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	4	9,5	Asla	7	16,7
Seyrek Olarak	11	26,2	Seyrek Olarak	8	19,0
Bazen	18	42,9	Bazen	17	40,5
Sık Sık	9	21,4	Sık Sık	9	21,4
Daima			Daima	1	2,4
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Amirlerle ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar			Yönetmel uygulamaları eleştirememe		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	9	1,4	Asla	7	6,7
Seyrek Olarak	17	40,5	Seyrek Olarak	11	26,2
Bazen	12	28,6	Bazen	15	35,7
Sık Sık	4	9,5	Sık Sık	7	16,7
Daima			Daima	2	4,8
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Astlarla ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar			Kararlara katılmama		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	5	11,9	Asla	10	23,8
Seyrek Olarak	21	50,0	Seyrek Olarak	14	33,3
Bazen	11	26,2	Bazen	10	23,8
Sık Sık	4	9,5	Sık Sık	7	16,7
Daima	1	2,4	Daima	1	2,4
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0

İhtiyacı karşılamayan maaş			Aşırı yazışma nedeniyle temel kurumsal sorunlara zaman ayıramama		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	5	11,9	Asla	5	11,9
Seyrek Olarak	6	14,3	Seyrek Olarak	5	11,9
Bazen	13	31,0	Bazen	16	38,1
Sık Sık	13	31,0	Sık Sık	9	21,4
Daima	5	11,9	Daima	7	16,7
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Aşırı disiplin			Örgütsel amaç ve politikalara yeterince uyulmadığı duygusu		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	8	19,0	Asla	3	7,1
Seyrek Olarak	15	35,7	Seyrek Olarak	12	28,6
Bazen	16	38,1	Bazen	18	42,9
Sık Sık	2	4,8	Sık Sık	7	16,7
Daima	1	2,4	Daima	2	4,8
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Uzun ve yorucu çalışma saatleri			Çalışanlar arasındaki uyumsuz davranışların çokluğu		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	4	9,5	Asla	2	4,8
Seyrek Olarak	8	19,0	Seyrek Olarak	17	40,5
Bazen	10	23,8	Bazen	18	42,9
Sık Sık	14	33,3	Sık Sık	5	11,9
Daima	6	14,3	Daima		
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Yeterince eğitilmemiş ve personelle çalışma mecburiyeti			Çalışanlar arasındaki tartışma ve anlaşmazlıkların varlığı		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla			Asla	6	14,3
Seyrek Olarak	2	4,8	Seyrek Olarak	13	31,0
Bazen	14	33,3	Bazen	17	40,5
Sık Sık	20	47,6	Sık Sık	4	9,5
Daima	6	14,3	Daima	2	4,8
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
İşi bir sürede bitirme baskısı			Sorumluluk almaktan kaçınma		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	1	2,4	Asla	11	26,2
Seyrek Olarak	9	21,4	Seyrek Olarak	8	19,0
Bazen	11	26,2	Bazen	14	33,3
Sık Sık	17	40,5	Sık Sık	7	16,7
Daima	4	9,5	Daima	2	4,8
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Yeterli araç gereçten yoksun olma			Bir işi başarabilmek için risk göze alabilme		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	5	11,9	Asla	6	14,3
Seyrek Olarak	8	19,0	Seyrek Olarak	7	16,7
Bazen	14	33,3	Bazen	16	38,1
Sık Sık	11	26,2	Sık Sık	10	23,8
Daima	4	9,5	Daima	3	7,1
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Başarının ödüllendirilmeyeceği kaygısı			Yapılan işin önemsenmemesi		
	Sayı	%		Sayı	%

Asla	12	28,6	Asla	13	31,0
Seyrek Olarak	6	14,3	Seyrek Olarak	5	11,9
Bazen	10	23,8	Bazen	10	23,8
Sık Sık	11	26,2	Sık Sık	9	21,4
Daima	3	7,1	Daima	5	11,9
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
İş yükünün fazlalığı			İş yeri aile dengesinin sağlanmaması		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	5	11,9	Asla	7	16,7
Seyrek Olarak	10	23,8	Seyrek Olarak	8	19,0
Bazen	11	26,2	Bazen	15	35,7
Sık Sık	9	21,4	Sık Sık	9	21,4
Daima	7	16,7	Daima	3	7,1
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Aile sorunlarının çalışma hayatını olumsuz olarak etkilemesi			Yurtiçinde ve dışında mesleki yönden kendini geliştirme imkanının sağlanmaması		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	9	21,4	Asla		
Seyrek Olarak	12	28,6	Seyrek Olarak	7	16,7
Bazen	11	26,2	Bazen	16	38,1
Sık Sık	10	23,8	Sık Sık	12	28,6
Daima			Daima	7	16,7
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Aileye ve sosyal yaşama yeterli zaman ayıramama			Hergün yapılan işin aynı olması		
	Sayı	%		Sayı	%
Asla	2	4,8	Asla	4	9,5
Seyrek Olarak	6	14,3	Seyrek Olarak	9	21,4
Bazen	10	23,8	Bazen	18	42,9
Sık Sık	17	40,5	Sık Sık	8	19,0
Daima	7	16,7	Daima	3	7,1
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0
Genel Olarak İşyeri Koşullarını Algılama ve İşten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Frekans Dağılımları					
Yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi			Stres nedeniyle iş değiştirmeyi düşündünüz mü?		
	Sayı	%		Sayı	%
Evet	10	23,8	Evet	6	14,3
Hayır	9	21,4	Hayır	13	31,0
Kısmen	23	54,8	Bazen	23	54,8
Toplam	42	100,0	Toplam	42	100,0

Bu analizde kurum stres faktörleri frekans dağılımlar yorumlanmıştır. Yapılan iş de görev ve yetki açısından dengesizlik, yirmi iki yönetici,%52,4ü bazen bu faktörün etkisi olduğunu değerlendirmişlerdir. Karar verme için gerekli yetkiye sahip olamama faktörü on yedi yönetici,%40,5 oranında, toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan zorluklar faktörünü, on sekiz yönetici %42,9 oranında bazen olarak algıladıkları görülmektedir. Amirlerle ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar on yedi yönetici,%40,5 bazen, ihtiyacı karşılamayan maaş, on üç yöneticinin,%31 ile sık sık maruz kaldıkları görülmektedir. Örgütsel amaç ve politikalara yeterince uyulmadığı duygusunu, on sekiz yönetici, %42,9 ile bazen, yeterli araç gereçten

yoksun olma durumunu, on bir yönetici,%26,2 ile sık sık, iş yükünün fazlalığı, on bir yönetici,%26,2 ile sık sık olarak ifade ettikleri görülmektedir.

Genel olarak iş yeri koşullarını algılama ve iş yerinden ayrılma duygusu açısından çalışanların,%23,8'i evet,%54,8 ise kısmen olarak değerlendirdikleri, stres nedeniyle iş değiştirmeyi düşündünüz mü? sorusuna, %14,3 ile evet,%54,8 ile kısmen olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Tablo 7: Stres Faktörleri Ortalaması ile Çalışanların Sağlıklarının Bozulduğuna Olan İnanç Düzeyi Arasındaki İlişki

		Stres Faktörleri Ortalaması	Yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi
Stres Faktörleri Ortalaması	Pearson Correlation	1	,355
	Sig.	.	,021
	N	42	42
Yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi	Pearson Correlation	,355	1
	Sig.	,021	.
	N	42	42

Pearson korelasyonu = 0.355 ve $p < 0,5$ olduğu için Stres Faktörleri Ortalaması ile çalışanların Yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Ortalamalara batığımızda 3,00 yakın bir düzeyde olduğu, yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi , %23,8 ile evet ve %54,8 ile kısmen düzeyinde olması nedeni ile bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 8 :Kadın Ve Erkeklerin Stres Faktörleri Açısından Farklılaşma Durumlarına İlişkin Karşılaştırmalı t Testi Tablosu

Grup	Ortalama	Standart Sapma	t	df	p
Kadın	3,4701	,36832	2,091	1,336	,043
Erkek	2,7239	,60516			

Kadın ve erkeklerin stres faktörleri açısından farklılaşma durumlarına ilişkin t tablosu analizi sonuçlarına baktığımızda, P değeri,005 den küçük, 043 ve ortalamalar kadın, 3,4701,erkek, 2,7239,olduğu görüldüğünden stres faktörlerine maruz kalma açısından kadın ve erkekler açısından bir farklılık olduğu söylenebilir.

7. Sonuç

Bir eylem ya da durumun kişi üzerinde yarattığı fiziksel veya psikolojik zorlanmaya Stres denir. Stres: Bireyin çeşitli çevresel stres yapıcılara karşı gösterdiği genel bir tepkidir. Stres yapıcılar ise; canlıların olumsuz, duyusal ve fizyolojik olaylar karşısında gösterdiği biyolojik bir tepkidir. Bazı olaylara verdiğimiz aşırı tepki olarak stresi tanımlayabiliriz.

Genelde olumsuz bir durum olarak algılanan stres, araştırmacı ve bilim adamlarına göre kısaca bireyin, tehdit edici çevre özelliklerine karşı gösterdiği bir tepki olarak tanımlanmaktadır.

Kurum içi stres kaynaklarını çalışanlar tarafından algılanmasının yönelik olarak yaptığımız çalışmada; kurum stres kaynakları ortalamasının 3' düzeyinde olması stres faktörlerinin varlığı olarak yorumlanabilir.

Yapılan iş de göreve ve yetki açısından dengesizlik yirmi iki yönetici,%52,4ü bazen bu faktörün etkisi olduğunu değerlendirmişlerdir. Karar verme için gerekli yetkiye sahip olamama faktörü on yedi yönetici,%40,5 oranında, toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan zorluklar faktörünü,18 yönetici %42,9 oranında bazen olarak algıladıkları görülmektedir. Amirlerle ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar on yönetici,%40,5 ile bazen, ihtiyacı karşılamayan maaş on üç yöneticinin ,%31, düzeyinde sık maruz kaldıkları görülmektedir.

Yöneticilerde görülen birtakım sağlık sorunlarının önem düzeyini belirlenmesinde, mide rahatsızlıkları, 9 yönetici tarafından 1.dereceden, başarısının 14 yönetici tarafından 1. dereceden, uyku düzensizlikler ininde 9 yönetici tarafından 1. dereceden önemsendiği görülmektedir

İdarecinin yaptığı işin en elverişsiz üç özelliğinin önem sırası açısından değerlendirildiğinde, işin stresli olmasını 4 yönetici 1. dereceden önemli, 7 yönetici 2.dereceden önemli, 1 yönetici de 3. dereceden önemli bulduklarını, yetersiz maaş stres faktörünü, yöneticilerin 7'si 1. dereceden,5 yöneticinin 2.dereceden önemli buldukları görülmektedir. Aşırı sorumluluk stres faktörünü,12 yönetici 1. dereceden önemli bulduklarını,7 yöneticinin de bunu 2. dereceden önemli buldukları görülmektedir.

Yapılan bir araştırmada, stres yaratıcı kaynaklar yüzünden işçilerin sağlık problemlerinin seviyeleri arttığı belirlenmiştir(Yılmaz, 2006;102).

Kadın ve erkeklerin stres faktörleri açısından farklılaşma durumlarına ilişkin karşılaştırmalı t testi sonuçları açısından değerlendirildiğinde, P değeri,005 den küçük,,043 ve ortalamalar kadın, 3,4701, erkek, 2,7239 olduğundan stres faktörlerine maruz kalma açısından kadın ve erkeklerin arasında bir farklılık olduğu söylenebilir. Kadınların strese daha fazla maruz kaldıkları şeklinde yorumlanabilir. Yapılan bir araştırmada, evli olan çalışanların sosyal stres vericiler açısından bekarlara göre daha fazla stres yaşadıkları, öğrenim düzeyi yüksek olanların kendini yorumlama biçiminden kaynaklanan stres vericilerden öğrenim

düzeyi düşük olanlara göre daha çok etkilendikleri belirlenmiştir (Erdoğan, Ünsar, Süt ;2009, 2).

Stres faktörleri ortalaması ile çalışanların sağlıklarının bozulduğuna olan inanç düzeyi arasındaki ilişki açısından, Pearson korelasyonu = 0.355 ve $p < 0,5$ olduğu için stres faktörleri ortalaması ile çalışanların yapılan iş nedeni ile sağlığın bozulduğuna olan inanç düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Stres faktörlerinin yöneticilerin yaptıkları iş dolayısı ile sağlıklarının bozulduğuna ilişkin inanç düzeyleri yüksek olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- SOYSAL, A.(2009). Farklı Sektörlerde Çalışan İşgörenlerde Örgütsel Stres Kaynakları: Kahramanmaraş Ve Gaziantep'te Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2009, C.14, S.2 s.333-359. www.dergipark.ulakbim.gov.tr/sduiibfd/article/download/ Erişim.27.02.2016
- ALTUNIŞIK, R.;COŞKUN,R.,BAYRAKTAROĞLU,S.,YILDIRIM,E.
(2012), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 7. Baskı, Sakarya Yayıncılık,Sakarya.
- AYTAÇ,S.(2006),http://www.ugurzel.com/Makaleler/Makaleler/isyerindekikronik_stres_kaynaklari.htm /31/05/2006
- AYTAÇ, S. (2002), İş Yerindeki Kronik Stres Kaynakları. <http://www.isguc.org/printout.php?id=117>
- BALCI, A. (2000),Öğretim Elemanlarının İş Stresi, Kuram ve Uygulamalar, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BALTAŞ, A., BALTAŞ, Z. (2000),Stres ve Başa Çıkma Yolları. 20. Basım. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- BİNGÖL, D., NAKTİYOK, A. (2001) “Yönetici Akademisyenlerin Temel stres Kaynakları ve Stresle Mücadele Teknikleri”,9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildirileri, Yayın No:10, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, 24-26 Mayıs.
- CARTWRİGH, S., COOPER, C.L. (1997),ManagingWorkplaceStress. SagePublication. London.
- ERDOĞAN, T. ,ÜNSAR, A.S. SÜT,N.(2009). Stresin çalışanlar üzerindeki etkileri : bir araştırma Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2009, C.14, S.2 s.447-461. <http://eprints.sdu.edu.tr/305/1/TS00469.pdf>.Erişim25.12.2015
- ERTEKİN, Y. (1993),Stres ve Yönetim, TODAİE, Ankara.
- GADZELLA, B. M. (1991),Student-life Stress Inventory. Commerce, TX: Copyright.
- GADZELLA,B. M. ve MASTEN, W. G. (2005), An analysis of thecategories in theStudent-life Stress Inventory. AmericanJournal of PsychologicalResearch, 1(1), 1-10.
- GÖKDENİZ, İ. (2005).“Üretim Sektöründeki İşletmelerin Örgüt İçi Stres Kaynakları ve Mobilyacılık Sektöründe Bir Uygulama”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.13, 2005.
- GÜNGÖR, B. (1993),Stressiz Çalışma Ortamı. İşinizde Duygusal ve Fiziksel Rahatlığınız İçin Pratik Bir Rehber. Öteki Yönetim Dizisi. 1. Kitap. Ankara.

GÜRÇAY, C. SEÇER, Ş.(1999), "Stres altında yaşam kalitesini artırmada bireysel çözüm araçlarından biri olarak zaman yönetimi". 7. Ergonomi Kongresi. 14-16 Ekim. s.144-160.

KENYON, A. LEKHİ, R. (2007), Stress at work: a report prepared for The Work Foundation's principal partners. Project Report. The Work Foundation, London. Bosma,

KIREL Ç. (1991), "Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışan Kadınlar Üzerindeki Etkileri Ve Eskişehir Bölgesinde Bir Uygulama Çalışması", Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

KIEV, A., KOHN, V. (1979), Executive Stress. AMA Survey Report, New York.

MARSHALL, M. (2001) Discipline Without Stress Punishments or Rewards. How Teachers and Parents Promote Responsibility & Learning. Piper Press. Los Alamitos. California.

ORHAN, Y. (2006). Stresin performans üzerine etkisi 40INCI piyade eğitim alay komutanlığı lider personeli üzerinde bir araştırma yüksek lisans tezi ,İsparta, 2006:102 file:///C:/Users/user/Downloads/5000122489-5000187178-1-PB%20(4).pdf Erişim 25.12,2015

SÖKMEN, A. (2005), "Konaklama İşletmelerinin Yöneticilerinin Stres Nedenlerinin Belirlenmesinde Cinsiyet Faktörü: Adana'da Ampirik Bir Araştırma", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz, 1, 2005, s.1-27

STEESS, R. (1981) Introduction to Organizational Behaviour, Glenview, Illinois: Scott, Foresman and Company.

UBRİN, Andrew. J. (1978) Fundamental of Organizational Behavior An Applied Perspective. Pergamon Press, Inc. New York.

Türkiye'de Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Tahir BAYSAL¹

Özet

Kamusal mal ve hizmet üreten kurum ve kuruluşlarda görev alan kamu yöneticilerinin eğitimi konusunda dünyada çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, Kara Avrupası yönetim modeli ile Anglo-Sakson yönetim modellerini incelenmekte, Türkiye'deki kamu yöneticisi yetiştirme uygulamaları ile diğer ülke uygulamaları karşılaştırılmaktadır. Bununla birlikte, kamu yöneticilerinin nasıl belirleneceği, kamu yöneticilerinin yönetim eğitimi alma zorunluluğu olup olmadığı, yönetim eğitimi alınacaksa bunun hangi aşamada ve ne düzeyde gerçekleştirilmesi gerektiği tartışılmaktadır. Bu tartışmada, hem diğer ülke örnekleri hem de Türkiye'nin yönetim gelenekleri birlikte değerlendirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise kamu yöneticisi yetiştirme sürecinde Türkiye için bir model önerisi yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: kamu yönetimi, kamu yöneticisi, bürokrasi, kamu yöneticisi eğitimi

Training of Public Administrators in Turkey, Problems and Resolution Advisories

Abstract

There are various implementations about training of administrators in administrative institutions which produce public goods and services. In this study, Continental System and Anglo-Saxon Administrative Model are analyzed; educational implementations of public administrators in Turkey are compared with the other country implementations. Furthermore, the questions: how to assign public administrators; is administrative education necessary for administrators; at what stage it is necessary to educate administrators are discussed. Turkey's administrative tradition and the other country references are evaluated in this discussion. An administrative education model proposed for Turkey at the last part of study.

Key words: public administration, public administrator, bureaucracy, administrator training

---

¹Dr., TÜİK Uzmanı, TÜİK Malatya Bölge Müdürlüğü, thrbysl@gmail.com

1. Giriş

Devlet yapılanmasının ilk ortaya çıktığı dönemlerden beri yöneticilerin belirlenmesi, bunların yetiştirilmesi konusu gündemde olmuştur. Bu devlet yapısı içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlar ile bu yapının işleyişi düzenleyen kurallar, kamu yönetimi sistemini oluşturur. Kamu Yönetimi, biri geniş diğeri dar anlamı ile iki biçimde tanımlanır. Geniş anlamda kamu yönetimi, düzenli toplumlarda kamu gücünün örgütlenmesini ve işleyişini ifade ederken dar anlamda, yasama, yargılama ve belli ölçüde hükümet etme dışında kalan tüm kamusal kuruluşları ve işleri içerir (Gözübüyük, 2000: 1).

Kamu yönetimi ile devlet yapılanmasını birlikte değerlendiren başka bir tanımlamaya göre de kamu yönetimi, kamunun gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulmuş en büyük toplumsal örgüttür (Emre, 1996: 72). Bu toplumsal örgütün parçası, unsuru ve uzantısı konumunda bulunan tüm kurum ve kuruluşlar ile bu kurum ve kuruluşların sahip olduğu tüm maddi, insani ve hukuki varlıkların tümü kamu yönetimi yapılanmasını oluşturmaktadır.

Bu yapılanma içerisindeki insani varlık, kamu görevlileri ana başlığı altında değerlendirebileceğimiz kamu çalışanlarıdır. Bir kavram olarak kamu görevlisi de kamu yönetiminde olduğu gibi dar ve geniş anlamlarıyla değerlendirilmektedir. Geniş anlamda kamu görevlisi, çeşitli kamu kurumlarında çalıştırılan ve hukuki durumları birbirinden farklı olan tüm kamu çalışanları olarak tanımlanırken, dar anlamda kamu görevlisi ise, devletin siyasi yapısını oluşturan görevlilerle özel hukuk kurallarına tabi kamu personeli dışında kalan tüm kamu çalışanları olarak tanımlanmaktadır (Gözübüyük, 2000: 11).

Kamu çalışanları içerisinde yönetim yetkisine sahip kişiler ise kamu yöneticisi ya da bürokrat olarak tanımlanmaktadır. Bürokrasi, bir devletin yönetim yapılanmasında yer alan üç temel işlevden biri olan yürütmenin yönetim aygıtı vasfıyla, kamu yöneticilerinden oluşan bir mesleki sınıflama olarak tanımlanabilir (Karasu, 2001: 213). Bir başka tanımlamaya göre bürokrasi, otorite ve kurallar tarafından yönetilen resmi ve basit bir memuriyet yapısıdır (Ball ve Peters, 2007: 170). Max Weber' in Bürokrasi Kuramı'na göre bürokrasi, belli bir büyüklüğü aşmış toplumlarda ortaya çıkan yönetim ihtiyacını gideren bir örgütsel yapıdır (Aykaç, 1997; Hiçyılmaz, 2002).

Çoğunlukla bürokrasi kavramı ile birlikte değerlendirilen kamu yöneticisi kavramı ise, kamu kurum ve kuruluşlarının mesleki ve teknik personelinin çalışmalarının iyileştirilmesinde, bütünüyle yönetim mekanizmasının etkinliğinin sağlanmasında, bilgi ve becerileri, deneyimleri, aldıkları kararlarla ülkenin savunmasında ve yönetimin yeterliliği

üzerinde büyük etkileri olan, devlet gemisinin omurgası sayılan kamu görevlisi (Karasu, 2001: 194) olarak tanımlanabilir.

Bu tanımlamadan hareketle, omurga niteliğinde bulunan yöneticilerin nasıl yetiştirildiği kadar nasıl seçildiği ve atandığı da önem arz etmektedir. Herhangi bir kamu kuruluşunda yönetici pozisyonunda bulunan bir kişinin ille kamu yönetimi veya kamu yöneticiliği eğitimi alması mı gerekir yoksa teknik bilgi, beceri gibi farklı nitelikleri ile bu pozisyona gelmesi mi daha doğrudur? Eğer yöneticilik eğitimi almasının şart olduğu düşünülüyorsa hangi düzeydeki kamu yöneticileri bu kapsamdadır? Yöneticilik eğitimi almadan da iyi bir yönetici olunabileceği varsayılıyorsa bu kişilere görev başındayken yöneticilik vasfına yönelik eğitimler verilmeli midir?

Tüm bu soruları ve daha fazlasını içeren tartışmalar sıklıkla yapılmaktadır. Bu çalışma, dünya örnekleri ile karşılaştırmalı olarak Türk Kamu Yönetiminde yönetici yetiştirme sistemini irdelemekte ve nasıl bir model sorusuna yanıt aramaktadır.

2. Dünyada Kamu Yöneticisi Yetiştirme Modelleri

İçinde yaşadığımız dönem siyasal, sosyal, hukuksal ve ekonomik anlamda baş döndürücü bir hızla değişim ve dönüşüm süreçlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu değişim ve dönüşüm süreci içerisinde büyüklüğü ve etkisi yadsınamaz bir toplumsal hareketlilik söz konusudur. Bu nedenle kamu yöneticilerinin, bu toplumsal hareketliliğe uygun olarak ortaya çıkan yeni ihtiyaç ve beklentilere cevap verebilecek bir biçimde yetiştirilmeleri için hizmet öncesinden başlamak üzere sürekli ve sistemli bir eğitim sürecinin yürütülmesi gerektiği (Onaran, 1967: 21) sıklıkla vurgulanır.

İşte bu gerekliliği yerine getirmek üzere pek çok ülkede kamu yöneticilerinin eğitimi konusunda bir takım düzenlemeler yapılmıştır (Farazmand, 1997: 9). Bu çalışmada iki önemli yönetim geleneği olan Kara Avrupası modeli ile Anglo-Sakson modeli temelinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Yönetim biliminin doğduğu bu iki mecra, aynı zamanda geçmişten günümüze ülkelerin yönetim yapılarını da belirli ölçüde etkileyen niteliğe sahiptir (Çam, 2000, Eroğul, 2006).

2.1. Kara Avrupası Yönetim Modelinde Yönetici Yetiştirme

Kara Avrupası modeli yönetici yetiştiriciliğinin ilk örneği, Kameralist yönetim anlayışı ile 1729'da Prusya'daki üniversitelerde kurulan 'Kameral Bilim Kursüleri'dir. Kameralizm temelde devlet bilgisinin ortaya konulması çabasıdır. "Güçlü devlet nasıl ortaya çıkar, neleri nasıl gerçekleştirir?" soruları üzerinden devletin işlevlerini belirlemeye çalışır.

Toplumsal refahın ancak güçlü bir devlet kurumunun varlığı ile mümkün olabileceğini savunan Kameralistler, devletin ekonomik, siyasal ve mali alanlardaki işlevlerini ve görevlerini ortaya koymaya çalışmışlardır (Kalfa, 2011: 406).

Bu çerçevede verilen eğitimlerde devlet yönetiminin nasıl işlevsel hale getirileceğinin yanında iyi bir yöneticinin hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusu da incelenmiştir. Bu yönüyle yönetici eğitiminin de belli ölçüde gerçekleştiği söylenebilir.

18. yy. Prusya devlet anlayışının etkisi ile şekillenen yönetsel yapı, bu yeni bilimsel gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenmiştir. Öyle ki, Fransa ve Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın genelinde önemli bir etki alanı yaratmıştır. Kara Avrupası yönetim geleneğinin Fransa modelinden önemli ölçüde etkilenmesi, yönetim biliminin gelişimi ve yönetici eğitimi süreçlerinin de diğer Avrupa ülkelerince örnek alınan bir hal alması sonucunu doğurmuştur.

Bugün kamu yöneticisi yetiştiriciliği denildiğinde akla ilk gelen eğitim kurumu olan ENA (Fransız Ulusal Yönetim Okulu), sahip olduğu bu yönetsel miras ile tüm dünya genelinde kendine bir etki alanı yaratmıştır. Bu nedenle Kara Avrupası modeli kamu yöneticisi yetiştirme sürecini Fransa uygulaması üzerinden incelemek yerinde olacaktır.

Fransa'da kamu görevlileri, Napolyon'un devlet anlayışının yerleştirdiği kamu yönetimi yapılanmasının temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Fransız kamu görevlilerinin yurttaşların refahı için bir güvence olduğu, milletin hizmetkârı olan kamu görevlilerinin eylem ve işlemlerinde bu düşünceyle hareket etmesi gerektiği kabul edilir (Karasu, 2004: 233).

Fransa'da yönetim mekanizmasının temel unsurlarından biri bürokratik yapılanmadır. Hatta bu ülkede yönetim sisteminin temel belirleyicisi olarak 'Grand Corps' olarak adlandırılan üst düzey kamu yöneticileri gösterilmektedir. Ünlü Fransız düşünür Diament'in "Cumhuriyet geçicidir, ama yönetim kalıcıdır." sözü, Fransa'da bürokrasinin yerini ve önemini anlatma konusunda son derece aydınlatıcı bir niteliğe sahiptir. Fransa'daki siyasal istikrarsızlığa rağmen devlet istikrarını sağlayan en önemli unsur olarak bürokrasinin görülmesinin sebebi budur (Nitas, 2003: 249).

Grand Corps deyiimi ile kastedilen, Danıştay, Sayıştay, Maliye Teftiş gibi kurumlardır. Bu kurumlarda kariyer yapmak Fransız toplumunda büyük bir saygınlık kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki Fransa'da bakanlık, başbakanlık hatta cumhurbaşkanlığı yapmış kişiler arasında da bu zümreden insanların yer aldığı sıklıkla görülmektedir (Şengül,

2003: 31). Devlet kademesinde bütün üst düzey yöneticiliklere bu 'grand corps' üyeleri getirilmektedir (Karasu, 2001: 204).

Fransa'da yönetici zümrenin en temel özelliği, bunların bir temsil örgütüne üye olmaları, bu şekilde de devletle özdeşleşmeleridir. Böyle bir elit zümre, hem teknik sınıflar arasında hem de idari, sosyal ve hukuki sınıflar arasında mevcuttur. Her corps'un kendine özgü bir yetki ve görev alanı bulunmaktadır. Son derece anti-demokratik bir yapı olduğu için eleştirilen bu yapının değiştirilebilmesi için II. Dünya Savaşı'ndan sonra ENA'nın kurulması da dâhil olmak üzere çok sayıda düzenleme yapılmıştır (Öktem ve Karaer, 1991: 259–261).

Bu düzenlemelerin amacına ulaştığını söylemek zordur ancak en azından bürokratların kendilerini toplumdaki soyutlama ve üstün görme eğilimlerinin azalması sonucunu doğurduğu söylenebilir (Fontenay, 1960: 9).

ENA, II. Dünya Savaşı ertesinde General De Gaulle'ün başında bulunduğu geçici hükümet tarafından 9 Ekim 1945 tüzüğü ile kurulmuştur (ENA,2016). Daha önce sadece Fransız vatandaşlarını kabul eden ENA, 1949 yılından itibaren diğer ülke vatandaşları arasından öğrenci kabul etmeye başlamıştır. ENA'ya kabul edilen yabancı öğrenciler, geldikleri ülkelerin memurları veya memur adaylarıdır. Yabancı öğrencilerin statüsü Fransız öğrencilerden farklı olmuştur. Bu dönemde yabancı öğrenciler serbest dinleyici statüsünde (*auditeurs libres*) ENA'ya kabul edilmişlerdir (Şengül, 2009: 292-293). 2004 Yılından itibaren AB üyesi ülke vatandaşları da ENA giriş sınavlarına kabul edilmektedir (ENA, 2016).

Fransa'da adli ve askeri kamu kurum ve kuruluşları hariç olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarında yönetici olarak görev almak için bitirilmesi zorunlu bir yönetim okulu olarak ENA, Devlet Personel İdaresi Genel Müdürlüğü kanalı ile Başbakanlığa bağlı olarak görev yapmaktadır. Örgütün tepe yönetiminde ENA Başkanı ve Genel Sekreter bulunmaktadır. Eğitim müfredatı ENA Yönetim Kurulu'na bağlı bir komite tarafından belirlenen okulda, görevliler geçici personel statüsünde, eğiticiler ise yarı zamanlı öğretim görevlisi statüsündedir (Nitas, 2003: 253).

Öğrencilerine, tüm kamusal hizmet alanlarında (hukuk, kamu maliyesi, iktisat vs.) uzmanlık eğitimi vermenin yanı sıra, ekip ve proje yönetimi, ölçme ve değerlendirme, insan kaynakları yönetimi gibi alanları kapsayan geniş çerçeveli bir kamu sektörü yönetimi eğitimi de sağlanmaktadır (ENA, 2016).

ENA Fransa Kamu Personel Sistemi içerisinde, bir taraftan kamu hizmetine girecekleri belirleyen, bir taraftan da kamu görevlilerine eğitim ve yetiştirme hizmeti veren bir

eğitim kurumudur. Seçme ve formasyon konusunda kurusallaşmasını tamamlamış bir kurum olan ENA, Fransa'daki diğer eğitim kurumlarına olduğu kadar diğer ülkelerdeki okullar için de bir esin kaynağı konumundadır (Şengül, 2009: 292).

Kurulduğundan günümüze kadar ENA, yüksek yönetici üretim merkezi haline dönüşmüştür. Kamu yönetiminde yüksek yöneticilerin yetiştirilmesinde okul modelinin baskın olduğu Fransa'da ENA mezunları siyasi ve yönetsel yaşamda etkinliklerini kabul ettirmişlerdir. Mezunlar, mülki idare, dışişleri, teftiş kurulları, Danıştay ve Sayıştay gibi kurumlarda görev alarak Fransız idari yaşamının kilit mevkilerinde çalışmaktadırlar (Fontenay, 1960: 126).

V. Cumhuriyet Fransı'na iki cumhurbaşkanı ve altı başbakan yetiştiren, mezunlarına Fransız kamuoyu tarafından 'Bizi Yöneten Prensler' denilen ENA, hem önemli bir eğitim kurumu hem de ülkede ayrıcalıklı bir kurum olarak görülmektedir (Nitas, 2003: 253). Bu nitelikleri ile de bir yandan gıpta ile bakılan bir yandan da eleştirilen bir kurum haline gelmiştir.

Yapılan eleştirilerin bir kısmı eğitim sisteminin işleyişine ilişkin olurken bir kısmı da ortaya çıkarılan yönetici tipine ilişkindir. Eğitim yapılanmasına getirilen en önemli eleştiri, teknik eğitime ilişkin eksikliklerin olmasıdır. Yönetici eğitiminde yönetim formasyonuna önem verilirken işin niteliğinden kaynaklanan teknik bilgi eksikliğini giderme yönünde bir düzenleme yapılmadığı ifade edilmektedir. Yaratılan yönetici tipine yapılan eleştiriler temelinde bir değerlendirme yapmak gerekirse ENA mezunlarının "soğuk, mesafeli, ekip çalışmasından, istişare ve modern yönetim tekniklerinden yoksun olmaları, yeni teknolojilere boyun eğmemeleri, uluslararası açılımlarının zayıf olmaları, ekonomi yasalarını pek iyi tanımamaları, hukuki bilgilerinin yetersiz olmaları" gibi konularda eleştirilerin yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca ENA, "robot ve soyut bir öğrenci tipi" yetiştirmesinden ve bu öğrencilerin "gerçek hayata uygun yetiştirilmemesinden" dolayı da eleştirilmektedir (Şengül, 2009: 294–295).

Mevcut yapısı ve nitelikleri ile diğer ülkelere de örnek olan ENA, ülkemizde Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün (TODAİE) kurulmasında da örnek teşkil etmiştir. Yapı ve işleyiş olarak farklılıklar olmasına rağmen gerek kuruluş dönemleri gerekse kuruluş amaçları açısından önemli benzerlikler gösterdikleri söylenebilir.

İki kurum arasındaki temel farklılık ise Fransa'da kamu yöneticiliği için ENA'dan mezun olmanın bir zorunluluk olması, ülkemizde ise böyle bir zorunluluğun bulunmamasıdır.

Bu konunun ayrıntıları, Türkiye’de kamu yöneticisi yetiştirme sürecine ilişkin bölümde yer almaktadır.

2.2. Anglo-Sakson Yönetim Modelinde Yönetici Yetiştirme

Kamu yöneticisi yetiştirme sürecinde ele alınan diğer model olan Anglo-Sakson uygulaması, daha çok ABD kaynaklı idari yapılanmanın bir ürünü olarak kendini göstermektedir. İngiltere’de de yerleşik yönetim sistemi ABD ekolüyle önemli ölçüde benzerlik taşır. Bu nedenle bu çalışmada, Anglo- Sakson Yönetim modeli çerçevesinde gelişen kamu yöneticisi yetiştirme süreci, ABD ve İngiltere örnekleri üzerinden anlatılmaktadır.

ABD Yönetim Sistemini belirleyen en önemli özelliklerden biri kuruluşundan itibaren sahip olduğu çok kültürlü, farklı etnik kimlik, köken ve inanca mensup toplulukların bir arada bulunmasıdır (Şahin, 1999: 121). Bu durum, aynı zamanda federal bir yapıya sahip olması ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yetki paylaşımının etkin bir biçimde düzenlenmesi sonucunu doğurmuştur.

ABD’de kamu ve özel yönetim arasında net bir ayırım bulunmaması, ABD yönetim geleneğinin en belirgin özelliğidir. Etkili yönetimin serbest rekabete dayalı bir yapılanma içerisinde gerçekleşebileceği düşüncesi üzerine kurulu olan ABD yönetim felsefesinde, kamu kuruluşlarının kar amacı güden özel sektör kuruluşlarından farklı bir yönetim yapısına sahip olması gerektiği anlayışının tersine, ekonomiklik, etkililik ve verimlilik ilkeleri temelinde bir yönetim anlayışı yerleşmiştir.

Bu yapı, özellikle 1980 sonrası süreçte tüm dünyada etkisini gösteren neo-liberal politikaların bir sonucu olarak, diğer ülke yapılanmalarını da etkilemektedir (Christensen ve Legreid, 2002: 94). Yeni Kamu Yönetimi adı verilen bu anlayış, ABD’de yıllardır uygulanan yönetim modelinin geliştirilerek diğer ülkelere uyarlanması biçiminde yorumlanmaktadır (Kettl, 2000: 9).

ABD’de görev alan pek çok kamu yöneticisinde, “sanki hissedarları kamu kuruluşları tarafından hizmet götürülen vatandaşlar olan özel işyeri işletiyormuş gibi hareket etme” eğiliminin olduğu iddia edilmektedir. Bu doğrultuda kamu yöneticilerinin amacı da kamu hizmetlerini en ekonomik, etkili ve verimli biçimde yerine getirmektir (Türker, 2010: 453).

ABD yönetim yapısının en belirleyici özelliklerinden biri de kamu görevlilerinin konumu ve atanma sürecidir. ABD’de kamu görevlileri istisnalar hariç olmak üzere Federal Hükümetin ve uzantılarının daimi çalışanı olarak görülürler (Türker, 2010: 467). Üst düzey

kamu yöneticilerinin Başkan ve Bakanlar tarafından görevlendirilmesi ve Başkanla görev gelip Başkanla görevden ayrılmaları söz konusudur. Ancak bu atamalar ABD yönetim yapısına egemen olan ‘checks and balances’ sistemi (kontrol- denge sistemi) gereği Senato’nun onayına tabidir (Emre, 1997: 127).

Kamudaki üst düzey yöneticilikler geçici niteliğe sahip olsa da bu görevler için aday bulma konusunda sıkıntı yaşanmamaktadır. İş çevreleri ile üniversiteler, devlet yönetim kademesi ile yakın ve sürekli bir ilişki kurulacağı beklentisi ile bazı görevlilerini bu kamu yöneticisi pozisyonlarında görev almak üzere yollamaktan memnun olmaktadır. Bu nedenle de kamu hizmeti sonrası pek çok bürokrat kendi özgeçmişlerini geliştirme imkânına kavuşmuş olarak tekrar özel sektördeki görevlerine dönebilmekte hatta daha iyi pozisyonlarda görevlendirilebilmektedirler (Emre, 1997: 128).

ABD’de silahlı kuvvetler hariç olmak üzere yaklaşık 2,5 milyonu bulan kamu görevlileri sayısı ile ABD Kamu Personel Rejimi, üst düzey yöneticilerine önemli yetiştirme ve yükselme olanakları sunan bir yapıya sahiptir. Sürekli kamu hizmetinde, ilk 3 tanesi geleneksel olarak en önemli kademesi olarak görülen toplam 18 puanlı bir derecelenme sistemi bulunmaktadır. Başkan Carter tarafından bunlara ek olarak, yaklaşık 7000 kamu görevlisini kapsayan, herhangi bir federal birimde üst düzey yönetim kademesine atanabilecek, liyakat ilkesi gözetilerek atanmış bir yönetsel elit kabul edilen bir yönetici sınıf ihdas etmiştir. Özel sektörden ilham alınarak oluşturulan bu düzenlemenin temel nedeni, kamu yöneticilerinin özle sektördeki daha karlı görevlere akışını engellemektir (Türker, 2010: 468).

ABD’de çoğu yönetici ve politika belirleyen danışman konumundaki görevliler ‘Senior Executive Service’ (SES) olarak adlandırılan üst düzey yönetici sistemi içinde yer almaktadır. Bu grup, Başkanlık ataması ile belirlenen en üst sınıfın hemen altında yer alırlar ve en üst düzeyle federal görevliler arasında bir köprü konumundadırlar (Coşkun ve Dulkadiroğlu, 2009: 84).

ABD’de Kamu Personel Rejimi kariyer esasına dayanmaktadır ve ‘Personel ve Yönetim Dairesi’ (Office of Personnel and Management) tarafından yönetilir. Bu kurum, 1978 yılında ‘Kamu Hizmet Komisyonu’nun yerine kurulmuştur. Temel görevi meslek memurlarının çalışma koşullarını ve işe alımla ilgili temel nitelikleri belirlemektir. Bürokrasinin genel yapısı içinde görevde yükselme ve hizmetten çıkarılma esaslarını belirlemekle görevli organ ise ‘Liyakat Koruma Kurumu’dur (Merit Protection Board). Eğitim düzeylerine göre değişmekle birlikte memur adayları 7. dereceye kadar kamu hizmetine

girebilmektedir. Ancak daha üst kademelere giriş yapılan sınavlarla zorlaştırılmıştır ve genellikle üniversite mezunları kabul edilir. Hukuk alanında yüksek lisans yapmış olmak gibi koşullar memuriyet sınavlarından muafiyet getirebilmektedir. Avukatlık, ekonomistlik gibi unvanlar için mesleki yeterlilik aranmakla birlikte, özellikle yeni alımlarda idari yetenekler uzmanlıktan daha önemli görülmektedir. 15 yıllık memuriyetin ardından sürekli memuriyet hakkı kazanılır (Türker, 2010: 468).

Anglo-Sakson yönetim geleneğinin diğer önemli unsuru olan İngiltere’de de ABD’deki gibi özel sektör örneğini temel alan bir yönetim yapılanması ve buna bağlı bir personel rejimi söz konusudur (Dargie ve Locke, 1999; Onaran, 1967). Siyasal ve idari gelenekleri itibarı ile diğer ülkelerden ayrılan kendine özgü yapısı ile ‘örneklerin örneği’ (Eroğul, 1993: 30) olarak değerlendirilen İngiltere’de personel yönetimi uygulamalarına yön veren temel bir hukuki metin olmadığından, standart uygulamalar söz konusu olmamaktadır.

Bununla birlikte, personel rejimine ilişkin bazı ilke ve kurallar mevcuttur ve kamu kurumları bu çerçeveye içerisinde hareket eder. Kamu kurumları personel seçme sürecinde ‘açıklık’, ‘liyakat’ ve ‘eşitlik’ ilkelerine uygun davranmak zorundadır. Bu ilkelere uyup uymadıkları bazı bağımsız kuruluşlar tarafından denetlenmektedir. Ayrıca kamu kurumlarının, Kabine Ofisi tarafından hazırlanan ‘en iyi uygulamalar’ (best practice) göz önünde bulundurularak düzenleme yapması zorunluluğu da bulunmaktadır (Uğuz, 2010: 146-147).

İngiltere Kamu Yönetimi sisteminde yönetici atama uygulamalarının liyakate göre belirlenmesi sürecinin 19. yy.ın ortalarından itibaren başladığını ifade eden Karasu’ya göre bu döneme kadar kayırmacılık egemendir. Kayırmacılık düzeninin yarattığı sorunlara tepki olarak 1855’te hazırlanan Northcot- Trevelyan raporu ile liyakate dayalı sisteme geçiş başlamıştır. Açık yarışma sınavları ile kamu görevlerine atanma uygulaması ve bu sınavları yapmak üzere Kamu Görevlileri Kurulu’nun (Civil Service Commission) kurulması da bu sürecin bir ürünüdür (Karasu, 2001: 205).

Kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi ve atanması sürecinde de ABD örneğine benzer bir yapı olduğu söylenebilir. Kamu Personel Rejimini belirleyen yazılı bir düzenleme olmadığı gibi kamu yöneticilerinin seçimi, atanması konularında da önceden belirlenmiş kurallara göre hareket etme söz konusu değildir. Ancak bu durum, düzensiz, denetimsiz ve keyfi uygulamalar yapıldığı anlamına gelmemektedir. İngiltere, yazılı Anayasası olmayan (Eroğul, 2006: 31; Emre, 1997: 130; Çam, 2000: 31) ancak anayasal sorunların en az tartışıldığı, anayasal düzenin en iyi korunduğu ülkelerin başında gelmektedir. Aynı şekilde, kamu

personel rejimi ve kamu yöneticilerinin atanması süreçlerinde de ‘açıklık’, ‘liyakat’ ve ‘eşitlik’ ilkelerinin gözetildiği unutulmamalıdır.

İngiltere, genel yönetim yapılanması olarak son derece merkeziyetçi bir yapıdadır (Eroğul, 2006: 25; Çam, 2000: 32). ABD yönetim geleneğinden en önemli farkı da budur. Bu yapısı gereği kamu personeli istihdamı konusunda da bir merkeziyetçilik söz konusudur. ‘White Hall’ olarak adlandırılan merkezi yönetim birimlerinde kamu personel istihdamında güçlü bir denetim ve eşgüdüm söz konusu olmaktadır. Örnek olarak, merkezi yönetim tek bir öğretmen alımı bile yapmazken, eğitim politikaları ve yöntemleri bakanlık müfettişlerince tespit edilir ve bu politikaların takibi yapılır. Son yüzyılda toplam kamu personeli sayısı 20 kat artmış, karmaşık yapıya yarı otonom ajanlar kurulmuş olsa da, yönetimdeki yaşamsal kararlar 'White Hall' da görevli, birbirini tanıyan ve sıklıkla görüşen 200- 300 kadar üst düzey yönetici tarafından alınmaktadır (Uzun, 2010: 605–606).

İngiltere’de kamu hizmetine girişte bazı temel ilkeler bulunmaktadır. Bunlardan biri eğitimin hemen ardından işe alınma olarak kendini gösterir. Bir diğer ilke, ömür boyu iş güvencesidir. Disiplinsiz davranışlar nedeni ile iş akdinin feshedilmesi istisnası hariç, kamu görevlilerinin iş güvencesi bulunmakta ve toplam kamu personelinin 4/5’i bu statüde çalışmaktadır. Temel ilkelerden biri de ‘genel hizmet amaçlı’ işe alınma söz konusudur. Yani belli bir iş için işe alınma söz konusudur. ABD’de olduğu gibi kamu personelinin hizmet sınıflarına ayrılması uygulaması bulunmaktadır. Üst düzey yönetici niteliğine sahip merkezi birimlerde görev alan ve politika oluşturma, danışmanlık yapma gibi görevleri yerine getiren müsteşar, daire başkanı, genel müdür gibi bizdeki yapıya benzer bir kadro yapısı söz konusudur. Bu kadrolara atanalar yüksek öğretim sonrası hemen bu hizmet sınıfına alınan personeldir. Bu kadrolara atanabilmek için Oxford, Cambridge gibi üniversitelerden derece ile mezun olmak ve yapılan sınavlardan başarıyla geçmek gerekmektedir (Uzun, 2010: 622).

Ancak bu kadrolara atama yapılırken herhangi bir kural ya da hukuki düzenlemeye dayalı uygulama olmaması tartışılan bir durumdur (Dargie ve Locke, 1999: 179). Thatcher Hükümeti tarafından başlatılan ‘liberalizasyon’ süreci bu yapıyı da etkilemiş ve kamu personel rejiminde köklü değişikliklere gidilmiştir. Bu sürecin yöneticiler açısından doğurduğu en büyük sonuç, sözleşmelilik statüsünün yaygınlaşması ve üst düzey yöneticileri de kapsar hale gelmesidir (Güler vd.,2004: 137).

3. Türkiye'de Kamu Yöneticisi Yetiştirme Tarihiçesi

Ülkemiz, sahip olduğu tarihsel miras ile çok önemli bir devlet geleneğine sahip bulunmaktadır. Bu niteliği sayesinde köklü kurumsal yapılara sahip bir yönetim yapısı kurulmuştur. Tarihin hemen her döneminde büyük ve önemli devletler kurma geleneği dolayısıyla devlet yönetimi konusunda da önemli bir birikim sahibidir. Bu tarihi miras, kamu yöneticisi yetiştirme uygulamaları açısından da söz konusudur.

Ancak bu yapı, modern anlamda bir yönetim bilimi eğitimi temelinde oluşmuş bir eğitim anlayışını yansıtmamaktadır. Kamu Yönetiminin bir disiplin olarak ortaya çıkması, 19. yüzyıl itibari ile başlayan bir süreçtir. Ayrı bir disiplin olarak yönetici eğitimi uygulamaları da bu tarihsel sürece paralel bir seyir izlemiştir. Bu anlamda kamu yönetimi ve yöneticilik eğitiminin ülkemizdeki miladı II. Dünya Savaşı sonrası dönem olarak kendini göstermektedir (Güler, 1994: 8). Çalışmamızda ülkemizin yönetici yetiştirme uygulamalarına ilişkin tarihsel süreç, Cumhuriyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölümde ele alınmaktadır.

3.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yönetici Yetiştirme Uygulamaları

Zengin devlet geleneği mirasının temelleri, Uzak Asya Türk Devletlerine kadar giden bir tarihsel süreç içerisinde değerlendirilir. İslam öncesi Türk devletlerinin hemen hepsinde egemenliğin tanrısallığı ve iktidarın hükümdarın ailesi ile birlikte kullanılması esastır. Buna göre, hakana yönetme yetkisi tanrı tarafından verilmiş olup bu egemenlik yetkisi hanedan üyelerince paylaşılmaktadır (Koca, 2002: 828).

Bu yapı, İslamiyet sonrası dönemde de sürdürülmüştür. İlk Müslüman Türk Devleti kabul edilen Karahanlılar da bu geleneği sürdürmüş ve iktidarı hanedan üyeleri arasında paylaşmıştır. En yaşlı üye hakan olurken, diğer üyeler de hakana bağlı kalmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde yönetim işlevine ortak olmuşlardır (Önler, 2002: 183-184).

Bu dönemde yönetici yetiştirilmesi açısından en önemli unsur, Karahanlılar ile başlayan 'Gulam Sistemi'dir. Gulam, fiziksel özellikleri itibarı ile seçilen erkek çocuklarına verilen isimdir. Gulam sistemi ise, bu nitelikleri nedeni ile köleler ve savaş esirleri arasından ya da diğer yöntemlerle seçilen çocukların saray hizmetlerinde kullanılmak üzere yetiştirilmesidir. Zamanla bu gulamlar, saray hizmetleri dışında askeri ve diğer alanlarda da yetiştirilerek yönetici vasfı kazandırılmıştır (Günay, 2005: 67-68).

Bu yapı, bu dönemden sonra kurulan tüm Türk devletlerinde sürdürülmüştür. Aynı şekilde, Osmanlı dönemindeki devşirme sistemi de temelde bu yapının bir devamı niteliğindedir. Osmanlı'da devlet yönetimi geleneği, önceki dönem Türk Devletleri'nde

olduğu gibi hanedan üyeleri arasında paylaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmet Dönemine kadar süren bu yapıda, uçbeylik sistemi ile ülke yönetilmiştir. Fatih, çıkardığı kanunname ile bu yapıyı sona erdirmiş ve padişahın iktidar üzerindeki egemenliğini diğer hanedan üyeleriyle paylaşılması uygulamasını kaldırmıştır (Ortaylı, 2001: 122; İnalçık, 2000: 45; Hallaçoğlu, 1998: 37).

Kamu görevlilerinin ve üst düzey yöneticilerinin devlet tarafından yetiştirilmesi geleneği, Türk Devletlerinin tamamı tarafından benimsenmiştir (Onaran, 1967: 6). Osmanlılar da bu geleneği geliştirerek sürdürmüştür. Küçük yaşta seçilip saray içinde Enderun Mektebi olarak adlandırılan okulda yetiştirilen kişilerin yönetim kademelerinde görevlendirilmeleri bunun en önemli göstergesidir. Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturan (Findley, 1996: 6) Enderun-u Hümayun olarak da adlandırılan bu okul, hiyerarşik bir yapıda oluşturulmuş altı odadan meydana gelmektedir. Her biri ayrı bir hizmet alanına yönelik olarak eğitim veren bu odalarda yetiştirilen öğrenciler, devşirme yöntemi ile belirlenmektedir. Gayri Müslim tebaanın çocukları ile savaş esirleri arasından seçilen öğrenciler bu okulda eğitim görmektedir (Hallaçoğlu, 1998: 37-38).

Seçilecek çocukların 8-18 yaş arasında, sağlıklı, fiziksel olarak uygun yapıda ve bekâr olmalarına özen gösterilmiştir. Devşirme sistemi, ihtiyaç duyulduğunda uygulamaya sokulmak üzere, her köy ve kasabada, her 40 evden en az birinden seçim yapma usulüne dayanır. Seçilenler içinden en beğenilenleri, saray hizmetlerinde kullanılmak üzere, 'iç oğlan' sıfatı ile ayrılıp diğerleri 'acemi oğlan' sıfatı ile yeniçeri ocağına gönderilmektedir (Akkutay, 1999: 89-90).

Enderun Mektebi, derece ve hizmet sınıflarına göre altıya ayrılmıştır: büyük ve küçük oda, doğancı koğuşu, seferli koğuşu, kiler koğuşu, hazine odası ve has oda. Enderun Mektebinde eğitim görenler, hangi odada olurlarsa olsunlar saray dışında da görevlendirilebilmektedirler ve bu görevler genellikle askeri ya da diğer alanlarda yöneticilik yapma biçimindedir. Büyük ve küçük oda, bir nevi hazırlık sınıfı işlevi görmektedir. Burada eğitim alanlar sarayın en alt hizmetlerini yürütmekte, başarılı bulunurlarsa diğer kademelere yükselebilmektedirler. Doğancı koğuşu, avda padişaha yardımcı olan doğan ve şahinleri yetiştiren odadır. 17. yy başlarında kurulan seferli odası, adını savaşçı anlamına gelen seferli kelimesinden alır. Seferde padişaha yardım etmek, diğer zamanlarda padişahın günlük kıyafet, çamaşır gibi hizmetlerini yerine getirmek gibi hizmetlerde görev alırlar. Kiler koğuşu, Fatih tarafından kurulmuştur ve sarayın yemek, içecek hizmetlerini yerine getirirler. Hazine odası, adından da anlaşılacağı üzere saray hazinelerinin kaydedilmesi ve korunması hizmetlerini

yürüten ve Fatih Döneminde kurulan odadır. Has oda ise en yüksek kademeyi oluşturur. Buradakiler, diğer odalarda gösterdikleri üstün yetenek ve başarılarından sonra 'Çıkma Kanunu' gereği Has odaya girmekte ve doğrudan yönetici olarak yetiştirilmektedirler (Günay, 2005: 199-202).

Osmanlı devlet sistemine göre üst düzey yöneticiler, Enderun Mektebi bünyesinde yani sarayın içinde eğitilmektedir. Enderun Mektebi mensupları dışında yöneticilik yapabilen kişiler, medreselerde dini konularda eğitim almış müderrislerdir. Bunlar nadiren yönetim kademelerine yükselse de daha çok dini hizmet niteliği bulunan alanlarda görev almıştır (Findley, 1996: 92).

Ergun (1988:122)'a göre Enderun Mektebi, günümüzdeki harp okullarının, üniversitelerdeki kamu yönetimi bölümlerinin, hukuk fakültelerinin, güzel sanatlar okullarının, konservatuarların, veterinerlik fakültelerinin ve edebiyat fakültelerinin işlevini içeren ve bu okullara kaynaklık eden okuldur. Bu mektepte yükselmek, odalar arası geçiş yapabilmek ve yönetim kademelerine atanabilmek 'Çıkma Kanunu' tarafından belirlenen ilkelere göre mümkün olabilmektedir. Bu sisteme göre çıkma (yükselme ya da göreve atanma), ya her yedi yılda bir ya da her padişah değiştiğinde mümkün olabilmektedir (Günay, 2005: 81-82).

Her yeni padişahla yönetim kademesindeki kişilerin de değişmesine olanak tanıyan bu sistem kanımızca, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde Beyaz Saray çalışanlarının Başkan ile gelip Başkan ile gitmesi sistemiyle benzerlik arz etmektedir.

Enderun Sistemi, başlangıçta padişaha bağlı, etkin bir mekanizma iken sonraki dönemlerde yolsuzluğa bulaşmış, etkinliği azalmış, kast tipi bürokrasi niteliğine bürünmüştür. Bu bozulma, yönetici yetiştirme sistemindeki bozulmaya paralel bir süreç izlemiş, Batılılaşma süreci boyunca ilerici ve yolsuzluğa sapmış bürokratik klikler arasında çatışmaya neden olmuştur (Günay, 2005: 74).

Bu sorunların çözümü için özellikle son dönemlerde yoğun biçimde iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde devlet eliyle yapılan idari düzenleme çalışmalarına ilk örnek Koçibey Risaleleri'dir. IV. Murat Döneminde bizzat padişahın emri ile Koçibey tarafından yazılan eser, iyi bir devlet yönetimi için liyakatli kimselerin işbaşına getirilmesi gerektiğini vurgulayan ve padişaha sunulan bir risaledir (Aktan, 1997: 1392). 17. yüzyılda yazılan bu risaleler, devlet yönetimindeki başıbozukluğu ve liyakatsiz kişilerin

görevlendirilmesini eleştirmektedir. 21. yüzyılda tartışılan konuların aynı olması, kanımızca dikkate değerdir.

Kanuni Döneminden sonra görülen devlette reform çabalarının modernleşme kaynaklı ilk örnekleri II. Mahmut ve Tanzimat Dönemlerinde yaygınlaşmış ve hızlanmıştır. Bu reform çabalarının temel hedefi rüşvetle mücadele olarak kendini göstermektedir (Kara, 2006: 149).

Cumhuriyet öncesi dönemdeki reform hareketlerinin genellikle devrin ihtiyaçlarına göre belirlendiği ve belli konuları düzenlemek üzere hazırlandığı görülmektedir. Örneğin ordunun savaştan yenik çıkmaya başlamasıyla bu alanda reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit, Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordularının ard arda birbirinin yerine kurulması bununla açıklanabilir.

Bu dönemde geniş çaplı reform hareketleri noktasında Tanzimat Dönemi önem arz etmektedir. 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunması ile başlayan bu dönemde ilk olarak modernleşmenin önündeki temel engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır (Mardin, 1995: 11–12).

Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye'nin açılması, posta sisteminin oluşturulması, polis teşkilatının yapılandırılması gibi önemli düzenlemeler de bu dönemde gerçekleşmiştir. II. Mahmut Döneminde merkeziyetçi bir devlet yapısı oluşturulması çabaları göze çarpmaktadır. Bu dönemde batılı örneklere benzetilerek oluşturulmuş çok sayıda kurum ve nezaret (bakanlık) söz konusudur. Batı kaynaklı bu yapısal reform hareketleri sonucunda merkeziyetçiliğin arttığı ancak gücün padişaha değil, değişimi gerçekleştirmede öncülük eden bürokratlara geçtiği görülmüştür. Söz konusu bürokratik elit, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde iktidara yükselmiştir (Mardin, 1996: 126).

Kalemiye adı verilen bu yeni sivil bürokrasi sınıfı Osmanlının Batılılaşması için yoğun çaba harcamıştır. Batılılaşma kelimesinin bu bürokratik elit açısından anlamı devleti, devleti yönetenleri, devlet kurumlarını tamamen Batılı ülkelerdeki görüntülerine dönüştürmektir. Cumhuriyet Dönemine kadar bu sınıf önderliğinde yürütülen Batılılaşma çalışmaları devam etmiş ve devlet yönetiminde Batılı tarzda bazı kurumsal yapılar oluşturulmuştur (Findley, 1996: 5-7). Günümüz Türkiyesinde var olan bakanlıkların ve diğer kamu kurumlarının birçoğu bu dönemden mirastır.

Bu dönemde, kamu yöneticisi yetiştirme uygulamalarından en önemlisi, 19. yy.da kurulan 'mülki idare' sistemine yönelik yönetici tipi oluşturmak üzere 1859'da Mekteb-i Mülkiye'nin kurulmasıdır (Karasu, 2001: 206). Harbiye ve Mülkiye Mekteplerinin

kurulmasıyla da iyice zayıflayan Enderun Mektebi, 1 Temmuz 1909 tarihli bir kararname ile lağvedilmiştir (Günay, 2005: 206).

Mülkiye Mektebinin kurulması, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte yeni kurulan Dâhiliye Nezareti bünyesinde çalıştırılacak vali, mutasarrıf, kaymakam gibi yöneticilerin yetiştirilebilmesi için bir okul açılması ihtiyacı üzerine gerçekleşmiştir. 1859 yılında kurulan bu okul ile birlikte ilk mezunlardan sonra kaymakam atama yetkisi valilerden alınarak merkeze verilmiş ve sadece bu okul mezunlarının bu görevlere getirilmesi yönünde düzenleme yapılmıştır (Günay,2005: 210-211).

II. Abdülhamit döneminde yapılan düzenlemelerle yüksek öğretim kurumu niteliği kazandırılan okul yeni yönetim yapılanmasına uygun nitelikte memur yetiştirme işlevine kavuşmuştur (Findley, 1996: 168).

1913 yılında, Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan esinlenerek yeniden örgütlenen okul, 1915 yılında, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki yönetimi tarafından geçici kanunla kapatılmış, geçen üç yıllık sürede bu alanda bir boşluk doğması ve artan ihtiyaç nedeni ile 1918 yılında yeniden açılmıştır (Günay, 2005: 214-215). Bu okul, Cumhuriyetten sonra da faaliyetine devam etmiş ve 1935 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne (SBF) dönüşmüştür.

3.2. Cumhuriyet Sonrası Dönemde Yönetici Yetiştirme Uygulamaları

Cumhuriyetle birlikte ülkemizin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısında köklü değişimler yaşanmıştır. İlk dönemlerden itibaren bu değişim ve dönüşüm sürecinin etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu süreç doğal olarak ülkenin yönetim yapılanmasını da doğrudan etkilemiştir. Bu sürecin baş aktörü ise hiç kuşkusuz bürokrasidir. Dönemin modernleşme anlayışı 'ulusal kalkınma', 'öncü devlet' ve 'lokomotif bürokrasi' kavramlarına dayanmaktadır (Güler, 1996: 9).

Yönetimin dönüşümü sürecinde başlangıçtan Planlı Döneme kadar geçen sürede çok sayıda araştırma raporu hazırlanmıştır. Devlet yönetimi yapılanması açısından önem taşıyan bu düzenlemelerin çoğu dışarıdan gelen taleplerin karşılanması doğrultusunda planlanmış ve birçoğu yabancı uzmanlar tarafından hazırlanmıştır (Kara, 2006: 150).

Bu dönemde yönetici yetiştirme konusunda en önemli düzenleme 1935 tarih ve 2777 sayılı yasanın çıkarılmasıdır. Bu yasa ile Mülkiye Mektebi'nin Siyasal Bilgiler Okulu olarak adı değiştirilmiş, yeni kurulan cumhuriyetin ilke ve devrimlerinin yerleşmesi konusunda, yöneticilere düşecek görev ve sorumlulukların daha rahat aktarılabilmesi için Ankara'ya

taşınmasına karar verilmiştir. 1950 yılında da 5627 sayılı yasa ile Siyasal Bilgiler Fakültesi adıyla Ankara Üniversitesi bünyesine katılmıştır (Günay, 2005: 216- 217).

Kamu yönetimi disiplininin Türkiye’de bir eğitim alanı olarak ortaya çıkması ise II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. Disiplinin Türkiye’de gelişmeye başlamasının, ülkenin kendi koşullarının ürünü olmaktan çok, kamu yönetimi disiplininin büyük bir dünya programının sonucu olarak gerçekleştiği yönünde dikkate değer bir değerlendirme yapılmaktadır (Güler, 1994: 8).

Buna göre, az gelişmiş ülkelerin tamamında hemen hemen aynı dönemde uygulanmaya başlayan bir programın parçası olarak, yönetim ve yönetici eğitimleri vermeye başlanmıştır. Söz konusu program, “idari reform yardımı” adı altında Birleşmiş Milletler ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) tarafından geliştirilmiş ve hayata geçirilmiştir (Ömürgönülşen, 2004: 130).

Bu yapı ile yeni bir kamu yönetimi bilimi ve geleneği inşa edilirken, az gelişmiş ülkelerin bu alanda sahip olduğu bilgi birikimi ve ait olduğu gelenekten bağımsız olarak, Anglo-Sakson yönetim geleneğine uygun bir eğitim anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Bu da, yönetim bilimi ve yönetici eğitimi açısından önemli bir kırılma noktası kabul edilmesi gereken bir dönemi ifade eder (Mihçioğlu, 1988: 49-51).

Bundan sonraki süreç, Amerikan Yönetim Modeli çerçevesinde bir yöneticilik eğitimini ortaya koymuştur. Bu dönemde Osmanlı’dan devralınan idari yapının reformdan geçirilmesi konusuna yönelen yönetim araştırmaları, ABD kaynaklı Taylorcu yaklaşımın etkisiyle ortaya çıkmıştır. 1960’larda Türkiye’de yönetim anlayışı, dönemin yapısına uygun olarak, planlama ve kalkınma kavramlarının etkisinde gelişmiştir. 1970’lerde ise, ampirik çalışmalara dayalı ve yönetimin davranış boyutunu ön plana alan yaklaşımın etkisinde çalışmalar yapılmıştır (Emre, 1998: 50).

Planlı dönemde devlet personel rejiminin geliştirilmesi kapsamında yapılan ilk kurumsal düzenleme, günümüzde Devlet Personel Başkanlığı adıyla hizmet veren, Devlet Personel Dairesi’nin kurulmasıdır. Devlet Personel Dairesi; Maliye Bakanlığınca hazırlanan ve Başbakanlığa sunulan Devlet Personel Dairesi Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı üzerinde yapılan tartışma ve değişikliklerden sonra Milli Birlik Komitesinde 13.12.1960 tarihinde kabul edilerek 17.12.1960 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 160 sayılı Devlet Personel Dairesi Kurulması Hakkında Kanunla kurulmuştur (DPB, 2016).

Dairenin kurulmasını gerektiren sebepler, 160 sayılı Kanunun gerekçesinde; kamuda çalışanlara ödenecek ücretin görülen hizmetle orantılı ve nesnel kıstaslara göre belirlenmesini sağlamak, kadroların tarafsız ve yetkili bir organın incelenmesinden sonra onaylanması suretiyle aynı görevler için farklı derecelerin tespitini önlemek, ücretlerin günün şartlarına uygun hale getirilmesine imkân tanıyacak düzenlemelere gitmek ve bozuk olan ücret dengesini düzeltmek olarak belirtilmiştir (Kara, 2006: 157; Peker, 1994: 36).

Bu dönem için personel rejimine ilişkin olarak bahsedilebilecek bir diğer konu 23.7.1965 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun çıkarılmasıdır.

Yeni kanun, sınıflandırma, kariyer ve liyakat esaslarına dayandırılan yeni bir sınıflandırma tanımı getirmiştir. Genel ve katma bütçeli kurumlarda kamu hizmetlerinin gerektirdiği bütün görevler ve bu görevlerde çalışan devlet memurları görevin gerektirdiği niteliklere, mesleklere ve devlet için taşıdıkları değere göre sınıflandırılmaktadır. 657 sayılı Kanunla getirilmek istenen sistem ayrıntılı, geliştirilmiş ve ileri düzeyde bir sınıflandırmaya dayanmaktadır (Gözler, 2003; Gözübüyük, 2000) .

Günümüzde de yürürlükte olan bu kanun, pek çok defa değişikliğe uğramıştır. Değişen koşullara göre personel rejiminin de kendini dönüştürme ihtiyacının bir sonucu olarak yapılan bu değişiklikler çoğunlukla ihtiyaca cevap verme yetisinden uzak kalmaktadır. Yeni bir yasanın çıkarılması gerektiği konusunda kamuoyunda geniş bir kanaat birliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1980 sonrası dönemde de, refah devletinin krizi ve neo-liberalizmin egemenliğini kurması süreci, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından yapısal uyarılama programlarını gündeme getirmiştir. Özellikle Dünya Bankası tarafından yönlendirilen yapısal uyum programları, az gelişmiş ülkelerde gerek kamu ekonomisinin ve kamu yönetiminin, gerekse kamu yönetimi disiplininin dönüşüm sürecini başlatmıştır (Güler, 1994: 17).

Personel rejimi ile ilgili çok önemli bir düzenleme de kamu görevlisi olarak atanacak kişilerin merkezi bir sınavla belirlenmesini öngören 30.01.1986 tarih ve 19004 sayılı İlk Defa Kamu Hizmeti ve Görevlerine Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Mecburi Yeterlik ve Yarışma Sınavları Genel Yönetmeliği’nin çıkarılmasıdır. Buna göre kamu görevlilerinin seçiminde merkezi bir sınavın esas alınması sağlanmıştır.

Daha sonraki dönemde bazı değişiklikler yapılmak üzere “İlk Defa Devlet Kamu Hizmeti ve Görevlerine Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Mecburi Yeterlik ve

Yarışma Sınavları Genel Yönetmeliği” ile 17.01.2002 tarihli ve 2001/2031 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Özel Yarışma Sınavına Tabi Tutulmak Suretiyle Girilen Meslekler İçin Yapılacak Eleme Sınavı Hakkında Yönetmelik”, 18.03.2002 tarih ve 2002/3975 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmış olup, aynı Bakanlar Kurulu Kararı ile “Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik” yürürlüğe konulmuştur. Bu Yönetmelikle Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Seçme Sınavı (DMS)” ile “Kurumlar İçin Merkezi Eleme Sınavı (KMS)” kaldırılmış ve yerine “Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS)” adıyla tek bir sınav uygulaması başlatılmıştır.

Bu düzenleme ile kamu görevlilerinin belirlenmesi ve atanması sürecinde liyakate uygun davranılması açısından önemli bir adım atılmıştır. Uygulamada bazı aksaklıklar olmakla birlikte kamu görevine atanmada liyakat sisteminin yerleşmesi açısından son derece önemli olduğunu düşündüğümüz bu düzenleme, kamu hizmetinin yetkin kişiler tarafından yürütülmesi hedefine bir adım yaklaşmak anlamı taşımaktadır. Ancak kimlerin yönetim kademelerinde görev alacağına ilişkin genel çerçeveyi belirleyen, liyakati ön plana çıkaran bir seçim yöntemi öngören, torpil, kayırmacılık, siyasi tercihlerin belirleyici olması gibi idari hastalıklardan arındıran bir yönetici tayin ve atama modeli henüz ortaya konmamıştır.

4. Günümüzde Kamu Yöneticisi Yetiştiren Kurumlar

Türkiye Cumhuriyeti, sahip olduğu tarihsel miras ile köklü devlet geleneğine sahip bir ülke konumundadır. Bu niteliği ile yönetim sistemi içinde yer alan çok sayıda kurum ve kuruluşun tarihsel kökleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı devlet yapılanması içerisinde yer alan çok sayıda kurum Cumhuriyet Döneminde de varlığını sürdürmektedir. Mülkiye, Harbiye gibi askeri ve sivil yönetici yetiştiriciliği işlevine sahip kurumlar da bunlar arasında yer almaktadır.

Ancak II. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, bu alanda bir boşluk olduğunu ve ihtiyaçları yeterli derecede karşılamaktan uzak bir yapının var olduğunu ortaya koymuştur. Bu ihtiyacın içsel dinamiklerden kaynaklanmadığını, dış dinamiklerin etkisi ile tüm azgelişmiş ülkeler için böyle bir yapı oluşturulmasının öngörüldüğünü savunanların da olduğu önceki bölümde vurgulanmıştır. Bu dönem, kamu yöneticisi yetiştirme konusunda faaliyet gösterecek yeni bir kurumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yapı da 1952 yılında kurulan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) olarak somutlaşmıştır.

TODAİE'nin kurulmasından önceki dönemde, ülkemizde bir yönetim bilimleri enstitüsü olmamasının bilim dünyası ve yönetim sistemi açısından büyük bir eksiklik olduğu yönünde görüş bildiren bilim insanları bulunmaktadır. 1947 yılında İsviçre'de düzenlenen yönetim bilimi kongresine katıldıktan sonra bu eksikliği dile getiren Hasan Refik Ertuğ, bu eksikliği giderecek en uygun yerin Siyasal Bilgiler Okulu olduğunu düşündüğünden bu durumu bir yazı ile okula bildirmiştir. İlk yönetim bilimleri enstitüsü, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde 1949 yılında kurulan İdare Hukuku ve İdari İlimler Enstitüsü'dür. 1952 yılında da Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde İdari İlimler Enstitüsü kurulmuştur (Keskin, 2006: 22-23).

Bağımsız bir eğitim kurumu olarak Türkiye'de kurulan ilk yapı ise TODAİE olmuştur. Birleşmiş Milletler ile 1952 yılında yapılan teknik yardım anlaşmasının uygulanması için Türkiye ve Ortadoğu'da genel idari hizmetlerin yürütülmesine yönelik eğitim vermek üzere bir eğitim enstitüsü kurulması öngörülmüştür (Mihçioğlu, 1988: 11).

3/3/1954 tarih ve 6319 sayılı yasa ile bu anlaşma onaylanmıştır. 1958 yılında kuruluş yasası çıkarılana kadar Enstitünün yasal dayanağını bu kanun oluşturmuştur. Dünyadaki ilk kamu yönetimi enstitüleri arasında yer alan TODAİE, 1953 yılında öğretime başlamış ve 1957 yılına kadar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile işbirliği halinde çalışmalarını sürdürmüştür (Günay, 2005: 225). 1958 yılında 7163 sayılı yasa, TODAİE'nin kuruluş kanunu olmuş ve kuruma yasal dayanak kazandırmıştır.

TODAİE'nin kuruluş amacı, kamu yöneticilerinin eğitimini sağlamak ve memurların yönetim alanında uzmanlaşmasına katkı yapmaktır. Kurumun temel işlevleri eğitim ve öğretim faaliyetleri, araştırma ve yardım etkinlikleri, kamu yönetimi alanında derleme ve yayın hizmeti ile Türkiye ve Orta Doğu'da bu eğitim faaliyetlerinin koordinasyon merkezi olarak görev yapma olarak belirlenmiştir (TODAİE, 2015: 9).

Temel işlevleri açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, kamu yöneticilerinin lisansüstü eğitim ihtiyacını karşılama noktasında belli bir standardı yakalamış bulunan kurum, diğer kurumlara eğitim desteği sağlama işlevi açısından kanımızca yetersiz kalmaktadır. Kurumun 2014 yılı Faaliyet Raporuna göre, yöneticiliği geliştirme, mesleki eğitim, kişisel gelişim, insan kaynakları gibi alanlarda yıl içinde toplam 130 eğitim düzenlenmiş ve bu eğitimlere toplam 5678 kişi katılmıştır (TODAİE, 2015: 40). Bu sayı, ülkemizdeki kamu kurumlar ve bu kurumlardaki personel sayısı düşünüldüğünde beklentiyi karşılamaktan uzaktır.

Yöneticiliğe atanmak için bu kurumdan mezun olma gibi bir zorunluluğun olmaması, toplum ve siyasiler nazarında yönetim bilimi ve yöneticilik mesleğinin beklenen ölçüde önemsinmemesi ve kurumların yönetici eğitimi konusunda TODAİE'nin sunduğu hizmetlerden etkin biçimde yararlanma yoluna gitmemesi gibi nedenler bu sonucu doğurmaktadır. Bu düşünceleri destekler nitelikte Günay (2005: 233-236), TODAİE'ye yönelik bazı araştırma sonuçlarına değinmekte ve yaklaşık olarak bu kaniya varmaktadır.

Yönetim eğitimi noktasında ülkemiz açısından diğer önemli eğitim kurumu üniversitedir. Ülkemizde çok sayıda üniversite kurulmuştur. Hem devlet üniversiteleri hem de vakıf üniversitesi olarak kurulmuş bulunan bu üniversitelerin önemli bir bölümünde yönetim bilimi ve yöneticilik eğitimi içeren bölümler yer almaktadır. Fakültelerden Siyasal Bilgiler Fakülteleri ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri, bölüm olarak da Kamu Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi gibi bölümler ilk başta sıralanacaklar arasındadır.

Söz konusu bölümlerden mezun olanların doğrudan yöneticilik pozisyonlarına atanması gibi bir uygulama bulunmamakla birlikte (Mıhçıoğlu, 1988: 88) yapılan sınavlarda alınan sonuçlar değerlendirildiğinde özellikle bu bölümlerden mezun olan adayların daha başarılı olduğu görülmektedir.

Bununla beraber devlet memurları hakkındaki temel kanun olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda da ayrıca bir yönetici sınıf öngörülmemiştir. Yöneticilik yapmanın tek ve belirleyici ölçütü yükseköğrenim görmüş olmaktır. Dolayısıyla hangi alanlarda yüksek öğrenim görmüş olmak gerektiği yönünde de bir düzenleme bulunmamaktadır (Günay, 2005: 158).

Anayasanın 128. maddesinde yer alan "... Üst kademe yöneticilerinin yetiştirilme usul ve esasları, kanunla özel olarak düzenlenir" ifadesi uyarınca '3149 sayılı Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesine Dair Kanun' çıkarılmış ancak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonra bu konuda herhangi bir yasal düzenleme yapılmadığından bu alanda bir boşluk olduğu söylenebilir. Ayrıca, kimlerin üst düzey yönetici olarak kabul edileceğine ilişkin de net bir tanımlama bulunmamaktadır. En son 5018 sayılı 'Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 4. bölümünde üst düzey yöneticiliğe ilişkin bir sıralama söz konusudur (Günay, 2005: 159-160). Buna göre: "Bakanlıklarda müsteşar, diğer kamu idarelerinde en üst yönetici, il özel idarelerinde vali ve belediyelerde belediye başkanı üst yöneticidir. Ancak, Millî Savunma Bakanlığında üst yönetici Bakandır."

Mülki idare amirlerinden kaymakamlar için merkezi sınavlar sürecini geçip kaymakam adayı olarak atananlar için yurt içi ve yurt dışı staj programını da içeren bir yönetmelik bulunmaktadır. Bu yönetmelik ile 36 aylık bir staj ve eğitim süreci öngörülmüştür. Kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi konusunda en kapsamlı düzenleme de budur.

Bunun dışında kamu yöneticilerinin eğitime yönelik, kurumların iç düzenlemeleri hariç, yasal düzenleme bulunmamaktadır. Sadece 18.04.1999 tarih ve 23670 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan “Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Genel Yönetmelik”, görevde yükselmeye ilişkin düzenlemeler ile yönetici atanması konusunda genel bir çerçeve çizmektedir.

5. Sonuç

Devlet mekanizması, belirli bir sistem içerisinde, işbölümüne dayalı, önceden belirlenen kurallar temelinde faaliyet gösteren kurumsal yapıları kapsar. Bu kurumsal yapılar içerisinde yer alıp kamusal mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren kamu çalışanları, belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde görev alırlar. Hiyerarşik yapılanma içerisinde yer alan alt, orta ve üst düzey yöneticilerin yetiştirilmesi, seçimi ve atanması konularında ülkelere göre farklı uygulamalar söz konusudur.

Ülkemiz, tarih boyu büyük devletler, imparatorluklar kurmuş bir medeniyetin mirasçısı olarak bu konuda da önemli bir birikime sahiptir. Kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi noktasında Karahanlılar döneminde kurulan Gulam Sistemi, daha sonra kurulan devletlerce devam ettirilmiş, Osmanlı Devleti bu sistemi geliştirerek Devşirme Sistemi’ni kurmuştur. Bu sistemin özü, devlet yönetiminde görev alacak kişilerin çocukluk çağında belirlenerek eğitilmesine, eğitim sürecinde bilgi, beceri ve yeteneklerine göre sınıflandırılarak görevlendirilmelerine dayanır.

Önceleri iyi işleyen bu yapı daha sonraki dönemlerde belli sebeplerle bozulmuş ve işlevsiz hale gelmiştir. Modernleşme hareketlerinin başladığı dönemlerde de bu yapının yerine batılı tarzda yeni eğitim kurumları ihdas edilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki ıslahat hareketleri daha çok hukuki düzenlemelere ve devlet kurumlarının modernize edilmesine yöneliktir. Eğitim kurumları da bu süreçten nasibini almıştır.

Bu eğitim kurumlarının konumuz açısından önemi Tıbbiye, Harbiye, Mekteb-i Mülkiye gibi daha sonra kamu yöneticisi olarak görev alacak kişileri mezun etmiş olmasıdır. Bununla birlikte bu kurumlar, kaldırılan Enderun Mektebi’nin işlevlerini de belli ölçülerde üstlenmişlerdir. Bugünkü eğitim kurumlarının bir kısmı da bu eğitim kurumlarının mirasçısı

konumundadır. Örneğin Ankara Siyasal Bilgiler, Mekteb-i Mülkiye'nin; Harp Akademileri ise Harbiye'nin devamı niteliğindedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de kamu yönetimi alanında eğitim verecek, yönetici yetiştirecek bir eğitim kurumu ihtiyacına cevap vermek üzere TODAİE kurulmuştur. Bugün kendisini 'Modern Enderun' olarak tanımlayan kurum (TODAİE, 2016), kanımızca Enderun Mektebi'nin işlevini yerine getirmekten çok uzaktır.

Dünyada da yönetici yetiştirme konusunda farklı uygulamalar mevcuttur. Anglo-Sakson yönetim geleneğinde devlet yönetim anlayışı, işletme yönetimi ile net çizgilerle ayrılmaz. Ekonomiklik, etkililik ve verimlilik temeline dayalı bir yönetim anlayışı söz konusudur. Bu anlayış, kamu yöneticilerinin belirlenmesi ve atanması sürecinde de etkisini gösterir. Sistemin temel özelliği kamu görevlilerinin federal devlete bağlı olarak görev yapması ve seçilen Başkan ile göreve gelip onunla görevden ayrılmalarıdır. Özel sektörden yönetici transferi de bu yönetim modeli için sıklıkla görülen bir uygulamadır.

Kara Avrupası modeli ise 18. yüzyıl Prusyası ve Fransız yönetim geleneği üzerinden gelişmiştir. Bu modelde yönetici sınıf ayrıcalıklı bir konumdadır ve devlet yönetiminin temel taşlarından kabul edilir. Bu yapı, anti demokratik olduğu, toplumdan bağımsız bir elit sınıf yarattığı için eleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fransa'da kurulan ve kamu yöneticisi yetiştiren Ulusal Yönetim Okulu (ENA), tam olarak bu yapıyı kıramamış olsa da kamu yöneticilerinin belirlenmesi ve yetiştirilmesi konusunda başarı göstermiş ve pek çok Avrupa ülkesi için örnek teşkil etmiştir.

Ülkemizde aynı dönemde TODAİE'nin kurulduğu düşünüldüğünde, ülkemizin de bu yapıdan etkilendiği sonucuna rahatlıkla varılabilir. Temel farklılık ise ENA'nın hem yöneticilerin seçilmesinde hem de yetiştirilmesinde rol oynaması, TODAİE'nin ise sadece kamu görevlisi olarak atanan kişilere yönetim eğitimi desteği sağlamasıdır. Bu farklılığın temel nedeni kanımızca, kamu yöneticiliğinin ayrı bir uzmanlık olarak değerlendirilmeyip belirli kriterlere uygun vasıftakilerin yönetici olarak atanması yönündeki fiili uygulamadır.

Ülkemizde bir kamu hastanesinin baş yöneticisi bir hekimdir. Ya da bir devlet okulunu önceden belirlenen niteliklere sahip bir öğretmen yönetir. Yönetici olarak atanma kriterleri kurumdan kuruma farklılık göstermekle birlikte genellikle belli bir süre kamuda görev almış olmak, üniversite mezunu olmak, kurum içi yükselme sınavında başarılı olmak gibi genel kriterler yeterli görülmektedir.

Bu yapının oluşmasında teknik işlerin ve teknik bilgi birikiminin daha önemli olduğu anlayışı etkindir. Buna göre belirli bir kurumdaki çalışanlardan belli bir süre görev yapan ve üniversite mezunu olanlar içinden yükselme sınavını kazanan bir aday, atamaya yetkili makam ya da mevkideki kişilerce uygun görülmesi halinde yönetici olmaya hak kazanmaktadır. Bu anlayış, bir kurumun yöneticisinin o kurumun görev alanına ilişkin teknik bilgiye sahip olması gerektiği düşüncesine dayanır.

Kanımızca bu düşünce tamamen yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Yürütülen mal ve hizmet sunumunda teknik bilgi sahibi olmak yöneticinin elini kuvvetlendiren ve daha sağlıklı kararlar almasına yardımcı olan bir özelliktir. Fakat yönetim süreci, sadece teknik bilgiye sahip olmanın yeterli geleceği bir yapı değildir. Günümüzde devletin yapı ve işlevinin de değişmesi ile kamu kurumlarının hizmet sunum anlayışı da değişmeye başlamıştır. Bu durum, kurumları idare eden kamu yöneticilerinin de görev ve sorumluluklarını daha karmaşık hale getirmektedir. İnsan ilişkilerinden anlamak, iç ve dış çevre ile sağlıklı iletişim kurabilmek, personelin motivasyonunu arttıracak önlemleri almak ve uygulamak, kurum içi aidiyeti geliştirecek iş ve işlemlerde bulunmak, görev alanına ilişkin hukuki düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olmak, ekonomik gelişmelerden haberdar olmak gibi yönetim eğitiminin alanına giren asli konularda da bilgi sahibi olmak gerekir.

Ancak kabul edilmelidir ki bir yöneticinin hem teknik eğitim hem de yönetim eğitimi almış olması çok sık rastlanan bir durum değildir. Son yıllarda kamu kurumları, çalışanlarına yönelik hizmet içi eğitim, seminer gibi eğitim faaliyetlerini arttırmaktadır. Bu eğitimlerin içeriği de değişmekte ve yeni yönetim anlayışına uygun hale getirilmektedir. Bu süreç, kamu yöneticilerinin yönetim alanındaki eğitim eksikliklerini gidermek üzere eğitim faaliyetleri düzenlenmesini de belli ölçüde içermektedir.

Yeterliliği kanımızca tartışmalı olsa da idarecilere yönetim bilimi alanında eğitim desteği sağlanması olumlu bir gelişmedir. Temel işlevlerinden biri de bu ihtiyacı gidermek olan TODAİE ise bu ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. TODAİE' nin daha işlevsel hale getirilebilmesi, kamu kurum ve kuruluşlarının bu anlamdaki eğitim ihtiyaçlarına karşılık verebilmesi ve bu nitelikteki diğer kurumlarca verilen eğitimlerin koordinasyonunu sağlayabilmesi için hem yetki ve görev yönünden hem de maddi kaynaklar bakımından güçlendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde kamu yöneticilerinin seçimi ve atanma usulleri de tartışmalı bir yapı arz eder. Belirli bir süre hizmet etmiş olma, üniversite mezunu olma, yükselme sınavında başarılı olma gibi genel kriterler bulunsa da bu niteliklere sahip kişiler arasından yönetici belirleme ve

atama sürecinde bazı aksaklıklar yaşanmaktadır. Genellikle tercihler siyaseten yapılmakta, kayırmacılık ve torpil gibi idari hastalıklar ön planda olmaktadır.

Kanımızca bunun temel sebebi ülkemizde ABD' deki 'Liyakat Koruma Kurumu' (Merit Protection Board) ya da İngiltere'deki Kamu Görevlileri Kurulu (Civil Service Commission) gibi bir kurumsal yapının olmayışıdır. Bu kurumlar, yönetici atama sürecine doğrudan etki eden, standart belirleyen ve torpil ve kayırmacılık gibi uygulamaları sınırlayan yapılardır.

Ülkemizde Devlet Personel Başkanlığı bu işlevleri üstlenmiş görünmektedir ancak yetki ve görev olarak bu anlamda bir etkinliği bulunmamaktadır. Anglo-Sakson yönetim modelinde yer alan 'Liyakat Koruma Kurumu' (Merit Protection Board) ya da İngiltere'deki Kamu Görevlileri Kurulu (Civil Service Commission) örnek alınabilir ve liyakati önceleyen, yönetici seçimi ve atama sürecinde etkin rol oynayacak, bağımsız bir kurul oluşturulabilir.

Sonuç olarak, yönetim süreci çok boyutlu bir süreçtir ve yönetme yetkisine sahip kişilerin buna uygun vasıflarda olması bir zorunluluktur. Bu anlamda kamu yöneticilerinin de bu zorunluluğun yerine getirilmesi adına bir eğitim sürecinden geçirilmesi gerekmektedir. Ancak bir yöneticinin sadece yönetim formasyonuna yönelik eğitim görmüş olması da tek başına yeterli olmayabilir. Çünkü sadece yöneticilik eğitimi almış olmak, görev alınan kurumun sunduğu hizmetin yürütülmesinde yönetim sorumluluğu tam anlamıyla yerine getirmeye yetmez. Bunun yanında sunulan hizmet hakkında teknik bilgi birikim sahibi de olmak gerekir.

Bu nedenle, yönetim eğitimi faaliyetlerinin de çeşitlendirilmesi, hizmet alanlarına göre teknik bilgileri de belli ölçüde içerecek hale getirilmesi gerekmektedir. Örneğin bir kamu hastanesinin yöneticisi olmak için ne sadece iyi bir hekim olmak ne de sadece iyi bir yönetim eğitimi almış olmak yetmez. Veya bir devlet okulunu yönetim eğitimi olmayan bir öğretmenin idare etmesi ile eğitim bilimleri hakkında hiçbir bilgisi bulunmayan yönetim eğitimi almış bir kişinin yönetmesi arasında yeterlilik anlamında pek bir fark yoktur. Ancak sağlık kurumları yöneticiliği ya da eğitim kurumları yöneticiliği gibi alt eğitim dalları oluşturulup bu alanlardan mezun olanların kamu yöneticisi olarak ilgili kurumlarda görev alması sağlanabilir.

Peki, bu eğitim hizmetini kim verecektir? Bu soruya bizim yanıtımız ise bu yapıya uygun bir dönüşüm süreci geçirmiş TODAİE' dir. TODAİE yeniden yapılandırılarak kamu hizmet alanlarına uygun bir branşlaşmaya gidilmesi, hatta yine TODAİE' nin koordinasyonunda üniversitelerde benzer alanlarda eğitim verecek bölümler açılması yararlı

olacaktır. Zaten sınırlı sayıda olsa da bazı üniversitelerde spor yöneticiliği, sağlık kurumları yöneticiliği gibi bölümler bulunmaktadır. Belli bir program dâhilinde, eğitim standartları belirlenerek, etkin bir koordinasyonla bu bölümler ülke genelinde yaygınlaştırılabilir.

Bu yapının oluşması ve kökleşmesi zaman alacağından, mevcut kamu yöneticilerinin yönetim formasyonlarını geliştirecek şekilde hizmet içi eğitim, seminer gibi uygulamaların yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Bu süreçte de TODAİE etkin bir rol üstlenebilir ve standart belirleme, koordine etme gibi işlevleri yerine getirebilir. Kanımızca bu düzenlemeler, daha etkin ve çağın gereklerine uygun bir yönetim mekanizması kurulmasına olanak tanıyacaktır.

Kaynakça

AKKUTAY, Ülker, (1999), “Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderun Mektebi”, Yeni Türkiye Dergisi, Cilt 5, ss. 187-193.

AKTAN, Coşkun Can, (1997), “Politikada Liyakat Üzerine Kutadgu Bilig ve Koçibey Risalesi’nden Öğreneceklerimiz”, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:3 Sayı: 13, ss. 1389–1393.

AYKAÇ, B. (1997). Kamu Bürokrasisi Ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara.

BALL, Alan, PETERS, Guy, (2007), (Çev. Nil UZUN), Çağdaş Siyaset ve Yönetim, Yayın Odası, İstanbul.

CHRISTENSEN, Tom And LEGREID, Per (2002), “New Public Management-Undermining Political Control”, Tom Christensen and Per Legreid (Ed.), New Public Management,ss. 93- 120.

COŞKUN, Selim, DULKADİROĞLU, Hakan, (2009), “Ücret, Performansa Göre Ücret ve Çalışanların Algısı: ABD’de Federal Düzey Örneği”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, SBF Yayınları.

ÇAM Esat, (2000), Çağdaş Devlet Düzenleri, Der Yayınları, İstanbul.

DARGIE, Charlotte, LOCKE Rachel, (1999), “The British Senior Civil Service”, Bureaucratic Elites in Western European States: A Comparative Analysis of Top Officials, Oxford University Press.

DPB, Tarihçe ve Sunuş, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/kurumsal/tarihce/tarihce-ve-sunus>, İndirilme Tarihi: 03/02/2016.

EMRE, Cahit, (1998), “Yönetim Bilimi”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Sosyal Bilimler Sempozyumu II, Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, ss. 35-54, Ankara.

EMRE, Cahit, (1996), “Bürokrasi Siyaset Perspektifinde Yaygınlaşan Yolsuzluklar”, Kamu Görevlileri ve Siyasal Haklar Sempozyumu, TMMOB Yayınları, Ankara.

EMRE, Cahit, (1997), Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Birleşik Krallık, ABD, Fransa, Almanya ve Japonya’da Kamu Yöneliminin Yapısı ve İşleyişi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ENA, (2016), History, <http://www.ena.fr/eng/L-ENA-se-presente/Qui-sommes-nous/History> , İndirilme Tarihi : 03.02.2016.

ERGUN, Turgay, (1988), Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, TODAİE Yayınları, Ankara.

EROĞUL, Cem (1993), Anatüzeve Giriş, İmge Kitabevi, Ankara.

EROĞUL, Cem, (2006), Çağdaş Devlet Düzenleri, İmaj Yayıncılık, Ankara.

- ERYILMAZ, B. (2002). “Bürokrasi ve Siyaset”, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- FARAZMAND, Ali, (1997), “Introduction”, (Ed. Ali FARAZMAND), Modern Systems of Government: Exploring the Rules of Bureaucrats and Politicians, ss. 9 -18.
- FINDLEY, V. Carter, (1996), Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, (Çev. Gül Ç. Güven) ,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- FONTENAY, M. H. Bourdeau de, (1960), (Çev. İhsan KUNTBAY), Fransa’da Yüksek Kademe Yöneticilerinin Yetiştirilmesi, TODAİE Yayınları, Ankara.
- GÖZLER, Kemal, (2003), İdare Hukuku Cilt: 1, Ekin Yayınları, Bursa.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, (2000), Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara.
- GÜLER, Birgül AYMAN, (2005), “Kamu Personel Kanunu Tasarısı Üzerine”, Tarım ve Mühendislik Dergisi, Sayı:75.
- GÜLER, Birgül AYMAN, KARAHANOĞULLARI, Onur, KARASU, Koray, (2004), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, KAYAUM Yayınları Yayın No:1, Ankara.
- GÜLER, Birgül AYMAN, (1996), Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılma Politikaları 1980–1995, TODAİE Yayınları, Ankara.
- GÜLER, Birgül AYMAN, (1994), “Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:27, Sayı:4, ss. 3–19.
- GÜNAY, Ö. Faruk, (2005), Türkiye’de Kamu Yöneticisi Nasıl Yetiştirilmelidir, Turhan Kitabevi, Ankara.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf (1998), XIV.- XVII. Y.Y. Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK Basımevi, Ankara.
- İNALCIK, Halil, (2000), Osmanlı’da Devlet, Hukuk Adalet, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- KALFA, Ceren, (2011), “Kamu Yönetimi Disiplininin Gelişimi ve Kimlik Tartışmaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 16 Sayı:1, ss. 403–417.
- KARA, Bülent, (2006), “Türkiye’de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930–60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 30, No: 2, ss. 149–162.
- KARASU, Koray, (2001), Profesyonelleşme Olgusu ve Kamu Yönetimi, Mülkiyeliler Birliği Yayınları Tezler Dizisi, Ankara.
- KARASU, Koray, (2004), “Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenine İlişkin Bir Not”, II. Kamu Yönetimi Forumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi, ss. 225-242.
- KESKİN, Nuray, (2006), “Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, Sayı:2, TODAİE Yayınları, ss. 1–28.
- KETTL, F. Donald (2000), “Public Administration at the Millennium: The State of the Field”, Journal of Public Administration Research & Theory, 10,1;7-35.
- KOCA, Salim, (2002), “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- MARDİN, Şerif, (1995), (Çev. Mümtaz Er Türküne ve Tuncay Önder), Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif, (1996), (Çev. Mümtaz Er Türköne, Fahri Ünan ve İrfan Erdoğan), Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul.

MIHÇIOĞLU, Cemal, (1988), Türkiye’de Çağdaş Kamu Yönetimi Öğreniminin Başlangıç Yılları, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.

NİTAS, Koraltay, (2003), "Fransa Yönetim Sistemi", Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetim, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayını ss. 201-278.

ONARAN, Oğuz, (1967), Yönetici Sınıfın Eğitimi Belçika, Fransa, İngiltere, Türkiye, TODAİE Yayınları, Ankara.

ORTAYLI, İlber, (2001), Türkiye İdare Tarihine Giriş, Turhan Kitabevi, Ankara.

ÖKTEM, M. Kemal, KARAER, Tacettin, (1991), “Günümüz Fransa’sında Tüm Yönleri ile Kamu Yönetimi”, Türk İdare Dergisi, Sayı:391, TODAİE Yayınları, Ankara.

ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Uğur, (2004), “Dünyada Kamu Yönetimindeki Dönüşümün Türkiye’deki Lisans Düzeyi Kamu Yönetimi Öğretimine Yansımaları”, II. Kamu Yönetimi Forumu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, ss. 120-165.

ÖNLER, Zafer, (2002), “Kutadgu Bilig’de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt:5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

PEKER, Ömer, (1994), Yönetici Eğitimi, TODAİE Yayını, Ankara.

ŞAHİN, Mustafa, (1999), “Amerika Birleşik Devletleri’nde Yerel Yönetimler”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 8 Sayı:2, TODAİE Yayınları, Ankara.

ŞENGÜL, Ramazan, (2003), “Fransa’da Siyaset ile Yönetim Arasındaki Kavşakta Bir Kurum: Bakanlık Kabinesi”, Danıştay Dergisi, Sayı:105, Danıştay Yayını, Ankara.

ŞENGÜL, Ramazan, (2009), “Kamu Yönetiminde Yüksek Yöneticilerin Yetiştirilmesinde Okul Modeli: Fransa’da ENA Örneği”, Dumlupınar Ün. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:24, ss. 291–297.

TODAİE, (2015), 2014 Yılı İdare Faaliyet Raporu,

http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/c394f6adb70f72b_ek.pdf, İndirilme Tarihi: 01/02/2016.

TODAİE, (2016), Modern Enderun Sizi Bekliyor, <http://www.todaie.edu.tr/genel/sunus.php>, İndirilme Tarihi: 23/01/2016.

TÜRKER, Muammer, (2010), “Amerika Birleşik Devletleri Yönetim Sistemi”, Dünyada Kamu Yönetimi, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sitesi, Ankara, www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/abd.pdf, İndirilme Tarihi: 11.11.2010.

UĞUZ, Hülya Eşki, (2010), “İngiliz Kamu Personel Yönetimine Genel Bir Bakış: Kamu Hizmetlerine Giriş, Performans Değerlendirme ve Disipline İlişkin Düzenlemeler”, Sayıştay Dergisi, Yıl:2010 Sayı:78, ss. 129-147.

UZUN, Şentürk, (2010), “Büyük Britanya Yönetim Sistemi”, Dünyada Kamu Yönetimi, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara, www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/ingiltere.pdf, İndirilme Tarihi: 11.10.2010.

DİĞER KAYNAKLAR

8.6.1984 tarih ve 217 sayılı Devlet Personel Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname.

18.03.2002 tarih ve 2002/3975 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik.

23.07.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu.

10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu.

18.04.1999 tarih ve 23670 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Görevde Yükselme ve Unvan Değişikliği Esaslarına Dair Genel Yönetmelik.

06.07.2011 tarih ve 27986 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Kaymakam Adaylığı Yönetmeliği.

Tüketicinin Satın Alma Karar Sürecinde Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri: Referans Grubu Olarak Yakın Çevrenin Etkisinin İncelenmesi

Yıldırım YILDIRIM¹

Özet

Bilgi kaynaklarının sayısının artması ve çeşitlenmesi sonucunda tüketiciler yoğun bilgi bombardımanı altında bulunmaktadır. Özellikle mobil iletişim, internet ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler tüketicilerin satın alma davranışlarını bütünüyle değiştirmiş ve yeni mecralar reklam ve pazarlama profesyonellerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. Klasik yöntemlerin yavaş yavaş etkisini yitirdiği günümüzde insanlar dış uyarıcılardan gelen etkileri eskisinden çok daha fazla süzgeçten geçirmekte ve her on mesajın ancak birini fark edebilmektedirler. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarından televizyon hala etkisini sürdürüyor gibi gözükse de insanlar ticari amaçla yapıldığını bildikleri reklamlardan çok başka bilgi kaynaklarına başvurmakta ve o bilgi kaynaklarına güvenmektedirler. İşletmeler, değişen yenedünyada gelişmeleri takip etmeli ve daha çok insan odaklı stratejiler geliştirmelidirler. Bu çalışmada referans grupları olarak yakın çevrenin (arkadaşlar, aile, komşular vb.) bilgi kaynağı olarak ne sıklıkta başvurulduğu ve kitle iletişim araçları (radyo, gazete, dergi, billboardlar) karşısındaki etkinliği incelenmiştir. Görülmüştür ki yakın çevre birçok sektöre ilişkin en önemli bilgi kaynağı olarak algılanırken aynı zamanda en çok güvenilen bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Satın Alma Karar Süreci, Referans grupları, Sosyal faktörler

Information Resouces and Their Reliabilities on The Process of Consumer Purchase Decisions: Investigation of The Effect of Near Surroundings as a Reference Group

Abstract

With the increase and diversification in the number of information sources, consumers are under intense information bombardment. In particular, mobile communications, advances in technology of internet and computer have completely changed the consumers purchase behavior and has begun to attract the attention of new media advertising and marketing professionals. Today, gradually loss of their influence, classical methods that people filter a lot effects of external stimuli more than ever and are able to realize one in every ten messages. In this context the television may seem like still continues to impact as mass media, people apply to the many other sources of information and then rely on those sources of information instead of ads they know they are made for commercial purposes. Businesses should follow developments in the changing new world and should develop more human-oriented strategy. In this study how often the neighborhood referred as a source of information as a reference group (friends, family, neighbors, etc.) and the activity against mass media (radio, newspapers, magazines, billboards) was investigated. And has been seen that, the vicinity perceived as the most important source of information for many sectors also emerges as the most trusted source of information.

Key words: Process of Consumer Buying Decisions, Reference Groups, Social Factors

¹ Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, yildirim.yildirim@inonu.edu.tr

1. Giriş

Pazarlama kitaplarında referans grupları tüketici davranışları kapsamında ele alınmaktadır. Tüketicinin satın alma karar sürecinin hemen gerçekleşmediği bunun belirli aşamalar içerdiği belirtilmektedir. Bu karar sürecine etki eden faktörler arasında sosyal, psikolojik ve kişisel faktörler bulunmaktadır. Referans grupları da bu faktörler içerisinde sosyal faktörler başlığı altında değerlendirilmektedir. Satın alma gücünü elinde bulunduran, henüz ihtiyacının yeni farkına varmış biri satın alma kararını vermeden önce içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerine göre hareket ederken, öte yandan kendi sahip olduğu kişisel ve psikolojik faktörlerin etkisi altında kararını vermektedir. Yapılan onlarca araştırma göstermiştir ki sosyal faktörler başlığı altında incelenen kültür-alt kültür, sosyal sınıf, referans grupları ile aile, roller ve statüler tüketici davranışlarını şekillendirmekte ve belirli bir markanın/ürünün satın alınmasını etkilemektedir. İşte bu yüzden reklam endüstrisi bu faktörleri reklam mesajlarında işlemekte, tüketicileri kendi ürün ve markalarını satın alma kararını vermeleri için yönlendirmektedir. Diş macunu reklamında görülen bir diş hekimi, çamaşır deterjanı reklamında görülen bir ev kadını, bulaşık deterjanı reklamında görülen bir servis yetkilisi veya bir kot pantolon reklamında görülen ünlü tüketiciye referans olabilmekte ve reklamı yapılan ürünün kalitesi, fiyatı, yararları, sağlamlığı konusunda bir nevi garanti verebilmektedir. Tüketiciler de referans grubu olarak gördüğü bu kişilerin reklamda kendisine ilettikleri mesajlara zaman zaman güvenerek satın alma kararını istenilen yönde verebilmektedir.

Ancak pazarlama yazını bizlere tüketicilerin her zaman görüldüğü şekilde karar vermediklerini bazen kararlarına etki eden görünmez faktörlerin olabileceğini söylemektedir. Örneğin, araba satın almak isteyen tüketiciye bir arabadan neler beklediği sorulduğunda sağlamlık, yakıt tasarrufu ve fonksiyonellik cevaplarını vermesine karşılık gerçekte satın alma kararını komşusunun arabasını kıskanması, lüks ve gösterişli bir araba satın almak istemesi veya kendi kimliğini yüceltecek bir marka arabaya sahip olma düşüncelerine göre verebilir. Tüketicinin söylemediği ve gizlediği sebepleri bilmeden işletmelerin pazarlama stratejilerini oluşturmaları onların kaynak ve zaman israfına yol açmalarına neden olabilir. Benzer şekilde bir deterjan satın alma kararını nasıl verdiği sorulan bir tüketici “reklamları izliyorum” cevabını verebilir; oysaki gerçekte en yakınındaki kişinin tavsiyesi bu kararında etkili olabilir. Bu anlamda referans gruplarının her zaman işe yaradığını söylemek zorlaşmaktadır. Bu sebeple referans olarak seçeceğimiz kişilerin kimler olacağına doğru bir şekilde karar vermek gerekir. Alışılmış yöntemlerle reklam yapmak ve bu reklamlarda tüketicileri etkileyebileceği

düşünülen bazı referans gruplarını oynatmak artık işe yaramamaktadır. Tüketicilerin ihtiyaç duydukları ürünlerde nerelerden bilgi aldıklarını ve bu bilgilere ne ölçüde güvendiklerini bilmek gerekmektedir. Değişen dünyada tüketiciler artık çeşitli bilgi kaynaklarına sahiptir. Teknolojinin sunduğu imkânlarla farklı yollardan edinilen bilgiler tüketicilerin satın alma kararlarını etkilerken, eskinin pazarlama yöntemleri yerini farklı, etkili ve daha müşteri-tüketici merkezli stratejilere bırakmaktadır.

2. Tüketicinin Satın Alma Karar Süreci ve Sosyal Faktörler

Kitle iletişimin yaygınlaşması ve hız kazanmasıyla dünyanın birbirinden uzak pek çok noktasında pazarda yaşanan değişimlerin diğer pazarlar ve dolayısıyla tüketiciler üzerindeki etkileri göz ardı edilemez hale gelmiş bulunmaktadır. Bu anlamda ulusal ya da yerel ölçekte faaliyet gösteren işletmeleri de oldukça belirgin bir şekilde etkilemeye başlayan makro çevre faktörlerinin pazarlama yönetimlerinde analiz edilmesi ve değerlendirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Altunışık vd., 2006: 34). İşletmelerin genellikle kontrol edemedikleri bir dış çevre ortamında faaliyet göstermeleri sonucu, işletmenin pazarlama başarısı geniş ölçüde yöneticinin pazarlama programlarını bu çevre içerisinde yönetme yeteneğine bağlı olmaktadır. Pazarlama yöneticisinin pazarlama faaliyetlerini yürüttüğü dış çevre faktörlerinden olan ‘sosyal faktörler’ makro nitelikte olup içinde kültürü, sosyal sınıfı, referans gruplarını, aileyi ve roller ile statüyü barındırmaktadır (Mucuk, 2009: 76). Satın alma karar sürecine etki eden sosyal faktörler tüketicinin içinde bulunduğu aile yapısına, toplumdaki rol ve statüsüne, ait olduğu sosyal sınıfa göre şekillenmektedir (Aydın, 2007: 105). Ancak bu çalışmada tüketici davranışlarını etkileyen sosyal faktörlerden yalnızca referans grupları incelenecek diğer unsurlar (aile, kültür, sosyal sınıf vs.) hakkındaki bilgiler kısa tutulacaktır.

Tüketicinin satın alma karar süreci bütün pazarlama kitaplarında beş aşamalı olarak gösterilmektedir. İhtiyacın farkına varılmasıyla başlayan süreç satın alma sonrası tatmin veya tatminsizlikle sona ermektedir. Ancak bu aşamaların hepsi tüketici davranışlarını etkileyen sosyal, psikolojik ve kişisel faktörlerle birlikte düşünülmelidir (Mucuk, 2009: 83). Aşağıdaki şekilde tüketicinin karar alma süreci beş aşamalı olarak gösterilmektedir.

Şekil 1. Tüketici Satın Alma Karar Süreci Aşamaları

Tüketiciler, seçici bir davranışla çevrelerindeki bilgiler arasından bazılarını daha fazla önem vermekte ve kendilerine göre anlamlı bir çerçeve kurmaktadır. Tüketici, sorununun ne olduğunu (neye ihtiyacı olduğunu) algıladığında bunu çözmek için güdülenir. Gdülenme, bireyin çevresinden seçtiği bilgilerin ve kurmuş olduğu çevrenin etkisi altındadır. Bir bireyin nasıl güdülendiği birçok etmene bağlı olmakla birlikte son yıllarda geliştirilen yeni bakış açıları güdülemeyi "*bilgi edinme*", "*iletişim*" ve bunların sonucunda edinilen bilgiler ışığında "*anlam çıkarma*" şeklinde açıklamaktadır. Böylece tüketici bir "*sorun çözücü*" ve "*bilgi işlemci*" olarak kabul edilmekte ve tüketici davranışlarını açıklamak üzere çeşitli kuramsal modeller geliştirilmektedir (Aslan, 2003: 85). Bu modellerin başında da "Tanımlayıcı Tüketici Davranış Modelleri" gelmektedir. Tanımlayıcı modeller, tüketicilerin satın alma kararını nasıl verdikleri ve bu kararların hangi faktörlerden nasıl ve ne yönde etkilendikleri sorusuna cevap vermektedirler. Ayrıca bu modellerin ortak özellikleri yukarıda da bahsedildiği üzere tüketicinin satın alma davranışını bir sorun çözme süreci olarak ele alması ve tüketicileri bir sorun çözücü olarak görmeleridir (İslamoğlu, 2008: 137). İhtiyacın belirlenmesinden sonra tüketici, sorununa çözüm getirecek seçenekleri ve bunlarla ilgili bilgileri toplamaya başlar. Bu arayış, bellekteki bilginin güdülenmiş olarak aktif biçime getirilmesi ya da çevreden bilgilerin edinilmesi demektir. Aileye danışma, komşu, arkadaş gibi yakın çevreyi gözlemlene, reklamları seyretme, mağazaları dolaşma, satış elemanları ile görüşme hepsi birer bilgi kaynağıdır ve tüketici bunları kendi önem derecesine göre dikkate alır ve güvenir (Odabaşı ve Barış, 2007: 358-359). Yeterli bilgi düzeyine erişildikten sonra alternatifler değerlendirilir ve satın alma kararı verilir. Alternatifleri değerlendirme ve içerisinde birini seçme davranışı tüketicilerin satın alma esnasında sahip olduğu durumsal faktörlere göre farklılık gösterebilmektedir. Satın alma davranışı aynı zamanda bir sorun çözme davranışı olduğundan dolayı satın alma sonrasında tüketici, sorununun çözülüp

çözülmediğiyle, çözüldüyse ne derece memnun kaldığıyla ilgili bir değerlendirme yapar (Kocagöz, 2011: 132).

Davranışlar, bir yandan tüketicinin bireysel olarak ihtiyaçlarının ve güdülerinin, öğrenme sürecinin, algılamalarının, tutum ve inançlarının etkisiyle; öte yandan, kişinin üyesi olarak bulunduğu toplumda, kültür, sosyal sınıf, referans grubu ve aile gibi faktörlerin etkisiyle ortaya çıkar (Durmaz vd., 2011: 118). Çevresiyle birlikte yaşayan insan bu alan içerisindeki sosyal kurumlarla doğrudan ya da dolaylı bir etkileşim kurmaktadır. Bu anlamda tüketici davranışlarında diğer kişilerle olan ilişkiler – daha geniş bir ifadeyle sosyal etkiler – son derece önemlidir. Kişinin sosyal çevresini oluşturan aile fertleri, kültürel çevresi, yaşlıları, ünlüler, takip ettiği fikir liderleri, etki derecelerine bağlı olarak satın alma kararlarını yönlendirmekte ve davranış üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir (Kocagöz, 2011: 122-123). Sosyal faktörleri kısaca açıklamak konunun anlaşılmasını sağlayacaktır.

Sosyal sınıf; bir hiyerarşiye göre toplum üyelerinin sınıflandırılması olarak tanımlanabilir. Sınıflama, sosyal prestij, meslek, gelir, sahip olunan ev türü, yerleşim alanı, gelir kaynağı ve kurumsal üyelik gibi çeşitli değişkenlere dayandırılabilir. Sosyal sınıflar hiyerarşiktir ve kendi içindeki davranışlarında homojendirler (Tokol, 2001: 78).

Aile; üyelerine toplumun kültürel değerlerini ileten bir alt kültür olarak hizmet etmektedir. Çocuk, sosyal ve kültürel değerlerini, tüketim alışkanlıklarını aileden kazanır ve yaşamı boyunca onların izini taşır. Bu nedenle kişinin tüketim alışkanlıklarını ailenin yaşam eğrisiyle açıklamak mümkündür (Örücü ve Tavşancı, 2001: 92). Aile yaşam eğrisinin aile içi karar verme süreci üzerinde etkisini inceleyen araştırmalara göre aile üyelerinin rolleri zamanla değişim gösterebilmektedir. Buna göre bir aile, içinde bulunduğu evreye göre (bekâr, yeni evli çocuksuz çift, çocukları olan genç/orta yaşlı çiftler, çocukları evden ayrılmış yaşlı çiftler ve yalnız yaşayan çocuksuz yaşlı çiftler) farklı ürün ve hizmetleri, farklı markaları farklı miktarlarda kullanabilmektedirler (Koç, 2008: 273). Günümüzde aile yaşam eğrisi pazarlamacılara pazar bölümlendirmesi, pazar potansiyellerini analiz etme, hedef pazarları belirleme ve etkin pazarlama stratejileri geliştirme konularında faydalı olmaktadır.

Kültürel çevre; insanların davranışları ve sosyo-kültürel değerler işletmeleri etkileyen önemli bir diğer faktör grubudur. Belirli bir kültürle çevrelenmiş olan insan içinde yaşadığı toplumun kültüründen etkilenmekte ve aynı zamanda o toplumun kültürünü de etkilemektedir. İş yapma biçimi, hayat tarzı, örf ve adetler, ahlaki değerler, toplumun onaylamadığı tutum ve davranışlar gibi birçok faktör işletmelerin faaliyetlerinde belirleyici faktörler olarak dikkate

alınmalıdır (Dinçer, 2004: 84). İnsanlar tarafından paylaşılan davranış kalıpları olarak tanımlanan kültür, tüketici davranışlarını etkileyen temel faktörlerdendir. Kültürel değişkenler içerisinde maddi kültürü, sosyal kurumları, estetik ve dil ile dini sayabiliriz (Aydın, 2007: 106).

Referans Grupları; kişinin tutumlarını, fikirlerini, değer yargılarını ve davranışlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen insan topluluğudur. Bu grup aile ve diğer yüz yüze ilişkilerin olduğu yakın çevre (arkadaşlar, komşular, meslektaşlar, kurum ve kuruluşlar vb.) ile kişinin üyesi olmadığı gruplar ve doğrudan ilişkisi olmayan kişilerden (oyuncular, şarkıcılar, sporcular vb.) oluşmaktadır. Referans (danışma) grupları, “üyelik”, “özlem”, ve “istenmeyen” gruplar olarak ayrılır. Referans grupları kişinin tutumunu ve kendine ilişkin görüşünü etkiler, kişiyi gruba uymaya zorlar, yeni yaşam tarzlarını gösterir ve kişinin fiili ürün ve marka seçimini etkiler (Tek ve Özgül, 2010: 171-172). Referans (danışma) gruplarının tüketici davranışı üzerinde üç önemli etkisinin olduğu belirtilmektedir. Bunlar, bilgilendirici etki, normlara uymaya zorlayıcı etki ve kimliklendirici etkilerdir. Bilgilendirici etkide kişi günlük konuşmalarından ve ilişkilerinden çeşitli bilgiler edinir. Örneğin hangi ürünlerin seçileceği, hangi kriterlerin önemli olduğu, hangi markaların iyi ya da kötü olduğu hakkındaki bilgileri grup üyelerinden edinir. Böylece grup üyeleri ile kişi arasında güven duygusu gelişir. Kişi, grup üyelerinden edineceği bilgiyi ya gözlemleyerek edinir ya da doktorlar, eczacılar ve tamircilerden gelen profesyonel tavsiyeleri dinleyerek; ürünü daha önce denemiş olanlara sorarak veya bilgisayar meraklıları, kitap kurtları gibi ürün fanatiklerinden gelen bilgileri öğrenerek bilgiye erişmiş olur. Normlara uymaya zorlayıcı etkide grup üyeleri kişinin grup normlarına uygun davranış göstermesini bekler. Örneğin, hayvan severler derneğine üye olan birinin hayvanlar üzerinde test edilen ürün ve markalara karşı çıkması gibi. Kimliklendirici etkide ise, grup üyeleri birbirine benzer davranışlar sergiler. Kim olduğumuz ve kendimizi nasıl gördüğümüz kadar toplumun bizi nasıl gördüğü ve toplum içinde nasıl roller üstlendiğimizde önemlidir (Odabaşı ve Barış, 2007: 236-237). Yapılan bir araştırmada referans grubunun kişinin fikirlerini söylemesinde ve referans grubunun davranışlarına uygun hareket etmesinde önemli etkisi olduğunu göstermektedir (Oshagan, 1996: 335).

Referans grupları gerçekten de hem bir bilgi kaynağı hem de tüketici karar sürecini etkileyen ve tüketicilerin marka lehine veya aleyhine karar vermelerinde yardımcı olan bir etken olarak önem taşımaktadır. Bazı restoran sahiplerinin tanınmış gurmeleri etkilemeye çalışması, bazı eğlence mekânlarının köşe yazarlarını ağırlaması, bazı kitap, dergi, makale

gibi bilimsel ve bilimsel nitelikte olmayan yayınların kendini ispat etmiş çevrelerce ve ulusal/uluslararası yayınevlerince desteklenmesi hep bu sebeptedir.

3. Bazı Sektörlere İlişkin Bilgi Kaynakları ve Güvenirlikleri

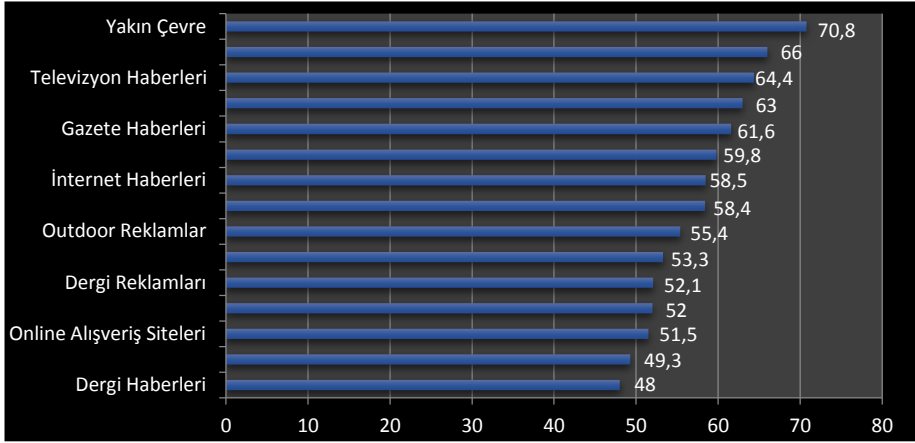
Tüketiciler bazı ürün ve hizmetlerde ya hiç bilgi sahibi olmadıkları ya da çok az bilgi sahibi olduklarından yakın çevrelerinin tavsiyelerine ihtiyaç duyabilmektedirler. Ürünü daha önceden kullanmış bir tüketicinin deneyimi o ürünü hiç kullanmamış bir tüketici için büyük önem arz etmektedir. Bazen de tüketiciler sosyal onay alabilmek ve sahip oldukları bilgileri doğrulamak amacıyla yakın çevrelerinin bilgisine başvurabilmektedirler.

Aşağıda bazı sektörlerle ilişkin bilgi kaynakları ve bu bilgi kaynaklarının güvenirlikleri yer almaktadır. Tekstil, kozmetik ve kişisel bakım ile otomotiv sektörlerinde alıcıların en çok hangi bilgi kaynağını kullandıkları ve bu bilgi kaynağına duydukları güven yüzde olarak gösterilmektedir. Ancak burada dikkati çeken bir şey var ki oda bazı sektörler için akla ilk gelen bilgi kaynağının tüketiciler tarafından sıklıkla kullanılmıyor olması ve duyulan güvenin az olmasıdır. Mesela, otomotiv, ulaşım araçları ve yan sanayi sektöründe en sık başvuru alan ve en çok güven duyulması gereken bilgi kaynağı lastik satış noktaları ve yetkili satıcılar olması beklenirken durum hiçte öyle değildir. Yakın çevre hem sıklıkla kullanılan bilgi kaynağı hem de en çok güven duyulan bilgi kaynağı olarak ilk sırada yer almaktadır. Aynı şekilde kozmetik sektöründe ünlü kişilerin referans grubu olarak dikkate alınma yüzdesi oldukça düşük olarak gözükmektedir.

Bu açıdan günümüzün daha bilinçli ve seçici müşteri kitlesi karşısında işletmeler bireysel tüketim kararlarını ve bu kararları etkileyen faktörleri iyi belirlemelidir. Zaman, aile, marka tercihi, ürün çeşitliliği, internet kullanımı, reklamlar, renkler, moda vb. gibi faktörler tüketim tercihlerinde etkili olabilmektedir (Çakır, Çakır ve Usta, 2010: 87). Örneğin Tofaş otomobillerinin yedek parçasının diğer otolara nazaran daha ucuz ve bakım onarım süresinin daha kısa olduğunu belirten çeşitli referans grupları (en başta taksiciler) olduğu gibi, Kartal ve Renault'un SW modelleri bilhassa esnaf kesimi tarafından taşımacılıkta kullanılmak üzere tercih edilmektedir. Böylece, esnaf kesimi bu konuda bir referans grubu olmaktadır. Son yıllarda yaygınlaşan Renault Megane otomobilleri ise bilhassa kamu yöneticileri ve generaller tarafından tercih edildiği için kamu yöneticileri otomobil alımında bu referans grubunu göz önünde bulundurmaktadır (Aslan, 2003: 92).

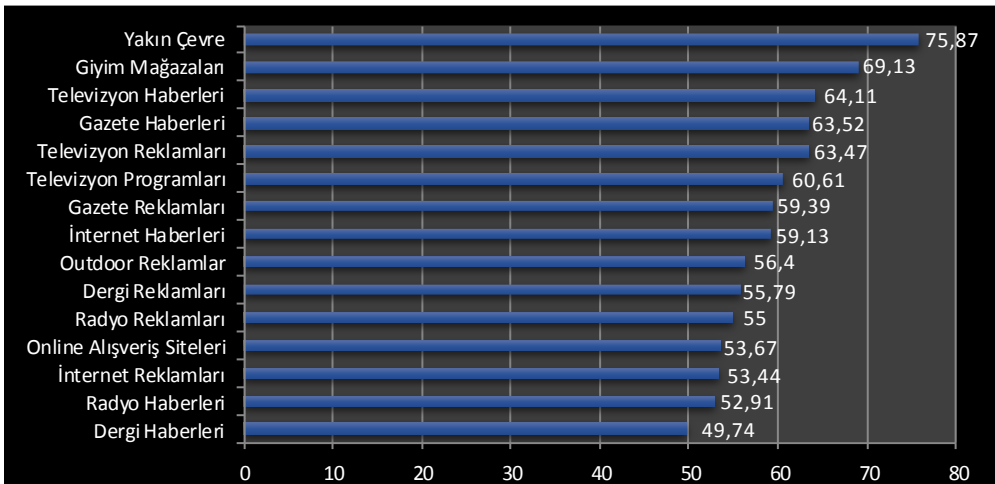
Tüketiciler günlük yaşamlarında satın alma tercihlerinde birçok seçeneği çok beğenseler bile, satın alma karar süreçlerinde bazılarını değerlendirme dışı bırakabilirler.

Gerek fiyat ve gerekse de sosyolojik ve psikolojik temelli diğer faktörlerin etkisiyle ideale çok yakın olan bir marka tüketici tarafından tercih edilmeyebilir. Tüketicinin o markayı değerlendirme dışı bırakmasına, markaya dönük bir hoşnutsuzluktan ziyade, tüketicinin içinde bulunduğu kısıtlar neden olabilir (Dölarslan, 2012: 28).

Şekil 2. Tüketicilerin Tekstil Sektörüyle İlgili En Çok Bilgi Aldıkları Kaynaklar
Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Kasım 2011

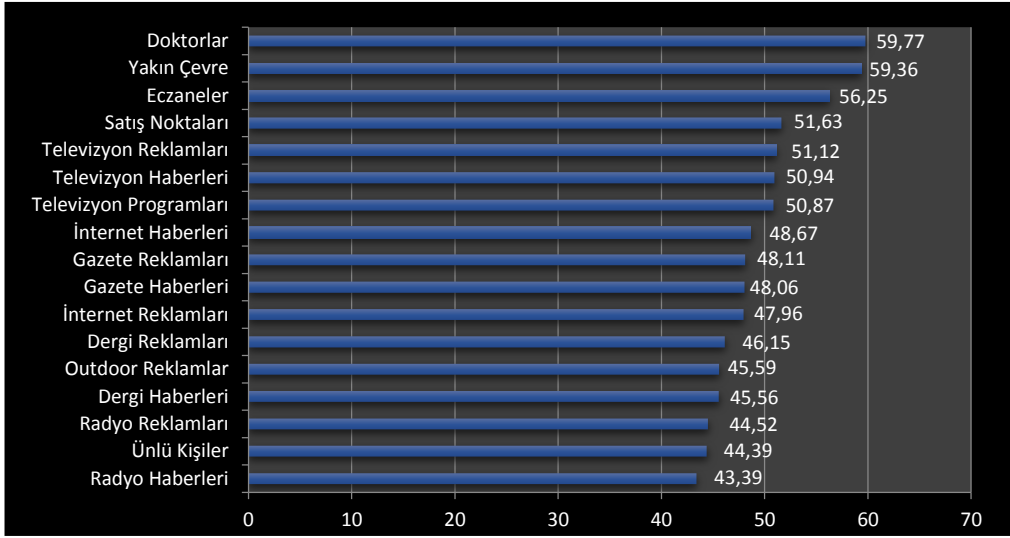
Ad-Metre Araştırmasınının 16-27 Ekim 2011 tarihleri arasında yapılan bir anketine göre tekstil sektörüyle ilgili en sık bilgi alınan mecralar %70,8 ile yakın çevre olurken, bunu %66 ile giyim mağazaları, %64,4 ile televizyon haberleri, %63 ile televizyon reklamları ve %61,6 ile gazete haberleri öne çıkmaktadır. Dergi haberleri, radyo haberleri ve online alışveriş siteleri en az başvurulan bilgi kaynakları olarak görülmektedir.

Şekil 3. Tüketicilerin Tekstil Sektörüyle İlgili Bilgi Kaynaklarına Duydukları Güven
Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Kasım 2011

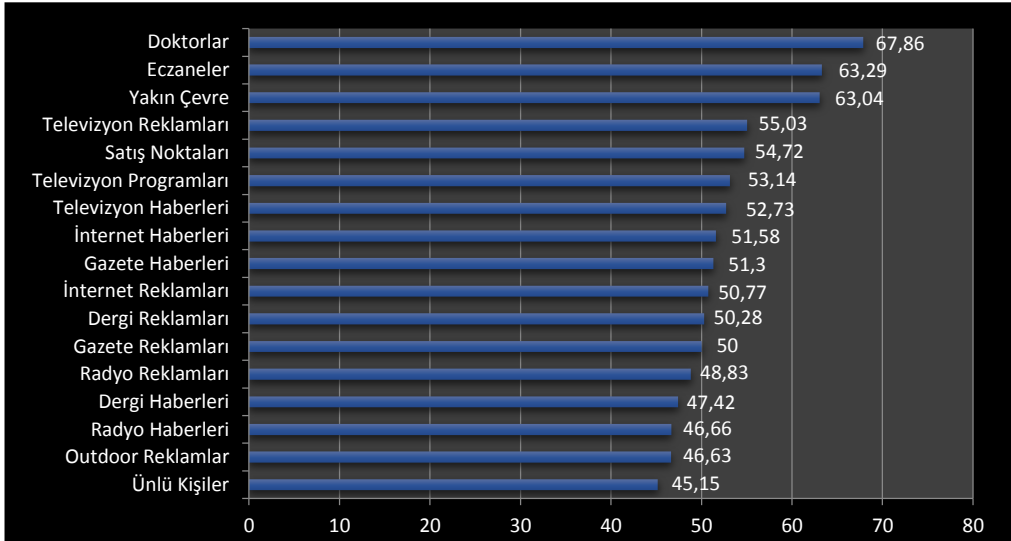
Tekstil sektörüyle ilgili en çok güvenilen bilgi kaynaklarının en sık bilgi alınan kaynaklar ile aynı olduğu görülmektedir. Birinci sırada güven duyulan bilgi kaynağı olarak %75,87 ile yakın çevre karşımıza çıkmaktadır. Bunu sırasıyla %69,13 ile giyim mağazaları, %64,11 ile

televizyon haberleri, %63,52 ile gazete haberleri ve %63,47 ile televizyon reklamları takip etmektedir. Dergi haberleri tekstil sektörüyle ilgili en az güvenilen bilgi kaynağı olurken, diğer en az güvenilen bilgi kaynaklarının da radyo haberleri, internet reklamları ve online alışveriş sitelerinin olduğu görülmektedir. İnternet reklamlarından bilgi alma sıklığı ile alınan bilgilere güven durumu karşılaştırıldığında güven durumunda düşüş olduğu gözlemlenmektedir.

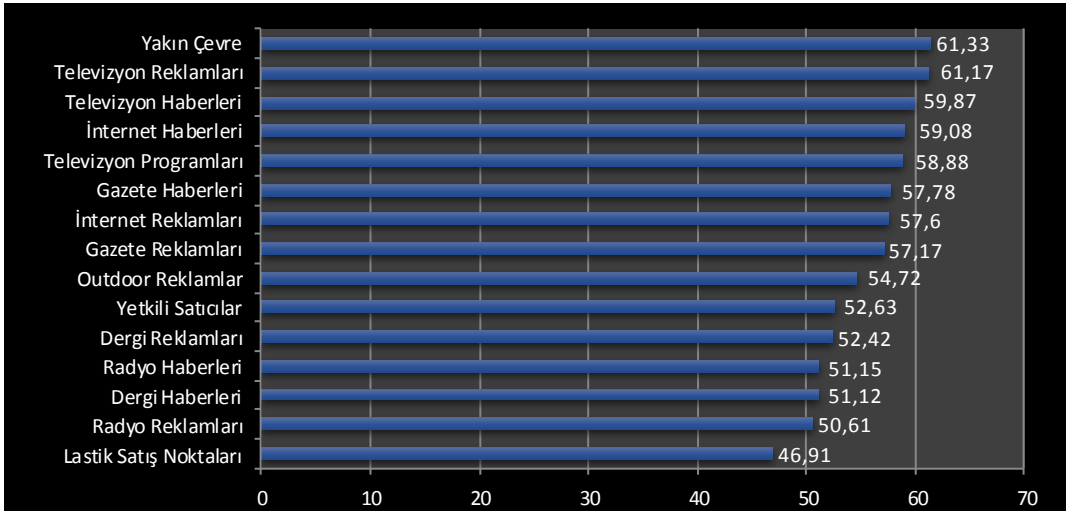
Şekil 4. Tüketicilerin Kozmetik ve Kişisel Bakım Sektörüyle İlgili En Çok Bilgi Aldıkları Kaynaklar
Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Eylül 2011

Ad-Metre Araştırmasınının 16-31 Ağustos 2011 tarihleri arasında yapılan bir anketine göre Kozmetik ve Kişisel Bakım sektörü ile ilgili en sık bilgi alınan mecralar %59,77 ile doktorlar, %59,36 ile yakın çevre ve %56,25 ile eczaneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu %51,63 ile market, süpermarket, parfümeri gibi satış noktaları, %51,12 ile televizyon reklamları ve %50,94 ile televizyon haberleri takip etmektedir. Radyo haberleri ve ünlü kişiler kozmetik ve kişisel bakım ile ilgili en az bilgi alınan kaynaklar olarak görülmektedir. Bu tablodan çıkarılacak sonuç, markaların ünlü kullanımıyla ilgili stratejilerini gözden geçirmeleri olacaktır. Saç ve cilt bakım ürünlerinde milyonlarca dolar ödenerek ünlülerle yapılan reklam anlaşmalarının tüketicilerin karar süreçlerine pekte fazla etki etmediği görülmektedir. Bilgi toplama ve alternatifleri değerlendirme aşamasında olan bir tüketici bu tabloya göre öncelikle doktora danışacak, sonrasında ise yakın çevresi ve eczaneler bilgi alabileceği diğer kaynaklar olarak karar sürecinde etkili olacaktır.

Şekil 5. Tüketicilerin Kozmetik ve Kişisel Bakım Sektörüyle İlgili Bilgi Kaynaklarına Duydukları Güven
Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Eylül 2011

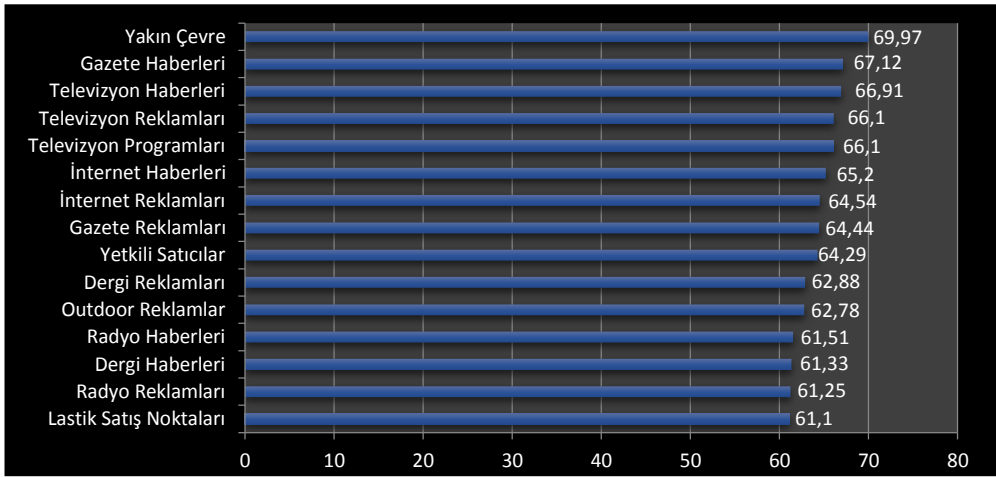
Kozmetik ve Kişisel Bakım sektörüyle ilgili en çok güvenilen bilgi kaynakları %67,86 ile doktorlar olurken, bunu sırasıyla %63,29 ile eczaneler, %63,04 ile yakın çevre, %55,03 ile televizyon reklamları ve %54,72 ile satış noktaları takip etmektedir. Ünlü kişiler ve outdoor reklamları ise en az güvenilen bilgi kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ünlü kişilerin güvenilir bilgi kaynakları olarak bilgi alma sıklığı durumuna göre bir sıra altta yer alması dikkati çekmektedir.

Şekil 6. Tüketicilerin Otomotiv, Ulaşım Araçları ve Yan Sanayi Sektörüyle İlgili En Çok Bilgi Aldıkları Kaynaklar
Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Ekim 2011

Ad-Metre araştırmasına göre Otomotiv, Ulaşım Araçları ve Yan Sanayi sektörü ile ilgili en sık bilgi alınan mecraların başında %61,33 ile yakın çevre yer alırken, bunu sırasıyla %61,17

ile televizyon reklamları, %59,87 ile televizyon haberleri, %59,08 ile internet haberleri ve %58,88 ile televizyon programları takip etmektedir. Lastik satış noktaları %46,91 ile en az başvurulan bilgi kaynakları olurken radyo reklamları ve dergi haberleri de otomotiv, ulaşım araçları ve yan sanayi sektörüyle ilgili en az bilgi alınan diğer mecralar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlarda dikkati çeken en önemli şey, otomotiv ve ulaşım araçlarıyla olan bir konuda en az başvurulan bilgi kaynaklarının lastik satış noktaları olmasıdır. Yakın çevre ise Kozmetik ve Kişisel Bakım sektörü ile tekstil sektöründe olduğu gibi yine üst sıralarda en sık başvurulan bilgi kaynağı olarak yer almaktadır.

Şekil 7. Tüketicilerin Otomotiv, Ulaşım Araçları ve Yan Sanayi Sektörüyle İlgili Bilgi Kaynaklarına Duydukları Güven

Kaynak: Marketing Türkiye Dergisi 15 Ekim 2011

Otomotiv, Ulaşım ve Yan Sanayi sektörüyle ilgili en çok güvenilen bilgi kaynakları arasında ilk sırada %69,97 ile yakın çevre yer alırken, bunu sırasıyla %67,12 ile gazete haberleri, %66,91 ile televizyon haberleri, %66,10 ile televizyon reklamları ve televizyon programları takip etmektedir. En az güvenilen bilgi kaynakları Lastik satış noktaları, radyo, dergi ve outdoor olarak karşımıza çıkmaktadır. Lastik satış noktaları en az başvurulan kaynak olmasının yanı sıra, en az güven duyulan bilgi kaynakları arasında da yer almaktadır.

4. Tüketicilerin Karar Süreçlerinde Kullandıkları Bilgi Kaynaklarına Yönelik Önceki Araştırmalar

Bu çalışmada satın alma öncesinde mal hakkında bilgi sahibi olmayan tüketicinin en doğru tüketim kararını vermesi için yaptığı araştırma süreci incelenmiştir. Bu süreçte tüketici önce öğrenmek istediği bilgileri kafasında toparlayarak, ne kadar araştırma yapacağına ve bilgi edineceği kaynaklara karar vererek araştırma sürecine başlayacaktır. Bu süreç sonunda bilmediği bilgileri öğrenecek, bazı hatalı bilgilerini düzeltecek ve geçmişteki durumuna göre

daha doğru tüketim kararlarını verecektir. Bu kararda etkili olan referans grupları (özellikle arkadaşlar/yakın çevre) satın alma kararının yönünü, miktarını, zamanını ve şeklini belirlemede etkin bir rol üstlenmektedir.

Tüketiciler satın alım kararlarını her zaman kendileri vermezler. Bazen kanaat önderleri dediğimiz aile üyeleri, arkadaşlar, iş çevresi, ünlü kişiler tüketicilerin kararlarında yönlendirici bir etkiye sahiptir. Ürünün türüne, fiyatına, algılanan risk durumuna, satın alınma sıklığına göre değişen bu etki tüketiciler tarafından da farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

Tüketici davranışı ile ilgili yazında bilgi arama davranışı, satın alma karar verme sürecindeki önemli rolü nedeniyle dikkat çeken araştırma konularından biri olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren ekonomi ve pazarlama ile ilgili yazında bilgi arama davranışı ile ilgili çok sayıda makale yazıldığı görülmektedir (Ulubaşoğlu ve Uray, 2009: 15).

Yapılan bir araştırmada seçmenlerin oy verme davranışında ailenin büyük ölçüde etkisi olduğu ve aileden etkilenme düzeyinin cinsiyet, yaş grubu, eğitim düzeyi, çalışma durumu, medeni hal ve anne-babayla yaşayıp yaşamama durumlarına göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır (Aydın ve Özbek, 2004: 165). Oy verme davranışının da siyasi pazarlama kapsamında bir satın alma davranışı olduğu kabul edilirse siyasi partilerin aile faktörünü göz önünde bulundurmaları seçimi kazanmaları (ürün ve hizmetlerini satabilmeleri) açısından büyük önem taşımaktadır.

Tüketicinin başvurduğu kaynaklar satıcılar, tanıdıklar ve malı kullanmış diğer tüketiciler, uzmanlar, kitle iletişim organları, kendi deneyimleri ve işaretlerdir. Tüketiciler arasında açıklanması kolay olmayan bir iletişim ağı vardır ve bu ağ bazen en etkili reklâmdan bile daha etkili biçimde çalışabilir (Akalin ve Dilek, 2007: 43). Tüketicilerin bu bilgi kaynaklarından hangisinin tesiri altında olacağı, o kişinin yaşam tarzına, değerlerine, tutumlarına ve inançlarına göre de değişebilmektedir. Bu konuda önceki çalışmalardan örnekler vermek ve gazete, dergi ve köşe yazılarından bazı ipuçları sunmak referans grubu etkisini anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Dünya çapında internet üzerinden kitap pazarlama işletmesi olan Amazon, kitapları konusunda tüketici değerlendirmelerini, sattıkları ürünlerin bir parçası haline getirmektedir. Olumlu ve yüksek değerlendirmeler alan ürünler daha ön plana çıkarken, yeterli derecede beğenilmeyen ürünler alt sıralarda gösterilmektedir. Böylece, tüketici satın alma öncesinde satın alacağı ürünlere ne derece güvenebileceği konusunda ikna edilmeye çalışılmaktadır

(Aksoy, 2006: 87). Bilgi ekonomisinde internetten tam yararlananların piyasa hakkında kazanımları, internetten yararlanmayanlara göre artmaktadır (Kevük, 2006: 337). Çünkü tüketiciler, ihtiyaç duydukları ürünlerin bütün özelliklerini bilme, nerede en ucuz satıldığını araştırıp bulma, daha önce kullananların fikir ve deneyimlerini öğrenme imkânlarından yoksundurlar.

Teknolojik gelişmelerin bilgi arama davranışındaki etkisi üzerine yapılan bir başka araştırmaya göre tüketiciler cep telefonu satın alma durumunda bilgi elde etmek için geleneksel bilgi kaynaklarından (satış elemanı, arkadaş/yakın çevre) daha fazla yararlanmaktadır (Ulubaşoğlu ve Uray, 2009: 20).

Londra'daki Ekonomi Politikaları Araştırma Merkezine göre son 40 yıldır Brezilya'da nüfus artışının azalmasında pembe diziler önemli bir rol oynamaktadır. Bu dizilerdeki çekirdek aileleri gören kadınlar, bunu taklit etmekte ve daha az doğum yapmaktadır. Böyle olunca da nüfus artışının frenlenmesinde dizilerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Meksika dizileri ise aynı etkiyi göstermemektedir (Hürriyet Gazetesi, 18.04.2008).

Çay içmenin hiçbir faydasının olmadığı hatta zararlı bile olabileceği yıllarca söylenegelmiştir. Fakat 2003 yılından beri bazı doktorlar tarafından çayın insan sağlığına faydalı olduğu söylenmeye başladıktan sonra çay tüketimi de hızla arttı. Çünkü bu konuda doktorlar bir uzman gücüne ve otoriteye sahiptiler. Yine doktorlar tarafından güçlü bir antioksidan olduğu ve kalbe iyi geldiği yolundaki açıklamalar 2005 yılında nar (daha çok nar suyu olarak tüketiliyor) tüketimini 2005-2006 yılları arasında %300 arttırdı (Koç, 2008: 264-269)

Gençlerin tüketim davranışlarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler üzerine yapılan bir araştırmada satın alma davranışı üzerinde ailenin etkisi araştırılmış ve aileyi referans alanların oranı %68,6 olarak bulunmuştur. Arkadaş grubunun satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu düşünenlerin oranı %38 olarak bulunmuştur. Satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerin önem derecelerine bakıldığında ise on farklı değişken içerisinde aile 5. sırada yer alırken, arkadaşlar/yakın çevre 8. Sırada yer almaktadır. Burada dikkati çeken şey, reklam faktörünün satın alma davranışlarında önemli görülmemesi ve son sırada yer almasıdır (Saygılı, 2011: 439-440).

Adıyaman ilinde tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan bir araştırma sonucunda ise yakın çevrenin, arkadaşların ve

referans grubunun ürün satın alırken etkili bir faktör olmadığı sonucuna varılmıştır (Cömert ve Durmaz, 2006: 373)

Mobilya satın almada tüketici davranışlarını etkileyen psikolojik, sosyo-psikolojik ve sosyo-kültürel faktörlere ilişkin yapılan bir araştırmaya göre erkek tüketiciler için en önemli danışma grubu ve bilgi kaynağı aile bireyleri ve özellikleri olurken bunu mobilya mağazalarının özellikleri, daha önceki bilgileri kullanma, eş dost tavsiyeleri ve TV radyo reklamları takip etmektedir. Kadın tüketiciler için en önemli bilgi kaynağı mobilya mağazaları ve mağaza özellikleridir. Daha önceki bilgileri kullanma, aile üyelerinin etkisi, eş dost tavsiyeleri ve TV radyo reklamları bu faktörü takip etmektedir (Akyüz, 2006: 374-375).

Değerler ve yaşam tarzının tüketicilerin ürün tercihleri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışmada tüketiciler ürün satın alırken en çok vitrinler ile arkadaş/yakın çevrenin etkisi altında kaldıklarını belirtmişlerdir. Medya ve reklamların tüketicileri etkileme oranı %7,3 olarak bulunmuştur (Yıldırım, 2016: 259).

Yapılan bir başka araştırmada mobilya seçiminde sosyo-kültürel faktörlerin etkili olduğu ve bu faktörlerle mobilya tercihi arasında 0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmüştür. Artık tüketiciler demografik faktörlere nazaran sosyal ve kültürel faktörlere satın alma sürecinde daha fazla önem vermektedirler. Çünkü sosyal ve kültürel faktörlerin gerek karar verme süreci ve gerekse tatmin ile ilişkisine bakıldığında; insanlardan etkilenme, yaşam tarzı, siyasi görüş, aile yapısı, kalabalık aile, yenilik, din, yerel kültür, sosyal etkinlikler, sosyal sınıflar, tutumlar, inançlar güven ve moda gibi alt faktörler denekler tarafından önemli derecede önemsenmektedir (Kurtuldu, 2008: 91).

Tokat ilindeki tüketicilerin gıda ürünleri satın alırken dikkate aldıkları faktörlerin araştırıldığı bir çalışmada, besin değeri, ambalaj, marka, besleyicilik, doyuruculuk, üretim ve son kullanma tarihi, üretim ve satış yeri hijyeni, sağlıklı olma faktörlerini öncelikle göz önünde bulundurdıkları saptanmıştır (Kızılaslan ve Kızılaslan, 2008). Buna göre tüketiciler bu faktörleri gıda ürünleri satın alırken dikkate alacak ve bunun için en doğru bilgi kaynaklarından yararlanacaklardır. Bu bazen bir aile bazen arkadaş/yakın çevre olabilirken, bazen de reklamlar ve diğer klasik pazarlama yöntemleri olacaktır.

5. Sonuç ve Öneriler

İşletmeler bütçelerini en uygun şekilde kullanmak ve gerek pazarlama faaliyetleriyle ilgili reklam yatırımları olsun gerekse üretim ve kapasite artırımı konusunda yapılan yatırımlar olsun yüksek oranda geri dönüş sağlamaları gerekmektedir. Özellikle pazarlama

alanında yapılan harcamaların işletmenin karlılığına ve üretilen ürünün marka değerine ve pazar payına katkıda bulunması beklenir. Bütün işletmeler yaptıkları iletişim faaliyetleri sonucunda ROI'lerine (yatırımın geri dönüş oranına) bakar ve yaptıkları faaliyetin işe yarayıp yaramadıkları konusunda bir karara varırlar. Kanaat önderi ve tüccar olan John Wannamaker (1838-1922), "Reklama yatırdığınız paranın yarısı boşa gider ama hangi yarısı olduğunu bilemezsiniz" diyerek o meşhur sözüyle o zamanın şartlarında ölçülemeyen bazı sonuçlardan bahsetmişti. Ancak bugünün istatistik yöntemleri ve bilgisayar destekli araçları sayesinde hangi reklam harcamalarının boşa gittiği takip edilebiliyor, ölçümlenebiliyor ve sayısal bir veri olarak ortaya konabiliyor. Değişen dünyada hızla gelişen teknoloji yalnızca ürün üretim şekillerini değiştirmekle kalmadı aynı zamanda pazarlama faaliyetlerini de bütünüyle değiştirdi. Artık klasik ve geleneksel sayılabilecek reklam faaliyetlerinin etkinliği tartışılır olurken, yeni reklam mecraları ortaya çıktı. Özellikle cep telefonu ve internet konusunda yaşanan gelişmeler ülkemizde yaşayan tüketicilerin bilgi kaynaklarını ve bu kaynaklara olan güvenirliliğini etkilemiş bulunmaktadır. İnsanlar "konum belirleme", "check-in" yapma gibi taşınabilir aletlerdeki uygulamalarla birbirlerine daha önce gidip gördükleri yerler, kullandıkları ürünler hakkında tavsiyeler vermekte ve güvenilir bir bilgi kaynağı olarak referans grubu rolünü üstlenmektedirler.

Diş macunu reklamlarında bir diş hekimini oynatmak, çamaşır deterjanı/bulaşık deterjanı/leke çıkarıcı gibi ürünlerde uzman görüşlerden yararlanmak, halı reklamında ünlü bir kişiye rol vermek, dönemin en popüler dizisine sponsor olmak bir ürünün tercih edilmesi için yeterli olmamaktadır. Bugünün alternatifleri bol, seçenekler arasında tercih yapma özgürlüğüne sahip, eleştirel ve şüpheci yaklaşan tüketiciler için bu yöntemler onların kararlarında tek başına etkili olamamaktadır. Bilgi kirliliğinin yaşandığı dünyamızda 'güven' kavramı giderek daha önemli hale gelirken, aynı zamanda daha da kırılgan bir yapıya bürünmektedir. Sosyal medya, video paylaşım siteleri, bloglar ve mobil uygulamalarda dönen trilyonlarca bilgi, hangisinin gerçek olduğu konusunda zihnimizi bulandırmakta ve üstüne ek olarak markaların televizyon, dergi, radyo, gazete ve açık hava reklamlarında verdikleri mesajlar ile bilgi dağarcığımızın sınırları zorlanmaktadır.

Kot pantolonu tercihi yaparken kimlere danıştığımız, araba satın alırken kararımızda kimlerin etkili olduğu veya tatile çıkarken nereye gideceğimize nasıl karar verdiğimiz önemlidir. Tüketici davranışları konusunda yapılan çalışmalarda bu soruların yanıtlarını aramakta ve tüketici karar sürecinin kara kutusunu açıklamaya çalışmaktadırlar. Eğer bir kişi araba satın almak istediğinde reklamları izlemek yerine, bayiye gidiyorsa; veyahut ne reklam

izliyor nede bayiye gidiyor, yalnızca komşusuna danışıp, onun bilgisine güvenerek satın alım kararını veriyorsa bunun bilinmesi gereklidir. Bazen milyonlarca lira harcayıp süre/saniye bazında verilen reklamlar bir tamircinin söylediği söz ve verdiği tavsiye kadar etkili olmayabilir. İşte bu durumda hedef kitlenin referans aldığı gruplar iyi tahmin edilmeli hatta tahminin ötesinde bu grupların veya kişilerin kimler olduğu bilinmelidir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında işletmelere sunulabilecek önerileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Referans grubunun kimler olduğu belirlenirken bunu devamlı olarak yapılacak araştırmalara dayandırmalı ve tüketici tercihlerinin dinamik olarak hangi yönde değiştiği pazar araştırmalarıyla ortaya koyulmalıdır.
- Zaman zaman referans gruplarının değişebileceği unutulmamalıdır. Belirlediğiniz stratejilere göre hedef kitleniz değişeceğinden, o hedef kitlenin bilgi aldığı kaynaklarda değişecektir. Örneğin, Dove 7 gün testleriyle yalnızca cilt bakımını ön plana çıkarırken, sonradan değiştirdiği stratejisiyle sloganını “Bırak sana Dove baksın” olarak belirlemiş ve markasına daha geniş bir anlam katmıştır. Böylelikle önceki sloganında gençleri hedefleyen Dove, daha sonraları hedef kitlesini genişletmiş ve daha geniş bir yaş aralığını hedef kitle olarak belirlemiştir.
- Sürekli olarak ünlülerle çalışmak veya aynı reklam mecrasına yatırım yapmak işletmelerin zaman, para, enerji ve müşteri kaybına yol açabilir. Bu yüzden farklı alanlarda tüketicilerle daha duygusal bağlar kurarak marka ile kullanıcı arasında bir deneyim oluşturmak gerekmektedir. Yaşanılan deneyimler yakın çevreden başlayarak bir dalga gibi geniş kitlelere yayılacak ve markanın en büyük sözcüsü/savunucusu olacaktır.
- Hangi sektörde faaliyet gösteriliyorsa o sektörle ilgili bütün bilgi kaynakları hesaba katılmalıdır. İlgisizde olsa bütün bilgi kaynakların dikkate alınması, değişen eğilimler sonucunda bizlerin zarar görmemesini sağlayabilir. Örneğin, otomobil sektöründe yalnızca bayiler, satış noktaları, yakın çevre, kitle iletişim araçları değil, tamirciler, taksiciler, hatta evin küçük çocukları bile birer bilgi kaynağı olarak düşünülmesi ve stratejiler buna göre belirlenmelidir.
- Referans gruplarının en çok hangi medya alanlarını kullandıkları bilinmelidir. Medya tüketim alışkanlıklarının bilinmesi daha doğru fikirlerle, doğru stratejiler geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Geleneksel medya alanlarından uzaklaşarak farklı ve yaratıcı mecralara yönelmek tüketicilerin karar sürecini etkileyecektir. Ayrıca yeni

ve güvenilir bilgi alanlarının oluşturulması da işletmelere rekabet avantajı kazandıracaktır.

- Tüketicilerin ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetlere ilişkin başvurdukları bilgi kaynaklarının sıklığı değişebilmektedir. Örneğin, bazen internet en sık başvuru alanı ve en çok güvenilen bilgi kaynağı olurken, bazen bunun yerini televizyon alabilmektedir. Bazen yakın çevre, akraba ve arkadaşlar en büyük bilgi kaynağı olabilirken, bazen de yetkili kuruluşlar, bayiler, satış noktaları güvenilen ve başvuru alanı bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

AKALIN, Gülsüm ve DİLEK, Serkan (2007), “Belirsizlik Altında Tüketicilerin Kararları”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, ss.33-48*

AKSOY, Ramazan (2006), “Bir Pazarlama Değeri Olarak Güven ve Tüketicilerin Elektronik Pazarlara Yönelik Güven Tutumları”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, ss.79-90*

AKYÜZ, İlker (2006), Mobilya Satın Almada Tüketici Davranışlarını Etkileyen Psikolojik, Sosyo-Psikolojik ve Sosyo Kültürel Faktörlerin İncelenmesi, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

ALTUNIŞIK, Remzi; ÖZDEMİR, Şuayip ve TORLAK, Ömer (2006), Modern Pazarlama, 4.Baskı, Değişim Yayınları: Sakarya

ASLAN, Kahraman (2003), “Otomobil Alımında Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi, Yıl 2 Sayı 3, ss.83-103*

AYDIN, Kenan (2007), Uluslararası ve Küresel Pazarlamada Kültürel Etkiler, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım: İstanbul

AYDIN, Kenan ve ÖZBEK, Volkan (2004), “Ailenin Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (2), ss.144-167*

CÖMERT, Yavuz ve DURMAZ, Yakup (2006), “Tüketicinin Tatmini ile Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlere Bütünleşik Yaklaşım ve Adıyaman İlinde Bir Alan Çalışması”, *Journal of Yaşar University, 1(4), ss.351-375*

ÇAKIR, Mesut; ÇAKIR, Fatma ve USTA, Gülşah (2010), “Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss.87-94*

DİNÇER, Ömer (2004), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, 7.Baskı, Beta Basım Yayın: İstanbul

DÖLARSLAN, Emrah Şahin (2012), “Seçim Seti Teorisi Çerçevesinde Tüketici Satın Alma Karar Süreci”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, ss.7-37*

DURMAZ, Yakup; ORUÇ, Reyhan Bahar; KURTLAR, Murat (2011), “Kişisel Faktörlerin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.*

İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi (2008), Pazarlama Yönetimi, 4.Baskı, Beta Basım Yayın: İstanbul

KEVÜK, Süleyman (2006), “Bilgi Ekonomisi”, *Yaşar Üniversitesi Dergisi, 1(4), ss.319-350*

KIZILASLAN, Nuray ve KIZILASLAN, Halil (2008), “Tüketicilerin Satın Aldıkları Gıda Maddeleri ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Tutumları (Tokat İli Örneği)”, *U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 2, ss.67-74*

KOCAGÖZ, Elif (2011), Tüketici Pazarları ve Tüketici Davranışı (içinde Pazarlama İlkeleri, Edit. Canan AY ve Tülin URAL, 1.Baskı, Lisans Yayıncılık: İstanbul).

KOÇ, Erdoğan (2008), Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım, 2.Baskı, Seçkin Yayınları: Ankara

KURTULDU, Hüseyin Sabri (2008), “Mobilya Seçiminde Sosyal ve Kültürel Değerler ve Bu Değerlerin Tüketime Etkisi”, *International Journal of Economic and Administrative Studies, Cilt 1, Sayı 1, ss.83-94*

Marketing Türkiye Dergisi, 15 Ekim 2011 Sayısı

Marketing Türkiye Dergisi, 15 Eylül 2011 Sayısı

Marketing Türkiye Dergisi, 15 Kasım 2011 Sayısı

MUCUK, İsmet (2009), Pazarlama İlkeleri, Geliştirilmiş 17.Basım, Türkmen Kitapevi: İstanbul

ODABAŞI, Yavuz ve BARIŞ, Gülfidan (2007), Tüketici Davranışları, 7.Basım, MediaCat Kitapları: İstanbul

OSHAGAN, Hayg (1996), "Reference Group Influence on Opinion Expression", *International Journal of Public Opinion Research*, Cilt 8, Sayı 4, ss.335-354

ÖRÜCÜ, Edip ve TAVŞANCI, Savaş (2001), "Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimini Etkileyen Faktörler ve Ambalajlama", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 3, ss.91-108

SAYGILI, Ali (2011), Gençlerin Tüketim Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler: Sakarya Üniversitesi ve Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Örneği, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ULUBAŞOĞLU, Gonca ve URAY, Nimet (2009), "Teknolojik Gelişmelerin Tüketici Bilgi Arama Davranışı Üzerine Etkisi", *İTÜ Dergisi*, Cilt 8, Sayı 4, ss.13-22

TEK, Ömer Baybars ve ÖZGÜL, Engin (2010), Modern Pazarlama İlkeleri: Uygulamalı ve Yönetimsel Yaklaşım, 3.Baskı, Birleşik Matbaacılık: İzmir

TOKOL, Tuncer (2001), Pazarlama Yönetimi, 9.Basım, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Vipaş A.Ş.: Bursa

YILDIRIM, Yıldırım (2016), Değerler ve Yaşam Tarzının Tüketicilerin Ürün Tercihleri Üzerindeki Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

<http://www.hurriyet.com.tr/tv-den-dogum-kontrolu-8729822> (Erişim Tarihi: 11.03.2016)

Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD I) ve Mardin İline Etkileri

Seyfettin ASLAN¹

Yılmaz DEMİRHAN²

Muhyettin ERTAŞ³

Özet

Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'nın beş bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma, Sınır Ötesi İşbirliği, Bölgesel Kalkınma, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Kırsal Kalkınma bileşenidir. Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) beşinci bileşen kapsamında hazırlanan Kırsal Kalkınma Programı'nı (IPARD I) yönetmekten ve uygulamaktan sorumludur. TKDK, Türkiye'de AB tarafından akredite edilen tek kurumdur.

TKDK, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı beşinci bileşen olan Kırsal Kalkınma kapsamında verilen hibeyi kullanmıştır. TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü 2012 yılında kurulmuş ve 2013 yılında proje almaya başlamıştır. Mardin de toplam 167 proje ile sözleşme imzalanmıştır. Yatırımın faaliyete geçmesiyle süt, et, arıcılık gibi sektörler ve istihdama olumlu katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: AB, IPARD, Kırsal Kalkınma, Mardin

Eu Pre-Accession Assistance For Rural Development Component (IPARD I) and The Effect To Province of Mardin

Abstract

There are five components of EU Pre-Accession Assistance (IPA). These are Assistance for Transition and Institution Building, Cross-Border Cooperation, Regional Development, Human Resources and Rural Development components. The Agriculture and Rural Development Support Institution (ARDSI), is responsible for managing and implementing the IPARD I Programme in Turkey. ARDSI, which is the only institution to be accredited by European Union in Turkey.

The fifth component of the IPA-Rural Development-funds has used by ARDSI. Mardin Provincial Coordination Unit for ARDSI had been established on 2012 and started to examine projects on 2013. ARDSI had signed 167 agreement with applicants in Mardin. Sectors of milk, meat, beekeeping had effected positively by the activity of investments.

Key Words: EU, IPARD, Rural Development, Mardin

¹ Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, seyfettinaslan68@gmail.com.

² Doç. Dr. Dicle Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yilmaz.demirhan@dicle.edu.tr.

³ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, mirzezal@gmail.com.

1. Giriş

Kalkınma özel olarak da kırsal alanların kalkınması bütün ülkelerin üzerinde durdukları en azından özel kamusal politikalar geliştirmeleri gereken bir alandır. Nitekim kalkınma iktisadı gibi bir disiplinin gelişmesi bile tek başına bu alanın önemini göstermesi bakımından önemlidir. Uzun süre tek tek ülkeler tarafından yürütülen kalkınma politikaları zaman içinde pek çok sebebe bağlı olarak değişip, dönüşmüştür. Ayrıca küresel güç ve devletlerin etkisiyle bu politikaların bütünleşik biçimde ele alındığı yeni yaklaşım ve politikalar da geliştirilmiştir. Kırsal kalkınma politikaları ilk etapta tarımsal temelli yaklaşımları ve buna yönelik hizmetleri veya çözümleri esas alırken sonraki dönemlerde kırsal yoksulluk ve yoksunluklarını gidermeyi amaçlayan entegre politikalar biçiminde tezahür etmiştir.

Türkiye açısından da kırsal alanlara yaklaşım başlangıçta dar çerçeveli içe dönük ve öz kaynakların ön planda olduğu bir biçimdedir. Ancak kırsal alan sorunlarının ulusala etkisi sorunun farklı bir politik yaklaşımla ele alınmasının önünü açmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ile Avrupa Birliği (AB) gibi küresel kuruluşların etki ve yardımları Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarının dünyadaki yaklaşımlardan beslenmesine ve çeşitlenmesine yol açmıştır.

Son dönemde Türkiye'nin kırsal kalkınma politikalarını etkileyen en önemli küresel kuruluş Avrupa Birliğidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başladıktan sonra hızlanmıştır. Bir taraftan yeni fasıllar açmaya çalışırken, diğer taraftan da açılan fasıllarda yer alan şartlara kanunları uygun hale getirmek için uyum yasaları çıkarılmaya devam edilmektedir. Bugüne kadar toplam 15 fasıl açılmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2015). AB'ye resmi olarak aday olan ya da üye olmasına kesin gözüyle bakılan ülkelere bazı mali yardımlar yapılabilmektedir. Bu yardımlar ülkelerin, uyum sürecinde siyasi, adli, idari, ekonomik alanlarda alması gereken tedbirleri veya gerçekleştirmesi gereken düzenlemeleri kapsamaktadır.

Bu çalışmada, AB'ye aday olan ülkelere kırsal kalkınma kapsamında yapılan mali yardımların ülkemizdeki yansımaları Mardin ili özelinde incelenmiştir. Bu kapsamda literatürdeki kavramsal tanımlama ve yaklaşımlara yer verilmiş, ardından AB kırsal kalkınma politikalarına değinilmiştir. Daha sonra Türkiye'de kırsal kalkınma politikalarına ve AB üyelik öncesi mali yardım ve kırsal kalkınma için yardım araçlarının Türkiye'ye ve Mardin iline yansımalarına bakılmıştır.

2. Kırsal, Kırsal Alan ve Kırsal Kalkınma Kavramları

Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde “kırsal” sözcüğü kır ile ilgili, “az insanın barındığı, genellikle kır durumunda olan yer olarak tanımlanmıştır (TDK Türkçe Sözlük 2016). Urry’e göre kırsal kavramı yerel ekonominin büyük ölçüde tarımsal üretime dayandığı veya tarımsal üretim aracının mülkiyetiyle toplumsal yeniden üretimin ve ilişkilerin belirlendiği bir toplumsal yapılanmayı ve aynı zamanda nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu alanlara işaret eder (Aktaran Kayıkçı, 2009: 23).

Kırsal alan kavramı ise genellikle üretim faaliyetleri, nüfus ve idari statü ve kentsel alanın zıddı olmak üzere çeşitli yönleri ön plana alınarak tanımlanmaktadır. Mesela OECD kırsal alanları tanımlarken nüfus yoğunluğunu esas almaktadır. Kurum, nüfus temelli yaklaşımını iki esasa dayandırmaktadır. Birincisinde, belediyeler gibi yerel yerleşimlerin nüfusu kilometre karede 150 kişinin altında ise buralar kırsal olarak kabul edilir. Daha sonra bölgeler de üç kategoride tasnif edilmektedir. Buna göre bir bölgede nüfusun yarıdan fazlası kırsal alanlarda yaşıyorsa kırsallığı baskın bölgeler, bir bölgede nüfusun %15 ile 50 arası kırsal yerlerde yaşıyorsa bu bölgeler önemli ölçüde kırsal bölge ve son olarak bir bölgenin nüfusunun en fazla %15’i kırsal alanlarda yaşıyorsa buna da kentsel özelliği baskın alanlar denilmektedir (Kayıkçı, 1999:24). Kırsal alanların sınıflandırmasını yapan başka bir çalışmada da üçlü bir ayırım yapılmıştır. Bunlardan ilki uzak/izole alanlar olup, temel özellikleri düşük nüfus yoğunluğu, düşük gelir ve teknoloji üretim, yaşlı nüfus ve zayıf kamu hizmetleri şeklindedir. İkincisi orta kırsal özellikteki bölgelerdir. Bunların karakteristik özellikleri ise birincil ve ikincil üretime dayalı sektörler ve geniş tarımsal çiftliklerin yer aldığı alanlarıdır. Üçüncüsü ekonomik olarak entegre kırsal alanlar olup tamamen ulusal ya da küresel ekonomi ile bütünleşmişlerdir. Bu alanlar artan nüfus, ikincil veya üçüncül sektörlerin varlığı ve sosyal, kültürel ve çevresel mirasın tehdit altında olmasıyla karakterize olurlar (<http://eprints.maynoothuniversity.ie>, 2016).

Geray’a göre kırsal alan kent olarak tanımlanan yerleşim alanları dışında kalan, tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlerin yapıldığı bucak, köy, mezra, oba gibi yerleşim yerleridir. Buralarda ekonomi genellikle tarıma dayalı olup, insanlar arası ilişkiler çoğunlukla yüz yüzedir. Ayrıca işbölümü ve uzmanlaşmanın yeterince gelişmediği toplumsal alanlarda yaşayan insan kümelerinden oluşmaktadır (Geray, 1999: 12).

Türkiye’de kırsal alan tanımlanırken benzer şekilde büyük ölçüde nüfusun göz önüne alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımla 1924 tarihli Köy Kanunu ve bazı Kalkınma Planları kırsal alanları tarif etmişlerdir. Köy Kanunu’na göre nüfusu iki binden aşağı yerleşim yerleri

köy, iki bin ile yirmi bin arasında olan yerleşim yerleri kasaba ve yirmi binden fazla nüfusu olan yerleşim alanları ise şehir olarak kabul edilmiştir. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı da Köy Kanunu gibi kır ve kent ayrımında nüfus ölçütünü esas almıştır.

Özetlemek gerekirse kırsal alan ifadesiyle çoğunlukla köyler ve köylülükten çok fazla çıkmamış yerleşim yerleri akla gelmektedir. Başka bir anlatımla kırsal alan ile devletten yeterince kamu hizmetlerini alamayan, sorunlarını anlatmak için merkezi yönetim ve uzantıları dışında pek muhatap bulamayan, yoksulluk ve yoksunluktan derin şekilde etkilenen ve bu nedenle doğdukları yerde yaşamaktan memnun olmayan insanların yaşadığı coğrafi mekânlar anlaşılmalıdır (Kartal ve Demirhan, 2015: 387).

Ancak son 10-15 yılda belediyeleri düzenleyen kanunların yenilenmesiyle beraber kırsal alanların yapı ve sınırları da değişmeye başlamıştır. Bu çerçevede 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu belediye olma şartını 2000'den 5000'e çıkararak bir bakıma kırsal alan sınırlarını değiştirmiştir denilebilir. Diğer yandan 2012 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununda 6360 sayılı kanunla yapılan değişiklikle ilin mülki sınırları büyükşehir belediye sınırları haline getirildi. Böylece kırsal özellik gösteren pek çok alan bu niteliği değişmeksizin kentsel alan haline getirilmiş oldu. Bu yasal değişiklik ile birlikte kır-kent ayrımı da anlamını yitirmiş gibi görünmektedir.

Kırsal ve kırsal alanları nüfus, tarım vb. özellikleri ile tanımlandığı gibi ilgili literatürde kırsal kalkınma da bu tür mekanlara yönelik hizmet veya yatırım ilişkisi ile açıklanmaktadır. Geray'a göre (1999:12) çoğu kez köy kalkınması ile anlamda kullanılan kırsal kalkınma ya da gelişme kırsal alanlarda yaşayan insanların toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan yapısını değiştirecek şekilde üretim, gelir ve refah düzeylerinin arttırılmasını içermektedir. Ona göre insanların toprakla olan ilişkilerinde var olan dengesizliklerin giderilmesi, kentsel alanlardaki fiziksel ve toplumsal altyapının kırsal alanlarda da yaratılmasını ve tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesini amaçlayan çok yönlü süreçler, etkinlikler ve örgütlenmeler manasına da gelmektedir. Keleş ise (1998:86) kırsal kalkınmayı kırsal alanların daha bayındır duruma getirilmesi, kamu hizmetlerinin bütünleştirilmesi ve köylerde yaşayan insanların gelir düzeylerinin arttırılması için her düzeyde alınan önlemler ve kapsamlı planlarla kırsal alanlarda sağlanan değişim olarak tanımlamıştır.

İlgili literatürde farklı yorum ve yaklaşımlar olmakla birlikte kırsal kalkınma kırsal alanda yaşayanların bir bütün olarak tarım, ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda kalkınmalarına, tarım dışı istihdam ile gelir kaynaklarının arttırılmasına ve çevre duyarlılığına yardımcı olacak bütün imkânların harekete geçirilmesine dönük faaliyetleri içermektedir.

Sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerin katılım potansiyellerinin ve katkılarının artırılması da kırsal kalkınma kavramı içine değerlendirilebilir (Çekiç ve Ökten, 2009: 204).

Moseley kırsal kalkınmayı üç değişik açıdan ele almıştır. Birincisi kırsal kalkınma; içerisinde eğitim, sağlık, barınma, kamu hizmetleri ve imkânları, liderlik ve yönetim kapasitesi, kültürel miras gibi kırsal alanlarda yaşayan birey ve mekânların yaşamsallığı ile ilgili tüm önemli unsurları kapsayan geniş bir kavramdır. İkincisi kırsal kalkınma; ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel hedeflere sürdürülebilir biçimde adapte olmaya çalışan çok yönlü bir süreçtir. Son olarak kırsal kalkınma; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel değişikliklerle elde edilen sürdürülebilirlik sayesinde tüm topluma uzun vadeli refah oluşturan bir değerdir (Aktaran Kuşat, 2014:69). Bu tanımlamalar bağlamında kırsal kalkınma kent özelliği göstermeyen alanlara belirli kamu hizmetlerini götürerek, ekonomik gelişme ve dönüşümü sağlama, o bölgelerdeki idarelerin yönetim kapasitelerini arttırarak bu şekilde uzun dönemli refah artışı ile kentlerdekine yakın bir yaşamı oluşturma böylece kırsal yoksulluk ve yoksunluğunu giderme girişimi olarak özetlenebilir.

3. Kırsal Kalkınma Politikaları (Yaklaşımları)

Ülkenin bütün kaynaklarını harekete geçirerek bulunulan yerden daha ileri bir ekonomik gelişmişlik düzeyine erişmek dünyadaki tüm ülkeler için önem arz etmektedir. Fakat bundan daha önemlisi kalkınmanın ülke içinde kentsel ve kırsal alanlarda bir birine yakın seviyede oluşturulabilmesidir. Bu nedenle ülkeler belli dönemlerde yapısı değişmekle birlikte çeşitli strateji ve politikaları uygulamaya geçirmekte ve güncelliğini yitirenleri ise yenileri ile değiştirmektedirler.

Kalkınma iki şekilde tanımlanabilir. Birincisi mekânsal diğeri de sektörelidir. Pek çok hükümet geleneksel olarak sektörel kalkınmaya yönelmektedir. Bu durumda hükümet birimleri ya da politika yapıcılar sektör düzeyinde örgütlenmektedirler. Bunun için toplumdaki değişik sektörler için sorumluluk taşıyan ayrı birimler kurmaktadır (Ulaşım Birimi, Tarım Birimi vb. gibi). Kalkınma konusundaki sektörel yaklaşımın sonucu olarak hükümet birimleri kırsal alanlarda önemli etkiler bırakmışlardır. Ancak doğası gereği kırsal kalkınmanın çoğunlukla mekânsal olması bu alandaki yaklaşımın da mekânsal olmasını zorunlu kılmaktadır (<http://eprints.maynoothuniversity.ie>, 2016).

Bu nedenle başlangıcı 19. yüzyıla kadar dayanan kırsal kalkınma yaklaşım veya politikaları zaman içinde teknolojiye meydana gelen değişim ve sosyo-ekonomik faktörlerle farklı biçimler almıştır. Bu çerçevede 1960'lı yıllarda modernizasyon, 1970'lerde devlet

müdahaleleri, 1980’li yıllarda serbest pazar ve 1990’larda ise katılım mekanizmalarını önceleyen kırsal kalkınma yaklaşımları ön plana çıkmıştır. (Çekiç ve Ökten, 2009:203). Kırsal kalkınma yaklaşımlarında ortaya çıkan değişimler uygulamaya da yansımıştır. Bununla beraber kırsal kalkınma son yirmi yılda daha fazla gündemde yer tutmaktadır. Bunda Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi küresel örgütlerin etkisi büyük olmuştur (Giray, Akın ve Gün, 2016). Türkiye’nin kırsal kalkınma yaklaşımlarını da etkileyen bu değişimlerin özünde devlete siyasal alanda biçilen rolün süreç içinde farklılaşması yer almaktadır. Genel olarak uygulanmakta olan kırsal kalkınma politikalarını veya yaklaşımlarına yer vermeden önce kırsal kalkınma politikalarından ne anlaşıldığına bakmak gerekir. Buna göre kabaca kırsal kalkınma politikaları kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal doğasını etkilemek üzere hükümetler tarafından yürütülen bütün aktiviteler olarak tanımlanabilir (<http://eprints.maynoothuniversity.ie>, 2016).

Türkiye’de de benimsenen kırsal kalkınma yaklaşımlarını Geray (1999:14-15) beş maddede özetlemiştir. Bunlar:

1. Köklü değişiklik amaçlayan yaklaşımlar (toprak reformu gibi),
2. Hizmet ağırlıklı yaklaşımlar (kırsal alanlara götürülen kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi ve sayıca arttırılması),
3. Yerleşim düzeninden kaynaklanan sorunları çözmeye dönük yaklaşımlar (köy birleştirmeleri, köy kent, tarım kent önerileri vb),
4. Gönüllü, katılımcı, demokratik, yöntemlere dayalı kırsal alan toplum kalkınması yaklaşımları,
5. Tarımsal alanda işsizliğe karşı iş sahibi yapma yaklaşımları (kırsal sanayi, boş zaman etkinlikleri gibi) şeklindedir.

Devlet politikaları çeşitli biçimlerde kırsal kalkınmayı yönlendirmektedir. Bazı politikalar kırsal alanların kalkınmasına yönelik sonuçlar doğurur (sağlık, eğitim, sosyal refah gibi). Her ne kadar niyetleri bu olmasa da bu politikaların belli bölgeler üzerinde etkileri olmaktadır. Bazı politikalar kırsal alanlardaki gelişimi amaçlamaktadır. Henüz resmi olarak kırsal kalkınma politikaları olmasa da kırsal alanlardaki belli sektörlere yönelik uygulanmaktadırlar. Bu nedenle daha dar alanları kapsamaktadır (bölgesel sanayi planları gibi). Bir kısım politika ise doğrudan kırsal kalkınma politikası olarak tanımlanmaktadır. Amaçları açıkça tanımlanmıştır ve kırsal alanlarda değişimi hedeflemektedirler. Pek çok politika uygulayıcısı üçüncü yaklaşımın gerçek kırsal kalkınma olabileceğini düşünmektedir.

Kırsal kalkınma politikalarının giderek daha geniş kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Kırsal kalkınma politikası kırsal mekânlar üzerinde etkide bulunacak pek çok politikanın bileşiminden oluşmalıdır (<http://eprints.maynoothuniversity.ie>, 2016). Kırsal alana yönelik yaklaşımların yanı sıra kırsal kalkınma çalışmalarında esas alınan bazı temel prensipler de bulunmaktadır. Bunlar herkese ulaşılma, bağımlılık yaratmama, sürdürülebilirlik, sorunlara aşamalı yaklaşım, katılımı sağlama ve etkililik şeklindedir (Tolunay ve Akyol, 2006:116-125).

4. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları: LEADER, SPARAD, IPA ve IPARD

Avrupa Birliği, geçmişi 1950’li yıllara kadar giden çok uluslu bir ekonomik ve siyasi yapılanmadır. Bu özelliği nedeniyle pek çok alanda ülkelerin yanı sıra AB’nin de birlik ülkeleri için ürettiği veya önerdiği politikalar seti ile karşılaşmaktadır.

Kırsal kalkınma da AB için önemli bir konu olup hem tek tek ülkeler hem de AB düzeyinde ve hatta aday ülkelere de yönelik politikaların geliştirildiği bir alandır. AB aktif bir kırsal kalkınma politikasına sahiptir. Çünkü bu yaklaşım ülke içinde ve orada yaşayan, çalışanlar için değerli hedef ve amaçlara erişmeye yardım eder. Kırsal bölgeler AB vitrini ve kimliği için hayati role sahiptir. Bunun başlıca nedenlerinden biri AB coğrafyasının %91’nin kırsal özellikte olması ve AB nüfusunun %56’sından fazlasının bu alanlarda yaşıyor olmasıdır. Bunun yanında ülke ve birliğe özgü başka nedenler de kırsal kalkınma politikalarını gerekli kılmaktadır. Teorik olarak AB üyesi ülkeler kırsal kalkınma politikalarını bağımsız olarak belirleme ve uygulama yetkisine sahiptirler. Fakat bu yaklaşım uygulamada zayıf bir şekilde tezahür etmektedir. Bütün AB ülkeleri ihtiyaç duydukları politikaları aynı performansla gerçekleştirememektedir. Diğer yandan kırsal kalkınma politikalarının AB içinde ulusal ve bölgesel düzeyde bölünmesi zor görünmektedir. Bu nedenle birlik düzeyinde ele alınması gerekmektedir (<http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev>, 2016).

Bu çerçevede Avrupa Birliği kırsal gelişme politikası, 1968 yılında Malshot Planı olarak bilinen tarım reformu ile kırsal kalkınma konusunda bazı çalışmaları içermiştir (Ziraat Mühendisleri Odası, 2016). AB'nin ortak tarım politikası yapısal fonlar aracılığı ile oluşturulmuş olup, iki ana politika neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi “Roma Antlaşması”, iken diğeri de 1970’lerin ortalarında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile oluşturulan “Avrupa Birliği Bölgesel Politikası”dır. Bu iki temel politika, kırsal alanları belirli

bir ekonomik seviyeye getirecek stratejilerden oluşmaktadır (Yılmaz ve Tolunay, 2007:108-109). 1992 yılında kurulan AB’de malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımını hedeflediği gibi birlik içinde ortak bir ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. 1988 yılında komisyon tarafından “Kırsal Toplumun Geleceği” adlı tebliğ hazırlanmış ve entegre bir yaklaşımla kırsal alanlara bakılması gerektiği belirlenmiştir. 2000 yılına kadar çeşitli araçlarla sürdürülen AB kırsal kalkınma politikaları bu tarihten sonra kırsal alanlarda gerçekleştirilen projelerde karşılıklı tecrübeleri paylaşmak ve yenilikleri desteklemek için LEADER I, LEADER II ve LEADER+ programları uygulamaya konulmuştur (Ziraat Mühendisleri Odası, 2016).

AB bünyesinde Kırsal kalkınma programlarının finansmanı üç ayrı fondan oluşmaktadır. Bunlar; Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Yapısal Fonu (ESF) ve Tarımsal Garanti ve Yön verme Fonu (EAGGF)’nun Yön verme Bölümüdür. Bu üç fonun tarımsal ve kırsal kalkınmanın sağlanması için belirlediği amaçlar arasında tarım, köy kalkınması, meraların geliştirilmesi, tarımsal ürünlerin korunması, kırsal istihdamı artırma, alt yapı yatırımlarını gerçekleştirme, kamusal hizmetleri (sağlık ve eğitim gibi) sağlama ve kırsal alanlarda meslek sahibi yapma yer almaktadır (Gürlük, 2001).

AB bir yandan üye ülkelere yönelik kırsal kalkınma politika ve programları üretirken diğer yandan birliğe üye olacak ülkelere de katılım öncesi bazı politikalar geliştirmiştir. Bu kapsamda merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine katılım öncesi mali yardım sağlarken, Polonya ve Macaristan ekonomilerinin yeniden yapılandırılması için destek programı PHARE, Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (SPARAD) ve Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı (ISPA) programı yürürlüğe konulmuştur (Can, 2007:25). 2006 yılına kadar sürdürülen bu programdan sonra 2007-2013 arasında yürürlüğe konulan yeni bir fon sağlama programı olan Katılım Öncesi Mali Araç (Instrument for Pre-Accession-IPA) oluşturulmasına dair tüzük taslağı hazırlamıştır. Kısa adı IPA olan “Katılım Öncesi Mali Araç tüzüğünün en önemli bileşenlerinden biri çalışmamızın da ana konusunu oluşturan Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-accession Assistance for Rural Development-IPARD)’dır (Yılmaz ve Tolunay, 2007:111).

IPA üç eksenli oluşmaktadır. Bunlar rekabet (yarışmacı), toprak yönetimi ve kırsal kalkınma şeklindedir. IPA her ne kadar katılım öncesi mali araç olarak aday ülkelere yönelik bir program olarak görünse de üye ülkelerin kırsal kalkınma finansmanı için de yeni koşullar getirmektedir. IPA tüm katılım öncesi araçları tek bir çerçevede birleştirmiş ve tüm aday ve aday olma ihtimali olan ülkelere bütün kategorilerde açık ve kolay katılım öncesi destek

sağlamıştır. IPA'nın beş bileşeni vardır. Bunlar; Kurumsal kapasite geliştirme, Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, Bölgesel kalkınma, İnsan kaynaklarını geliştirme ve Kırsal kalkınma'dır. IPA her ülkenin ihtiyaçlarını dikkate alarak etkili yardımlar sağlar. Bu yönüyle esnek bir programdır. Yararlanıcı ülkeler program karşısında durumlarına göre iki gruba ayrılmaktadır. Birincisi katılım sürecinde olan aday ülkelerdir (Hırvatistan, Türkiye ve Makedonya gibi), diğerleri ise potansiyel aday ülkeler olan Bosna-Hersek, Karadağ gibi ülkelerdir (Memişoğlu vd., 2012: 279-280).

Kırsal Kalkınma için Katılım Öncesi Yardım Aracı IPARD Katılım Öncesi Mali Araç IPA'nın en önemli bileşenidir. Programın temel amacı; AB Ortak Tarım Politikasıyla ilgili müktesebatın hazırlanmasına ve aday ülkelerdeki tarım sektörü ile kırsal alanların sürdürülebilir bir biçimde uyumu için bazı önceliklere ve sorunların çözümüne katkı sağlamaktır. Bu çerçevede desteklenecek tedbirlerde öncelik; pazar verimliliği, kalite ve sağlık standartlarının iyileştirilmesi ile kırsal alanlarda yeni istihdam alanlarının oluşturulmasıdır (Can ve Esengün, 2007: 48).

Tablo 1: IPA Kapsamında Ülkelerin Yıllara Göre Mali Yardım Miktarları (Milyon Avro)

Ülke	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Arnavutluk	61.0	70.7	81.2	94.1	94.4	94.5	95.3
Bosna Hersek	62.1	74.8	89.1	105.3	107.4	107.8	63.6
Hırvatistan	141.2	146.0	151.2	153.5	156.5	156.1	93.5
Makedonya	58.5	70.2	81.8	91.6	98.0	101.8	113.2
İzlanda	-	-	-	-	12.0	12.0	5.8
Kosova	68.3	184.7	106.1	67.3	68.7	68.8	71.4
Karadağ	31.4	32.6	34.5	33.5	34.1	35.0	34.5
Sırbistan	189.7	190.9	194.8	197.9	201.8	202.0	208.3
Türkiye	497.2	538.7	566.4	653.7	779.9	860.2	902.9

*İzlanda 2011 yılından itibaren destek almaya başlamıştır.

Kaynak:http://ec.europa.eu/enlargement/instruments/how-does-it-ork/index_en.htm

IPARD I (2007-2013) kapsamındaki bileşenlerin farklı bütçeleri bulunmaktadır. Kırsal Kalkınma Bileşeni için AB tarafından ödenecek yardım miktarı toplam 854,6 milyon avro olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: IPA I Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (Milyon Avro)

<i>BİLEŞEN</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>Toplam</i>
I. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1667,5
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1778,4
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM:	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903	4795,2

Kaynak: <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=5> (Erişim Tarihi 01.12.2015)

AB'nin Kırsal Kalkınmayı da içeren aday ülkelere yönelik Katılım Öncesi Yardım Aracı IPA I'in 2013'te tamamlanmasının ardından 2014-2020 yıllarını kapsayan IPA II programı başlatılmıştır. Programın başlıca beş politika alanı bulunmaktadır. Bunlar: 1. AB üyeliğine geçiş süreci ve politika geliştirme, 2. Bölgesel kalkınma, 3. İstihdam, sosyal politika ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, 4. Tarım ve kırsal kalkınma ile 5. Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği şeklindedir (İçişleri Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2016).

5. Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları

Türkiye önemli oranda kırsal alan ve nüfusa sahip bir ülke olarak kırsal kalkınmaya ayrı ve öncelikli yer vermesi gereken ülkelerden biridir. Özellikle uzun yıllar boyunca kırsal nüfusun kentsel nüfustan fazla olduğu dikkate alındığında bu farklı yaklaşımın da önemi daha anlaşılır olmaktadır. Bu önemine binaen Türkiye Cumhuriyeti başından itibaren kalkınma ve bunun içinde kırsal kalkınma alanında farklı politik araçlar yürürlüğe koymuştur.

Büyük ölçüde Osmanlı'nın devamı niteliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında idari bazı düzenlemelerle kırsal kalkınmaya çözüm üretmeye çalışmıştır.

Bu düzenlemelerin bir kısmı da Osmanlı'dan kalan mirasın devamı şeklinde olmuştur. Osmanlı'da Tanzimat'a kadar merkezi yönetimin kırsal alanlarla ilişkisi genellikle adalet, güvenlik ve vergi olmak üzere üç alanda yoğunlaşmıştır. Bunun dışında kırsal alanlar kendi

halinde bırakılmışlardır. Tanzimat'tan sonra bu yaklaşım değişmiş ve kurulan yeni idari yapıyla kırsal alanların sorunlarına daha fazla eğilmiştir. Bu durum, Cumhuriyete de ana hatları ile intikal etmiş, Osmanlı döneminde kurulan il özel idareleri ve köy tüzel kişiliklerinin görevleri Cumhuriyet döneminde biraz farklılaşarak devam etmiştir (Kartal ve Demirhan, 2015: 390).

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bir taraftan Osmanlı'daki mevcut idari yapılarla kırsal alana yönelik çalışmalar yapılırken diğer yandan yeni politikaların belirlenmesi ve kurumsal yapıların oluşturulması için kimi çalışmalar yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yılında toplanan 1923 İzmir İktisat Kongresi yeni yapılanmaya yön veren çalışmalardan biridir. Kongre'de Türkiye ekonomisinin ilerleyen yılları için önemli adımlar atılmıştır. Bu çerçevede kalkınma eksenini ve kalkınmanın ne şekilde gerçekleştirilebileceğine dair kararlar alınmıştır.

Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde kırsal kalkınma amacıyla tarımsal kredi sorununun çözülmesi, aşar vergisinin kaldırılması, eğitime önem verilmesi, köy kökenli aydınların kalkınma girişiminde görevlendirilmesi gibi konular ilk kez hükümetin gündemine girmiştir (Çekiç ve Ökten, 2009:204).

Dünya'da kırsal kalkınma kırsal yaşamı kolaylaştırmak amacıyla yapılacak her türlü faaliyet olarak tanımlanmasına karşın Türkiye'de ise genellikle alt yapı hizmetlerinin kırsala götürülmesi ve tarım işletmelerinin geliştirilmesi olarak anlaşıldığından uzun yıllar politikalar bu alanda yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede Köy Enstitülerinin kurulması, Köy Kent ve Tarım Kent uygulamaları çözüm aracı olarak görülmüştür. Buna paralel olarak kamu kurumlarının kurumsal yapısı da değiştirilmeye çalışılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatının 1960'ta kurulması, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulanması, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Devlet Su İşleri, Toprak İskân ve Or-Köy Genel Müdürlükleri, Güney Doğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Projesi, KÖYDES ve BELDES gibi yapı ve projeler kırsal kalkınma politikalarına hizmet etmişlerdir. Buna Dünya Bankası destekli kırsal kalkınma projeleri olan Çorum-Çankırı, Erzurum, Ordu-Giresun, Bingöl-Muş ve Sivas-Erzincan gibi yöresel projeler de eklenebilir (Delal, 2007: i).

1980'den sonra küresel ekonomiyle bütünleşme çabaları diğer sektörler gibi gıda sektörünü de dışarıya açık bir pazar haline getirmiş, bu durum başta tarım olmak üzere kırsal alanı ve genelde Türkiye'yi etkilemiştir. Kırsal alanda yaşanan sorunlar hem göçe yol açmış hem de bölgeler arası dengesizlikler ortaya çıkarmıştır. Kırsal iticiliği kentin çekiciliği ile birleşince kırsaldan kente bir göç kısır döngüsü oluşmuştur. Böylece özelde küçük bir

bölgenin sorunu gibi görünün kırsal alan sorunları bütün Türkiye'yi etkiler hale geldiğinden yeni bir yaklaşımla sorunun ele alınmasını da zorunlu hale getirmiştir. Böylece kırsal kalkınma konusu Türkiye'nin ekonomik ve bölgesel kalkınmasının temel yapı taşlarından biri olarak görülmesini sağlamıştır (Çekiç ve Ökten, 2009: 204; Kartal ve Demirhan, 2014: 137).

Tablo 3: Türkiye'de Uygulanan Kırsal Kalkınma Projeleri

Kırsal Kalkınma Projesi	Proje Zaman Dilimi	Proje Bütçesi	Projenin Amacı
Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi	1990-1999	52,5 Milyon \$	Bingöl-Muş İllerinin az gelişmiş bölgelerinde tarımsal üretimi artırmak ve fakirliği azaltmak, Kırsal istihdam imkânlarını genişletmek, Çiftçi ailelerinin ve özellikle kadınların yaşam standartlarını geliştirmek.
Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi	1991-2001	40,5 Milyon \$	Kırsal altyapının geliştirilmesi, bitkisel ve hayvansal üretimin artırılması yoluyla, Proje alanındaki çiftçilerin gelir seviyelerini ve Yaşam standardını yükseltmek.
Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi	1993-2001	109 Milyon \$	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Orta Fırat Havzasında bitki ve su kaynaklarını korumak, barajlara akan nehirlerin üst havzalarında ağaçlandırma, toprak muhafaza, mera ıslahı gibi çalışmaların yapılarak, Erozyonu önlemek, Sediment miktarının azaltılarak barajların ekonomik ömürlerini uzatmak.
Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi	1995-2006	25,7 Milyon \$	Ordu ve Giresun illerinde kırsal kesimde yaşayan insanları destekleyerek, Gelirlerini artırmak, Yaşam seviyelerini yükseltmek.
Erzincan-Sivas Kalkınma Projesi	2005-2011	30,04 Milyon \$	Sivas ve Erzincan illerinde en az gelişmiş bölgelerde kırsal fakir kitlelerin tarımsal verimliliğini ve gelir seviyesini artırmak, Kırsal istihdam imkânlarının genişletilmesi ve birey/grup inisiyatiflerinin küçük aile işletmelerinde desteklenmesi, Sosyal ve üretken alt yapının iyileştirilmesi, Doğrudan kırsal fakir kitleler ile kurumlara kendine yeterli kazandırılması, Kırsal fakirlerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.
Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi	2004-2012	30,04 Milyon \$	Mera yönetiminin geliştirilmesi, Mera ve orman alanlarının rehabilitasyonunun gerçekleştirilmesi.

Kaynak: (Işık ve Baysal, 2011:175)

Türkiye'de kırsal alana yönelik olarak geliştirilen yukarıdaki politikaları üç başlık altında tanımlamak mümkündür. Bunlar: 1963 öncesi dönem kırsal alanın ekonomik açıdan sektörel yönetimi, 1963-80 dönemi kırsal alanın alansal/bütünleşik yönetimi (kırsal alanda tarıma dayalı gelişme sağlamanın yanı sıra devlet öncülüğünde ihtiyaç duyulan diğer alanlardaki sorunların da çözümünü üstlenme) ve 1980 sonrası özellikle 2000'li yıllar kırsal alan yönetişimi (Sivil Toplum Kuruluşlarının da sürece dahil olması) şeklindedir (Kayıkçı, 2009: 4-5).

1950'li yıllara kadar Türkiye'de genelde kalkınma özelde ise kırsal kalkınma politikalarının ulusal olduğu söylenebilir.

Bu tarihten itibaren ulusal ve kırsal kalkınma politikalarında dış ülke ve kuruluşların etkisi görülmeye başlanmaktadır. Bu süreçte başta ABD olmak üzere, BM, Dünya Bankası, OECD ve AB, Türkiye'nin kırsal kalkınma politikasının değişip, çeşitlenmesinde önemli aktörler olmuşlardır (Kayıkçı, 2009: 1-2).

Özellikle AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanması ile birlikte daha önce değinilen AB kırsal kalkınma politikası araçları Türkiye'yi de bağlar hale gelmiştir. Öyle ki 17 Aralık 2004 ve 3 Ekim 2005 tarihli AB müzakere belgelerinde de en önemli şartlardan biri olarak tanımlanan kırsal alanda yeniden yapılanma ve AB Ortak Tarım Politikalarına uyum çalışmaları, Türkiye'nin yerine getirmesi gereken ev ödevleri niteliğindedir (Çekiç ve Ökten, 2009:204).

AB uyum sürecinde kırsal alan politikalarının daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi I (2007-2013) ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi II (2014-2020) yürürlüğe konulmuştur (UKKS, 2014-2020).

Bu çalışmanın esas konusunu da oluşturan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'nın bir bileşeni olan Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPARD I) da AB kırsal kalkınma politikasının bir ürünü olup, Türkiye gibi üyelik sürecindeki ülkeleri de kapsamaktadır.

6. AB Kırsal Kalkınma Programı (IPARD I) ve Türkiye

Daha önce de belirtildiği gibi AB 2007-2013 yıllarına ait bütçe dönemiyle birlikte aday ülkelere sağladığı mali yardım mekanizmasında değişikliğe gitmiş ve aday ile potansiyel aday ülkelere yapılan mali yardımları, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2015). Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı-IPA, AB'nin 2007-2013 dönemi için aday (Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya) ve potansiyel aday (Arnavutluk, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Kosova) ülkelere sağladığı tüm katılım öncesi mali yardımları tek bir çerçevede topladığı programın adıdır. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı-IPA kapsamında verilen mali yardımların temel amacı, Topluluğun uyum politikasının yönetilmesi ve uygulanmasına hazırlanmalarını teminen aday ve potansiyel ülkelere katkı sağlamak, onları üyelikle birlikte devreye girecek yapısal fon uygulamalarına hazırlamak ve dolayısıyla bu ülkelerin Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanmalarında destek sağlamaktır (IPA, 2015). IPARD I ise AB Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın

uygulanmasına ve aday ülkelerde tarım sektörü ve kırsal alanların sürdürülebilir biçimde yönetimi ve birlik sürecine uyumunu konu almaktadır.

6.1. IPARD Kapsamında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumunun Kurulması

Türkiye 2007-2013 dönemini kapsayan IPARD I'den itibaren bu alandaki yardımlardan yararlanmaya çalışmıştır. Söz konusu yardımlardan daha iyi şekilde yararlanmak ve bu yardımları kurumsal bir düzeyde yönetmek için 2007 yılında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 5648 sayılı kanunla kurulmuştur. TKDK, AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Yine 5648 sayılı TKDK kuruluş kanununda, TKDK'nın kamu tüzel kişiliğini haiz, idarî ve malî özerkliğe sahip, özel bütçeli, bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde özel hukuk hükümlerine tâbi ve Bakanlığın ilgili kuruluşu olmak üzere kurulduğu belirtilmektedir.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun temel görevleri; IPARD kapsamındaki proje başvurularının kabulü, belirlenen kriterler çerçevesinde projelerin seçimi, bütçe tahsisi, ödemelerin yapılması ve takibi şeklindedir.

Kurum, merkez ve taşrada örgütlenmiştir. Merkez birimleri İç Denetim, Hukuk ve Personel Birimi, Uygulama Birimi ve Ödemeler biriminden oluşmaktadır. Taşra örgütlenmesi ise Bölgesel ve yerel ofislerden oluşmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Komisyonu tarafından akredite edilen tek kuruluşu olması açısından önemli bir yere sahip olan TKDK, ilk kurulan 20 il (birinci faz iller) için 2011, daha sonra kurulan 22 il (ikinci faz iller) içinse 2013 yılında AB Komisyonu'ndan yetki devrini almayı başarmış ve IPARD hibelerini kullandırmaya hak kazanmıştır. Halen 42 ilde hizmet vermekte olan TKDK bünyesinde Yönetici, Denetçi, Uzman, Destek Personeli ve Mütercim olarak yaklaşık 2000 kişi çalışmaktadır (TKDK Toplantısı, 2015).

TKDK'nın AB Kırsal Kalkınma fonunu tüketmesi, yatırımların faaliyete geçmesi, istihdama olumlu katkısı, genç ve dinamik bir çalışan profili, yerleşmiş hantal kamu hizmeti anlayışının tersine vatandaş odaklı, etkili ve hızlı hizmet vermesi, ulusal ve uluslararası örgütlerle işbirliğine gitmesi gibi olumlu yönleri sebebiyle, kurumun diğer illerde de kurulması için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na talepte bulunmaktadır. Mevcut 42 il'e ilave olarak, kalan 39 il'de de TKDK'nın kurulması hükümet programına girmiştir ve

hükümet 2016 yılı içinde kalan 39 ilde TKDK'yı kurmayı planlamaktadır (Bloomberght.com, 2015).

6.2. TKDK'nın Faaliyetleri

TKDK, IPARD I programı kapsamında çeşitli alanlarda hibe vermektedir. Hibeler başvuru sahiplerinin yatırım yapmak istediği alanda kurumun istediği şekilde proje hazırlayıp sunması ve bu projelerin TKDK tarafından kabul edilip sözleşmeye bağlanmasıyla verilmektedir. IPARD I programı incelendiğinde, Süt Üreten Tarımsal İşletmeler (büyükbaş ve küçükbaş süt işletmeleri), Et Üreten Tarımsal İşletmeler (büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı işletmeleri), kırmızı ve kanatlı eti kesimhaneleri, et, süt ve meyve sebze işleme paketleme işletmeleri, balık işleme paketleme işletmeleri, arıcılık, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, otel, halı saha, yerel ürünler, kültür balıkçılığı gibi pek çok alanda hibe verildiği görülmektedir. Yatırımların hibe oranı %50 ile %65 arasında değişmektedir. Destek tutarının %75'i AB, %25'i ise Türkiye tarafından karşılanmaktadır. AB ve Türkiye arasındaki anlaşmalar sayesinde yatırımcılar projelerinin kabul edilmesi durumunda KDV'den de muaf olmaktadır. Yine IPARD I programında bazı yatırımların yapılabilmesi için kırsal alan şartı yer almaktadır. Kırsal alanda bulunan ve gelir düzeyi düşük olan kişilerin kırsalda gerçekleştireceği yatırımlar ile gelirini artırması, bununla birlikte yatırımlar sayesinde istihdamın artması ve ters orantılı olarak göçün azaltılması hedeflenmektedir. IPARD I programı kadın ve genç girişimcilere yönelik, daha fazla hibe alma ve projelerin öncelikli olarak kabul edilmesi gibi avantajlar sağlamaktadır (İPARD Tarım, 2015).

TKDK projeleri çağrı ilanları ile projeleri kabul etmektedir ve projelerin belirli süreler içerisinde hazırlanıp, kuruma sunulması gerekmektedir. TKDK kuruluşundan beri IPARD I programı kapsamında on beş Başvuru Çağrı İlanı'na çıkmıştır. On beşinci çağrı ilanı, IPARD I için son çağrı ilanı olmuş ve kurum IPARD I kapsamında yaklaşık 11 bin projeyi sözleşmeye bağlamıştır. Kurumun vermiş olduğu hibeler ile kurulan yatırımlarda, Türkiye genelinde yaklaşık 45 bin kişiye istihdam sağlanmıştır. Bu sözleşmelerin toplam yatırım tutarı 5,8 milyar, hibe tutarı ise 3,3 milyar TL'dir (TKDK, Kırsal Kalkınma Dergisi, 2015: 1). Bu miktarlar on beşinci çağrı ilanı sonunda sözleşme imzalanacak projelerin belli olmasıyla artacaktır.

TKDK, potansiyel yatırımcıların proje sunma aşamasında öz kaynakları projeyi gerçekleştirmek için yetersiz ise, ön finansman sağlayabilmeleri için 17 banka ve Tarım ve Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği ile protokoller imzalamıştır (TKDK, D8 Ülkeleri Kırsal Kalkınma Çalıştayı, 2015: 46). Kurum burada yatırım yapmak isteyen; ancak çeşitli

nedenlerden ötürü maddi sıkıntı yaşayabilecek faydalanıcıların, finansman sorununun çözümü için bankalar ve ilgili kuruluşlar ile görüşüp, uygun şartlarda kredi kullanabilmelerinin önünü açmıştır.

TKDK'nın projelerin incelenmesi ve kabul edilmesinden sonraki süreçte ciddi denetim mekanizmaları bulunmaktadır. Yatırımcıların projelerinde manipülasyon, çifte finansman, usulsüzlük, nitelikli dolandırıcılık gibi durumlara karşı ciddi kontroller bulunmaktadır. Bununla birlikte TKDK'nın iç denetim birimi, Hazine denetçileri ve AB Komisyon denetçilerinin de TKDK uygulamaları ve kontrollerinin uygunluğu üzerinde denetimleri bulunmaktadır.

TKDK, kurulmuş olduğu illerde proje hazırlama kültürünü artırmıştır. Kuruma sunulan projeler, proje hazırlama aşamasındaki ağır prosedürler nedeniyle, genellikle danışman firmalar üzerinden sunulmaktadır. Danışman firmalar bu projeleri hazırlayabilmek için kendilerini geliştirme yoluna gitmek zorunda kalmışlardır. Bu da TKDK'nın bulunduğu illerde, danışman firmaların proje hazırlama kabiliyetini artırmıştır. Gerçekten de TKDK'nın proje hazırlamak için yayınladığı dokümanları kontrol edildiğinde, ciddi bir bilgi ve eğitim ihtiyacı gerektiği görülmektedir. TKDK'nın hazırlamış olduğu Etki Değerlendirme Raporu'nda, işletme sahipleri/faydalanıcılar tarafından yatırımın çeşitli aşamalarında danışman firmaların kendilerine güçlük çıkardığı ifade edilmektedir (TKDK Desteklenen Projeler Etki Değerlendirme Raporu, 2015: 78). Buradan danışman firmaların proje hazırlama ve yatırımın uygulama döneminde prosedürlere uyum sağlayamadığından dolayı sorunlar çıktığı sonucuna varılabilir; ancak TKDK'nın bu kadar çok sayıda sözleşme imzalamış olması da danışman firmaların proje hazırlama konusunda zamanla prosedürel anlamda gelişim gösterdiğine kanıt olarak gösterilebilir.

AB'nin beş bileşen kapsamında verdiği bütçeden sadece Kırsal Kalkınma bileşeninin bütçesi tükenmiştir. TKDK, örgütlenmesi, planlaması ve denetim mekanizmalarıyla bu bütçenin ülkemize kazandırılmasını sağlamıştır. Kurum IPARD I programı kapsamında ayrılan bütçeyi bitirmiş ve IPARD II programı AB Komisyonu tarafından onaylanmıştır. 2014-2020 yılları arasında IPARD II programı uygulanacaktır (TKDK Duyuru, 2015).

TKDK, 15. Başvuru Çağrı İlanı ile IPARD I dönemini kapatırken, 2014-2020 yılları arasında uygulanacak olan IPARD II programının ilk başvuru çağrı ilanına çıkmıştır. IPARD II kapsamında yeni alanlara destek verecek olan TKDK'nın kuşkusuz en çok dikkat çeken yatırım alanı yenilenebilir enerji olacaktır. Kurum IPARD I kapsamında işletmelerin kendi ihtiyaçlarını karşılaması için yenilenebilir enerjiye destek vermekteydi (TKDK, IPARD

Bilgilendirme Kitapçığı, 2015). IPARD II kapsamında ise buna ek olarak gerçek ve tüzel kişilerin %65 hibe oranı ile sadece yenilenebilir enerji yatırımı yapması, bazı kamu kuruluşlarının ise yenilenebilir enerji yatırımları için %100'e kadar hibe verecek olması mümkün olacaktır. Bu durum enerji bağımlısı ülkemizin, enerji ihtiyacını azaltacak olması açısından umut vericidir.

7. Kırsal Kalkınma (IPARD I) Programının Mardin İline Etkileri

Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir ilimizdir. Tarihi yapılarıyla öne çıkan ilimizin 2014 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre nüfusu 788 bin kişidir (biruni.tuik.gov.tr, 2015). İl'de zaman zaman terör olayları gerçekleşmektedir. Bu durum güvenlik sorunları oluşturmakta, can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. İl'de gerçekleşen terör faaliyetleri yatırımları da olumsuz yönde etkilemektedir.

TKDK Mardin ilinde ikinci faz iller kapsamında 2012 yılında kurulmuş, 2013 yılında yetki devrini almış ve 2013 yılından itibaren proje almaya başlamıştır. Kurum bünyesinde yer alan 27 uzman ve 6 destek personeli ile hizmet vermektedir (TKDK, Kırsal Turizm Sektör Toplantısı, 2015).

TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü'nden alınan bilgiye göre, Kurumun proje almaya başladığı 2013 yılından itibaren toplam 167 proje ile sözleşme imzalamıştır. Kuruma sunulan toplam proje sayısı ise 271'dir. Bu projelerin toplam hibe miktarı 80 milyon, yatırım tutarı ise 142 milyon TL'dir. IPARD I'in son çağrısında ise iki proje sözleşme imzalamaya hak kazanmıştır (tkdk.gov.tr, Duyuru, 2015). Bu projelerle birlikte toplam 169 proje ile sözleşme imzalanmış olacaktır. Görüldüğü gibi kurumun kısa sürede sözleşme imzaladığı proje sayısı ve yatırım tutarı hayli yüksektir. Fakat kuruma sunulan proje sayısı ile sözleşme imzalanan proje sayısı incelendiğinde projelerin %40'ının reddedilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum daha önce belirtildiği gibi, danışman firmaların proje hazırlama kapasitesini artırmasıyla doğru orantılıdır. Kurumun prosedürleri ağır olduğu için, iyi hazırlanmayan projeler reddedilmiştir. Ayrıca bazı başvuru sahiplerinin gerekli belgeleri tamamlayamaması ya da Kurumun kontrolleri neticesinde destek kapsamından çıkarılan makine ekipmanların fazla olması da projelerin iptaline yol açmıştır.

Kurum 2013 yılında 7 milyon TL hibe (Mardin.tkd.gov.tr, 2015), 2014 yılında toplam 14 milyon 337 bin TL hibe vermiştir. 2014'te hibe almaya hak kazanan bu işletmelerin toplam yatırım tutarı ise 28 Milyon TL'dir (Mardin.tkd.gov.tr/Duyuru, 2015). İl Koordinatörlüğü'nden alınan bilgiye göre, Kurumun 2015 yılı için Mardin ilinde vermeyi

hedeflediği yılsonu hibe hedefi, 16 milyon TL'dir. TKDK'nın Mardin'de kuruluşundan bugüne kadar 125 yatırım tamamlanmış ve hibe almaya hak kazanmıştır.

TKDK'nın yatırımlarının tamamlanmasıyla, işletmelerde istihdam sayısı da doğal olarak artmıştır. Kurumdan alınan bilgiye göre, işletmelerde istihdam edilen kişilerin sayısı 650'dir. Faaliyete giren işletmelerin çoğunun henüz tamamlandığı ve tam kapasite ile çalışmadığı düşünüldüğünde, istihdam seviyesinin yüksek olduğu söylenebilir. Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir: Kurumda doğrudan ve dolaylı istihdam olmak üzere iki çeşit istihdam hesaplanmıştır. Doğrudan istihdam sigorta sistemine kayıtlı kişileri, dolaylı istihdam ise mevsimlik işçi gibi geçici istihdamı ifade etmektedir (Anadoluizlenimleri.com, 2015). Kurumun destek verdiği projelerin tamamlanması ve mevcut yatırımların ise kapasitelerinin artmasıyla, istihdam sayısının sürekli bir artış seyrinde olacağı tahmin edilmektedir.

TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü'nün hazırladığı bilgi notuna göre, sözleşme imzalanan süt üreten tarımsal işletme sayısı (büyükbaş ve küçükbaş süt işletmesi) 29, et üreten tarımsal işletme sayısı 6, süt işleme tesisi sayısı 2, kırmızı et kesimhane sayısı 1, "çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi" (Arıcılık, Tıbbi Aromatik Bitki Yetiştiriciliği, Süs Bitkisi Yetiştiriciliği) tedbirinden başvuran işletme sayısı 89, "Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi" (El Sanatları, Mısır Kurutma Tesisi, Bakliyat Paketleme, Mobilya Üretimi, Helva Üretimi) tedbirinden başvuran işletme sayısı 31, "Kırsal Turizm" (Restoran, Hotel, Halı Saha, Aquapark) tedbirinden başvuran işletme sayısı 8 ve Alabalık işletme tesisi sayısı da 1'dir.

Hayvancılık sektöründe sözleşme imzalanan yatırımlar incelendiğinde, İl'de önümüzdeki yıllarda hayvancılık sektöründe gelişme beklenmektedir. Özellikle süt işleme tesislerinin faaliyete girmesi, pazar sorununa çözüm getireceğinden, yeni süt çiftlikleri yatırımlarını hızlandıracak ve İl'de süt sektörü daha da gelişecektir. Bunun dışında destek verilen et üreten tarımsal işletmelerle beraber, süt çiftliklerinin kırmızı et sektörüne olumlu olarak etki etmesi beklenmektedir.

TKDK'nın Mardin'e bir diğer etkisi de arıcılık sektöründe gerçekleşmiştir. İl Koordinatörlüğü'nden alınan bilgiye göre bugüne kadar hibe kapsamında 25.566 adet kovan verilmiştir. Arı kovanlarını almaya hak kazanan kişiler, sadece yeni işletmeler değildir. Arıcılık kapsamında Kuruma yeni işletmelerin yanında, mevcut işletmeler de kovanlarını yenilemek için başvuru yapmıştır. Hibe verilen kovan sayısına bakıldığında ilerleyen yıllarda Mardin'de arıcılık sektöründe ciddi gelişme beklenmektedir.

Destek verilen yatırımlara bakıldığında, İl'in yabancı olduğu tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, süs bitkisi yetiştiriciliği gibi alanlarda da yatırım yapıldığı görülmektedir. Yine aquapark ve helva üretimi de farklı yatırım alanları olarak göze çarpmaktadır.

TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü'nün hazırladığı bilgi notuna göre, sözleşme imzalanan 101 projenin sahibi 40 yaşın altında yer almaktadır. 18 faydalanıcı ise kadındır. Toplam sözleşme sayısına bakıldığında, hibe almaya hak kazanan kadın faydalanıcı sayısı az görülmektedir; ancak genç girişimci sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Bu da İl'de hibe konusunda, genç nüfusun bilgi sahibi olduğu ve bu hibelerden aktif olarak faydalandığını göstermektedir; ancak kadınların hibeler konusunda bilgi sahibi olup olmaması hakkında yorum yapılamazsa da, hibelerden henüz yeteri kadar faydalanamadıkları açıktır.

TKDK desteklediği yatırımların 5 yıl boyunca yatırım amacına uygun olarak devam ettirilmesi esastır (Tarımsalhibe.com, 2015). Bu süre içinde yatırımın amacı dışında kullanılması durumunda, ödenen hibe miktarı geri alınır. TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü'nden destek alan yatırımların tamamlanma süresi kısa olduğu için Koordinatörlükten yatırım sonrası kontroller konusunda bilgi alınamamıştır; ancak bu konu yatırımların ne kadar yerinde ve doğru olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yatırımını bitirip, daha sonra projeye devam etmeyen, yatırımı farklı bir amaçla kullanan ya da yatırım sonrasında çeşitli konularda hile yaptığı ortaya çıkan faydalanıcılar ciddi yaptırımlarla karşı karşıya kalacaklardır. TKDK yatırımların sürdürülebilir olması için yatırım sahiplerine eğitimler vermektedir (Tkdk.gov.tr/Projeislemeleri, 2015). Bu da Kurum'un yatırımların devamlılığı konusuna önem verdiğinin bir göstergesidir. Kuşkusuz yatırımların ne kadar isabetli olduğuna dair sağlıklı veri sağlanabilecek uygulama sonrası kontrollerin olmaması sağlıklı yorum yapılmasına engel olsa da, bazı yatırımların sürdürülebilirlikleri konusunda olumsuz durumların yaşanması muhtemeldir.

Mardin'in Nusaybin, Derik ve Dargeçit gibi ilçelerinde devam eden çatışmalar yatırımlara olumsuz etkide bulunmaktadır. Koordinatörlük ile yapılan görüşmede Nusaybin bölgesinde sözleşme imzalamaya hak kazanan bazı yatırımcıların, yatırımlarına başlamadığı ifade edilmiştir. Bu yatırımcılar terör olaylarının sona ermesini beklemektedir. Öte yandan terör olayları, yatırım yapmayı düşünen kişilerin yatırımlarını askıya almasına da sebep olmaktadır. İl'de gerçekleşen terör olaylarının sona ermesi durumunda, daha fazla kişinin yatırım için TKDK'ya başvurması beklenebilir. Bu da daha fazla istihdam ve yatırım yapılan sektörün gelişmesine olumlu etkisinin olması anlamına gelecektir. Öte yandan, yatırımların gerçekleşmesi veya sonrasında, yapı malzemeleri, makine ekipman, nakliye, hammadde, yem

gibi yatırımla ilgili olabilecek alanların olumlu olarak etkilenmesi de doğru bir tespit olacaktır.

8. Sonuç

Kırsal bölge veya yörelerde yaşayan insanların yaşam düzeyini arttırarak bu alanlarla diğer alanlar arasındaki gelişmişlik farkını gidermeyi amaçlayan kırsal kalkınma politikaları Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ülkeyi yönetenlerin en önemli gündem maddelerinden biridir. Kırsal kalkınmayı uzun müddet kendi kaynakları ve iç dinamikleriyle gerçekleştirmeye çalışan Türkiye bu kapsamda idari yapılar oluşturmuş, yasal düzenlemeler yapmış ve belli dönemlerde kırsaldaki kalkınmayı sürdürebilir hale getirmek için yörelere özgü faaliyetler yürütmüştür.

Türkiye’nin kırsal kalkınma politikaları, 1950’lerden sonra özellikle de 1960’tan sonra Devlet Planlama Teşkilatının kurulması, ABD gibi bazı batılı ülkelerle kurulan sıkı ilişkiler, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve OECD gibi ulus üstü bazı örgütlerin yardım, destek ve önerileri ile eskisinden farklılaşmıştır.

Avrupa Birliğine üyelik sürecine girilmesi ile beraber kırsal kalkınma politikaları da AB müktesebatının bir parçası olarak AB tarafından sağlanan bazı fonların da yardımıyla biraz daha farklılaşmıştır. Çünkü AB’nin temel amacı hem tek tek ülkeler hem de birlik düzeyinde birbirine yakın bir kırsal kalkınma düzeyi sağlamaktır. Bunun için bir taraftan üye devletlere yönelik politikalar geliştirip bunu sağladığı fonlarla gerçekleştirmeye çalışmakta diğer taraftan ise üye veya üye olma potansiyeli olan ülkeler için bazı katılım öncesi yardım araçları uygulamaya koymaktadır.

Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı IPA ve bunun bir bileşeni olan Kırsal Yardım Programı IPARD bu amaçla aday ülkeler için geliştirilmiş programlardır. Türkiye 2006’dan sonra bu programlara dâhil olarak AB mali ve kırsal yardımlarından yararlanmaya çalışmıştır.

Bu çerçevede önce yardımları düzenli bir biçimde yönetecek olan Tarımsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuş ardından bu alandaki fonlar hazırlanan projelerle çekilmeye başlanmıştır. Kurum özellikle kurulmuş olduğu illerde, danışman firmalara AB prosedürlerine göre proje hazırlayabilme kapasitesi kazandırmıştır. Bu projelerin hazırlanması, Kalkınma Bakanlığı, KOSGEB, İŞKUR gibi kurumlara hazırlanan projelere göre çok zor olmasına rağmen, TKDK bugün yaklaşık 11 bin proje ile sözleşme imzalamıştır. Bu projelerin yatırıma dönüşmesi ile hem istihdam artmakta hem de buradan sağlanan katma değer diğer alanları da etkilemektedir. TKDK fon kullandırması dışında ulusal ve uluslar arası

kurum ve kuruluşlara tecrübe aktarımı ile yol göstermesi bakımından da önemli bir görev üstlenmektedir.

IPARD I kapsamında kurulan TKDK'nin yürüttüğü çalışmalar ve kuruluşun kullandığı IPARD fonlarının toplamı yıllar itibariyle önemli bir düzeye çıkmıştır. 2011 yılından günümüze kadar 42 ilde 11 bin yatırımcıya 6 milyar TL tutarında yatırım yapılmıştır. Desteklenen faaliyetler ise (Kırsal Kalkınma Dergisi, süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, süt üretimi, et üretimi, et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, kültür balıkçılığı, su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, çiftlik faaliyetleri, yerel ürünler, kırsal turizm ve teknik destekler şeklindedir (Kırsal Kalkınma Dergisi, 2016:4-5).

IPARD I kapsamında TKDK Mardin İl Koordinatörlüğü de Mardin'de üç yıldan kısa bir sürede 142 milyon TL değerinde yatırımı sözleşmeye bağlamıştır. Sözleşmeye bağlanan bu yatırım miktarı çok ciddi bir tutardır. Sözleşme imzalanan 167 projenin 125'i tamamlanmıştır. İl'deki çatışmalı ortama rağmen bu yatırımların yapılıyor olması önemlidir. Kurum bugün hala bazı ilçelerinde sokağı çıkma yasağı varken tanıtım çalışmalarını gerçekleştirmekte ve yatırımların kontrollerini yapmaktadır. İstihdam konusunda TKDK yatırımlarının İl'de olumlu etkisi olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Genç yatırımcılar konusunda TKDK'ya ilginin yüksek olduğundan bahsedebilirsek de, kadın girişimciler konusunda aynı şey söylenemez.

Yatırımların uygulama sonrası kontrolleri başlamadığı için, bu yatırımlar içinde sürdürülebilir olmayan, amacı dışında kullanılan veya olumsuzluk içeren projeler hakkında değerlendirme yapılamamakla birlikte, yatırımların çeşitli sebeplerden ötürü -pazar, hammadde, terör gibi- devamlılığının olamaması riski her zaman bulunduğu için ilerleyen dönemde, bazı yatırımlara ödenen hibelerin geri alınması söz konusu olabilir.

Bütün bu bilgiler ışığında TKDK'nın genelde kurulmuş olduğu 42 İl'e, özelde Mardin'e olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu olumlu etkilerin çatışmalı ortamın durması ile artarak devam edeceği değerlendirilmektedir. IPARD I programının tamamlanmasından sonra, IPARD II (2014-2020) programında hibe oranlarının artması ve destek kapsamına yeni sektörlerin alınması sayesinde, ilerleyen yıllarda TKDK'ya olan ilginin artacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin başlarında dar çerçeveli, sektör düzeyli ve büyük ölçüde kırsal alanlara belli yatırımların götürülmesini esas alan Türkiye'deki kırsal kalkınma politikası bugün itibariyle daha geniş kapsamlı, daha fazla hizmet üretmeye odaklanmış ve kır

kent arasındaki gelişmişlik farkını AB ve sivil toplum kuruluşları gibi paydaşlarıyla gidermeyi amaçlayan bütüncül bir politikaya dönüşme eğilimindedir. IPARD I'den sağlanan deneyim ile IPARD II'den daha fazla yararlanılacağı öngörülmektedir. Bunun için TKDK'nın tüm illerde örgütlenmesi, kurumsal kapasitesini daha da arttırması ve gerek ulusal gerekse AB kırsal kalkınma fonlarının daha geniş kesimlere tanıtılarak yararlanıcı sayısının arttırılması ve böylece yaratılacak katma değerlerle ekonomide çarpan etkisinin sağlanması umulmaktadır.

Kaynakça

- Avrupa Birliği Bakanlığı (2015), <http://www.ab.gov.tr/index.php?l=1&p=65>, (Erişim Tarihi: 01.12.2015).
- CAN, Metin (2007), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği", Toplumsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- CAN, Metin ve ESENGÜN, Kemal (2007), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: SAPARD ve IPARD Örneği", GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, C 24, S 2, (ss.43-56).
- ÇEKİÇ, Tuba İnal ve ÖKTEN, Ayşe Nur (2009), "Sosyal Sermaye Perspektifinden Kırsal Kalkınma Sorunsalına Yeniden Bakış", MEGARON, C 4, S 3, (ss.203-213).
- DELAL, İlkyay (2007), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi, SAPARD ve IPARD Örneği Çalışmasına Önsöz", (Hazırlayan, Metin Can), Toplumsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- GERAY, Cevat (1999), "Kırsal Kalkınma Yöneltileri, İlçe Yerel Yönetimi ve "İlçe Köy Birlikleri" Önerisi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C 8, S 2, Nisan (ss. 11-42).
- GÜRLÜK, Serkan (2001), "Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, C 19, S 4, <http://serkan.home.uludag.edu.tr/rural.pdf>.
<https://ipa.sanayi.gov.tr/tr/content/sss/58>, (Erişim Tarihi: 01.12.2015).
- <https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IPARDProgram.doc>, (Erişim Tarihi: 05.12.2015).
- <http://mardin.tkd.gov.tr/Duyuru.aspx?Id=1008>, (Erişim Tarihi 17.12.2015).
- <http://www.tarimsalhibe.com/ipard-tkdandan-hibe-destegi-nasil-alinir/>, (Erişim Tarihi 22.12.2015).
- <http://www.tkd.gov.tr/Duyuru/tarim-ve-kirsal-kalkinma-calistayi-36>, (Erişim Tarihi: 10.12.2015).
- <http://www.tkd.gov.tr/Duyuru/15-basvuru-cagri-donemi-sozlesme-imzalamaya-hak-kazanan-basvuru-sahipleri-listesi-yayimlanmistir-136>, (Erişim Tarihi: 13.12.2015).
- <http://www.tkd.gov.tr/ProjeIslemleri/Surdurulebilirlik>, (Erişim Tarihi: 25.12.2015).
- <http://eprints.maynoothuniversity.ie/1177/1/MKMod.pdf>, Social & Economic Aspects of Policy & Planning, (Erişim Tarihi: 2.1.2016).
- <http://www.anadoluzlenimleri.com/turkiye-nin-yeni-kirsal-kalkinma-hamlesi/>, (Erişim Tarihi: 22.12.2015)
- <https://biruni.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>, (Erişim Tarihi 13.12.2015).
- <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1841463-tarimda-hibe-programi-81-ile-yayilacak>, (Erişim Tarihi: 11.12.2015).
- http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm, European Commission- Agriculture and Rural Development- Rural Development Policy, (Erişim, 10. 12. 2015).
- İŞİK, Nihat ve BAYSAL, Duygu (2011), "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları: Genel Bir Değerlendirme", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C 12, S 1, (ss. 165-186).
- KARTAL, Nazım ve DEMİRHAN, Yılmaz (2015), "Yerel Hizmetlerin Kırsal Alanlara Götürülmesi ve Kent Belediyeciliğinden Alan Belediyeciliğine Geçiş: Bir Model Önerisi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı 13, Nisan (ss. 384-402).

- KARTAL, Nazım ve DEMİRHAN Yılmaz (2014), “Kentsel Yoksulluğun Kırsal Nedenleri ve Çözüm Önerileri Üzerine”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C 15, S 2, (ss. 135-154).
- KAYIKÇI, Sabrina (2009), Türkiye’de Kırsal Alan Yönetimi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimleri) ABD, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen (1998), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, İmge Yayınevi, Ankara.
- Kırsal Kalkınma Dergisi (2016), TKDK’nın Koşu Mesafeleri, Sayı:3, Ocak, Şubat, Mart.
- Kırsal Kalkınma Dergisi (2015), TKDK’nın Koşu Mesafeleri, Sayı:1, Ekim, Kasım, Aralık.
- KUŞAT, Nurdan (2014), “Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y 10, C 10, S 2, (ss. 65-87).
- MEMİŞOĞLU, Dilek, DURGUN, Ayşe ve YEGÜL, Sibel (2012) “The IPARD Programme In The Context of European Union Rural Development Funds”, 3rd International Symposium on Sustainable Development, May 31 - June 01- 2012, Sarajevo, (ss 275-288).
- T. C. İçişleri Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı (2016), IPA2 Dönemi (2014-2020), <http://www.diab.gov.tr/ipa-2-donemi-2014-2020>, (Erişim Tarihi: 11.1.2016).
- TKDK (2015), Danışman Firma Sektör Toplantısı, Holiday Inn Hotel, Ankara, 26.10.2015.
- TKDK (2015), IPARD Bilgilendirme Kitapçığı, Ankara.
- TKDK (2015), Kırsal Turizm Sektör Toplantısı, Nevşehir Perissia Otel, Nevşehir, 26.11.2015
- TKDK (2015), TKDK –D8 Ülkeleri Kırsal Kalkınma Çalıştayı, Ankara.
- TKDK (2015), TKDK Desteklenen Projeler Etki Değerlendirme Raporu, Ankara.
- TOLUNAY, Ahmet ve AKYOL, Ayhan (2006), “Kalkınma Ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar”, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, S 2, (ss. 116-127).
- Türk Dil Kurumu Elektronik Türkçe Sözlük (2016), Kırsal?, www.tdk.gov.tr, (Erişim tarihi 14.2.2016).
- Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020), Ankara.
- YILMAZ, Hasan ve TOLUNAY, Ahmet (2007), “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikalarında Yeni Yönelimler ve Türkiye”, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, S 1, (ss. 107-122).
- Ziraat Mühendisleri Odası (2016), “Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları ve Değişim Eğilimleri”, www.zmo.org.tr, (Erişim Tarihi: 8.1.2016).

Hofstede'nin Örgüt Kültürü Modelinin Potansiyel Girişimcilerin Yetiştği Çevresel Özellikler Kapsamında Değerlendirilmesi

Mehmet Sadık ÖNCÜL¹
Mehmet DENİZ²
Ali Rıza İNCE³

Özet

Girişimciler doğdukları, büyüdükları ve yaşamlarını sürdürdükleri çevrenin kültürel özelliklerini içinde buldukları örgütlere aktarma eğilimindedir. Hofstede'in örgüt kültürü modelindeki beş boyutun (güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, erillik/dişillik, bireysellik/toplulukçuluk, zaman oryantasyonu) ortaya çıkmasında, girişimci adaylarının yetiştiği çevresel özellikler ve demografik faktörlerin ne derecede ilişkili olduğunu tespit edebilmek amacıyla Sivas İli ve ilçelerinde mesleki gelişim kurslarına katılan 293 çalışandan elde edilen verilerle analizler yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde demografik faktörlerle Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca Sivas il merkezi ile ilçeler arasındaki boyut farklılıkları da karşılaştırılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Örgüt kültürü, Hofstede, Demografik özellikler

The Evaluation of Hofstede's Organizational Culture Model within the Context of Potential Entrepreneurs' Environmental Characteristics in which They Grew

Abstract

Entrepreneurs tend to transfer their cultural environment, in which they were born, grown and sustain their lives, to their working organizations. In order to determine the extent of environmental characteristics in which potential entrepreneurs grew and demographics factors while emergence of five dimensions of Hofstede's (power distance, uncertainty avoidance, femininity versus masculinity, collectivism versus individualism and long-term orientation) organizational culture model, a research was made with data which obtained from 293 potential entrepreneurs who attend to Professional development courses around Sivas province and its districts. As a result of analyses in this research, it was identified that there are positive differences between demographic factors and Hofstede's organizational culture dimensions. Besides, the results that obtained by comparing dimension differences from Sivas province and its districts were evaluated.

Keywords: Organization culture, Hofstede, Demographics factors.

¹ Doç. Dr. Batman Üniversitesi İİBF mehmet.sadik.oncul@batman.edu.tr

² Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İİBF mehmet.deniz@inonu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İİBF arince@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde giderek artan küresel rekabet, iletişim ve bilişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemeler ve nihayet “insan” faktörünün öneminin artmasıyla birlikte örgütlerin yönetim yapılarında ciddi farklılaşmalar meydana gelmiştir. Örgütsel performans ile çalışan davranışları arasındaki ilişkileri ortaya çıkaran Hawthorne çalışmalarıyla başlayan bu süreç, insanı ve onun davranışlarının yönetim sürecine olan etkilerini incelemeyi esas alan bir yapıya doğru evrilmektedir.

Pazarda yerini sağlamlaştırmak isteyen modern işletmelerde, işgücünün farklı yorumlanması ile önemli rekabet avantajı elde edilebilmektedir (Tikici vd., 2003). Bu süreçte insan unsuruna bakış açısındaki en belirgin değişim; insanın kontrol edilebilir ve istendiği zaman rahatlıkla değiştirilebilir bir üretim faktörü olarak ele alınmasının yerine örgütler için çok önemli ve geliştirilebilir bir stratejik kaynak olarak ele alınmasıdır (Koçel, 2011: 372-373). Bu kapsamda; modern örgüt yöneticileri artık sadece örgütsel amaçları gerçekleştirmeye çalışmayıp bununla beraber örgüt çalışanlarının ekonomik, toplumsal ve psikolojik gereksinmelerini de karşılayacak şekilde davranmaktadırlar. Bu anlayışın temel sebebi; bireylerin kişisel ihtiyaçlarının karşılanması ile örgüt amaçlarının benimsenmesi ve bu amaçları gerçekleştirmek için gösterdiği gayretler arasında ortaya çıkarılan yakın ilişkilerdir (Aydın, 2008: 16).

1970’li yılların sonlarından itibaren özellikle Japon şirketlerinin Amerikan şirketlerine göre daha iyi performans göstermesi üzerine, yapılan araştırmalarda kültürler arası farklılıkların örgüt yönetiminde önemli bir etken olabileceği düşünülmüştür (Kaya, 2008). Bu noktadan hareketle yapılan çalışmalarda; içinde insanın olduğu sistemleri, sahip olunan kültürden soyutlanarak düşünmenin mümkün olamayacağı sonucuna varılmıştır. İnsanlar içinde yetiştikleri kültürlerin birer yansımasıdır ve sahip oldukları kültürleri, içinde bulunacakları sistemlere de taşırlar. Sistem içerisine taşınan bu kültür yansımaları zamanla alt kültürleri meydana getirir ve örgütleri tanıtan önemli bir kimlik vazifesi görürler (Demirelvd., 2004).

Örgüt üyelerinin paylaştıkları önemli değerler, standartlar, normlar, inançlar ve anlayışlar bütünü olarak ifade edilebilecek örgüt kültürü kavramı üzerine Hofstede’in yaptığı çalışmalar, yazında önemli bir yere sahiptir. Hofstede’in, 40 ülkede 100.000’den fazla işgörenle yaptığı çalışmalar sonucunda kültürün; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireycilik/toplulukçuluk ve erillik/dişillik olmak üzere dört boyutu olduğunu belirlemiştir (Hofstede, 1980). Bundan sonraki yıllarda Asya’da yapılan araştırmalarla Hofstede, bu

boyutlara beşinci boyut olarak, uzun dönemli ve kısa dönemli bakış açısını kapsayan zaman oryantasyonunu eklemiştir (Hofstede, 1994).

Belirsizlikten kaçınma boyutu; yetersiz verilerin olduğu, değişimin hızının ve boyutunun tahmin edilemediği durumlarda hissedilen endişeyi ifade ederken, güç mesafesi, yaş, eğitim, statü, makam ve aile gibi faktörlerin bireylere verdiği gücün toplumlara göre dağılım şeklini ifade etmektedir. Erillik/dişillik boyutunda ise bir toplumda insana verilen değer, sevgi, saygı, nezaket gibi olguların mı yoksa materyalist, saldırgan, baskıcı eğilimlerin mi hâkim olduğu ile ilgilidir. Bireycilik/toplulukçuluk boyutunda insanların kendi ihtiyaçlarına mı yoksa grubun ihtiyaçlarına mı önem verdiği dikkate alınır ve örgütte grup uyumu ve yardımlaşmanın ne derecede değerli olduğu önemsenir (Hofstede, 1980; Hofstede, 1983). Son olarak ise zaman oryantasyonu boyutunda bir toplumun kararlarını; ne kadar gelenek ve geçmişteki olaylara, ne kadar şimdiki zamandaki kısa dönemli kazançlarına ya da ne kadar gelecekte elde etmeyi umduğu faydalara göre aldığını belirtmektedir (Hofstede, 1994).

Bir örgütte bulunanlar, bu boyutlara ilişkin temel değerleri önce ailede, sonra mahallede, daha sonra okulda ve diğer sosyal kurumlarda özümsemişlerdir. Ancak, her örgütün, faaliyette bulunduğu sektör veya farklı iş süreçleri olması nedeniyle ulusal kültürden farklı kendine has bir kültürü bulunmaktadır (Kaya, 2008). Yapılan bu çalışmada Hofstede'in ortaya koyduğu beş boyutun ortaya çıkmasında girişimci adaylarının demografik özelliklerinin, yetiştiği çevrenin, eğitim seviyesinin veya ailesinin özelliklerinin ne derecede ilgili olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Müteakip bölümde örgüt kültürünün kavramsal çerçevesi ele alınarak daha sonra uygulamalı araştırma ile elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgüt Kültürü

Kültür, en genel anlamda bir grup insan tarafından kabul edilmiş değerler ve yargılar dizisidir. Bu değerler ve yargılar; neyin “doğru” neyin “yanlış”, neyin “iyi” neyin “kötü” olduğunu belirleyerek, grubun tutum ve davranışlarını etkilemekte ve belirlemektedir (Şeşen vd., 2014). Kültür, bir topluluğu diğerinden anlamlı bir biçimde ayıran özellikleri bünyesinde barındırmakla birlikte kültürel göstergeler topluluk üyeleri tarafından genel olarak kabul görmüştür. Kültür; bir toplumun birlikte yaşadığı tecrübelerden oluşan ve kuşaktan kuşağa paylaşılan değerler, inançlar, tutumlar, yorumlar ve önemli olaylardır (Bakan, 2008).

Örgütler, belirli bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmiş bir grubun faaliyetlerinin koordinasyonu ve uyumunu sağlayan mekanizmadır (Koçel, 2011: 72). Günümüzde örgütler, doğumdan ölüme kadar insanın tüm hayatını içine almıştır. Bireyler hayatları boyunca çeşitli örgütlerin içinde çalışmakta, onlara üye olmakta veya onlarla etkileşimde bulunmaktadır.

1970-80'li yıllarda Batı dünyasının özellikle Japon firmaları karşısında yaşadıkları rekabet güçlükleri, birçok farklılaşmalar meydana getirmiş ve işletmeler için de oyunun kurallarını değiştirmiş ve yeni sorunlar için yepyeni çözümler yaratmayı zorunlu kılmıştır (Ergün, 2007). Örgütleri tanımlamak için önceleri makine veya organizma gibi daha çok örgütün gözle görülen fiziki yönleri ele alınmış olmasına rağmen, günümüzde örgütün görünmeyen yönünü açıklamaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Bu kapsamda örgütler, paylaşılan değerlerin oluşturduğu sosyal, kültürel ve sembolleri olan yapılar olarak görülmektedir (Işık vd., 2009). Örgütler, içinde buldukları toplumun kültürel ortamında faaliyette bulunan bir alt sistem özelliği gösterirler. Bu nedenle toplumsal kültürle şekillenen örgüt kültürünün özellikleri, bireylerin davranışları üzerinde etkili olur (Örücü vd., 2012).

Hofstede'e göre (1980), toplumların sahip oldukları kültürler çeşitli katmanlara ayrılır. Bunlar; toplumun üst kültürü, grup kültürü (etnik köken, din, dil), meslek ve sınıf farklılığından doğan kültür ve örgütlerin farklılığından doğan örgüt kültürüdür. Bu sınıflamada alt kültürler (grup, meslek, sosyal sınıf, örgüt) toplumun üst kültürünün birer parçasıdır. Schein'e göre (1993), "örgütün dış çevreye adaptasyonu ve iç bütünleşmesi sırasında keşfettiği, bulduğu ve iyi sonuç verdiği için geçerli kabul ettiği, bu yüzden de bunları anlamada, düşünmede ve hissetmede en doğru yol olarak yeni üyelere öğretilmesi gereken temel varsayımlar modeline" örgüt kültürü denir. Örgüt kültürü; örgüt içerisinde yapılan işleri, ilişkileri, dış çevre irtibatlarını başka bir deyişle örgütsel yaşamı düzenleyerek örgütü yönlendiren, örgütün üyeleri tarafından kabul görmüş ve onları bir arada tutma özelliğine sahip tutumlar, davranışlar, değerler ve normların toplamıdır (Bakan, 2008).

Örgüt kültürünü oluşturan öğelerin neler olabileceğine dair yazında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan Schein'in örgüt kültürünü buzdaki metaforu ile açıklamaya çalıştığı teori önem arz etmektedir. Schein'e göre (1993), örgüt kültürünün görünen yüzünde işgörenler tarafından fiziksel olarak üretilen nesnelere bulunmaktadır. Bunlara örnek verecek olursak, törenler, geleneksel uygulamalar, hikâyeler, örgüte özgü kullanılan dil (jargon) ve semboller (mimari yapılar, ofis düzenlemeleri ve giyim tarzı) sayılabilir. Örgüt kültürünün

görünmeyen yüzünde ise örgüt çalışanlara rehberlik eden inançlar, değerler ve neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen normlar bulunmaktadır.

Günümüzde yaşanan gelişmeler örgütsel kültür kavramının, birleştirici, düzenleyici bir mekanizmanın ötesinde yönetim tarafından yaratılan ve yönetilen sosyal bir kontrol aracı olma özelliğinin öne çıktığını göstermektedir. Bu nedenle, örgüt kültürlerinin belli bir amacı gerçekleştirmek için çeşitli yöntemlerle nasıl değiştirilebileceği, yönetsel amaçlara uygun bir duruma getirilerek nasıl güçlendirilmesi gerektiği önem arz etmektedir (Örücü vd., 2012).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde örgüt kültürü ile ilgili ortaya konan modeller ve tipolojilere değinilerek Hofstede'nin geliştirdiği model üzerinde durulacaktır.

2.2. Hofstede'in Örgüt Kültürü Boyutları

Literatürde yapılan incelemelerde örgüt kültürü ile ilgili birçok modelin ortaya atıldığı görülmektedir. Harrison ve Handy, yaptıkları çalışmalarda kültürleri; güç kültürü, rol kültürü, görev kültürü ve birey kültürü olarak sınıflamışlardır (akt. Özdevecioğlu ve Çelik, 2009). Vries ve Miller (1984) ise karizmatik, paranoid, çekingen, ihtiyatlı ve bürokratik kültür türlerini tanımlamışlardır. Cameron ve Quinn'in (1992) ise çok popüler olan; klan kültürü, hiyerarşi kültürü, adhokrasi kültürü ve pazar kültürü tipolojileri literatürde önemli bir yere sahiptir.

Hofstede'nin (1980) geliştirdiği ve kültürel değerlerin ölçümünde kullanılan model ise literatürde kullanılan en yaygın model olmanın yanı sıra, örgütsel kültürün, kültürler arası karşılaştırılmasına rehberlik eden en iddialı teorik model olarak da kabul görmektedir (Bakan, 2008). Hofstede'nin yaptığı ayrıntılı analizlere göre, kültür dört boyutta incelenmiştir (Hofstede, 1980; Hofstede, 1983). Bunlar; güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireycilik/toplumculuk ve erillik/dişillik özellikleridir. Özellikle Çin'de devam eden çalışmalarının sonucunda, zaman oryantasyonu olarak bir boyut daha eklenmiştir (Hofstede, 1994).

Güç mesafesinin fazla olduğu örgütlerde; ast ve üst arasındaki fark fazladır, merkezi yapı hâkimdir, astlara ne yapılacağı ayrıntılı olarak söylenir, denetim mekanizması katıdır, çalışanlar arasında ücret farklılıkları fazladır ve yöneticiler babacan birer otokrattır. Düşük güç mesafesinin olduğu örgütlerde ise merkezi olmayan yapı vardır, ast ve üst arasındaki fark azdır. Ast olan bir işgören belli bir zaman sonra üst olabilir, roller değişebilir, ücretlendirmede keskin ayrımlar yoktur ve ideal yönetici bir demokrattır. Kararlar ortak alınır (Gümüştekin vd., 2007)

Belirsizlikten kaçınma boyutu insanların, belirsizliklere karşı nasıl bir tutum izlediğiyle ilgilidir. Belirsizlikten kaçınan toplumlarda iş güvencesi, kariyer, emeklilik ikramiyesi ve ücretler önemlidir. Kurallar ve düzenlemeler ayrıntılı ve açık olarak ifade edilmiştir, risk iştahı düşüktür. İşgörenlerde geleceğe yönelik endişe ve iş stresi seviyesi yüksektir (Hostede, 2011).

Bireycilik/Toplumculuk boyutunda örgüt içinde önemli olan değer ve normların, öncelikle bireysel ihtiyaçların karşılanmasına mı, yoksa grubun ihtiyaçlarının karşılanmasına mı önem verildiğini ifade etmektedir (Sıgır ve Tıgılı, 2006). Toplulukçu yapıdaki bir örgütte, yönetici ile işgören arasında ahlaki temellere dayalı bir ilişki vardır. İşgörenin düşük performans göstermesi işten çıkarmak için bir neden değildir. Bunun en güzel örneğini Japon örgütlerinde görmek mümkündür (Gümüştekin vd., 2007).

Erillik/Dişillik boyutunda ise; insanlara ve insanlar arası ilişkilere verilen önem ön plandadır. Dişil özellikte bir kültürün hâkim olduğu bir örgütte, çalışanların katılımı, eşitlik ve dayanışma ön plandadır. İlişkilerde nazik, merhametli ve sevgi dolu bir hava hâkimdir. Eril kültürün baskın olduğu bir örgütte ise yükselme tutkusu, otokratik ve baskıcı tavırlar, rekabetin önemli olması, atılganlık, para kazanma hırsı ve materyalist eğilimler sık sık görülebilir (Şekerli vd.,2011).

Zaman oryantasyonu boyutunda; bazı kültürlerin zamanı daha çok gelecek merkezli olarak algılaması ile bazı kültürlerin daha çok geçmişe yönelmesi bakımından ele alınır. Zaman, bireyler ve örgütler açısından oldukça önemli ve kıt bir kaynaktır. Batılı toplumlarda zaman; belli dilimlere ayrılmış, düzenli, standart, planlı, ölçülebilir, objektif, doğrusal bir karakterde düşünülür. Bunun yanında bazı Doğu toplumlarında ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ise zaman, geleneksel olarak algılanmakta ve tüm yaşamı kapsayan, sınırsız, çevrimsel/devirli ve çok boyutlu olarak görülmekte ve kullanılmaktadır (Hostede, 2011).

Hofstede'in (1980) araştırmalarında Türkiye; "yüksek güç mesafesi", "düşük bireycilik", "yüksek belirsizlikten kaçınma" ve "dişil özellikler" gösteren ülkeler grubunda yer almaktadır. Bu kapsamda Hostede'in belirttiği modeldeki boyutların oluşmasında girişimci adaylarının yetiştiği çevresel özellikler, eğitim durumu, ebeveyn özellikleri gibi faktörlerin ne derecede etkili olduğu konusu dikkatimizi çekmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde bu konu uygulamalı bir araştırma vasıtasıyla incelenecektir.

3. Araştırmanın Amacı ve Kısıtları

Yapılan çalışmanın en temel amacı; Hofstede'in örgüt kültürü modelindeki beş boyutun belirlenmesiyle, girişimci adaylarının yetiştiği çevresel özellikler ve demografik faktörlerin ne derecede ilişkili olduğunu tespit edebilmektir.

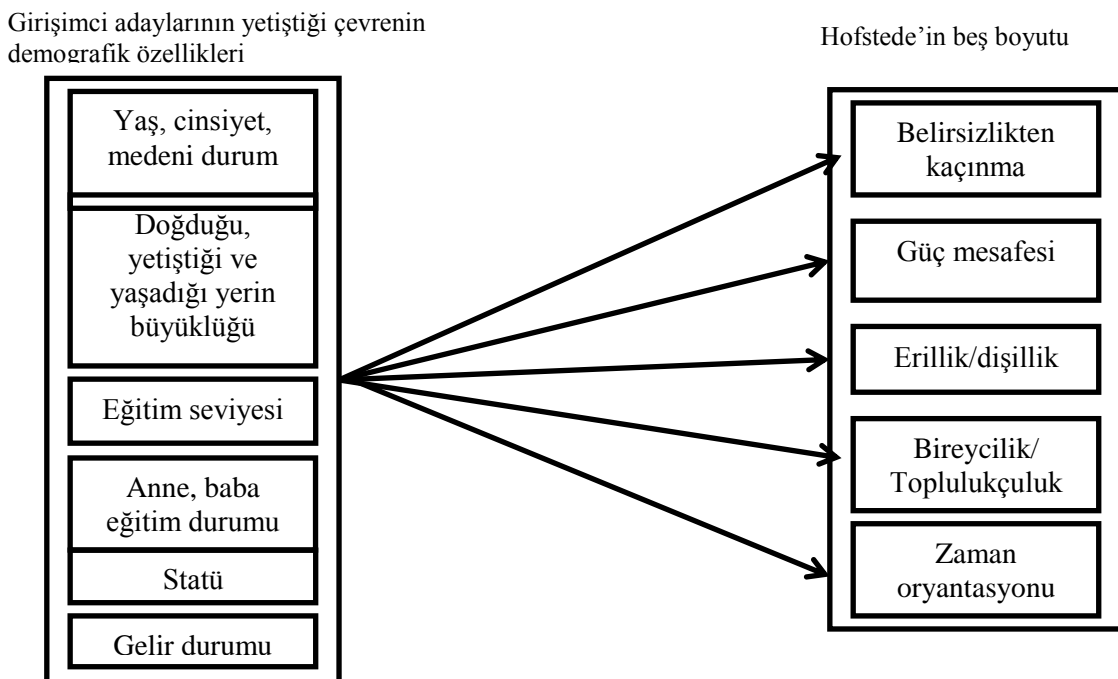
Yapılan bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırmanın yapıldığı bölge esas alındığından çıkarım yapılabilecek sonuçlar bölgesel ve kültürel farklılıklara göre değişkenlik gösterebilir.

4. Araştırmanın Hipotezi ve Modeli

Yukarıda belirtilen teorik bilgiler çerçevesinde literatürde yapılan incelemede örgüt kültürü ile demografik faktörlerin ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırmaya rastlanmıştır (Bakan, 2008; Işık vd., 2009; Çarıkçı vd., 2009; Örucü vd., 2012). Araştırmalarda elde edilen sonuçlarda genellikle demografik faktörlerle örgüt kültürü arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiş ancak Hofstede'in beş boyutunun tamamının değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda yazındaki bir boşluğu dolduracak şekilde işgörenlerin yetiştiği çevrenin özellikleri ile Hofstede'in beş boyutlu örgüt kültürü modeli arasında bir ilişki olabileceği düşünülerek aşağıda belirtilen araştırma hipotezi ortaya atılmış ve araştırmanın modeli Şekil-1'de belirtilmiştir.

H1: Girişimci adaylarının yetiştiği çevrenin demografik özellikleri ile Hofstede'in beş boyutlu örgüt kültürü modeli arasında anlamlı farklılıklar vardır.

Şekil-1 Araştırma Modeli

5. Araştırmanın Yöntemi

5.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sivas merkez ve ilçelerinde İş-Kur Girişimcilik Eğitim Programına katılan 314 işletmeci kursiyer oluşturmaktadır (İŞKUR, 2014). Sivas il merkez ve ilçelerde çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan işletme sahibi veya ortağı, müdür, müdür yardımcısı, departman müdürü ve diğer personelden oluşan katılımcıların hâlen buldukları işletmelere ait örgüt kültürü konusundaki değerlendirmeleri anket yoluyla alınmıştır. Bunlardan uygun olmayanlar ayıklandıktan sonra 293 anket formu araştırmanın örnekleme konu edilmiş ve analizlere dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Evren büyüklüğüne göre alınması gereken minimum örneklem sayısının değerlendirilmesi kapsamında, evrenin yaklaşık %95'inden veriler alındığından, elde edilen örneklem büyüklüğünün evreni temsil yeteneği olduğu değerlendirilmektedir.

5.2. Veri Toplama Araçları

Yapılan bu çalışmada Hofstede'in beş boyutlu örgüt kültürü modelini ölçmek için Emre'nin (2007) çalışmasında belirtilen örgüt kültürü ölçeği kullanılmıştır. Beş boyuttan oluşan ölçek toplam 30 sorudan oluşmaktadır ve cevaplar 5'li Likert ölçeği ile alınmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum).

5.3. İstatistiksel Analiz

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılığı için Cronbach Alpha katsayılarına bakılmış, değişkenler arasında anlamlı farklılıkları tespit edebilmek için Mann-Whitney Test ve Kruskal-Wallis Testler yapılmıştır.

6. Bulgular ve Hipotez Testleri

Sivas il merkezi, Suşehri, Zara, Şarkışla, Gürün ve Kangal ilçelerinde yapılan kurslara katılan kursiyerlerin; %44'ü kadın, %46'sı erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 9'u ilköğretim, % 7'si ortaokul, %37'si lise, 43'ü lisans mezunu, % 3'ü yüksek lisans ve % 1'i ise doktora eğitimi almıştır. Eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülen katılımcıların %10'u köyde, %5'i kasabada, %39'u ilçe merkezinde, %35'i il merkezinde ve %8'i ise büyükşehirde doğmuş ve büyümüştür. Bu kapsamda katılımcıların çevresel özelliklerini değerlendirme kapsamında normale yakın bir dağılım olduğu görülmektedir.

Çalışmada verilerin analizinde her bir boyuta ilişkin ortalamalar alınarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda iki bağımsız ortalama arasındaki anlamlı farklılıkları belirlemede Mann-Whitney Test, ikiden fazla örnek ortalaması arasındaki anlamlı farklılıkları belirlemede ise Kruskal-Wallis Testlerinin yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir (İslamoğlu vd., 2014: 440).

6.1. İç Tutarlılık Analizi

Ölçeklerin güvenilirliğinin (içsel tutarlılığının) değerlendirilmesinde en yaygın kullanılan metotlardan birisi Cronbach Alpha testidir ve bu katsayının 0.70'den büyük olup olmadığının kontrol edilmesi gerekir (Bülbul ve Demirer, 2008). Bu kapsamda örgüt kültürü ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve Cronbach Alpha katsayısı $\alpha = 0.802$ olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda; elde edilen bu değerlerin tamamının $\alpha > 0.70$ olduğundan, ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır (Nunnally, 1978: 245).

6.2. Bulgular

Kursiyerlerin erkek veya kadın olması ile Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti maksadıyla Mann-Whitney Testi yapılmıştır. Test sonuçlarına bakıldığında erkeklerin kadınlara göre daha fazla belirsizlikten kaçınma eğiliminde oldukları ($p=0.034 < 0.05$), kadınların erkeklere göre daha fazla dişil özellikler sergiledikleri ($p=0.000 < 0.05$), kadınların erkeklere göre daha fazla kısa zamanlı olaylara göre kararlarını şekillendirdikleri ($p=0.002 < 0.05$) ve kadınların erkeklere göre daha fazla bireyselci oldukları ($p=0.002 < 0.05$) tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlarla erkekler arasında güç mesafesine ilişkin anlamlı farklılıklar tespit edilememiştir. Bu kapsamda elde edilen bulguları değerlendirmek gerekirse; kadınların erkeklere göre daha insancıl, nazik değerlere önem vermesi yani dişil özellikler sergilemesi beklenen bir durumdur. Erkeklerin kadınlara göre daha fazla belirsizlikten kaçınma eğilimi göstermelerinin ise gelecek ile ilgili taşıdıkları endişe seviyesinden olduğu düşünülmektedir. Zira erkekler kadınlara göre daha karmaşık ve daha zor sorunlarla meşgul olmaktadır ve bu husus onlarda belirsizliğe olan tahammülü azaltabilmektedir. Son olarak kadınların erkeklere göre daha fazla bireyselci olmaları ve kısa zamanlı olaylara göre kararlarını şekillendirmeleri ise yukarıda belirtildiği gibi gündelik ve anlık olaylarla daha fazla uğraşmalarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Cinsiyete ilişkin test sonuçlarının ayrıntıları Tablo-1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Cinsiyet Farklılığı ile İlgili Yapılan Analizler

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireysellik Toplulukçuluk Ort.
Mann-Whitney U	8893.500	9276.000	7300.000	8010.000	8152.000
Wilcoxon W	17278.500	17661.000	16078.000	16011.000	16537.000
Z	-2.116	-1.653	-4.632	-3.150	-3.166
Asymp. Sig. (2-tailed)	.034	.098	.000	.002	.002

a. Grouping Variable: cins

Kursiyerlerin medeni durumları, yaşları, kendi ve ebeveynlerinin eğitim durumları ile Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti maksadıyla Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde belirtilen değişkenler ile örgüt kültürünün alt boyutlarıyla arasında anlamlı farklılıklar olmadığı görülmüştür.

Kursiyerlerin doğdukları, büyüdüleri ve hâlen yaşadıkları şehirlerin büyüklüğü ile Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti maksadıyla yapılan analizler neticesinde; kursiyerlerin doğdukları şehirlerin büyüklüğü ile bireysellik arasında ($p=0.022<0.05$), yetiştikleri ve hâlen yaşadıkları şehrin büyüklüğü ile kısa zamanlı olaylara göre kararlarını şekillendirmeleri arasında ($p=0.038<0.05$; $p=0.021<0.05$) anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Küreselleşmenin etkilerinin fazlasıyla hissedildiği günümüzde, insanların yaşadığı şehirler büyüdükçe hayat telaşı, geçim sıkıntısı gibi problemler artmakta ve onları çevrelerinden soyutlayarak kendi başlarını kurtarma telaşına itmektedir. Bu kapsamda daha stresli ortamlarda yaşayanların daha fazla bireyselci olması ve kararlarını nispeten kısa zamanlı olaylara göre şekillendirmesinin bu nedenden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Test sonuçları ile ilgili ayrıntılar Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Kursiyerlerin Doğdukları, Büyüdükleri ve Yaşadıkları Şehirler ile İlgili Yapılan Analizler

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireysellik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	3.686	2.995	3.245	4.348	11.477
Df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	.450	.559	.518	.361	.022

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: doğum

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireysellik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	5.470	1.532	9.506	10.128	8.060
Df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	.242	.821	.050	.038	.089

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: buyume

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireysellik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	2.352	2.252	6.622	11.535	4.219
Df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	.671	.690	.157	.021	.377

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: yaşanan

Kursiyerlerin gelir durumu ile Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti maksadıyla yapılan analizler neticesinde gelir seviyesinin artması ile bireysellik arasında anlamlı farklılıklar ($p=0.033<0.05$) olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde özellikle gelir seviyesi yüksek batılı toplumların daha bireyselci oldukları yapılan araştırmalarla belirlenmiştir (Hofstede, 1980). Elde edilen bulgulardan anlaşılacağı gibi Türkiye gibi herhangi bir toplum, genel olarak toplulukçu bir kültüre sahipse olsa da alt kültür içerisinde gelir seviyesinin artmasının daha fazla bireyselci olmaya doğru insanları ittiği düşünülebilir. Test sonuçları ile ilgili ayrıntılar Tablo-3'de sunulmuştur.

Tablo 3: Kursiyerlerin Gelir Durumu ile İlgili Yapılan Analizler

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireyselcilik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	2.696	4.433	7.925	3.166	10.506
df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	.610	.351	.094	.530	.033

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: gelir

Kursiyerlerin işyerlerindeki statüleriyle Hofstede'in örgüt kültürü boyutları arasındaki anlamlı farklılıkların tespiti maksadıyla Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde işletme sahibi veya ortağı konumunda olanların diğerlerine göre anlamlı bir şekilde ($p=0.011<0.05$) daha fazla eril özellik gösterdiği tespit edilmiştir. İşletmelerde girişimci konumunda olanlar diğerlerine göre daha fazla risk altında kendilerini hissetmektedirler. Belli bir kazanç elde edebilmek için sermayelerini ortaya koyarak yola çıkan işletme sahibi veya ortaklarının diğerlerine göre daha fazla otokratik ve baskıcı tavırlar sergilemesi, rekabetin onlar için önemli olması, atılganlık, para kazanma hırsı ve materyalist eğilimlerin daha sık görülmesinin (Şekerli ve Gerece, 2011) esasında beklenen bir sonuç olduğu düşünülmektedir. Test sonuçları ile ilgili ayrıntılar Tablo-4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Kursiyerlerin Statüleri ile İlgili Yapılan Analizler

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireyselcilik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	4.765	5.162	13.009	4.080	5.205
Df	4	4	4	4	4
Asymp. Sig.	.312	.271	.011	.395	.267

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: statü

Yukarıda belirtilen bulgulara ilave olarak çalışmamızın bu bölümünde Sivas ili ve ilçelerine göre Hofstede'in örgüt kültürü boyutlarının karşılaştırılması yapılacaktır. Bu kapsamda il merkezi ve ilçelerine göre boyut ortalamalarının karşılaştırılmasına ilişkin bulgular Tablo-5'de gösterilmiştir. Elde edilen bu verilere göre anlamlı farklılıklar olup

olmadığına ilişkin öncelikle Kruskal-Wallis Testi yapılmış daha sonra da veriler il merkezi ve ilçeler olarak iki gruba indirgenerek kategorik değişkene çevrilmiş ve Mann-Whitney Testi yapılmıştır. Elde edilen verilerle ilgili hazırlanan tablolar Tablo 6 ve 7’de sunulmuştur.

Tablo 5: Sivas İl Merkezi ve İlçelerin Örgüt Kültürü Boyutlarının Ortalamaları

İLÇE	Nüfus	Belirsizlikten Kaçınma		Güç Mesafesi		Dişil/Eril		Zaman Oryantasyonu		Bireycilik/Toplulukçuluk	
		N	Ort.	N	Ort.	N	Ort.	N	Ort.	N	Ort.
Gürün	19954	42	137.7	42	142.1	42	138.1	42	145.94	42	133.21
Zara	22466	25	150.4	25	140.2	25	140.7	25	119.36	25	157.98
Kangal	23089	23	136.5	23	157.3	23	152	23	181.61	23	179.75
Suşehri	26053	45	168.8	45	169.3	45	157.6	45	173.85	45	173
Şarkışla	38094	24	150.7	24	119.9	24	161.5	24	152.88	24	148.15
Merkez	34862	134	141.1	134	144.78	134	143.93	134	133.12	134	133.46
Toplam	478279	293		293		293		293		293	

Tablo 6: Sivas İl Merkezi ve İlçelerin Örgüt Kültürü Boyutlarının Karşılaştırılması-1

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireyselcilik-Toplulukçuluk Ort.
Chi-Square	4.602	6.201	2.295	14.694	12.620
df	5	5	5	5	5
Asymp. Sig.	.466	.287	.807	.012	.027

a. Kruskal Wallis Test, b. Grouping Variable: ilçe

Tablo 7: Sivas İl Merkezi ve İlçelerin Örgüt Kültürü Boyutlarının Karşılaştırılması-2

	Belirsizlikten Kaçınma Ort.	Güç mesafesi Ort.	Dişillik-Erillik Ort.	Zaman Oryantasyonu Ort.	Bireyselcilik-Toplulukçuluk Ort.
Mann-Whitney U	9874.000	10382.500	10242.000	8791.500	8834.500
Wilcoxon W	19190.000	19835.500	19287.000	17971.500	18150.500
Z	-.937	-.328	-.572	-2.275	-2.397
Asymp. Sig. (2-tailed)	.349	.743	.568	.023	.017

a. Grouping Variable: il_ilçe

Tablo 6-7’deki bulgular incelendiğinde Sivas il merkezinde yaşayan kursiyerlerin ilçelerdekine göre daha fazla kısa zamanlı olaylara göre kararlarını şekillendirdikleri ($p=0.023<0.05$) ve daha fazla bireyselci ($p=0.017<0.05$) oldukları tespit edilmiştir. Bu noktada, demografik faktörlerle yapılan analizlere benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür. İl merkezinde toplum halinde yaşamadan kaynaklanan sıkıntılar (trafik, hayat pahalılığı, lüks harcamalar, eğitim giderleri vb.) fazla olduğu için kursiyerlerin daha fazla bireysel odaklı ve günü birlik düşündükleri değerlendirilmektedir.

7. Tartışma ve Sonuç

Yapılan bu çalışmada girişimci adaylarının yetiştiği çevrenin özellikleri ve demografik faktörlerin Hofstede'in beş boyutlu örgüt kültürü modeliyle olan ilişkisi incelenmiştir. Girişimciler doğdukları, büyüdükları ve yaşamlarını sürdürdükleri çevrenin kültürel özelliklerini içinde buldukları örgütlere aktarma eğilimindedir.

Türkiye'nin coğrafik olarak ortasında yer alan Sivas ili ve ilçelerini kapsayacak şekilde yapılan bu çalışmada Hofstede'in ülkemizle ilgili ortaya koyduğu tespitlerin çevresel faktörlerle birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Girişimci adaylarının demografik özellikleri ile örgüt kültürünün boyutları arasında yapılan analizler neticesinde; girişimci adaylarının cinsiyetleri, gelir durumları, doğdukları ve yaşadıkları şehirlerin büyüklükleri, işyerindeki statüleri ile örgüt kültürü tipolojileri arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Literatürde yapılan taramada, her ne kadar Hofstede'in örgüt kültürü modelinin boyutlarının bazıları ile demografik faktörler arasında yapılan çalışmalara (Bakan, 2008; Işık vd., 2009; Çarıkçı vd., 2009; Örucü vd., 2012) benzer sonuçlar elde edilmiş olsa da bu çalışma Hofstede'in beş boyutunun birlikte ele alınması yönünden önem arz etmektedir.

Yukarıda belirtilenlere ilave olarak Sivas il merkezinde yaşayanlar ile ilçelerde yaşayanların örgüt kültürü boyutları karşılaştırılmış ve il merkezinde yaşayanların ilçelerdekilere göre daha fazla bireyselci ve kısa zaman dönemli kazançlara odaklanacak şekilde kararlarını verdikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde elde edilen bulguların, somut olarak boyutlar arasındaki farklılıkları net olarak ortaya koyması yönünden önem arz etmekte ve bundan sonra yapılacak araştırmalara ışık tutma niteliğindedir.

Günümüzde işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmek için kullanacağı argümanlardan bir tanesinin de örgüt kültürü olduğu gerçeğinden hareketle, tepe yöneticileri tarafından başarılması gereken amaçlara göre yönlendirilen örgüt kültürünün bir kuvvet çarpanı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda literatürde en çok kabul gören Hofstede'in örgüt kültürü modeli esas alınarak yapılan bu çalışmada; girişimci adaylarının yetiştiği çevrenin bazı özelliklerinin ve demografik faktörlerinin örgüt kültürüne olan etkileri belirlenmeye çalışılarak işletme yöneticilerinin ve ilgilenenlerin dikkatine sunulmuştur. Ancak yapılan bu çalışmada elde edilen sonuçların bölgesel farklılıkları dikkate alarak değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Ayrıca benzer değişkenler ile farklı sektörlerde yapılabilecek uygulamaların da bu kapsamda faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- AYDIN, İ. (2008), *İş Yaşamında Stres*, Pegem, Ankara.
- BAKAN, İ. (2008), “Örgüt Kültürü” ve “Liderlik” Türlerine İlişkin Algılamalar ile Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması”, *KMU İİBF Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 14.
- BÜLBÜL, H. ve DEMİRER, Ö. (2008), “Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri SERVQUAL ve SERPERF’in Karşılaştırmalı Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, ss. 181-198.
- CAMERON, K. ve QUINN, R. S. (1992), *Report on “Diagnosing and Changing Organizational Culture”*, Adison-Wesley, Massachusetts.
- ÇARIKÇI, İ. H. ve ATILLA, G. (2009), “Erillik/Dişillik Boyutunun Empatik Beceri ile İlişkisi”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, ss. 52-63.
- DEMİREL, E. T. ve TİKİCİ, M. (2004), “Kültürün Girişimciliğe Etkileri”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*.
- EMRE, S. (2007), “Girişimcilik Kültürü: Hofstede’in Kültür Boyutlarının Malatya Uygulaması”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- ERCAN, Ergün. (2007), *Kurum Kültürünü Analiz Etmede Quinn ve Cameron’un Rekabetçi Değerler Analizi*, XV. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- GÜMÜŞTEKİN, G. E. ve EMET, C. (2007), “Güçlendirme Algılarındaki Değişimin Örgütsel Kültür ve Bağlılık Üzerinde Etkileşimi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 17.
- HOFSTEDE, G. (1980), “Motivation, Leadership, and Organization: Do American Theories Apply Broad?”, *Organizational Dynamics*, Surfimer, AMACOM, a division of American Management Associations. All rights reserved. 0090-2616/80/0014-0042/\$02.00/0.
- HOFSTEDE, G. (1983), “National Cultures in Four Dimension: A Research-Based Theory of Cultural Differences Among Nations [J]”. *International Studies of Management and Organization*, Cilt:13, Sayı:1-2, ss. 46-74.
- HOFSTEDE, G. (1994), “Management Scientists are Human”, *Management Science*, Cilt: 40, Sayı: 1.
- HOFSTEDE, G. (2011), “Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context”, *Online Readings in Psychology and Culture*, Cilt: 2, sayı: 1, <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>, Erişim Tarihi: 19.01.2015.
- IŞIK, A. N. ve GÜRSEL, M. (2009), “Örgüt Kültürünün Bazı Değişkenlere Göre Analizi (Eğitim Fakültesi Örneği)”, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, ss. 187 -205.
- İSLAMOĞLU, A. H. ve ALNIAÇIK, Ü. (2014), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beta, İstanbul.
- İŞKUR (2014), *Sivas İl İstihdam ve Mesleki Eğt. Kurulu 2014 Yılı F.Raporu*, <http://www.iskur.gov.tr/tr-tr/kurumsalbilgi/raporlar.aspx#dltop>, Erişim Tarihi: 23.01.2015.
- KAYA, H. (2008), “Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarının Örgütsel Kültürünün Analizi ve Kurum Kültürünün Çalışanların Örgütsel Bağlılığına Etkisi: Görgül Bir Araştırma”, *Maliye Dergisi*, ss. 155.
- KOÇEL, T. (2011), *İşletme Yöneticiliği*, Beta, İstanbul.
- NUNNALLY, J. C. (1978), *Psychometric Theory (2nd ed.)*, McGraw-Hill, New York.
- ÖRÜCÜ, E. ve YILDIZ, H. (2012), “Örgütsel Kültür Boyutlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31 sayı: 2, ss. 129-154.

ÖZDEVECİOĞLU, M. ve ÇELİK, C. (2009), “Örgüt Kültürü Tipleri İtibariyle Bireylerin Algıladıkları Mağduriyet Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, sayı: 1.

SCHEIN, E. (1993), “Legitimizing Clinical Research in the Study of Organization Culture”, Journal of Counseling & Development, ss. 71.

SİĞRİ, Ü. ve TIĞLI, M. (2006), “Hofstede’nin “Belirsizlikten Kaçınma” Kültürel Boyutunun Yönetimsel-Örgütsel Süreçlere ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 21, Sayı:1.

ŞEKERLİ, E. B. ve GEREDİ, E. (2011), “Kültürün EKY’ye Etkileri ve Türk Pilotların Hofstede Kültür Boyutları Açısından Durumları”, "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 13 Sayı: 1.

ŞEŞEN, H.; SORAN, S.; CAYMAZ, E. (2014), “Toplumsal Kültürün Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetine Etkisi: Sosyal Ağ Kullanımının Aracılık Rolü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 41.

TİKİCİ, M. ve TÜRK, M. (2003), “İnsan Odaklı Yönetim ve Müşteri Memnuniyeti: Malatya İlinde Bir Uygulama”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:8, Sayı: 3.

VRIES, M. ve MILLER, D. (1984), The Neurotic Organization, Jossey-Bass, San Francisco.

Amatör Spor Kulüplerinin Kuruluşu, Kuruluş Maliyeti ve Vergilendirilmesi: Bir Amatör Futbol Takımı Kuruluş Örneği

Recep KARABULUT¹

Mahmut AÇAK²

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yeni kurulacak bir amatör spor kulübünün bünyesinde oluşturulacak futbol takımının kuruluş maliyetlerini, bir sezonda oynayacağı on sekiz takımlı bir ligdeki müsabaka maliyetlerini ve Dernekler Kanununa tabi olan bu spor kulüplerinin İlgili mevzuata göre tutması gereken defterler, belgeler ve düzenlemeler ile Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi açısından mali yükümlülüklerinin neler olduğunu tasnif etmektir. Bu çalışmada, ayrıca yeni kurulan bir spor kulübünün futbol şubesi örnek olarak çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2014-2015 futbol sezonunda kurulan bir Spor Kulübünün amatör futbol şubesi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Türkiye Futbol Federasyonunun 2015-2016 sezonu amatör futbol liglerinde uygulanacak esaslar kitapçığından alınmıştır. Hesaplanan maliyetler ve elde edilen sonuçlar tablolar halinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Spor Kulüpleri, Amatör Futbol, Kulüp Maliyetleri.

Establishment of Amateur Sports Clubs, Organizations Costs and Taxation: A Case Study An Amateur Football Team

Abstract

The purpose of this research is to calculate the costs of establishment of the football team in Turkey which will be established within the amateur sports clubs. The cost also include of the ten-team competition (18 Matches) will be played in a league season. This study also aims, to examine these sports clubs according to relevant regulations, documents, Corporation Tax, Income Tax and financial obligations and in terms of the Value Added Tax. In this study, also has been studied as an example of an amateur football team which was established in the 2014-2015 football season as a branch of the sports club. The survey data is taken from Turkey Football Federation Principles which to be applied in amateur football league for 2015-2016 season. The calculated costs and the results obtained are presented in tables.

Keywords: Sports clubs, Amateur football club costs, Financial dimension analysis

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF, recep.karabulut@inonu.edu.tr

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, BESYO, mahmut.acak@inonu.edu.tr

1. Giriş

Günümüzde futbol, dünyanın en popüler spor dallarından biri (Adamczyk ve Luboinski, 2002: 236-250), (Chomiak vd., 2000: 58-68) olarak dikkat çekmektedir. Birçok spor organizasyonu içerisinde futbol, kuşkusuz insanların en fazla ilgisini çeken, aktif ve pasif olarak onların spora katılımını sağlayan ve dünyanın her kesiminde ilgili ekonomik birimleri yatırım yapmaya zorlayan en popüler spordur (Aydın vd., 2008: 297). Bir çalışmaya göre dünyada, 150 milyonu aşkın lisanslı futbolcu (Junge vd.,2002: 652-659) bir başka çalışmaya göre ise, 200 bin profesyonel, 240 milyon amatör futbolcu olduğu söylenmektedir (Kashmiri ve Delaney, 2006: 189). Futbol, günümüzde sadece bir oyun olmaktan öte farklı bir boyuta geçerek kendi ekonomik değerlerini oluşturmaktadır. Bu değerler endüstriyel niteliklere hızla adapte olarak futbol endüstrisini meydana getirmiştir. Futbol endüstrisi, futbol oyununu üretim faktörleri aracılığıyla nihai mal ve hizmete dönüştürerek küresel bazda pazarlamaktadır. Profesyonel futbol oyunları, yüksek transfer ücretleri ve naklen yayın bedelleri ile ekonomik sistem içerisinde ciddi bir etki yaratmaktadır (Oppenhuisen ve Zoonen, 2006: 62-75).

Türkiye’de 2014-2015 futbol sezonunda U11, U12, U13, U14, U15, U16, U17 ve U 19 olmak üzere 8 ayrı alt yapı kategorisi, büyükler kategorisinde Bölgesel Amatör Lig (BAL), Süper Amatör, 1. ve 2. Amatör yerel ligler oynatılmıştır (TFF, 2015). Aynı sezonunda ülkemizin 81 ilinde düzenlenen amatör futbol müsabakalarında 287.000 amatör futbolcu ve 14.200 takımla oynadıkları 90.000 civarında müsabaka ile futbolun kitlelere yayılmasında, sevilmesinde ve ilerlemesinde önemli rol oynamıştır.

Spor kulüpleri mevcut yasalara göre dernek şeklinde kurulmakta (5253 Sayılı Dernekler Kanunu Md. 14), yasal değerlendirmelerde dernek olarak işlem görmektedirler. Dolayısıyla, spor kulüpleri aynı zamanda dernek olduklarından Dernekler Kanununa ve bu kanuna bağlı yayımlanan yönetmelik ve tebliğlere tabidirler.

Spor kulüpleri, 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’na göre kurumlar vergisi mükellefi olarak tanımlanmamaktadır. Bununla beraber aynı kanunun 1. maddesinde kurumlar vergisine tabi kazançlar sayılmış olup, spor kulüplerinin ve dolayısıyla derneklerin kurum kazançları kurumlar vergisine tabi kazançlar içinde sayılmamıştır. Bu nedenle amatör veya profesyonel spor kulüplerinin kazançları kurumlar vergisine tabi değildir.

Ancak anılan kanunun 1. (ç) ve 2. Maddesinde (5) Dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler zikredilmektedir. İşte bu nedenden dolayı spor kulüplerinin iktisadi işletmelerinin

varlığı gelir ve gider, kar/zarar, defter tutma, belge düzenleme gibi mali işlemlere tabi olmalarını gerektirmektedir. Spor kulüplerinin mali sorumlulukları ile alakalı alanların ve vergi boyutunun da irdelenmesi gerekmektedir.

2. Yasal Düzenlemeler

Spor kulüpleri mevcut yasalara göre dernek şeklinde kurulduklarından dolayı yasal değerlendirmelerde Dernekler Kanunu'nun yanı sıra, mali sorumluluklarından dolayı Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Katma Değer Vergisi mevzuatı ile ilişkilidir. İlgili mevzuatlara sırasıyla aşağıda değinilecektir.

2.1. Dernekler Kanununu

5253 Sayılı Dernekler Kanununun 14. Maddesi 1. Paragrafı **Gençlik ve spor kulüpleri** kuruluşunu şöyle tanımlamaktadır:

“ Derneklerden başvurmaları halinde; spor faaliyetine yönelik olanlar spor kulübü, boş zamanları değerlendirme faaliyetine yönelik olanlar gençlik kulübü ve her iki faaliyeti birlikte amaçlayanlar gençlik ve spor kulübü adını alır. Bu kulüpler, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünce tutulacak kütüğe kayıt ve tescil edilir.

Kulüplerin organları, bu organların görev ve yetkileri, kulüplerin Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünce de denetlenmesi ve bunlara yapılacak yardımların şekil ve şartları, üst kuruluş oluşturmada uyulacak esas ve usuller, gençlik ve spor faaliyetlerini yürüteceklerin nitelikleri ve bunlara uygulanacak disiplin işlemleri, kulüplerin kayıt ve tesciline ilişkin esaslar İçişleri Bakanlığının uygun görüşü üzerine Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün bağlı olduğu Bakanlıkça yürürlüğe konulacak yönetmelikte düzenlenir.”

Aynı Kanunun Denetim ve Bildirimler Beyanname verme yükümlülüğü ve denetim başlıklı 19. Maddesi ise şöyledir:

Dernekler, yı sonu itibarıyla faaliyetlerini, gelir ve gider işlemlerinin sonuçlarını düzenleyecekleri beyanname ile her yıl Nisan ayı sonuna kadar mülkî idare amirliğine vermekle yükümlüdürler. Beyannamenin düzenlenmesine ilişkin esas ve usuller yönetmelikte düzenlenir.

Gerekli görülen hallerde, derneklerin tüzüklerinde gösterilen amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterip göstermedikleri, defterlerini ve kayıtlarını mevzuata uygun olarak tutup tutmadıkları İçişleri Bakanı veya mülkî idare amiri tarafından denetletilebilir. ..”

İçişleri Bakanlığının 31.03.2005 Tarih ve 25772 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Dernekler Yönetmeliğinin altıncı ve yedinci bölümlerini oluşturan 17 madde (31-47), derneklerin, dolayısıyla spor kulüplerinin, tutulacak defterlerin hangileri olduğu; defter tutma

esasları; defter kayıt usulü; kayıt zamanı; hesap dönemi; defterlerin tasdiki; gelir ve gider belgeleri ve bu belgelerin saklanma süreleri; işletme hesabı tablosu; hesapların raporlama şekli; alındı belgelerinin biçimi, bastırılması, kontrolü, deftere kayıtları ve kullanımı; yetki belgesi ve gelirlerin tahsili esaslarını kapsamaktadır. Ayrıca, derneklerce tutulan defterlerin dernekler biriminden veya noterden onaylı olması zorunludur.

Yukarıda anılan ilgili maddelerden de anlaşılacağı gibi, spor kulüplerinin kuruluşu, işleyişi, faaliyetleri, tutulması zorunlu defterler, basılacak belgelin şekli ve saklanması gibi bir çok husus 5253 Sayılı Dernekler Kanunu ve ilgili Dernekler Yönetmeliği ile belirlenmiştir.

2.2. Kurumlar Vergisi

Spor kulüpleri, 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre kurumlar vergisi mükellefi olarak tanımlanmamakla ve aynı kanunun 1. maddesi spor kulüplerinin ve dolayısıyla derneklerin kurum kazançlarını kurumlar vergisine tabi kazançlar içinde saymamıştır.

Ancak 5520 kanununun 1. Maddesi “Aşağıda sayılan kurumların kazançları, kurumlar vergisine tâbidir” diyerek (ç) bendinde “Dernek veya vakıflara ait iktisadî işletmeler.” Sayılmıştır Aynı kanununun 2. Maddesinde (5) ”Dernek veya vakıflara ait veya bağlı olup faaliyetleri devamlı bulunan ve bu maddenin birinci ve ikinci fıkraları dışında kalan ticarî, sınaî ve ziraî işletmeler ile benzer nitelikteki yabancı işletmeler, dernek veya vakıfların iktisadî işletmeleridir. Bu Kanununun uygulanmasında sendikalar dernek; cemaatler ise vakıf sayılır.” demektedir.

5520 sayılı kanununun 15. Maddesi:

“Kamu idare ve kuruluşları, iktisadî kamu kuruluşları, sair kurumlar, ticaret şirketleri, iş ortaklıkları, **dernekler**, vakıflar, **dernek ve vakıfların iktisadî işletmeleri**, kooperatifler, yatırım fonu yönetenler, gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı, ziraî kazançlarını bilânço veya ziraî işletme hesabı esasına göre tespit eden çiftçiler; kurumlara avanslar da dahil olmak üzere nakden veya hesaben yaptıkları aşağıdaki ödemeler üzerinden istihkak sahiplerinin kurumlar vergisine mahsuben % 15 oranında kesinti yapmak zorundadırlar:” diyerek hangi ödemeler olduğunu a,b,c,ç,d,e,f, ve g bendinde sıralamıştır.

5520 sayılı kanununun 4. Maddesi (1) kurumlar vergisinden muaf kurumları sıralarken (J) bendinde:

“Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile özerk spor federasyonlarına tescil edilmiş spor kulüplerinin idman ve spor faaliyetlerinde bulunan iktisadî işletmeleri ile sadece idman ve spor faaliyetlerinde bulunan anonim şirketler.” demektedir.

3 Nisan 2007 tarih ve 26482 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 1 Seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliğinin 4.12. maddesi, spor kulüplerinin idman ve spor faaliyetlerinde bulunan iktisadi işletmeleri ile sadece idman ve spor faaliyetinde bulunan anonim şirketler bu muafiyeti aşağıdaki gibi açıklamıştır;

“Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile özerk spor federasyonlarına tescil edilmiş spor kulüplerinin idman ve spor faaliyetlerinde bulunan iktisadi işletmelerinin muafiyet hükmünden yararlanabilmesi için iktisadi işletmenin;

- *Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ve/veya özerk spor federasyonlarına tescil edilmiş olan spor kulüplerine ait olması,*
- *Faaliyetlerinin sadece idman ve spor faaliyetlerinden ibaret olması*

gerekmektedir.”

Anılan Tebliğin 2.4. bölümünde *“Dernek veya vakıflara ait iktisadi işletmeler başlığı altında”* derneklerin iktisadi işletmelerine yönelik açıklamalar yapılmıştır. Buna göre:

“Dernek veya vakfa ait bir iktisadi işletmenin varlığından söz edilebilmesi için iktisadi işletmenin;

- *Dernek veya vakfa ait veya bağlı olması (ait olma, sermaye bakımından; bağlı olma ise idari bakımdan bağlılığı ifade eder),*
- *Sermaye şirketi veya kooperatif şeklinde kurulmamış olması,*
- *Ticari, sınai veya zirai alanda devamlı olarak faaliyette bulunması*

gerekmektedir.

Devamlılık unsuru, bir hesap dönemi içinde aynı veya ayrı faaliyet alanlarında ticari mahiyet arz eden işlemlerin birden fazla yapılmasını ifade etmektedir. Aynı hesap döneminde tek işlem nedeniyle ticari faaliyetin devamlılık unsurunun oluştuğunu kabul etmek mümkün olmamakla birlikte, faaliyetin organizasyon gerektirmesi veya amacının ticari olması durumunda devamlılık unsurunun varlığı kabul edilir.

Ticari organizasyon, sermaye tahsisi, işyeri açılması, personel istihdamı, ticaret siciline kaydolmak gibi unsur ve şartlardan tümü veya bir kısmı yerine getirilmek suretiyle belirli şekilde kurulmuş olacaktır. Bu takdirde bu organizasyon içinde bir takvim yılında veya iki veya üç yılda tek bir işlem yapılmış olsa dahi ticari faaliyetin varlığı kabul edilecektir.

Anılan şartları taşıyan dernek veya vakıfların iktisadi işletmeleri;

- *Kazanç gayesi güdüp gütmediklerine,*
- *Faaliyetin, kanunla verilmiş görevler arasında bulunup bulunmamasına,*
- *Tüzel kişiliğe sahip olup olmamalarına,*
- *Bağımsız muhasebelerinin bulunup bulunmamasına,*

• Kendilerine tahsis edilmiş sermaye veya iş yerlerinin olup olmadığına bakılmaksızın vergiye tabi tutulurlar.

Diğer taraftan,

- Satılan mal veya hizmete ait bedelin sadece maliyeti karşılayacak kadar olması,
- Kâr edilmemesi,
- Kârın kuruluş amaçlarına tahsis edilmesi

bunların iktisadi işletme olma vasfını değiştirmeyecektir.

Dernek veya vakıflara ait veya bağlı olarak faaliyet gösteren ve tüzel kişiliği bulunan iktisadi işletmelerce elde edilen kazançlar üzerinden tarh edilecek kurumlar vergisinin muhatabı anılan iktisadi işletmelerdir. Ancak, bu işletmelerin ayrı bir tüzel kişiliklerinin olmaması halinde tarhiyatın muhatabı iktisadi işletmenin ait veya bağlı olduğu dernek veya vakıf olacaktır.

Bazı dernekler, Dernekler Kanunu dışında özel kanunlarla da kurulabilmektedir. Hangi şekilde kurulursa kurulsun yukarıda nitelikleri açıklanan derneklere ait veya bağlı iktisadi işletmeler, Kurumlar Vergisi Kanunu ile 1/1/2007 tarihinden önce yürürlüğe giren özel kanunlarda yer alan hükümler çerçevesinde kurumlar vergisinden muaf tutulmadığı sürece kurumlar vergisinin mükellefidir. Ayrıca, derneklerin kamuya yararlı derneklerden sayılması veya vakıflara Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınmış olması, bunlara bağlı iktisadi işletmelerin vergilendirilmesine engel teşkil etmemektedir.”

Bütün bu yukarıda sayılanlar spor kulüplerinin iktisadi işletmelere sahip olmaları halinde karşılaştıkları mali ve idari sorumlulukları göstermesi açısından önemlidir.

2.3. Gelir Vergisi

Spor kulüpleri ve bunlara bağlı iktisadi işletmeler kurum niteliğinde oldukları için gelir vergisi mükellefi değildir. Ancak, 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15.maddesi

“(1) Kamu idare ve kuruluşları, iktisadî kamu kuruluşları, sair kurumlar, ticaret şirketleri, iş ortaklıkları, dernekler, vakıflar, dernek ve vakıfların iktisadî işletmeleri, kooperatifler, yatırım fonu yönetenler, gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı, ziraî kazançlarını bilânço veya ziraî işletme hesabı esasına göre tespit eden çiftçiler; kurumlara avanslar da dahil olmak üzere nakden veya hesaben yaptıkları aşağıdaki ödemeler üzerinden istihkak sahiplerinin kurumlar vergisine mahsuben % 15 oranında kesinti yapmak zorundadırlar:” demektedir. Buna göre, gelir vergisi kesintisi yapması gerekenler arasında spor kulüpleri de sayılmışlardır. Bu kapsamda spor kulüpleri ve

iktisadi işletmeleri ilgili maddede sayılan ödemeleri nakden veya hesaben yaparken, istihkak sahiplerinin gelir vergilerine mahsuben tevkifat yapmaya mecburdurlar:

Ayrıca, Gelir Vergisi Kanununun 94.maddesi (**Değişik: 26/12/1993 - 3946/22 md.**)

*“Kamu idare ve müesseseleri, iktisadi kamu müesseseleri, sair kurumlar, ticaret şirketleri, iş ortaklıkları, **dernekler**, vakıflar, **dernek ve vakıfların iktisadi işletmeleri**, kooperatifler, yatırım fonu yönetenler, gerçek gelirlerini beyan etmeye mecbur olan ticaret ve serbest meslek erbabı, zirai kazançlarını bilanço veya zirai işletme hesabı esasına göre tespit eden çiftçiler aşağıdaki bentlerde sayılan ödemeleri (avans olarak ödenenler dahil) nakden veya hesaben yaptıkları sırada, istihkak sahiplerinin gelir vergilerine mahsuben tevkifat yapmaya mecburdurlar.*

1. Hizmet erbabına ödenen ücretler ....

2... .”

Hizmet erbabına ödenen ücretler, kapsamında anlaşılması gereken spor kulübünde istihdam edilen yönetici, futbolcu, teknik direktör, antrenör, masör, sağlık görevlisi, malzemeci ve diğer çalışanlara kulüp tarafından ücret niteliğinde yapılan her türlü ödemelerdir. Spor kulübünün amatör veya profesyonel ligde olması veya hiçbir ligde olmaması vergilendirmeyi ortadan kaldırmaz.

193 Salı Gelir Vergisi Kanunu Geçici 72 (**Ek madde: 04/06/2008 – 5766 S.K./8.mad**) Maddesi sporculara ödenen ücretlerle ilgili olarak:

“(1) 31/12/2017 tarihine kadar sporculara yapılan ücret ve ücret sayılan ödemelerden aşağıdaki oranlarda gelir vergisi tevkifatı yapılır.

a) Lig usulüne tabi spor dallarında;

1) En üst ligdekiler için % 15,

2) En üst altı ligdekiler için % 10,

3) Diğer liglerdeki için % 5,

b) Lig usulüne tabi olmayan spor dallarındaki sporculara yapılan ödemeler ile milli sporculara uluslararası müsabakalara katılmaları karşılığında yapılan ödemelerden %5.

(2) Bu ödemeler üzerinden 94'üncü madde kapsamında ayrıca tevkifat yapılmaz. Bu gelirler için yıllık beyanname verilmez, diğer gelirler dolayısıyla beyanname verilmesi halinde de bu gelirler beyannameye dahil edilmez.

(3) Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten önce yapılmış olan ücret ve ücret sayılan ödemelerin vergilendirilmesinde 31/12/2007 tarihinde yürürlükte olan hükümler uygulanır. “

Spor kulüpleri yaptıkları tüm ödemelerden kesinti yaptıkları gelir vergisi tutarını ertesi ay Muhtasar beyanname ile beyan etmek zorundadırlar.

2.4. Katma Değer Vergisi (KDV)

Ülkemizde katma değer vergisi 3065 sayılı Kanunla düzenlenmiştir. Bir işlem vergisi olması nedeni ile işlemi yapanın hukuki yapısına göre alınan bir vergi değildir. Vergiyi doğuran olayı gerçekleştiren gerçek veya tüzel kişiler verginin mükellefidir. KDV, Katma Değer Vergisi Kanununun “*Verginin konusunu teşkil eden işlemler*”: başlıklı 1. maddesinde sayılan işlemlere göre alınan bir vergi türüdür.

“Madde 1 – Türkiye’de yapılan aşağıdaki işlemler katma değer vergisine tabidir:

1. Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler,

2. Her türlü mal ve hizmet ithalatı,

3. Diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler:

a) Posta, telefon, telgraf, teleks ve bunlara benzer hizmetler ile radyo ve televizyon hizmetleri,

b) ...

g) Genel ve katma bütçeli idarelere, il özel idarelerine, belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birliklere, üniversitelere, dernek ve vakıflara, her türlü mesleki kuruluşlara ait veya tabi olan veyahut bunlar tarafından kurulan veya işletilen müesseseler ile döner sermayeli kuruluşların veya bunlara ait veya tabi diğer müesseselerin ticari, sınai, zirai ve mesleki nitelikteki teslim ve hizmetleri,”

Anlaşılabacağı üzere, spor kulüplerinin kurumlar veya gelir vergisi mükellefi olmamalarının ve bunlara bağlı iktisadi işletmelerinin kurumlar vergisi mükellefi olup olmamalarının KDV mükellefiyetiyle bir ilgisi yoktur. Spor kulübünün ister kendisi yapsın isterse bağlı iktisadi işletmesi yapsın, KDV Kanununun 1.maddesi kapsamında yaptıkları her türlü mal teslimi ve hizmeti katma değer vergisine tabidir.

55 Seri No’lu Katma Değer Vergisi Genel Tebliği, (30.05.1996-22651 Resmî Gazete) Türkiye Futbol Federasyonu ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün söz konusu faaliyetlerinin katma değer vergisi karşısındaki durumu hakkında aşağıdaki şu açıklamalara yer verilmiştir:

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 1/1. maddesinde ticari, sınai, zirai ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerin vergiye tabi olduğu hükme bağlanmıştır.

Aynı maddenin 1/3-g fıkrasında ise, genel ve katma bütçeli idarelere, il özel idarelerine, belediyeler ve köyler ile bunların teşkil ettikleri birliklere, üniversitelere, dernek

ve vakıflara, her türlü mesleki kuruluşlara ait veya tabi olan veyahut bunlar tarafından kurulan veya işletilen müesseseler ile döner sermayeli kuruluşların veya bunlara ait veya tabi diğer müesseselerin ticari, sınai, zirai ve mesleki nitelikteki teslim ve hizmetlerinin katma değer vergisine tabi olduğu belirtilmiştir.

Bu maddelerde hükme bağlandığı üzere dernekler ile kamu idare ve müesseselerinin faaliyetleri doğrudan katma değer vergisinin konusuna alınmamış, bu kuruluşlara ait veya tabi olan müesseselerin yukarıda belirtilen nitelikteki teslim ve hizmetlerinin vergiye tabi olduğu belirlenmiştir. Bu belirleme gereği yukarıda belirtilen idman ve spor müesseselerine sahip dernekler ile kamu idare ve müesseseleri bu statüleri ile verginin mükellefi olmayıp, yalnızca bu müesseselere ait veya tabi olan iktisadi işletmeleri nedeni ile mükelleftirler. Anonim şirket statüsünde sportif faaliyetlerde bulunan kuruluşların bütün teslim ve hizmetlerinin Katma Değer Vergisi Kanununun 1/1. maddesi gereğince vergiye tabi olduğu ise açıktır.

Spor kulübü dernekleri amatör ve profesyonel spor faaliyetleri yanında çeşitli alanlarda faaliyet gösteren müesseselere sahiptirler. Bir iktisadi işletme niteliğinde olan profesyonel futbol şubeleri ile, sosyal tesis, lokal, otopark, spor okulları ve kursları, spor sahaları, sağlık merkezleri, plaj tesisleri ve benzeri iktisadi işletmelerin teslim ve hizmetleri, yapılan açıklamalar çerçevesinde katma değer vergisinin konusuna girmektedir.

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununun 1/3-g maddesine göre, profesyonel futbol şubelerinin katma değer vergisi kapsamına giren teslim ve hizmetleri aşağıda sayılmıştır.

- Maç hasılatları,
- Spor toto-loto ve lotogol isim hakkı gelirleri,
- Spor malzemesi ve hediyelik eşya satışı,
- Yayın hakkı gelirleri,
- Reklam gelirleri,
- Diğer gelirler,

Ticari nitelikten ziyade faaliyetin zorunlu bir unsuru olarak yapılan futbolcu transferleri ile kiralamaları karşılığı kulüplerce elde edilen bedeller Katma Değer Vergisi Kanununun 1/3-g maddesi kapsamında sayılamayacağından verginin konusuna girmemektedir.

Aynı Kanunun 17/2-b fıkrasında ise, kanunların gösterdiği gerek üzerine bedelsiz olarak yapılan mal teslimi ve hizmet ifaları ile yukarıda sayılan kurum ve kuruluşlara

bedelsiz olarak yapılan her türlü mal teslimi ve hizmet ifalarının katma değer vergisine tabi olmadığı hükme bağlanmıştır.”

213 sayılı Vergi Usul Kanunu “*Defter tutacaklar:*” başlıklı 172 maddesi:

“Aşağıda yazılı gerçek ve tüzelkişiler bu kanunun esaslarına göre defter tutmaya mecburdurlar:“ dedikten sonra 6. Bendi (**Değişik : 30/12/1980 - 2365/24 md.**) *“iktisadi kamu müesseseleriyle dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler defter tutma bakımından tüccarların tabi oldukları hükümlere tabidirler.”*

Sonuç olarak, spor kulüplerinin iktisadi işletmeleri, katma değer vergisine tabi mal teslimi ve hizmet ifalarında bulunmaları halinde 213 sayılı Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre defter tutmak ve belge düzenlemek zorundadırlar.

3. Spor Kulübü Maliyetleri

2014-2015 futbol sezonu başlamadan henüz öncesi kuruluşu tamamlanan amatör futbol kulübü, 24 futbolcu, 3 antrenör (1 teknik direktör, 1 antrenör ve 1 kaleci antrenörü), 1 masör ve 1 malzemeci ile 8 ay süre üzerinden anlaşılmış ve aynı futbol sezonunda 10 takımlı 2. Amatör küme büyükler liginde müsabakalarına başlamıştır. Kulübün kurulma süresi yaklaşık bir yıl sürmüştür ve bu süreçte ve sezon süresince yapılan harcamalar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo: 1. Kulüp referans, tescil, saha giriş ücretleri, lisans işlemleri gider tablosu.

Futbolcu bilgileri	Adet	TFF'ye yatırılan birim ücret	TFF'ye yatırılan toplam ücret
Vize-referans ücreti	1	200 TL	200 TL
Masör saha içi giriş kartı ücreti	1	30 TL	30 TL
Antrenörler saha içi giriş kartı ücreti	3	30 TL	90TL
Antrenörler referans bedeli	3	120 TL	360TL
1990-1994 yılları arası doğumlular Filiz lisans	7	500TL	3500TL
1989 ve daha büyük doğumlular Filiz lisans	4	1000TL	4000TL
18-22 yaşını tamamlayacağı tarihe kadar yapacakları transferlerde futbolcunun yeni kulübü tarafından eski kulübüne ödenecek tutar	5	3000TL	15000TL
23-25 yaşını tamamlayacağı tarihe kadar yapacakları transferlerde futbolcunun yeni kulübü tarafından eski kulübüne ödenecek tutar	4	1500TL	6000TL
1998 ve daha büyük doğumlu futbolcular için ASKF'lerden referans belgesi alınmasında ödenecek tutar	4	350TL	1400TL
1998 ve daha büyük doğumlu futbolcuların transferlerinde ayrıca, Türkiye Amatör Spor Kulüpleri Konfederasyonu hesabına ödenecek tutar	4	200TL	800TL
Yatırılan Tescil bedeli	1	1500 TL	1500TL
TOPLAM	34		29980TL

Tablo 1 de görüleceği üzere kuruluş giderleri ve sporcuların eski takımlarına ödenecek ücretler, **Kulüp referans, tescil, saha giriş ücretleri, lisans işlemleri gider** olarak toplam 34 ayrı kaleme 29.980 lira tutarında gider gerçekleşmiştir. Oluşturulacak takımlarda toplam

harcama tutarının sporcuların yaş guruplarına göre değişebileceğinin dikkate alınması gerektiğini belirtmek gerekir.

Tablo 2. Sporcuların Antrenman Malzeme Giderleri

Malzemenin cinsi	Adet	Birim fiyatı	Toplam
Antrenman eşofmanı	30	120 TL	3600 TL
Kamp eşofmanı	30	160 TL	4800 TL
Spor ayakkabısı	30	105 TL	3150 TL
Krampon	30	119 TL	3570 TL
Forma	2 takım	1350TL	2700TL
Ter atleti	60	15 TL	900 TL
Şort	60	20 TL	1200 TL
Çorap	60 çift	5 TL	300 TL
Çanta	30	45 TL	1350 TL
Havlu	30	16 TL	480 TL
Terlik	30	22 TL	660 TL
Yağmurluk	30	40 TL	1200 TL
Kaban	30	90 TL	2700 TL
Top	24	140 TL	3360 TL
Tekmelik	25	19 TL	475 TL
Kaleci eldiveni	3	220 TL	660 TL
Antrenman Hunisi	12	20TL	240 TL
Antrenman yeleği	30	12TL	360 TL
Slalom takımı	1 takım	200TL	200 TL
Antrenman çanağı 10'lu set	3 set	30 TL	90 TL
Koordinasyon çemberi 12'li	2	65TL	130 TL
6 metre antrenman merdiveni	2	110TL	220 TL
4 metre antrenman merdiveni çiftli	2	210 TL	420 TL
Top Basınç Ölçme Aleti	1	40TL	40 TL
Sıçrama Engeli	10	60 TL	600 TL
Kompresörlü pompa	1	89 TL	89 TL
Top çantası	2	55 TL	110 TL
Çamaşır makinası	1	689 TL	689 TL
Sağlık çantası	1	110 TL	110 TL
Sağlık malzeme giderleri	-	1800TL	1800TL
Buz kovası	1	74 TL	74 TL
Kronometre	3	95 TL	285 TL
Düdük	3	65 TL	195 TL
Çay seti	1	324TL	324TL
TOPLAM			37081 TL

Tablo 2 de belirtilen malzemelerin birim fiyatları yüksek ve düşük kaliteli malzeme değil, orta kalitede farklı marka malzemelerin fiyatlarının aritmetik ortalaması esas alınarak hesaplanmıştır. Farklı kalitede malzeme kullanılması toplam harcama tutarını değiştireceğinin unutulmaması gerekir.

Tablo 3. Teknik Kadro ve Futbolcu Aylık Giderleri

	Bir aylık ücreti	Aylık sayısı	Toplam
Teknik sorumlu ücreti	1000TL	8 Ay	8000TL
Antrenör ücreti	600TL	8 Ay	4800TL
Kaleci antrenör ücreti	600TL	8 Ay	4800TL
Masör ücreti	300TL	8 Ay	2400TL
Malzemeci ücreti	300TL	8 Ay	2400TL
Futbolcu ücreti (14 sporcu)	14x300TL=4200TL	8 Ay	33600TL
Futbolcu ücreti (10 sporcu)	10x400TL=4000TL	8 Ay	32000TL
Maliyeye ödenen KDV%5	1980TL	8 Ay	15840TL
TOPLAM			103840TL

Tablo 3'deki verilerin teknik kadro ve futbolcu aylık giderlerinin sekiz aylık süre için yapıldığını ve bu ücretlerin kurulacak takımda görev alacak teknik kadro ve sporcuların yeteneğine ve beklentilerine göre değişken olabileceğini belirtmek gerekir.

Tablo 4. İaşe, Temizlik Malzeme ve Servis Giderleri

	Birim fiyat	Aylık sayısı	Toplam
Maç sonrası yemek (35 kişilik) 18 maç	20 TL	2800 TL	12600 TL
Su (24 lü koli)	Kolisi 8 TL	60 koli	3840 TL
Çay	1 kg 20 TL	4 kg	640 TL
Şeker	1 kg 6 TL	12 kg	576 TL
Çamaşır Deterjanı	2 kg 8 TL	8 kg	512 TL
Sıvı sabun	1 kg 7,5 TL	4 kg	260 TL
Servis ücreti (18 maç)	140 TL	4 defa	2520 TL
TOPLAM			20948 TL

Tablo 4'de görüleceği gibi iaşe, temizlik malzeme ve servis giderleri olarak toplam 20.948 lira hesaplanmıştır. Burada hesaplanan harcama tutarının verilecek hizmetin kalitesine, spor kulübünün faaliyetlerini yürüttüğü bölgeye ve oynayacağı maç sayısına göre farklılık gösterebileceğini de belirtmek gerekir.

Sonuç olarak yeni kurulan bir amatör futbol kulübünün 24 futbolcu, 3 antrenör, 1 masör ve 1 malzemeci ile 8 ay süre üzerinden anlaşılmış ve 18 maçlık bir futbol sezonunda aynı ildeki deplasmanlı amatör küme büyükler liginde müsabakalarını yapmış ve bu takımın kuruluş maliyetleri ile birlikte toplam maliyeti **191.849 Türk Lirasıdır.**

4. Sonuç

Ülkemizde amatör bir spor kulübünün kuruluşu ve futbol branşında faaliyet göstermesi maliyeti ve mali boyutu ile ele alınmıştır. Ülkemizde dernek niteliğindeki spor kulüplerinin Dernekler Kanunu hükümlerine tabi olması; vergi açısından Vergi Usul Kanunu, Kurumlar vergisi, Gelir vergisi, KDV hükümlerine tabi olması yükümlülükleri çok az bilinmektedir. Özellikle spor kulübünün dernek şeklinde tüzel kişilik kazanması hasebiyle, spor gibi sosyal bir alanda hizmet vermesi önem arz etmektedir.

Özellikle, Gelir Vergisi Kanununun 94. maddesi ve 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 15. maddesi gereği, gelir vergisi kesintisi yapması gerekenler arasında dernekler (spor kulüpleri) de sayılmıştır. Bu kapsamda spor kulüpleri ve iktisadi işletmelerinin ödemeleri nakden veya hesaben yaptıkları sırada, istihkak sahiplerinin gelir vergilerine mahsuben tevkifat yapmaya mecburdurlar. Burada ücretin içine yönetici, futbolcu, antrenör, masör, sağlık görevlisi vb. kulüp tarafından ücret niteliğinde yapılan her türlü ödeme (transfer ücreti, maaş, prim vb.) girmektedir. Spor kulübünün amatör veya profesyonel ligde olması veya hiçbir ligde olmaması vergilendirmeyi etkilemektedir. Ücret ve ücret sayılan haller şeklinde yapılan her türlü ödeme durumunda gelir vergisi kesintisi yapılması gerekmektedir. Bu durum amatör bir takım için çok büyük bir sorundur. Amatör kulüpler sezon başında lisans, filiz lisans ve vize işlemlerini maddi olarak çok büyük bir yekûn tutmaktadır. Türkiye Futbol Federasyonuna ayrı bir para ödendiği gibi birde Türkiye Amatör Spor Kulüpleri Konfederasyonu hesabına da para yatırılmaktadır. Bu ücretlerin fazlalığı nedeni ile yeterince sporcuya lisans çıkarılmamaktadır.

Alt yap sorunu ve potansiyeli ve yeteneği olan ilk ve orta öğretim çağındaki çocukların tespit edilip ortaya çıkarılması her spor branşında olduğu gibi futbol branşı için de söylenebilir.

Bu tür zorlukların üstesinden gelenebilmesi için, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Gençlik ve Spor Kulüpleri Yönetmeliği (Resmi Gazete Tarihi: 08.07.2005 Resmi Gazete Sayısı: 25869) Üçüncü Kısımında Kulüplere Yardım üst başlığında 34. Maddesinde belirtilen adımların özellikle amatör kulüplere ulaştırılması için girişimlerin başlatılması gerekir.

“Madde 34 — Kulüplerin faaliyetlerini daha iyi bir şekilde yürütebilmelerini sağlamak amacıyla Genel Müdürlük bütçesinde yer alan yardım ödeneği;

- a) Spor malzemesi, araç ve gereç,*
- b) Tesis yapımı, bakımı ve onarımı,*
- c) Tüzüklerindeki amaç doğrultusunda eğitim, bilim, kültür ve sanat faaliyetleri,*
- d) Sağlık hizmetleri,*
- e) Sigortalama ve sosyal güvenlik hizmetleri,*
- f) Kira ve benzeri zorunlu giderler,*

için kullanılmak üzere il müdürlükleri aracılığıyla kulüplere ayni ve nakdi olarak aktarılabilir.”

Kaynakça

ADAMCZYK G, LUBOİNSKİ, L. (2002), Epidemiologia of Football, related Injuries Part I. Acta Clinica, (2), ss.236-250.

AYDIN, Berkay; HATİPOĞLU, Duygu; CEYHAN, Çağdaş (2008),” Endüstriyel futbol çağında taraftarlık”, İletişim Kurum ve Araştırma Dergisi, sayı:26, ss.289-315

CHOMÍAK J, JUNGE, A, PETERSON, L, DVORAK, J. (2000), Severe injuries in football players. Influencing factors. American Journal of Sports Medicine, , 28, ss. 58-68.

JUNGE A, RÖSCH, D, PETERSON, L, BAUMANN, T G, DVORAK, J. (2002), Prevention of Soccer Injuries: A Prospective Intervention Study in Youth Amateur Players, Am J Sports Med, 30, ss.652-659.

KASHMİRİ A A, DELANEY, J S. (2006), Head and neck injuries in football (soccer) Trauma, 8, ss.189.

OPPENHUISEN J, LİESBET VAN Z;(2006), “Supporters or Customers? Fandom, Marketing and the Political Economy of Dutch Football”, Soccer and Society, 7(1), ss.62-75.

TFF, (2015) 2015-2016 sezonu amatör futbol liglerinde uygulanacak esaslar.

<http://www.ymmayhanyilmaz.com/?Syf=39&search=spor%20kul%C3%BCplerinin%20vergilendirilmesi>